Christian Chavagneux

CELE MAI FAIMOASE ESCROCHERII DIN ISTORIE

De la colierul reginei la afacerea Madoff

POLIROM

Christian Chavagneux

CELE MAI FAIMOASE ESCROCHERII DIN ISTORIE

De la colierul reginei la afacerea Madoff

Traducere de Nicolae Constantinescu

POLIROM
2021

Christian Chavagneux, *Les plus belles histoires de l'escroquerie. Du collier de la reine à l'affaire Madoff*
© Editions du Seuil, 2020
© 2020 by Editura POLIROM, pentru ediţia în limba română

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53

ISBN ePub: 978-973-46-8708-4
ISBN PDF: 978-973-46-8709-1
ISBN print: 978-973-46-8190-7

Coperta: Carmen Parii
Pe copertă: Hieronymus Bosch (c. 1450-1516), *Prestidigitatorul* (1475-1480, ulei pe lemn)

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura eco - un supererou al lumii moderne!

Versiune digitală realizată în colaborare cu Libris.ro

Doctor în economie, CHRISTIAN CHAVAGNEUX este în prezent editorialist al revistei *Alternatives Économiques* şi colaborează cu France Inter, post public de radio, şi cu BFM Business, post de radio şi televiziune francez de ştiri din domeniul afacerilor. Dintre cărţile publicate, menţionăm *Une brève histoire des crises financières. Des tulipes aux subprimes* (2013, 2020), *Les paradis fiscaux* (coautor, 2012, 2017), *Les Aventuriers de la finance perdue* (coautor, 2016) şi *Le pouvoir des multinationales* (coautor, 2018).

Escrocheria este un jaf al creierului.

Christophe Rocancourt

Să presupunem deci că în toate ramurile activităţii umane fiecărui individ i se atribuie un număr care îi arată capacităţile, cam aşa cum se dau note la examene […]. Escrocului abil care îi înşală pe oamenii şi ştie să evite pedeapsa Codului penal îi atribuim 8, 9 sau 10, în funcţie de numărul de fraieri pe care a ştiut să-i prindă în plasă şi de banii pe care a ştiut să li-i sustragă. Bietului escroc mărunt care şterpeleşte nişte tacâmuri de la birtaşul său şi e prins din nou de jandarmi îi vom da 1.

Vilfredo Pareto

Istoria este arta de a ne aminti ce sunt în stare oamenii să facă.

Patrick Boucheron

Introducere

Escrocheria împrumutului maritim

În care apar marinari din Marsilia, Demostene, doamna de Sévigné, Fernand Braudel şi inspectorul Columbo

> În pofida tuturor clauzelor de siguranţă introduse în contracte, fraudele erau numeroase.
>
> A.N. Bernardakis

Pe la 350 î.Hr. (data exactă nu se cunoaşte), pasagerii unei corăbii plecate din Siracusa, Sicilia, cu destinaţia Pireu, Grecia, au profitat de o traversadă liniştită. Protos, un negustor, a închiriat nava ca să cumpere grâu din Italia şi să-l aducă la Atena, unde avea să obţină un profit frumuşel. Ca să-şi asigure o călătorie fără probleme, a tocmit un echipaj de marsiliezi, consideraţi la vremea aceea cei mai buni marinari, condus de căpitanul Hegestrate şi de secundul lui, Zenothemis. Şi n-a greşit, totul a mers bine. Mă rog, până la un punct.

La trei zile după plecare, mai mulţi pasageri au auzit zgomote ciudate în fundul calei. Au încercat să afle ce se întâmplă, dar, negăsind pe nimeni care să le răspundă, au hotărât să vadă cu ochii lor ce-i acolo. Şi au descoperit un spectacol la care nu se aşteptau: căpitanul tocmai era pe punctul… de a saborda corabia! Furioşi, au dat să-l prindă. Ca să scape de urmăritori, Hegestrate s-a aruncat în cele din urmă în apă, uitând că, asemenea multor marinari, nu ştia să înoate. Şi s-a înecat. Zenothemis, secundul, i-a îndemnat imediat pe marinari şi pe pasageri să abandoneze de îndată corabia: „Repede, o să ne scufundăm!”. Atunci a ieşit în faţă un bărbat care a promis o recompensă frumuşică echipajului dacă reuşeşte să menţină vasul pe linia de plutire şi să-l ducă într-un port. Zenothemis, simţind că oamenii lui sunt tentaţi de recompensă, a preluat conducerea şi le-a cerut să schimbe cursul spre nord, către insula Cefalonia, pentru efectuarea reparaţiilor necesare. Sfârşitul primului episod.

Cum se explică această poveste nebunească? Prin una dintre cele mai vechi tentative de escrocherie cunoscute vreodată. După ce grâul fusese cumpărat şi transportat la bord, Hegestrate şi Zenothemis luaseră legătura,

separat, cu nişte finanţişti din Marsilia care se aflau la Siracusa – încă nu se putea vorbi de mondializare financiară, dar se vede că creditul comercial suferise o puternică internaţionalizare –, spunându-le că grâul este al lor. Dar că, pentru a duce călătoria la bun sfârşit, aveau nevoie de un împrumut, garantat, desigur, cu încărcătura de grâu, deşi acesta nu le aparţinea… Celor care îl întrebaseră dacă căpitanul este demn de încredere, Zenothemis, secundul, le răspunsese că nu cunoaşte om mai cinstit; iar celor care îl întrebaseră pe Hegestrate dacă secundul este om de nădejde, căpitanul le jurase cu mâna pe inimă că e cum nu se putea mai onest. Şi astfel cei doi complici puseseră mâna pe un purcoi de bani… pe care îi trimiseseră direct la Marsilia. Doar că, ajunşi la Atena, ei nu aveau cum să achite datoria către creditori vânzând grâul, fiindcă nu era al lor… De aceea intenţionaseră să scufunde corabia. Acest gen de împrumut maritim, numit „împrumut pe garanţia încărcăturii", avea o caracteristică aparte: dacă, din cauza prezenţei piraţilor, a vremii urâte sau din orice alt motiv, corabia nu ajungea la destinaţie, datornicii erau scutiţi de datorie. Dacă nu mai exista corabie, nu mai exista datorie şi, dacă nu mai era nicio datorie, nici nu mai trebuia restituit împrumutul: trai neneacă!

Dar escrocheria luase o întorsătură proastă. Hegestrate fusese demascat de pasageri. Să-i fie de bine! Zenothemis încercase să se ţină de plan, presându-i pe toţi să părăsească degrabă corabia ca să naufragieze. Totuşi, planul dăduse greş din cauza unui om care, după cum am văzut, salvase ambarcaţiunea, vasul şi încărcătura. Cine era el?

Ca să înţelegem situaţia, trebuie să facem puţină economie. Protos, negustorul de grâu, nu avea banii care i-ar fi permis să-i finanţeze călătoria. Ca toţi negustorii, fusese nevoit să găsească un finanţator bogat. Acesta, pe nume Demon, activa în portul Pireu, care era deopotrivă nod comercial şi veritabil centru financiar. Fuseseră prezenţi mulţi investitori, îndeosebi cei care, asemenea lui Demon, tindeau să acorde împrumuturi garantate cu încărcătura, riscante, dar profitabile, cu o dobândă de ordinul

a 30%, numită „profit maritim”, spre deosebire de profitul terestru, legat în principal de împrumuturile imobiliare, ale căror dobânzi erau mai apropiate de 10-15%. În studiul său exact despre lumea bancară atenian ă, cercetătorul american Edward Cohen arată că aceşti finanţatori erau bancheri care îşi amestecau banii cu cei ai deponenţilor şi, totodată, particulari bogaţi[1]. Trebuie spus că împrumutul maritim cu mare risc putea fi numit şi „cu mare câştig”. Atenienii înstăriţi erau atraşi de acesta dintr-un motiv foarte precis detaliat de Cohen: era o piaţă nereglementată şi total opacă în privinţa originii capitalurilor angajate. El reprezenta o modalitate ideală de a-ţi ascunde o parte din avuţie, ca să scapi de impozite sau de creditori. Era un loc de circulaţie a ceea ce grecii numeau atunci, pe drept cuvânt, „bogăţia invizibilă”.

Invizibilă, dar în căutarea unui bun randament! Ca să porneşti pe o astfel de cale, trebuie să fii în stare să evaluezi calitatea corabiei, meritele morale şi profesionale ale căpitanului, pericolele rutei, capriciile vremii etc. Astfel, treaba finanţatorului nu se încheia odată cu semnarea contractului de împrumut. El trebuia să aibă grijă ca totul să meargă bine în timpul traversadei şi la cumpărarea mărfurilor. Asta a făcut Demon. Şiret, experimentat, el îşi plasase un om la bord ca să controleze călătoria şi acest agent a fost cel care promisese o recompensă echipajului dacă salvează corabia. Şi reuşise.

Moşteniri greceşti

Şi totuşi, Zenothemis n-a renunţat. S-a prezentat la autorităţile din Cefalonia şi le-a spus că vasul, încărcătura, echipajul şi împrumutul fiind din Marsilia, trebuie să se îndrepte spre oraşul său natal. Dar Demon, bine informat şi organizat, trimisese deja alt intermediar acolo ca să arate că

încărcătura îi aparţinea lui Protos, al cărui finanţator era, şi că vasul trebuie să ajungă la Atena. Şi a obţinut câştig de cauză.

Ajuns la Pireu, Zenothemis a mizat totul pe o singură carte: l-a dat în judecată pe Demon! Pretinzând că i-a împrumutat bani defunctului căpitan în contul valorii grâului, se considera proprietarul încărcăturii. Finanţatorii din Marsilia care îi împrumutaseră bani la Siracusa ştiau bine că minte, dar au depus mărturie în favoarea lui căci, dacă reuşea să recupereze bani de la bogatul Demon, ar fi putut şi ei să-şi primească banii înapoi. Protos, negustorul care organizase călătoria, dispunea de toate actele care demonstrau că el cumpărase grâul. Totuşi, când a constatat că preţul grâului la Atena este mai mic decât cel cu care îl cumpărase în Siracusa şi că, dacă Demon va câştiga, va fi nevoit să-i dea înapoi mai mult decât ar fi câştigat, a dispărut cu dovezile!

Zenothemis ar fi putut deci să câştige partida şi, în cele din urmă, să-i reuşească escrocheria. Dar atacase un peşte mare. Demon, care acorda împrumuturi garantate cu încărcătura în mod regulat, avea experienţă. În plus, era rudă cu Demostene (384-322 î.Hr.), considerat cel mai mare orator – astăzi s-ar zice avocat – al momentului. Tatăl lui Demostene îşi dobândise o parte din avere graţie împrumuturilor garantate cu încărcătura, la fel şi fiul. Aveau aşadar experienţă în domeniu şi ştiau tot ce se ascundea în spatele acestei activităţi. De altfel, Demon avea să vorbească întotdeauna despre „asociaţii" sau „partenerii" lui în această afacere, fără să amintească vreodată numele vreunuia dintre bogaţii invizibili implicaţi. Dacă Grecia din secolul al IV-lea î.Hr. ne-a lăsat reflecţiile lui Aristotel (384-322 î.Hr.) despre democraţie şi economie, bogaţii de atunci ne-au lăsat moştenire împletirea dintre reţelele improvizate, opacitatea financiară şi frauda fiscală: e clar că n-am inventat noi nimic!

Cunoaştem toată această poveste mai ales fiindcă s-au păstrat textele pledoariilor lui Demostene. Modul magistral în care, graţie muncii sale,

Demon dezvăluie în faţa judecătorilor toate etapele escrocheriei lui Hegestrate şi Zenothemis i-a permis cu siguranţă să-şi invoce drepturile. Totuşi, nimic nu este sută la sută sigur, fiindcă nu s-a putut găsi rezultatul procesului. În schimb, este cert că pungăşia cu împrumutul maritim e una dintre cele mai vechi escrocherii cunoscute: frauda făcea parte dintre riscurile aferente.

Ambiţiile acestei cărţi

Tot în Antichitate, câteva secole mai târziu, putem găsi în scrierile lui Cicero povestea unui bancher din Siracusa, Pythius, proprietarul unei vile frumoase pe care încerca s-o vândă. Ziua în care îl invită pe cavalerul roman Canius s-o viziteze, baftă mare, era zi de pescuit. Ambarcaţiunile tot făceau drumuri dus-întors. Se întorceau încărcate cu peşte, iar câţiva pescari chiar i-au îmbiat pe vizitatori să cumpere. Vila era într-adevăr scumpă, dar, având în vedere toate aceste activităţi şi apele pline de peşte, merita: şi Canius a cumpărat-o. Când a venit din nou, a găsit cu surprindere o plajă complet pustie. Pythius plătise nişte marinari să fie prezenţi în ziua potrivită!

Nu se găseşte o origine precisă greacă sau latină a cuvântului *escroc*. Provenit din italianul *scrocco*, el este folosit în Franţa din secolul al XVI-lea, *escroquer* însemnând „a sustrage ceva de la cineva printr-un vicleşug”. Niciun sexism în această privinţă, deoarece poetul Joachim Du Bellay foloseşte *escroqueur* şi *escroqueuse*, doamna de Sévigné vorbeşte despre un escroc şi scriitorul Tallemant des Réaux din La Rochelle de o escroacă. Femeile au făcut parte din tagma asta de la bun început şi vom întâlni mai multe în paginile acestei cărţi.

În cartea sa despre apariţia infracţiunii de escrocherie, care oferă aceste detalii etimologice şi citează întâmplarea povestită de Cicero,

jurista Catherine Samet descrie câteva şarlatanii de-a lungul secolelor, una dintre cele mai originale fiind a te da drept *fermier général*, adică perceptor de impozite – e sigur că, reuşind să convingi că eşti de la fisc, îţi asigurai o potenţială sursă de venit importantă! Autoarea ne poartă până la Revoluţia Franceză şi la legile din 19 şi 22 iulie 1791, care dădeau o definiţie a escrocheriei. Aceasta îi viza pe cei care, „cu ajutorul unor nume false, al unor afaceri mincinoase, al unui credit imaginar ori al unor speranţe sau temeri iluzorii, ar fi abuzat de credulitatea unor persoane, escrocându-le total sau parţial de avut". Falsuri, credite imaginare, iluzii şi abuz de credulitate – sunt prezente elementele esenţiale ale tuturor escrocheriilor.

Numeroşi cititori şi cititoare vor deduce din aceste câteva cazuri că a-ţi escroca aproapele, pe de o parte, şi a vrea să te îmbogăţeşti cam prea uşor, pe de altă parte, sunt în firea omului. Desigur, escroci au existat dintotdeauna şi vor exista mereu. Dar cred că putem merge mai departe.

Dintre istoricii economiei, este bine-cunoscut Fernand Braudel, dar mai puţin colegul lui, Ernest Labrousse, împreună cu care a coordonat publicarea unei monumentale *Istorii economice şi sociale a Franţei* în mai multe volume. A vorbi despre „criză economică" nu explică mare lucru, spunea Labrousse. În realitate, crizele iau forme diferite după cum funcţionează economia din fiecare ţară – există crizele structurilor sale economice. Cred că putem să extindem analiza lui Labrousse: există escrocii structurilor sale economice. Voi arăta, de-a lungul acestei cărţi, că nu este deloc întâmplător dacă un anumit tip de escrocherie se produce într-un anumit moment. Acesta decurge din funcţionarea economiei din perioada respectivă. Şi invers, escrocii şi escroacele apar ca revelatori ai societăţii şi ai economiei din care provin. Modurile de formare a escrocheriei evoluează odată cu dinamica capitalismului, oferindu-ne astfel o cheie de lectură originală.

Avantajul de a prezenta istoria prin intermediul acestor escroci este că sunt istorisite mai ales întâmplări, asemenea înşelătoriei împrumutului maritim de la începutul acestei cărţi. Zenothemis era un şmecher, înzestrat cu o mare capacitate de adaptare şi de reacţie la evenimente. Totuşi, este cel mai puţin talentat dintre personajele pe care le vom întâlni în cartea de faţă! Escrocheria lui era obişnuită în epocă şi nu a persistat prea mult timp.

În capitolele următoare, veţi face cunoştinţă cu personaje excepţionale, cu destine ieşite din comun. Seducători şi seducătoare, europeni şi americani care au fost cei mai remarcabili escroci ai vremii lor. Două constrângeri condiţionau abordarea vieţii lor.

Întâi, nu doar să povestesc, ci să şi explic, să analizez în detaliu mecanismele fraudelor lor, să le descopăr şiretlicurile, căile adoptate pentru înşelarea oamenilor inteligenţi, uneori un număr incredibil de ani. Astfel, am fost nevoit să consult în total zeci de mii de pagini – cărţi, lucrări de cercetare, ziare, rapoarte ale unor procese, arhive naţionale etc. –, dar a meritat. Cred că se poate scrie un fel de „ecuaţie a escrocheriei" care oferă principalii factori determinanţi ai acesteia.

Deoarece scopul meu nu este doar de a povesti, ci şi de a-l face pe cititor să înţeleagă, fiecare capitol se derulează ca un episod din serialul *Columbo*: voi prezenta de la început vinovaţii şi nelegiuirile lor, iar povestirea va fi ca ancheta ce permite explicarea modului în care au reuşit lovitura… şi cum au fost prinşi.

Totuşi, urmându-l pe Labrousse, trebuia să arăt şi că forma deosebită luată de fiecare escrocherie nu se datora întâmplării. Astfel, ca să înţelegem cu adevărat aceste cazuri, trebuia să pătrundem în mecanismele economiei şi ale societăţii din diferitele perioade abordate.

S-au scris deja pagini întregi, deseori cu mult timp în urmă, despre cele mai multe dintre păţaniile istorisite aici, deci nu am pretenţia originalităţii totale. Dar, pentru publicul secolului XXI, sinteza este cu atât

mai necesară cu cât se sprijină pe o muncă de cercetare a unor scrieri în majoritate necunoscute sau uitate astăzi. Şi, mai ales, nimeni nu demontase până acum aceste escrocherii integrând şi contribuţiile analizei economice, esenţiale totuşi pentru explicarea şi înţelegerea lor.

Astfel, după ce va închide această carte, cititorul va fi făcut cunoştinţă cu viaţa aventuroasă a unor escroci de-a dreptul fabuloşi, va fi descoperit resorturile profunde ale marilor şarlatanii, ale marilor escroci şi va fi profitat de aceşti intermediari ludici şi fascinanţi ca să descopere evenimentele cele mai importante din istoria economică a ultimelor trei secole. E timpul să începem.

1. Referinţele materialelor utilizate se găsesc la sfârşitul volumului, împărţite pe capitole. (*Toate notele de subsol sunt ale autorului.*)

Capitolul 1

Colierul reginei sau rivalitatea la credit

În care apar o regină, un cardinal, o falsă contesă, o prostituată, un mag, un finanţist francmason, Goethe, Alexandre Dumas, Viviane Romance şi Hilary Swank

Poate că de atunci datează moartea reginei.

Napoleon

Procesul colierului a fost preludiul revoluţiei.

Mirabeau

Data viitoare când treceţi, la Paris, prin faţa Palatului de Justiţie de lângă Sena, pe, evident, Boulevard du Palais, uitaţi-vă dincolo de gardurile înalte. Pe vremuri, în mijlocul curţii, se înălţa un eşafod. Dimineaţa devreme, în această zi de 20 iunie 1786, tocmai îi urca treptele o tânără de doar 30 de ani. S-a zbătut în faţa călăilor care i-au smuls cămaşa şi a rămas goală în faţa publicului, înmărmurit, care se înghesuia dincolo de garduri. După ce a fost biciuită, i s-a ars pe un umăr, cu fierul roşu, litera V, de la *voleuse*[1]*. Fusese condamnată să fie însemnată cu doi V, de o parte şi de alta a spatelui. Iar s-a zbătut însă, s-a răsucit în ultimul moment şi fierul roşu i-a însemnat a doua oară sânul. A mai avut putere să-l muşte pe un om din gardă înainte să-şi piardă cunoştinţa.

„Pregăteşte-te, cititorule, pentru reprezentările dramatice cele mai uluitoare ce au fost înfăţişate vreodată pe o scenă!” Astfel califica în 1837 scriitorul britanic Thomas Carlyle escrocheria imaginată cu vreo 50 de ani înainte la curtea Franţei de Jeanne de Saint–Rémy, tânăra pe care tocmai am văzut-o urcând pe eşafod. Într-adevăr, nu se putea ceva mai fabulos pentru debutul unei galerii de portrete de mari escroci decât imaginaţia domnişoarei de Saint-Rémy, alias domnişoara de Valois, alias doamna contesă de La Motte. Ea va reuşi să fure, să dezmembreze şi să vândă cel mai fabulos colier din toată istoria.

Cazul este fascinant căci reuşita mistificării, dar şi descoperirea ei au depins de o mulţime de detalii încâlcite, de un număr incredibil de personaje şi de capacitatea de reacţie excepţională a escroacei. Dorind iniţial să ciupească ceva bani de la cei mai bogaţi, o tânără săracă va înţelege repede că poate să sustragă mult mai mult şi chiar să-l transforme

pe primul cardinal al ţării într-o cheie de seif! Neverosimil? „E greu să faci din cazul colierului o poveste credibilă, căci, aşa cum s-a petrecut ea, este de fapt cea mai incredibilă poveste”, scrie Stefan Zweig. Asta gândeau deja şi contemporanii întregii afaceri. Ei au încercat primii să descurce numeroasele fire care au făcut posibilă această fantastică escrocherie. Va urma o listă lungă de autori, jurnalişti, scriitori, istorici care au zugrăvit-o de-a lungul a zeci de mii de pagini.

Pentru a spori fascinaţia, evenimentul ar fi trebuit în mod normal să dispară în străfundul secretelor lumii. Dar o răzbunare prost dusă până la capăt îl va transforma într-un proces public, discutat la acea vreme în toată Europa, şi, după aproape două secole şi jumătate, într-o sursă permanentă de inspiraţie deopotrivă pentru cărţi de istorie şi filme hollywoodiene (ultimul, *The Affair of the Necklace*, apărut în 2001, cu Hilary Swank în rolul lui Jeanne).

În fine, cazul este pasionant deoarece ne introduce direct în funcţionarea societăţii de curte din secolul al XVIII-lea. După ce Max Weber ne-a învăţat că trebuie să facem diferenţa între clasă socială (locul indivizilor în economie) şi statut social (poziţiile de prestigiu), sociologul Norbert Elias a analizat rolul esenţial al concurenţei pentru rang în care se implicau membrii aristocraţiei, o înfruntare ce va ocupa un loc principal în intriga colierului.

Economistul adaugă şi o dimensiune suplimentară: costă extrem de mult menţinerea rangului şi escrocheria a fost posibilă doar graţie financiarilor care ofereau creditul necesar în bătăliile dintre nobili. De altfel, analiza riscurilor făcută de un creditor îngrijorat va contribui la darea în vileag a afacerii. Acest personaj, tipic pentru financiarii din epocă, ne permite să descoperim ce rol a jucat în escrocherie lumea comerţului cu bani.

Dar să nu anticipăm. Ca să ne bucurăm cum se cuvine de subtilele uneltiri ale aventurierei şi pur şi simplu să le înţelegem, să înfăţişăm

multiplele lor resorturi.

Şi să le prezentăm întâi pe cele două victime principale ale ei: regina Maria Antoaneta a Franţei şi cardinalul Louis de Rohan. Nimic din toate acestea nu s-ar fi întâmplat dacă n-ar fi existat ura celei dintâi pentru al doilea şi luptele în care s-au înfruntat timp de mai mulţi ani. Înainte de a o întâlni pe escroacă, trebuie să începem prin a cunoaşte mai bine aceste două personaje, ca să ne dăm seama ce-i învrăjbeşte şi de ce. Fără acest preambul, nu putem înţelege cum a reuşit afacerea colierului.

Destine paralele: puştoaica şi episcopul

Maria Antonia Josepha Johanna s-a născut la curtea Austriei în ziua de 2 noiembrie 1755. Franceza fiind considerată atunci limba oamenilor civilizaţi, toată lumea îi spunea Antoine… Crescând, tânăra arhiducesă a avut tovarăşi de joacă remarcabili, cum ar fi acest geniu al muzicii, fiul domnului Mozart, care a întrebat-o: „Nu-i aşa că voi fi soţul tău?”. La care fetiţa a răspuns: „Da, tu, nu altul!”.

Un pion

Mama ei, Maria Tereza de Austria, a hotărât însă altfel: Antoine va fi pionul ei pe eşichierul politic european şi chiar „marea căpătuire” a ei, cum a spus ea însăşi. La vârsta de 10 ani, soarta i-a fost pecetluită cu Ludovic al XV-lea, regele Franţei: avea să fie soţia prinţului moştenitor. O căsătorie organizată pentru consolidarea alianţei dintre cele două ţări, la

care se adăugau Spania şi Italia, ca să facă faţă alianţei dintre Prusia, Rusia şi Anglia.

Cei aflaţi în preajma ei în acel moment au fost categorici: viitoarea regină nu era foarte inteligentă şi educaţia ei lăsa de dorit. Astfel, Choiseul, ministrul Afacerilor Externe, a decis să i-l trimită pe Mathieu-Jacques de Vermond, un tânăr abate de vreo 30 de ani, discret şi pios, ca s-o pregătească pentru rolul pe care va trebui să-l joace. „Puţină lene şi multă frivolitate mi-au făcut mai dificilă instruirea doamnei arhiducese", i-a scris el stăpânului lui. El a devenit unul dintre cei devotaţi trup şi suflet reginei Franţei.

Maria Antoaneta s-a căsătorit deci cu moştenitorul tronului Franţei, nepot al lui Ludovic al XV-lea şi viitorul Ludovic al XVI-lea, în ziua de 16 mai 1770, la vârsta de 14 ani. I-au trebuit câteva săptămâni ca să ajungă de la Viena la Versailles. Pe drum, face popas îndeosebi la Strasbourg, unde a fost primită de bătrânul cardinal de Rohan. Slujba specială de a doua zi a fost oficiată de nepotul lui, Louis. Predica, ce îi aducea un omagiu imens Mariei Tereza, a făcut-o să lăcrimeze pe viitoarea regină. Aşadar, totul începuse bine între cei doi. Dar nu avea să dureze mult. După plecarea de la Strasbourg, anturajul logodnicei i-a zugrăvit tânărului prelat un portret deloc măgulitor. Cine era el şi de ce era deja invidiat de atâtea persoane?

Un clan

Louis de Rohan avea 35 de ani când a întâlnit-o prima oară pe Maria Antoaneta. El avea ambiţia înşurubată în suflet şi plăcerea în corp. În el îşi pusese speranţa familia sa puternică, ce ţinea cu orice preţ să-i asigure onoruri şi prebende. Cei din familia Rohan, moştenitori ai foştilor suverani din Bretagne înainte ca regiunea să fie alipită la Franţa,

dobândiseră în virtutea acestui fapt statutul de prinţi străini, ceea ce îi plasa exact după familia regală, dar înaintea ducilor şi pairilor regatului. Un privilegiu imens în această societate de curte unde, după cum a arătat Norbert Elias, rangul conferea valoare individului şi sens vieţii. Deviza familiei Rohan îi rezumă orgoliul: „Rege nevolnic este, prinţ nu catadicseşte, Rohan domneşte!”.

Louis-René-Édouard s-a născut în ziua de 25 septembrie 1734. A fost menit de timpuriu carierei ecleziastice. Dar nu pentru virtutea-i religioasă! Ci fiindcă aceasta era pur şi simplu una dintre căile cele mai profitabile pentru nobilul care putea să obţină o poziţie bună. Puternica lui familie a avut grijă să-i asigure principatul episcopal din Strasbourg, ocupat de familia Rohan din 1704, cel mai bogat din regat. La 19 ani, a fost ales canonic al consiliului, dar papa îl va lăsa să aştepte până la 25 de ani împliniţi ca să-i permită să fie ales vicar de Strasbourg, succesor desemnat al unchiului său, episcopul diocezei, după moartea acestuia. Papa l-a numit episcop *in partibus* de Canople, titlu pur onorific, dar care i-a permis lui Louis să îmbrace sutana violetă şi să-şi aşeze pe cap mitra. Până să-şi adjudece poziţia de la Strasbourg, familia nu a stat degeaba şi tânărul a pus mâna pe veniturile mai multor abaţii bogate, printre care şi cea din La Chaise-Dieu, începând din 1756. Era cu adevărat rodul epocii sale. Conform datelor stabilite de Thomas Piketty, în secolul al XVIII-lea mai bine de 95% dintre episcopi proveneau din rândul nobilimii, faţă de 63% la începutul secolului al XVII-lea.

Louis era totuşi foarte departe de vocaţia spirituală. Era un monden bogat, un seducător cu minte ascuţită, preocupat în principal să găsească plăceri, venituri şi onoruri. Frecventa salonul literar şi filosofic al doamnei Geoffrin, unde le-a sedus pe superba contesă de Brionne – verişoara lui – şi pe contesa d’Egmont, care şi-au găsit locul pe lista lungă a cuceririlor sale. Discuta cu d’Alembert, cu Helvétius, cu abatele Raynal sau cu Julie de Lespinasse şi s-a împrietenit cu scriitorul Marmontel. Rezultatul: a fost

ales în Academia Franceză în iunie 1761, fără să fi scris vreodată măcar un rând, bineînţeles! Louis ţinuse mult la onoarea de a deveni al treilea din familie care beneficia de ea. A profitat de discursul de recepţie ca să facă elogiul cardinalului Richelieu şi să dezvăluie astfel lumii propriile visuri pentru viitor: să fie numit cardinal, apoi, asemenea predecesorilor săi istorici, Richelieu, Mancini, Dubois, să devină prim-ministru. De altfel, anul 1761 s-a încheiat superb pentru el, căci i-a succedat tatălui său, decedat cu patru ani înainte, primind şi un neaşteptat avantaj financiar important.

La 26 de ani, prinţul Louis de Rohan era foarte bogat, membru al Academiei şi episcop. Dar această carieră meteorică a bătut pasul pe loc vreo zece ani. În momentul în care şi-a recăpătat vigoarea, a fost obligat să lupte aprig pentru a-şi realiza ambiţiile: cu o regină a Franţei, adversar mărunt pe care l-a învins în toate înfruntările, şi cu o escroacă frumoasă, de condiţie modestă, care l-a doborât.

Destine încrucişate: înfruntarea

Relaţiile furtunoase dintre Maria Antoaneta şi Louis de Rohan au fost provocate de motive deopotrivă politice şi personale.

Ambasada de la Viena: ciocnirile

În vara anului 1771, la doar un an şi ceva de când venise în Franţa, tânăra prinţesă de numai 15 ani a fost nevoită să-şi înceapă viaţa politică pe care i-o menise mama ei cu ocazia unui eveniment important: numirea noului

ambasador al Franţei la Viena. În decembrie 1770, Ludovic al XV-lea l-a destituit pe ministrul Afacerilor Externe, ducele de Choiseul. Pe de o parte, fiindcă sprijinul acordat de el Spaniei în conflictul cu Anglia în privinţa proprietăţii insulelor Malvine (care va duce la un război între Argentina şi Regatul Unit în 1982!) a împins Franţa într-un conflict cu englezii pe care regele nu-l dorea. Pe de altă parte, deoarece, vădit lucru, Choiseul nu se putuse obişnui cu acea femeie de rând, Jeanne Bécu de Cantigny, care ajunsese ultima favorită a regelui drept contesa du Barry, după ce se măritase lesne cu contele du Barry ca să i se asigure un loc la curte.

Ducele d'Aiguillon, un apropiat al contesei du Barry, i-a luat locul lui Choiseul în iunie 1771. Una dintre primele sale hotărâri a fost numirea noului ambasador al Franţei în Austria. Nu-l voia pe baronul de Breteuil, ale cărui bagaje erau pregătite totuşi, căci fusese numit de Choiseul înaintea plecării: prea apropiat de fostul ministru, prea arogant şi inflexibil. Aşa că l-a expediat la Napoli să ocupe un post neînsemnat. Alegerea lui a fost Louis de Rohan. Şi asta din trei motive: tânărul episcop era ambiţios şi ar fi putut dori să-i ia locul, numirea lui putând fi un bun mijloc de a-l îndepărta pe un rival; clanul Rohan era apropiat de contesa du Barry şi îi facilitase instalarea la curte; se gândise că intra în graţiile soţiei prinţului moştenitor numind pe lângă mama ei un reprezentant ilustru al regatului.

În privinţa ultimului punct, dăduse greş. La vremea aceea, Maria Antoaneta încă era credibilă atunci când îşi arăta sentimentele rigoriste. O detesta pe du Barry, după părerea ei o intrigantă lipsită de calităţi, care îşi obţinuse locul la curte doar graţie celui pe care îl ocupa în patul regelui. Şi, într-o scrisoare din 21 iunie 1771, îi repetase mamei sale ce spunea toată lumea despre Rohan: „Prinţul e dintr-o familie foarte importantă, dar viaţa pe care a dus-o dintotdeauna seamănă mai mult cu cea de soldat decât de vicar; a susţinut urzelile doamnei du Barry". Aşadar, cu această

remarcă perfidă Maria Antoaneta a deschis ostilităţile. Acestea nu vor mai înceta, încurajate în permanenţă de resentimentele fără margini ale lui Breteuil, care îl va urî pe Rohan până la ultima suflare pentru că-i furase postul de la Viena.

Totul s-ar fi putut opri aici, deoarece Rohan la început refuzase postul! Prelatul de 36 de ani se vedea mai degrabă ministru, iar conducerea unei ambasade nu i se părea deloc o ocupaţie pe măsura ambiţiilor sale. Ducele d'Aiguillon va şti să-l convingă însă. Avea să fie ambasador „extraordinar", pentru măgulirea orgoliului. Mai ales că regele se angaja să-i şteargă o parte din datorii: Rohan, chiar dacă era bogat, cheltuia ca şi cum ar fi fost deja episcop de Strasbourg şi unchiul lui se încăpăţâna să nu moară… I se promisese aşadar o remuneraţie demnă de rangul lui. Consiliul de familie a hotărât în cele din urmă ca propunerea să fie acceptată. Banul face rangul şi rangul face clanul.

La sosirea sa la Viena, în ianuarie 1772, Rohan n-a trecut neobservat. Şi-a făcut apariţia cu un fast nemaivăzut: două berline de călătorie, urmate de vreo 40 de trăsuri, 50 de cai şi o suită de vreo sută de persoane! Iniţial fermecată de inteligenţa noului ambasador, Maria Tereza a ajuns rapid să condamne viaţa, după părerea ei, destrăbălată a prinţului. Se spunea că trecuse printr-o procesiune religioasă cu trupa lui care pleca la vânătoare, că angajaţi ai ambasadei făceau contrabandă cu ciorapi de mătase, că ar fi tras 1.328 de focuri de puşcă într-o singură zi, că era prea apropiat de multe femei pentru un prelat. Tot atâtea episoade de plasat între adevăr şi bârfe. El organiza în fiecare miercuri un supeu, care contrasta cu curtea ipocritei şi asceticei Maria Tereza, supeu unde, foarte repede, înalta societate vieneză considerase important să fie invitată. Toate acestea se potriveau în mod sigur cu temperamentul lui Rohan, dar erau şi o bună modalitate de a culege informaţii.

Căci prinţul Louis nu-şi pierduse din vedere datoria. Şi eficienţa lui în a informa Franţa despre politica austriacă a fost cu adevărat sursa

animozităţii Mariei Tereza. Aceasta nu vedea cu ochi buni apropierea lui de Iosif al II-lea, fiul ei, deci fratele Mariei Antoaneta, şi de cancelarul Kaunitz, fost ambasador la Paris, unde şi el frecventase cu asiduitate salonul literar al doamnei Geoffrin. Mai mult, un spion, al cărui nume istoria nu ni-l va spune niciodată, îi furniza lui Rohan corespondenţa diplomatică austriacă decriptată.

Şi apoi a existat şi episodul polonez. Polonia era, în vremea aceea, vizată de Prusia şi de Rusia, care se vedeau foarte bine în situaţia de a anexa acest teritoriu. În timp ce Maria Tereza compătimea public soarta polonezilor, Rohan aflase că negocia în secret împărţirea în trei a ţării. El i-a trimis o scrisoare ducelui d'Aiguillon, în care o lua peste picior pe împărăteasa Austriei: ea „pare să plângă la comandă; într-o mână ţine batista să-şi şteargă lacrimile şi cu cealaltă apucă paloşul negocierii, ca să fie a treia putere copărtaşă". Şeful diplomaţiei franceze i-a dus misiva doamnei du Barry, care s-a grăbit să vorbească despre ea la curte, şi totul a ajuns până la urmă la urechile Mariei Antoaneta, care s-a înfuriat că mama ei fusese luată în râs.

Faimoasa scrisoare n-a fost găsită niciodată, ceea ce îi face pe unii istorici să se îndoiască de existenţa ei. Dar n-au fost păstrate toate scrisorile diplomatice şi Rohan era foarte bine informat: împărţirea în trei a Poloniei chiar a avut loc. Oricum, atunci s-a declanşat bătălia pentru imagine a celor doi protagonişti: Louis colporta la Viena bârfele despre soţia moştenitorului tronului Franţei, care, la rândul ei, le răspândea la Paris pe cele despre Rohan.

Situaţia s-a schimbat brusc în ziua de 10 mai 1774: într-o cameră devenită pestilenţială din cauza vărsatului care îi devora corpul, Ludovic al XV-lea şi-a dat ultima suflare. I-a succedat la tron nepotul, Ludovic al XVI-lea, care încă nu avea nici 20 de ani. Maria Antoaneta a devenit regina Franţei la 18 ani. Rohan a părăsit Viena ca să se prezinte noilor suzerani. Regele l-a primit în treacăt, iar Maria Antoaneta a refuzat să-l

vadă, chiar dacă aducea o scrisoare de la mama ei. Semn al resentimentului faţă de el, i-a luat în scurt timp postul de ambasador şi l-a numit în locul lui pe baronul de Breteuil, care obţinea în sfârşit postul râvnit.

Maria Antoaneta se baza pe noua ei putere. Ea avea să-şi folosească puterea de trei ori ca să se opună ambiţiilor lui Rohan. Dar nu înţelesese că, de fapt, nu provoca un om, ci un clan, mult mai puternic decât ea.

Cele trei lupte

Clanul Rohan obţinuse o scrisoare semnată de Ludovic al XV-lea care îl asigura că Louis va fi viitorul preot al curţii regale, capul Bisericii din Franţa, cu remuneraţiile şi apartamentele din castelul de la Versailles cuvenite funcţiei. Ludovic al XVI-lea a promis că dorinţele bunicului său vor fi respectate.

Regina a hotărât însă altfel. Obiectivul ei era clar: voia să-l lipsească pe Rohan de tot ce-i permitea să-şi menţină rangul şi chiar să-l îndepărteze de la curte. Era mai mult decât o luptă – ea urmărea moartea lui socială. Şireată, a transmis că familia Rohan nu trebuia să fie îngrijorată: „Casa voastră va fi mulţumită, nu i se va lua funcţia de preot al curţii regale”. Desigur, dar ea avea de gând să facă presiuni asupra regelui ca să-l numească în locul lui pe… Ferdinand, fratele lui Louis!

Când a murit preotul curţii regale, în octombrie 1777, doamna de Marsan, verişoara lui Louis de Rohan şi fostă guvernantă a regelui, a venit în faţa lui Ludovic al XVI-lea să-i amintească de angajamentul luat. Doar că regele îi promisese soţiei sale că n-o s-o facă. La început a rezistat, i-a propus postul fratelui, i-a promis apoi în compensaţie „un privilegiu apreciabil”, ca să mărturisească în cele din urmă că totul venea de la regină. Doamna de Marsan a trecut atunci la ameninţări: „Îmi iau deci

libertatea, cu tot respectul, de a asigura pe Maiestatea Voastră că, făcând cunoscute vorbele pe care mi le-a spus, voi fi nevoită să fac cunoscut şi că regele nu s-a ţinut de cuvânt ca să-i facă pe plac reginei: cred că regele nu va dori să se expună unui blam de acest fel". După cum bine a arătat Norbert Elias, puterea regelui nu era absolută. Nobilii nu voiau să-i submineze autoritatea, care asigura menţinerea societăţii de curte în care trăiau, dar doreau să aibă partea lor de putere. Aceasta era în mod clar miza intervenţiei contesei de Marsan. Ludovic al XVI-lea a cedat. Regina s-a înfuriat. Dar nu şi-a făcut sânge rău mult timp, căci etapa următoare era cunoscută de toţi: era clar că preotul curţii regale ajungea repede cardinal, regii catolici bucurându-se de privilegiul de a-i putea prezenta papei pe candidaţii lor. Maria Antoaneta a uneltit imediat ca să împiedice avansarea prinţului Louis.

De data aceasta, manevra a avut sorţi de izbândă. În urma multor presiuni făcute asupra soţului ei, regina a reuşit să-i smulgă numirea altuia. În sfârşit, se răzbunase: Rohan n-avea să fie cardinal. Dar Louis avea reţelele lui, din care făcea parte şi Stanisław August Poniatowski, regele Poloniei, ce putea şi el să numească un cardinal. Maria Antoaneta a văzut hiba şi i-a trimis în secret o misivă ca să-i ceară să-l numească pe un apropiat al său. Poniatowski i-a împăcat pe toţi: alesese deja pe altcineva. Dar omul era pe moarte. Rohan a pus să fie supravegheat. Îndată ce acesta a murit, în toiul nopţii, un apropiat al clanului s-a prezentat la Ludovic al XVI-lea la 7 dimineaţa şi, nouă schimbare de situaţie, a reuşit să-l facă să semneze o scrisoare ce îi aducea la cunoştinţă regelui Poloniei că nu se opune numirii lui Rohan. Un mesager a plecat imediat la Varşovia. Când s-a trezit şi Maria Antoaneta, la ora 9, a aflat de moartea candidatului pe care îl avea în vedere şi s-a dus mândră la rege să-i ceară postul. Prea târziu! În ziua de 15 iunie 1778, prinţul de Rohan a devenit „Eminenţa Sa", fiindcă o regină dormise până târziu dimineaţa…

În anul 1781 a avut loc ultima mare înfruntare publică dintre regină şi cardinal. Directorul Sorbonei, un apropiat al lui Rohan, tocmai murise, şi prinţul şi-ar fi dorit acest titlu în desaga lui. Au intrat în cursă mai mulţi candidaţi, iar regina a dus o campanie înverşunată în culise pentru ca Rohan să piardă. La ultima evaluare oficială dinaintea votului, ea părea să aibă câştig de cauză. Dar, în momentul în care s-au numărat voturile, surpriză, a fost ales Rohan! Se pare că puternicul clan Rohan cumpărase voturile care-i lipseau tânărului protejat…

Preot al curţii regale, cardinal, Sorbona: Rohan fusese, de fiecare dată, mai viclean decât regina. Numai că nu era rege şi, în pofida tuturor victoriilor, evoluţia carierei sale depindea de bunul plac al cuplului regal. Şi Ludovic al XVI-lea îl trata cu răceală când era de faţă şi soţia lui. Singurul obstacol care îi stătea în cale era Maria Antoaneta.

De aceea, fostul diplomat a folosit toate mijloacele ca să facă pace: i-a cerut o audienţă – refuzată; i-a scris trei scrisori – nedeschise; a încercat medieri cu ajutorul unor persoane cunoscute de el şi apreciate de ea – degeaba; l-a mobilizat pe fratele ei, Iosif al II-lea, împăratul Austriei – nimic. Mesajul reginei Franţei era clar: nicio reconciliere nu era posibilă. Istoricii sunt unanim de acord: Maria Antoaneta era în stare de ură rece şi de ranchiună tenace; era orgolioasă şi supărăcioasă, zicea mama ei; sclavă a propriilor prejudecăţi, spunea Mercy-Argenteau, ambasadorul Austriei în Franţa, care o urma îndeaproape.

Şi, brusc, în această atmosferă de război rece, într-un moment când nimeni nu se mai aştepta, a apărut cea care avea să reuşească să facă să se prăbuşească acest zid de ură, stârnindu-i în acelaşi timp cardinalului de Rohan, după atâţia ani, speranţele politice cele mai nebuneşti. Escrocheria se pusese în mişcare. Este timpul să facem cunoştinţă cu femeia care a născocit-o.

Jeanne în căutarea revanşei

Jeanne de Saint-Rémy s-a născut la Fontette, lângă Bar-sur-Aube, în Champagne, pe 22 iulie 1756. Este unul dintre rarele momente din viaţa ei de care suntem aproape siguri: ca numeroşi protagonişti ai acestui caz, ne-a lăsat *Memorii*, dar cartea este atât de plină de minciuni şi scorneli, încât trebuie s-o citim cu prudenţă şi să consultăm mai multe surse.

O Valois

Jeanne era fiica lui Jacques de Luz de Saint-Rémy de Valois, descendent direct al familiei Valois, el însuşi stră-stră-strănepot al regelui Henric al II-lea, unul dintre fiii lui Francisc I şi al uneia dintre amantele sale. Într-o lume în care „puritatea" aristocraţiei era importantă – se cunosc multe poveşti cu nobili falşi construite din raţiuni de prestigiu social –, Bernard Chérin, genealogistul ordinelor regelui, avea să confirme această ascendenţă. În ciuda titlului său, Jacques era braconier, hoţ şi beţiv şi a ajuns s-o ia de nevastă pe fiica portarului locuinţei familiei. El a hotărât să-şi ducă toată familia la Paris, unde a murit în 1762, lăsând trei copii – Jeanne, fratele ei mai mare şi o soră mai mică – unei mame care i-a abandonat curând.

Copiii au trăit un timp din cerşit, Jeanne cerând un bănuţ „pentru o biată orfană din neamul Valois", aşa cum îi spusese mama ei. Şi a înduioşat-o astfel pe marchiza de Boulainvilliers, care a hotărât să asigure educaţia celor trei copii, o educaţie religioasă. Descendenţa fiindu-i confirmată de numeroase documente, Jeanne a devenit domnişoara de Valois. Graţie relaţiilor marchizei, regele a acordat în decembrie 1775 o mică sumă de bani fiecăruia dintre cei trei copii şi o garanţie care le

permitea s-o primească în fiecare an. Când stareţa mănăstirii din Longchamp i-a adus la cunoştinţă că era timpul să intre în rândul călugăriţelor, Jeanne şi-a luat sora şi a fugit. Avea 23 de ani, cunoştea totul despre trecutul ei regal şi era foarte hotărâtă să redobândească un rang pierdut demult.

Cele două tinere s-au întors la Bar-sur-Aube în 1779, unde s-au instalat în mizerul han La Tête Rouge. O altă femeie, doamna de Surmont, înduioşată la rândul său, le-a luat la ea pe cele două surori. Era a doua oară când Jeanne îşi datora salvarea unei femei. Zveltă, cu ochi albaştri, frumoşi, zâmbet seducător şi minte ageră, tânăra a înţeles că bărbaţii reprezintă cea mai bună şansă de succes în lume.

Bărbaţii lui Jeanne

Primul ei amant a fost poate un tânăr avocat din Bar-sur-Aube, Jacques Claude Beugnot, destinat unei cariere politice care l-a făcut deputat în timpul Revoluţiei, bonapartist în timpul lui Napoleon şi ministru în vremea Restauraţiei. De la el ne-a rămas descrierea frumuseţii tinerei Jeanne.

Doar dacă nu cumva şi-a găsit fericirea mai întâi în braţele unui nepot al doamnei de Surmont, Marc-Antoine-Nicolas de La Motte, jandarm. Lucrurile n-au trenat, căci s-au căsătorit în iunie 1780, exact cu o lună înainte ca Jeanne să nască gemeni, care au trăit doar câteva zile. În loc să stea în garnizoana de la Lunéville, Jeanne şi-a convins soţul să demisioneze: ca să-şi exploateze titlul şi să-şi redobândească poate bunurile, trebuia să se afle la Versailles. Şi cuplul a pornit la drum în vara anului 1781. Jeanne dorea să recâştige sprijinul primei sale binefăcătoare, dar marchiza de Boulainvilliers era plecată în vilegiatură la Saverne, lângă Strasbourg, pe domeniul unui anume cardinal de Rohan… Jeanne a ajuns

la marchiză, care i-a prezentat-o prinţului Louis, cu care s-au întâlnit întâmplător în septembrie. Primul contact dintre cei doi protagonişti ai afacerii.

Jeanne a înţeles imediat că întâlnise un personaj puternic. Tânăra i-a cerut ajutorul şi a obţinut pentru soţul ei, începând din octombrie, un post de ofiţer de rang inferior în compania gărzilor de corp ale contelui d'Artois. Pe brevetul lui de numire scria din greşeală titlul de conte. Eroarea se explică oare prin faptul că în aceeaşi regiune existau două familii La Motte, una mai nobilă decât alta, sau Jeanne „lucrase" deja? Nu vom şti niciodată. Oricum, astfel a devenit ea de acum înainte doamna contesă de La Motte-Valois…

După căpătuirea soţului, prezenţa ei la Paris şi la Versailles nu mai era de-ajuns. Pentru a încerca să obţină ceva de la curte, trebuia să prezinte cereri, documente, toate întocmite în mod potrivit. Avea nevoie de un avocat. S-a reîntors la Jacques Claude Beugnot, pe care, în mod vădit, nu-l cultiva doar pentru înscrisuri. El nu ştia, desigur, că doamna contesă trăia din 1780 într-un fel de *ménage à trois* cu un prieten al soţului ei, Rétaux de Villette, fost jandarm şi el, la care a revenit puţin mai târziu şi l-a cooptat în maşinaţiunea ei.

Dar Jeanne încă nu ajunsese acolo. Deocamdată, căuta sprijin şi venituri. Şi insista întruna pe lângă aristocraţi ca să-i prezinte situaţia într-o lumină favorabilă. Cerea, implora, încerca să-i întâlnească pe miniştrii regelui, s-a prefăcut că leşină într-o zi la trecerea Mariei Antoaneta, în februarie 1784, ca să-i atragă atenţia – fără succes, a izbutit să capete un mic sprijin financiar de la câţiva nobili pe care reuşise să-i înduioşeze. Dar rezultatele strădaniilor ei erau palide, ca şi veniturile: cuplul avea datorii foarte mari şi Jeanne cunoştea pe de rost drumul spre casa de amanet. În aprilie 1784, a fost obligată să vândă brevetul care îi asigura mica sumă alocată de rege, dar banii i-au ajuns exact cât să-şi plătească

datoriile. Trăia în sărăcie şi diferiţi domni îi frecventau cu regularitate apartamentul, ca să beneficieze de „serviciile” ei.

Totuşi, Jeanne a reuşit un lucru: a ajuns pe lista amantelor lui Rohan şi mai ales în coteria din jurul lui. Prinţul îi dădea cu regularitate câteva monede, o ajuta să scrie memorii în favoarea ei, ba chiar pe câteva le-a dat unor oameni importanţi.

Norbert Elias a enumerat cele trei calităţi esenţiale graţie cărora se putea reuşi în societatea de curte, iar Jeanne dispunea evident de toate. Întâi, arta de a-şi observa semenii: trebuia să repereze, în spatele jocului social, motivele şi impulsurile adevărate, capacităţile şi limitele celorlalţi şi, de asemenea, să ştie să-şi ascundă propriile defecte. Apoi, talentul pentru calculul strategic al manipulării oamenilor. În fine, era nevoie întotdeauna să-şi stăpânească emoţiile, să-şi impună un comportament calculat şi nuanţat. Contesa de La Motte va reuşi să îmbine toate cele trei calităţi într-o manieră cât se poate de subtilă.

Subtila Jeanne

Jeanne a înţeles profunzimea ambiţiilor frustrate ale prinţului de Rohan din cauza urii pe care o nutrea regina faţă de el. A înţeles ce folos putea să tragă din asta. În loc să se gândească doar să-l stoarcă de nişte bani uzând de un vicleşug grosolan folosit deja de altele, avea să dea dovadă de o capacitate fabuloasă de adaptare şi să construiască, trebuie s-o spunem, escrocheria secolului: subtilizarea unui colier ce depăşea orice limită din cauza nebuniei creatoare a doi bijutieri.

Traiectoria politică a lui Rohan ajunsă într-un punct mort, frivolitatea reginei şi importanţa inovaţiei luxului – iată noile elemente de care trebuie

să ţinem seamă ca să înţelegem afacerea colierului reginei.

Rohan în punctul mort

Degeaba câştigase Rohan toate bătăliile duse împotriva reginei, opoziţia acesteia îi bloca accesul la postul la care visa, acela de prim-ministru. O prezenţă permanentă la curte nefiind indispensabilă, prinţul Louis revenea deseori pe domeniul lui, la castelul din Saverne. La moartea unchiului său, în martie 1779, devenise prinţ-episcop de Strasbourg şi-şi zicea de atunci cardinal de Rohan.

Scopul lui era atunci să-şi asigure dominaţia în competiţia pentru obţinerea unui rang social şi să obţină astfel veniturile necesare care să-i asigure distincţie şi prestigiu. În momentul escrocheriei, regele dispunea de un venit de 70 de milioane de livre, conţii de Provence şi d'Artois, fraţii lui, cam de şase-şapte milioane fiecare, Rohan, de vreo trei milioane. Nici măcar un Rohan nu juca în aceeaşi ligă cu familia regală. Toţi cheltuiau mai mult decât „câştigau" şi acumulau deficite. Datoriile contelui de Provence, viitorul Ludovic al XVIII-lea, erau estimate la 15 milioane de livre, cele ale contelui d'Artois, viitorul Carol al X-lea, la 20 de milioane. Regele avea să achite deseori datoriile fraţilor săi, ba chiar l-a pus pe al doilea sub tutoratul lui Calonne, atunci controlor general al Finanţelor, în încercarea de a-i limita datoriile. La sfârşitul anului 1785, datoriile lui Rohan erau de „doar" două milioane.

Cheltuielile făcute de aristocraţie cu luxul nu erau menite să-i arate bogăţia, ci să-i marcheze rangul. Trebuiau să se armonizeze cheltuielile de reprezentare cu exigenţele celui din urmă, nu invers. Toţi aceşti aristocraţi erau foarte bogaţi, dar datoriile le depăşeau capacitatea de plată: în această lume, creditul era rangul. Refuzarea datoriei în numele unei gestionări

corecte însemna să regresezi în competiţia socială, adică în opinia socială pe care şi-o făceau ceilalţi despre tine.

Căci, în afară de venituri şi datorii, opinia curţii îţi făurea existenţa socială, explică Norbert Elias. Sociologul prezintă astfel o analiză pe care o înţeleg imediat toţi cititorii celebrului economist britanic John Maynard Keynes şi ai lucrărilor economistului francez contemporan André Orléan. Valoarea socială a unui aristocrat ca Rohan nu depindea de „valoarea sa fundamentală", de bogăţia sau măcar de perspectivele de bogăţie, ci de ceea ce credeau ceilalţi nobili că valorează. Şi opinia lor depindea, la rândul ei, de ce credeau că gândesc ceilalţi despre Rohan!

Prinţul Louis a ţinut să poarte şi să câştige bătăliile cu Maria Antoaneta fiindcă îi aduceau onoare şi venituri. Totuşi, după cum spun economiştii, nu există masă gratuită. Deoarece aţâţa şi mai mult ura reginei, alimenta coteria celor care răspândeau o opinie proastă despre persoana lui şi-i împiedicau accesul la o treaptă politică superioară. Dacă nu înţelegem acest joc politic şi social, nu putem să pricepem de ce Rohan avea s-o creadă cu cea mai mare tărie pe Jeanne cu minciunile ei: prezentându-se ca fiind cheia ce putea deschide uşa reconcilierii cu Maria Antoaneta, ea îi promitea lui Rohan singurul lucru care îi lipsea din traseul lui social.

Între timp, cariera şi viaţa prinţului Louis au fost zguduite de mai multe evenimente care ar fi putut să-i fie fatale. În septembrie 1779, castelul din Saverne a ars în toiul nopţii şi puţin a lipsit ca el să moară în mijlocul flăcărilor. A fost salvat *in extremis* de lătraturile câinelui său, Artaban. Rohan s-a văzut nevoit să facă mari cheltuieli pentru reconstruirea castelului. În noiembrie 1781, a murit contele de Maurepas. Apropiat de Ludovic al XVI-lea şi prieten cu familia Rohan, el reprezentase o sursă de informaţii importantă pentru clan.

Dar ce era mai rău abia urma. În 1782, nepotul lui a dat faliment, unul răsunător. Asemenea celorlalţi membri ai familiei, el a fost obligat să bage

mâna în buzunar din solidaritate, ceea ce l-a costat nu mai puţin de 300 000 de livre. Însă chiar şi falimentul unui Rohan era un semn de putere, deoarece cardinalul a declarat: „Doar un rege sau un Rohan poate să sufere un asemenea faliment”. Asta a aţâţat însă căutarea de noi venituri. Şi-a însuşit, în 1780, mănăstirea Saint-Vaast din Arras şi importantele ei câştiguri. Totuşi, falimentul nepotului a avut repercusiuni ce au depăşit finanţele.

La trei săptămâni după faliment, soţia nepotului a renunţat, cu un imens regret, la postul de guvernantă a copiilor regelui, care o punea în contact direct cu suveranii. A fost a doua pierdere grea în materie de influenţă într-un singur an pentru familia Rohan. Şi nu era tot. În 1783, Breteuil, duşmanul lui personal, a devenit ministru al Casei Regale, adică echivalentul ministrului de Interne, un post bun pentru supravegherea celor pe care nu-i avea la inimă. Colac peste pupăză, Breteuil s-a apropiat de clanul Polignac, rivalul clanului Rohan, foarte apropiat de Maria Antoaneta, de la care storcea fără ruşine bani şi onoruri, ducesa Jules de Polignac primind postul de guvernantă a copiilor regelui Franţei.

Louis era foarte conştient de toate acestea. Ştia că, pe viitor, nu va putea ajunge mai sus de atât. Jeanne a înţeles perfect şi a ştiut să se folosească foarte bine de situaţie.

Cagliostro sau cum a devenit cardinalul francmason

Înainte de a intra în miezul poveştii, trebuie să prezentăm pe scurt un personaj secundar al afacerii colierului, dar atât de prezent alături de Rohan şi atât de fabulos, încât nu-l putem ignora: contele Alessandro di Cagliostro. Făcut celebru de Alexandre Dumas, despre acest ocultist au circulat zvonuri şi minciuni dintre cele mai neverosimile, şi nu este

întotdeauna uşor să deosebeşti adevărul de fals. Totuşi, asta a încercat să facă biograful său Philippe Brunet.

Se ştie că Giuseppe Giovanni Battista Vincenzo Pietro Antonio Matteo Balsamo s-a născut la Palermo, în Italia, pe 2 iunie 1743. Orfan de tată dinainte să împlinească un an, a fost crescut de o rudă al cărei soţ era spiţer. După câteva mici escrocherii, băiatul a plecat la fratele bunicului, Giuseppe Cagliostro, şi şi-a desăvârşit educaţia în Malta, unde a devenit, la 25 de ani, cavaler de Malta, templier şi rozacrucian.

Viaţa lui Cagliostro a fost marcată de peregrinări. A umblat prin Franţa, Anglia, Germania, Rusia, Polonia. A făcut turul lojilor masonice şi al tuturor locurilor ezoterice, încercând să înfiinţeze un rit egiptean. A devenit cunoscut în toată Europa şi fascinaţia pe care a exercitat-o provenea din mai multe surse. Apărut de nicăieri, era bogat şi generos. Unii comentatori sugerează că el şi Jeanne îşi disputau banii cardinalului de Rohan. Dar nici măcar Georgel, care îl dispreţuia pe mag fiindcă îi suflase locul de prim consilier al lui Rohan şi nu a ezitat să-i pună în cârcă toate relele în *Memoriile* sale, nu indică vreo motivaţie financiară. Spre deosebire de Jeanne, Cagliostro dispunea de venituri importante. Se pare că le avea în primul rând din partea Ordinului de Malta, apoi de la lojile pe care le înfiinţase în foarte multe locuri, înainte de a obţine o largă asistenţă financiară din partea bancherului Jacques Sarasin, căruia îi vindecase soţia şi fiul, după ce medicina tradiţională nu obţinuse niciun rezultat.

Căci altă însuşire a lui Cagliostro părea să fie că făcea minuni pe plan medical. Şi îşi rezuma astfel intervenţiile în acest domeniu: *in herbis, verbis et lapidibus* – „cu plante, cuvinte şi minerale”. În realitate, în ochii istoriei, succesele sale reale – care i-au atras ura slujitorilor medicinei tradiţionale – par să fie legate de o combinaţie de tratamente homeopatice, psihanaliză şi spagirie, extragerea unor elixiruri şi chintesenţe prin combinarea unor elemente: o muncă de alchimist.

Ca şi cum originea nesigură a averii sale şi practicarea unei medicine „defazate” n-ar fi fost de-ajuns, Cagliostro se ocupa şi cu divinaţia! În noiembrie 1776, a fost implicat la Londra într-o poveste urâtă, după ce furnizase de câteva ori corect numerele de la loterie. În vara anului 1780, a prezis fără greşeală viitorul unei tinere de la curtea Poloniei. În Franţa, baroana d’Oberkirch a relatat în scrierile sale întrevederea ei cu magul, care, fără s-o fi întâlnit vreodată, i-a povestit trecutul şi i-a prezis viitorul – predicţie care s-a dovedit a fi corectă. În seara de 29 noiembrie 1780, el a anunţat că Maria Tereza, mama Mariei Antoaneta, tocmai se stinsese din viaţă. Vestea a ajuns la Versailles opt zile mai târziu… Nimeni n-a descoperit misterul acestor divinaţii, dar, dacă adăugăm şi seratele cu copii folosiţi ca mediumuri, personajul îşi construise o reputaţie solidă în domeniul puterilor oculte.

Strasbourgul era la acea vreme cel mai important oraş masonic şi Cagliostro a ajuns acolo discret la 19 septembrie 1780. Două vindecări de răsunet, ajutorul generos acordat nevoiaşilor şi reputaţia l-au făcut repede vedetă şi l-au atras pe cardinal. Ce-l va apropia pe marele vicar al Bisericii Catolice de maestrul mason?

Alături de Rohan, Cagliostro a câştigat anvergură socială: spera să-i fie recunoscută medicina şi să-şi impună la cel mai înalt nivel ritul masonic. Rohan aştepta de la Cagliostro trei lucruri. Era un alchimist care fabrica aur – cel puţin aşa îl făcea să creadă pe Rohan –, fapt ce nu putea să fie decât de ajutor pentru finanţele prinţului. Avea să-i facă şi un enorm diamant, ceea ce ar face din Cagliostro primul om care a fabricat un diamant artificial – o anecdotă amuzantă faţă de escrocheria cu diamantul de la începutul secolului XX, despre care vom vorbi în capitolul 4. Magul era şi un personaj fascinant, ce-şi punea în valoare imaginea la curte în acea perioadă în care francmasoneria recruta adepţi din rândul elitelor. Potrivit lui Jacques de Boistel, la Paris erau atunci 60 de loji, în provincie 425, precum şi 55 de loji militare, adică 25 000 de membri în total. Rohan

l-a făcut pe Cagliostro consilierul lui, spre ciuda fidelului Georgel, a cărui invidie vădită răzbate din scrierile sale, în care dă vina pe Cagliostro şi numai pe el pentru prostia prinţului în afacerea colierului.

Trebuie spus că, în timp ce făcea totul pentru a fi remarcat, magul îşi întreţinea legenda care îl înconjura, şi asta în aşa fel încât era tentant să nu vezi în el decât un şarlatan de duzină într-o perioadă în care materiile oculte erau foarte populare. Se ştie că Goethe, contemporan cu Cagliostro, a fost fascinat de personaj, despre care a făcut investigaţii şi s-a informat stăruitor. El a scris o piesă de teatru, *Der Groß-Cophta*, insipidă şi foarte departe de evenimentele istorice al căror martor era, făcând din Cagliostro un clovn manipulator. Acesta însă, fără să vrea, va fi una dintre victimele colaterale ale manipulărilor lui Jeanne.

Comportamentul uşuratic al reginei

Chiar dacă ambiţia socială a cardinalului de Rohan l-a împins să înghită minciuni gogonate, Jeanne se putea sprijini, ca să le facă credibile, pe comportamentul Mariei Antoaneta la curtea Franţei şi pe felul în care era percepută acolo.

Când a ajuns aici, în 1770, tânăra arhiducesă austriacă se bucura de sprijinul francezilor, capital de simpatie pe care l-a pierdut rapid. În primul rând la curte, pentru că protocolul o plictisea, pentru că spunea cu prea mare sinceritate ce gândea şi pentru că nu dăruia un moştenitor tronului Franţei.

S-au scris multe pagini despre acest ultim punct. Istoricii au ajuns astăzi la concluzia că vina o purta în principal Ludovic al XVI-lea. În ziua căsătoriei, Ludovic al XV-lea, văzându-l că mânca peste măsură, ca de obicei, i-a şoptit: „Nu-ţi umple prea mult stomacul în seara asta”. La care prinţul moştenitor i-a răspuns: „De ce nu? Cel mai bine dorm când am

stomacul plin”. Şi aflăm din jurnalul său intim ce s-a întâmplat în noaptea nunţii: „nimic”. Căsătoria s-a consumat abia şapte ani mai târziu, graţie intervenţiei lui Iosif al II-lea, care călătorea în Franţa în aprilie 1777. Acesta s-a transformat în consilier marital şi a hotărât să stea de vorbă cu cei doi, relatând apoi fără menajamente episodul într-o scrisoare: „Iată secretul: în patul conjugal, are erecţii foarte bine continuate; introduce membrul, stă acolo fără să mişte două minute poate, se retrage fără să se descarce vreodată, tot în erecţie, şi spune noapte bună […]. În plus, sora mea nu prea are apetit sexual şi sunt doi neîndemânatici sadea”. Sfaturile fratelui mai mare s-au dovedit a fi de folos: în anul următor, regina a născut o fetiţă, urmată de un fiu trei ani mai târziu. Fără ca asta să schimbe cu adevărat viaţa cuplului, căci, după cum explica regina în scrisoarea către mama ei, „regelui nu-i place să se culce în doi”.

Istoricii au găsit aici una dintre cheile comportamentului „uşuratic” al tinerei regine: ea a căutat în altă parte bucuriile vieţii, prin diferite mijloace.

Unul dintre aceste mijloace a fost să-şi găsească un amant, pe contele suedez Axel de Fersen. O analiză a scrisorilor – codificate, scrise cu cerneală invizibilă sau şterse de moştenitori preocupaţi să ascundă orice urmă – pe care şi le-au trimis cele două personaje ne permite să credem că relaţia lor a început în iulie 1783. Trei luni mai târziu, regina a făcut un avort, urmat de alte două sarcini, în 1784 şi 1785, de fiecare dată când Fersen revenea la Versailles după o lungă absenţă. Deşi unii dintre actualii biografi ai suedezului continuă să evite subiectul, încă din anii ’30, în cartea sa despre Maria Antoaneta, Stefan Zweig a susţinut, pe baza surselor de care dispusese, că ei fuseseră amanţi. Napoleon, Talleyrand şi contele de Saint-Priest, un diplomat, au trădat secretul. Acesta din urmă a explicat că anturajul Mariei Antoaneta vedea alegerea cu ochi buni: un străin, nu întotdeauna prezent şi nu foarte întreprinzător, n-avea să le fure favorurile reginei. Şi Saint-Priest sublinia în *Memoriile* lui că Ludovic al

XVI-lea nu era deloc un încornorat ridicol, deoarece cunoştea foarte bine relaţia soţiei: „Ea găsise modalitatea de a-l face să îngăduie această legătură cu contele de Fersen”. Când Maria Antoaneta a născut al doilea băiat, în martie 1785, Ludovic al XVI-lea a notat în *Jurnalul* lui că soţia a născut la ora 7 şi jumătate şi că „totul s-a petrecut la fel ca la fiul meu”…

Deşi, cu câteva excepţii, contemporanii n-aveau habar de această poveste, despre Maria Antoaneta se spunea totuşi atunci că avea amanţi. Acest zvon era cu atât mai credibil cu cât regina îl întreţinea prin felul cum se comporta. Avea în jur vreo şase favoriţi. Vom găsi o descriere a vieţii celui mai important dintre ei într-o carte a juristului Emmanuel de Valicourt, care dezminte că Fersen şi regina ar fi trecut la fapte. În 1779, când a fost nevoită să stea un timp în carantină în Micul Trianon din cauza unei rujeole, ea a cerut să fie păzită în permanenţă doar de patru curtezani!

Contesa de La Motte a ştiut să se folosească foarte bine de această reputaţie a reginei şi mai ales de două trăsături de comportament cunoscute de toţi: înclinaţia spre cheltuieli nebuneşti şi îndeosebi predilecţia pentru bijuterii – *diamonds are the Queen’s best friend*!

Bugetul anual pentru cele cinci sute de persoane din suita Mariei Antoaneta era de ordinul a patru milioane de livre. La acestea trebuie adăugate cheltuielile pentru îmbrăcăminte (150 000 de livre), hrană, lumânări etc., plus tot ce obţineau de la ea favoriţii şi apropiaţii. Chiar dacă în această privinţă regina nu era diferită de ceilalţi nobili, comportamentul i-a adus în 1787 porecla de „Doamna Deficit”.

În ceea ce priveşte cheltuielile, Maria Antoaneta dovedea o aplecare pronunţată pentru bijuterii. Tânără regină, ea a achiziţionat nişte cercei cu 350 000 de livre, apoi brăţări cu 160 000. De fiecare dată a încercat să facă în aşa fel încât să plătească ea însăşi, fără să-i spună soţului, dar, până la urmă, tot regele, pus la curent, a achitat nota de plată.

Şi apoi, aşa cum ar fi putut să zică domnul de La Palice, n-ar fi putut să existe afacerea colierului fără faimosul colier. Cum se explică oare

existenţa unei asemenea podoabe, a cărei valoare, după estimarea realizată la cererea specialistei în istorie Évelyne Lever, poate fi stabilită astăzi la aproximativ şapte milioane de euro? Şi acum vă prezint ultimele personaje de care avem nevoie: colierul şi cei doi creatori ai lui.

Colierul lui Boehmer şi Bassenge

Bijutierii Charles Auguste Boehmer şi Paul Bassenge, asociatul şi ginerele lui, reprezintă însăşi imaginea luxului de la curţile aristocratice din secolul al XVIII-lea. În ciuda legilor somptuare, care vizau limitarea ostentaţiei, Regenţa, precum şi domniile lui Ludovic al XV-lea şi Ludovic al XVI-lea au rămas marcate de un desfrâu de cheltuieli consacrate reprezentării rangului. Un comportament care a fost subiectul unor dezbateri importante în secolul al XVIII-lea, când Jean-Jacques Rousseau a denunţat „luxul care corupe totul, şi bogatul care se bucură de el, şi săracul ce îl jinduieşte”.

Cei doi bijutieri germani lucraseră la început la curtea Poloniei, înainte de a-şi muta afacerea, „La firma de la balcon”, exact lângă piaţa Louis le Grand din Paris, rebotezată piaţa Vendôme. Arta lor a încântat nobilimea franceză, ei ajungând furnizorii săi recunoscuţi.

Boehmer asigura vânzarea bijuteriilor şi Bassenge era creatorul lor. Nu ştim care dintre ei a avut ideea, dar amândoi au făcut un pariu nebunesc: să realizeze cel mai magnific colier confecţionat vreodată. Bassenge avea 30 de ani în 1770, când a schiţat proiectul. Şi au pornit amândoi în căutarea celor mai frumoase pietre preţioase, pe care le-au aranjat într-un colier enorm, format din 674 de diamante de 2 800 de carate în total! Scriitorul britanic Thomas Carlyle nota că „Herr sau mai curând domnul Boehmer, cum i se zice astăzi, avea acea ultimă slăbiciune a spiritelor nobile sau inferioare, iubirea de renume”.

Ludovic al XV-lea ar fi cumpărat în mod sigur colierul pentru doamna du Barry, dar moartea regelui a pus sub semnul întrebării planul bijutierilor. Ei au început atunci să facă eforturi frenetice pentru a-l vinde la curtea Spaniei, a Rusiei, a Angliei, a Italiei. Dar niciun suveran nu a vrut să facă ceea ce reprezenta, chiar şi pentru ei, o cheltuială enormă. Ludovic al XVI-lea şi soţia lui, căreia îi plăceau atât de mult bijuteriile, au fost solicitaţi de mai multe ori, dar zadarnic.

Or, deşi erau nişte bijutieri prosperi, Boehmer şi Bassenge fuseseră nevoiţi să împrumute sume nebuneşti ca să cumpere pietrele preţioase care formau colierul. Nereuşind să-l vândă, au început să alerge după credite. În 1784, la zece ani după prima tentativă de vânzare, tot nu reuşiseră să găsească un cumpărător. Se ştie că, în ziua de 21 februarie 1784, împrumutaseră 830 000 de livre de la omul de afaceri şi financiarul Claude Baudard de Saint-James, rambursabile în patru rate eşalonate pe tot atâţia ani, prima având scadenţa în februarie 1785. Va trebui să ne amintim numele bancherului, căci şi el va juca un rol foarte important în toată povestea.

O escrocherie în trei etape

La începutul anului 1784, Jeanne de La Motte era la fel de săracă. S-a folosit de Rohan ca să obţină câteva subvenţii şi recomandări. Dar nimic n-o putea ajuta să iasă din nevoie. Şi, exact în acel moment, s-a hotărât să-l înşele pe cardinal ca să obţină mai mulţi bani de la el. A început fără grabă, cu o stratagemă pe care nici măcar n-o născocise ea.

Prietena mea regina

În 1777, doamna Cahouet de Villers a devenit amanta lui Gabriel de Saint-Charles, ministrul de Finanţe al reginei, ceea ce îi oferea ocazia să aibă acces la documente semnate de suverană. Ea a început prin a imita scrisul Mariei Antoaneta şi a făcut câteva comenzi la negustori, dându-se drept o intermediară a suveranei. Şi a răspândit ideea că este în relaţii foarte bune cu regina. Încurajată de primul succes, i-a cerut un împrumut unui preceptor de impozite pentru coroană care, neîncrezător, l-a prevenit pe Sartine, şeful poliţiei. Toată povestea a ieşit la iveală şi ea a fost băgată la închisoare, dar discret. Évelyne Laver notează, pe baza unor documente din acele vremuri, că întreaga curte era la curent cu cele întâmplate. Şi interpretarea aristocraţilor era foarte clară: Maria Antoaneta folosea intermediari ca să cumpere discret ce-şi dorea şi, cheltuitoare, să obţină credite ca să-şi achite datoriile.

Un an mai târziu, în 1778, doamna Goupil, soţia unui inspector de poliţie, a intrat în serviciul reginei, care o folosea ca să-i citească. Soţul şi-a făcut curând apariţia cu nişte pamflete contra Mariei Antoaneta, pe care reuşise să le confişte şi să le retragă din circulaţie. Asta merita o mică recompensă… Şi a revenit destul de des, aducând, în realitate, înscrisuri întocmite chiar de el şi cerând compensaţii pentru strădanie. Cuplul a ajuns la răcoare.

În 1782, o anume Marie-Josèphe-Françoise Waldburg-Frohberg a fost şi ea arestată. Cu câţiva ani înainte, se căsătorise cu un anume domn Stanislas Dupont de La Motte, omonim ironic, dar fără legătură de rudenie cu soţul lui Jeanne. Această doamnă de La Motte se lăuda că îi cunoaşte pe suverană şi pe cei din anturajul ei, încercând să obţină prin asta avantaje şi subsidii, şi ajungând astfel şi ea la închisoare.

Jeanne cunoştea toate aceste poveşti. Ea a devenit a patra femeie care, ca să obţină avantaje, a pretins că dispune de o oarecare încredere din

partea reginei. Dar asta avea s-o ducă mult mai departe decât pe cele de dinaintea ei.

Putem să situăm începuturile escrocheriei în primele luni ale anului 1784. Iniţial, Jeanne i-a dat de înţeles prinţului Louis că ea discută deseori cu regina. În aprilie, şi-a înstrăinat dreptul la o pensie regală şi i-a făcut pe ceilalţi să creadă că banii primiţi erau un cadou din partea reginei. Rohan i-a cerut atunci să pună o vorbă bună pentru el. Jeanne a înţeles că fraierul se prinsese în laţ şi i-a mărturisit cardinalului că reuşeşte încetul cu încetul să risipească temerile Mariei Antoaneta faţă de el. Lui Rohan nu-i venea să creadă. Jeanne l-a invitat curând la Versailles, în Galeria Oglinzilor, lângă lucarnă: observase că Maria Antoaneta făcea în mod regulat un fel de semn cu capul în acea direcţie când trecea pe acolo. Rohan s-a dus în acel loc, a văzut semnul din cap şi a plecat convins că regina era pregătită să întreţină cu el relaţii calme. Chiar dacă unii istorici se îndoiesc de realitatea acestui episod, el este cât se poate de plauzibil, deoarece se înscrie în strategia urmată atunci de Jeanne.

Etapa următoare a constat în amplificarea credulităţii lui Rohan. Ea i-a spus că putea să încerce să-şi justifice comportarea din ultimii ani într-o scrisoare. Cardinalul a primit drept răspuns o scrisoare binevoitoare din partea suveranei. Contesa era, bineînţeles, intermediara acestei noi relaţii epistolare ce a început prin mai 1784, exact la o lună după înstrăinarea pensiei, ultima ei sursă de venit. Ea păstrase, evident, scrisorile cardinalului, în timp ce epistolele aşa-zis trimise de regină erau scrise de amantul ei, Réteaux de Villette, care, în căutarea unei slujbe mai bune, se stabilise la Paris în 1784 şi mai trecea când şi când pe la soţii La Motte. În plus, după cum scria într-un raport al poliţiei, din „taurul” contesei, devenise secretarul ei.

Numai că Maria Antoaneta, care nu trimisese, desigur, nicio scrisoare şi nutrea aceeaşi ură faţă de Rohan, continua să-i fie ostilă în public. Cardinalul i s-a plâns lui Jeanne. Trebuia găsită o soluţie, altfel toată

străduania de săptămâni ar fi fost în zadar. Contesa a trecut atunci la a doua etapă şi a dat o mare lovitură: i-a promis lui Rohan o întâlnire cu regina!

Întâlnire la boschetul lui Venus

În ziua de 27 aprilie 1784, Pierre Augustin Caron de Beaumarchais a avut premiera noii sale piese *Nunta lui Figaro*. Către sfârşitul celui de-al cincilea act, contesa, îşi schimbă hainele cu cele ale slujnicei sale, Suzanne, şi-i întinde astfel o capcană contelui Almaviva, soţul ei, care credea că-i face curte lui Suzanne. Cu siguranţă că Jeanne cunoştea piesa, căci ea i-a oferit scenariul înşelătoriei a cărei victimă a fost Rohan.

Îi trebuiau un loc şi o regină. Locul avea să fie la capătul de jos al celor o sută de trepte ce duceau la oranjeria de la Versailles, în punctul numit (nici că se putea mai bine) „boschetul lui Venus". Regina avea să fie Nicole Leguay, alias doamna de Signy, o femeie frumoasă de 22 de ani, prostituată ocazională, pardon, „femeie galantă" sau mai degrabă „fată de lume", cum se zicea în epocă. Ea fusese descoperită în piaţa Palatului Regal de contele de La Motte. Uimit de asemănarea ei cu regina, a acostat-o, a revenit s-o vadă de mai multe ori în apartamentul ei de la Hôtel de Lambac, din strada Jour, în spatele bisericii Saint-Eustache, ca să-i câştige încrederea.

Apoi şi-a făcut apariţia Jeanne, care i-a arătat scrisorile reginei, ca să ştie că are de-a face cu una dintre persoanele foarte apropiate de suverană, şi a întrebat-o dacă ar accepta să-i facă o plăcere acesteia, jucându-i o farsă unui om puternic din regat. Nicole a acceptat şi, în seara de 11 august 1784, s-a deghizat în Maria Antoaneta. Jeanne nu i-a ales hainele la întâmplare. A îmbrăcat-o cu rochia-cămaşă ce putea fi văzută în tabloul pictat în 1783 de Élisabeth Vigée Le Brun. Astăzi vedem o regină într-o rochie simplă care, explică specialistul Denis Brun în textul cu care a

colaborat la remarcabila *Histoire des modes et du vêtement*, corespundea curentului de simplitate din epocă şi nu se potrivea la ocaziile formale. Tabloul unei regine înfăţişate fără accesoriile obişnuite (nici balene, nici jupon etc.) a produs scandal, fiindcă mulţi dintre contemporani au văzut în tablou o femeie aproape dezbrăcată! În acest veşmânt de o intimitate scandaloasă avea s-o vadă Rohan pe „regină”…

Nicole a urcat în caleaşcă împreună cu Nicolas de La Motte şi Rétaux de Villette ca să meargă la castel. Ajunsă la boschetul lui Venus, i-au dat un trandafir, o scrisoare şi un mesaj pentru cel care avea să vină s-o vadă: „Îi vei spune: «Ştiţi ce înseamnă asta»”. În acest timp, Jeanne a sosit pe altă intrare, însoţindu-l pe cardinal. În penumbră, Louis a căzut în genunchi în faţa celei pe care o credea a fi Maria Antoaneta îmbrăcată special pentru el în ţinută sexy. Biata Nicole s-a fâstâcit, a întins trandafirul, a uitat de scrisoare şi a bâiguit mesajul. În acel moment, Rétaux, dându-se drept servitor al reginei, s-a apropiat şi a şoptit: „Veniţi repede, se apropie doamna contesă d’Artois”. Toată lumea a fugit, Nicole şi grupul La Motte într-o parte, cardinalul în alta, convins, aşa cum a fost mult timp, chiar în faţa evidenţei, că vorbise cu regina!

Nicole nu înţelesese nimic din rolul pe care fusese pusă să-l joace. Soţii La Motte au păstrat-o un timp în anturajul lor, prezentând-o ca baroana d’Oliva, ortografiat întâi d’Olisva, o anagramă a numelui Valois – Jeanne avea simţul detaliului. În locul celor 15 000 de livre promise pentru rol, ea a primit doar ceva mai mult de 4 000, de ajuns ca să-şi achite datoriile şi să-şi asigure puţin confort.

Contesa de La Motte şi complicii ei reuşiseră să dea o lovitură extraordinară. Prinţul Louis nu mai putea de bucurie şi corespondenţa lui cu regina a continuat şi mai susţinut. Avocatul Beugnot, care avea să se afle acolo un an mai târziu, nevoit să distrugă cât mai repede scrisorile, a scris în *Memoriile* sale că decenţa îl împiedica să reproducă ce citise… Louis seducătorul, libertinul, orgoliosul Louis, era convins că farmecul lui

îşi făcuse încă o dată efectul. La rândul său, Rétaux de Villette şi-a amintit mai cu seamă că scrisorile lui Rohan îi cereau reginei să-i îndepărteze din drum pe toţi cei care l-ar fi putut împiedica să fie numit prim-ministru. Momeala fusese bine înghiţită, cardinalul înghiţise şi firul, şi pluta, şi toată undiţa!

Contesa a înţeles că influenţa obţinută îi permitea de atunci înainte orice cutezanţe. Era timpul ca investiţia să dea roade. La câteva zile după întrevederea de la boschet, Rohan a primit o nouă scrisoare de la regină, care îi cerea s-o sprijine cu 60 000 de livre ca să ajute prieteni aflaţi la nevoie. O a doua scrisoare, în noiembrie, solicitase alţi 60 000 din acelaşi motiv. Deja îndatorat, Louis n-a ezitat, împrumutând de fiecare dată suma din Alsacia, de la cămătarul evreu Cerf-Berr. Accesul foarte larg la credit de care beneficia prinţul a jucat un rol-cheie în întreaga afacere. Ce n-ar fi făcut el ca să-i mulţumească reginei pentru redobândirea bunăvoinţei, care îi permitea să spere orice?

Jeanne jubila. „Din acel moment, s-a observat în mod clar o îndestulare mai mare în casa acelei femei”, scria, dezamăgit, credinciosul Georgel. Într-adevăr, ea începea să dispună de mijloacele necesare ca să intre în competiţia jocului social. Încă nu la Paris sau la Versailles, însă măcar la Bar-sur-Aube, unde a sosit curând cu multe bagaje şi a cumpărat o casă splendidă. Se mai ştie că achiziţionase o pendulă cu 500 de livre şi brăţări de diamante în valoare de 5 000 de livre. Când eşti bogat, ostentaţia nu strică niciodată.

Însuşirea colierului

Se poate crede că Jeanne s-ar fi acomodat bine cu această viaţă nouă. Storcându-l în mod regulat de bani pe cardinal, putea să-i facă pe toţi să creadă că era răsfăţată de regină, întărindu-şi astfel poziţia. Ceea ce i-a

atras alte invidii din partea unor persoane dornice de recomandări, căci Jeanne lua bani şi de la ele, câteva cazuri fiind dovedite. Pe piaţa socială, nu conta starea reală a averii sale, fiindcă atunci nu era cunoscută de nimeni şi toţi ştiau că e modestă, ci opinia pe care şi-o făcea lumea despre ea, care depindea de ceea ce se credea că cred cei puternici despre ea. Or, cei puternici – regina – erau prietenii săi.

Informaţia a ajuns inevitabil şi la urechea a două personaje: Boehmer şi Bassenge. Doi oameni de afaceri care frecventau familia La Motte i-au vorbit lui Bassenge despre contesă. Bijutierul i-a implorat să aducă vorba despre faimosul colier. Şi, în ziua de 27 decembrie 1784, bijutierul a ajuns la Jeanne. El i-a explicat cât este de disperat pentru că nu-l poate vinde şi i-a cerut doamnei contese, atât de apropiată de regină, să pună o vorbă bună pentru el, care are o bijuterie atât de magnifică – „Nu-i aşa că e splendid?”, a întrebat Bassenge, care a scos colierul în faţa lui Jeanne. Aceasta n-a promis nimic, dar a spus că avea să-i vorbească bunei sale prietene dacă se ivea ocazia.

Ce să facă? Să-l stoarcă în mod regulat pe cardinal de câteva zeci de mii de livre era una, dar să pună mâna pe un colier de şapte milioane de euro era cu totul altceva! Au trecut trei săptămâni şi bijutierii n-au primit nicio veste. Au insistat din nou pe lângă intermediari şi au fost invitaţi la familia La Motte în ziua de 21 ianuarie 1785. Contesa avea o veste uriaşă pentru ei: Maria Antoaneta îşi dorise dintotdeauna colierul şi de data asta nu mai rezistase. Dar dorea discreţie: un mare senior va veni să negocieze pentru ea. Culmea vicleniei: Jeanne luase hotărârea să pună mâna pe colier, dar îl băga în faţă pe Rohan!

În ziua de 24 ianuarie, s-a dus la bijutieri împreună cu soţul ei şi le-a cerut să fie pregătiţi. Cardinalul a sosit un sfert de oră mai târziu. Preţul a fost fixat la 1,6 milioane de livre. Lui Rohan i se confirma într-o scrisoare a Mariei Antoaneta că suverana era gata să achite această sumă mare. Rétaux de Villette, care falsifica presupusele scrisori ale reginei, a

confirmat cu mare plăcere. Cei doi bijutieri au fost chemaţi la reşedinţa din Strasbourg în ziua de 29 ianuarie şi s-au fixat termenii contractului: o primă plată, de 400 000 de livre, în august şi restul în alte trei rate identice, din patru în patru luni. În ziua de 31, s-au reîntors la Louis: pe contract scria „aprobat” şi era semnat „Marie-Antoinette de France”. Cei doi bijutieri nu cunoşteau scrisul reginei, totul era perfect pentru ei şi i-au încredinţat colierul cardinalului.

Pe 1 februarie, Rohan a venit la Jeanne, unde, foarte repede, s-a anunţat sosirea unui om de încredere al reginei care urma să ia sipetul cu colierul. Respectivul era Rétaux deghizat. El a luat sipetul şi Rohan a plecat. Combinând visurile cele mai nebuneşti ale prinţului de Rohan cu cele ale bijutierilor de lux, Jeanne de La Motte pusese mâna pe o comoară.

În câteva zile, cel mai mare colier din lume a fost făcut bucăţi. În jurul mesei, nu s-au încurcat cu delicateţuri şi bijuteria a fost desfăcută cu cuţitul: multe pietre preţioase, stricate, au ajuns imposibil de vândut. Era necesar să obţină bani. Jeanne şi-a comandat bijuterii cu cele mai mici diamante, dar cele mari trebuiau vândute. Rétaux a încercat să valorifice o parte; totuşi, cumpărătorul, bănuitor, l-a denunţat la poliţie. El a declarat că diamantele îi fuseseră încredinţate de doamna contesă de La Motte. Şi pentru că, după verificări, nu fusese semnalat furtul vreunei bijuterii, a fost eliberat. Fusese un avertisment: ulterior, soţul s-a dus la bijutierii din Londra. Putem să urmărim detaliile peregrinărilor sale şi ale avuţiei tot mai mari a cuplului începând din luna iunie, chiar dacă se pare că bijuteriile fuseseră vândute cam la jumătate din valoarea lor. Dar e sigur că Jeanne reuşise să dea o lovitură extraordinară.

Ceva scârţâie

Unul dintre aspectele cele mai fascinante ale acestui caz se bazează pe faptul că Jeanne de La Motte-Valois ar fi putut să rămână cea mai mare escroacă din secolul al XVIII-lea fără s-o ştie nimeni vreodată. După ce şi-a însuşit colierul, ea ştiut foarte bine că, la prima rată, Maria Antoneta nu avea să plătească. Aşa că a organizat totul astfel încât vinovatul principal să pară Rohan, în timp ce ea se dădea la fund. Şi, după cum o să vedem, asta ar fi putut să meargă foarte bine. Totuşi, după cum se întâmplă frecvent cu planurile de anvergură, un obstacol neprevăzut putea să dea peste cap şi mecanismul cel mai bine construit. Din păcate pentru Jeanne, au fost chiar două.

Greşeala lui Jeanne

Jeanne a început să pregătească urmarea din luna mai. Absenţa prelungită a soţului risca să stârnească întrebări din partea lui Rohan, dar o scrisoare a Mariei Antoaneta l-a trimis la Saverne. Deghizată în bărbat ca să nu fie recunoscută – permanenta grijă pentru detalii –, Jeanne s-a dus să-l viziteze în taină pe Rohan pe la sfârşitul lunii, aducându-i o altă scrisoare de la regină, în care îi spunea că putea să revină la Versailles – nu mai era nevoie să ascundă absenţa soţului, căci Nicolas avea să se întoarcă în curând.

Dar zilele treceau şi Rohan începuse să se îngrijoreze, pentru că nu era primit de regină şi n-o vedea purtând colierul. Escroaca noastră a recurs atunci la o serie de improvizaţii grozave. Întâi, a spus că Maria Antoaneta voia o reducere, dar că, în schimb, în loc să plătească 400 000 în august, va plăti 700 000. Apoi, că a folosit banii pentru altă cheltuială şi că ar plăti

în octombrie. Jeanne i-a sugerat atunci lui Rohan s-o ajute pe regină la plată cerându-i un împrumut temporar financiarului Baudard de Saint-James. Acesta, ca toţi financiarii bogaţi care visau la onoruri şi recunoaştere aristocratică, a acceptat în prima fază.

În toiul tuturor acestor negocieri, Rohan le-a amintit bijutierilor că le ceruse din februarie să-i trimită reginei o scrisoare de mulţumire. Până la urmă a scris-o în locul lor, ca să fie treaba făcută. Iată textul: „Doamnă, suntem în culmea fericirii îndrăznind să credem că ultimele aranjamente pe care vi le-am propus şi la care ne-am supus cu osârdie şi respect sunt o nouă dovadă a supunerii şi devotamentului nostru faţă de poruncile Maiestăţii Voastre şi am avut o mare mulţumire gândindu-ne că podoaba de diamante cea mai frumoasă care există îi va sluji celei mai mari şi mai bune regine”. Misiva a fost înmânată de Boehmer la 12 aprilie. Regina n-a înţeles nimic şi a ars-o. Din acel moment, lucrurile aveau să se accelereze.

Lumea banilor, între bancheri şi financiari

Economia şi societatea de la sfârşitul secolului al XVIII-lea funcţionau pe bază de credite. Numerarul – monedele şi bancnotele – era puţin răspândit. Războaiele, tezaurizarea şi cumpărarea unor posturi bine plasate mobilizau majoritatea metalelor preţioase disponibile care ar fi permis circulaţia monedelor. De la falimentul răsunător din 1720 al bancherului scoţian John Low, devenit ministru de Finanţe, care încercase să introducă biletul de bancă în Franţa, înainte de a se pierde toată încrederea în moneda fiduciară în urma unei speculaţii excesive, bancnota nu era bine văzută. Din această cauză, practica creditului era curentă de la un capăt la altul al scării sociale.

La capătul de sus al acesteia (partea care ne interesează), îl găsim pe unul dintre personajele-cheie ale aventurii noastre, Baudard de Saint-

James. Cititorul atent a observat că, de la începutul acestui capitol, el a fost numit în mod sistematic „financiar”, nu „bancher”, deoarece, în epocă, diferenţa avea importanţa ei. Bancherii sunt în primul rând mânuitori de bani, intermediari care caută bani ca să-i împrumute celui ce are nevoie. În Franţa, ei erau atunci deseori elveţieni şi protestanţi. Afacerile lor erau internaţionale, erau numiţi deja „cosmopoliţi” şi aveau cel puţin „două patrii, una în care găseau banii ieftin şi alta unde îi vindeau foarte scump”, după formula perceptorului de impozite Augeard. Ei sunt precursorii băncii de afaceri din secolul al XIX-lea.

Ceilalţi, financiarii, după cum spune istoricul Guy Chaussinand-Nogaret, „sunt o combinaţie de funcţionar cu aventurier”! Erau funcţionari fiindcă activitatea şi averea lor proveneau în mare măsură din inserţia lor în reţelele de finanţare ale statului şi ale înaltei societăţi monarhice, pornind de la funcţii publice cumpărate care îi plasau în posturi bugetare strategice. Dar erau şi investitori în capital de risc, finanţatori de start-up-uri care nu ezitau să participe la finanţarea noii economii a momentului – de exemplu, construirea unei reţele pentru alimentarea Parisului cu apă. Activităţile lor economice publice şi private se amestecau voios, ca şi banii personali cu cei destinaţi afacerilor…

Puţinii economişti care au studiat aceste personaje au subliniat că separaţia dintre bancheri şi financiari nu era nici pe departe etanşă. Bancherii îl creditau şi pe rege, îi descoperim, împreună cu financiarii, în anumite investiţii etc. Totuşi, o diferenţă importantă stăruia în felul în care fiecare grup îşi dorea şi îşi organiza inserţia socială. Potrivit istoricului elveţian Herbert Lüthy, financiarii erau „în regim” şi bancherii „în afara regimului”. Într-adevăr, primii erau complet inseraţi în funcţionarea aristocraţiei monarhice, fiindcă depindeau de puterea politică pe care o alimentau în acelaşi timp. Aparţineau microsocietăţii elitelor care aveau relaţii cu privilegiaţii, traseul lor se înscria complet în logica socială a Vechiului Regim, participau la competiţia pentru rang şi statut din înalta

societate. În schimb, chiar dacă nu dispreţuiau onorurile, bancherii mai mult finanţau monarhia decât făceau parte din ea. Membri ai marii burghezii, ei au putut să supravieţuiască Revoluţiei, spre deosebire de financiari, care au dispărut odată cu monarhia.

Graţie cercetărilor specialistei în istorie Denise Ozanam şi celor câtorva informaţii furnizate de martorii epocii şi de descendenţii actuali ai familiei, cunoaştem destul de bine viaţa financiarului participant la afacerea colierului, parcursul şi afacerile sale, dar şi cum a ajuns să joace un rol-cheie în această poveste.

Claude Baudard de Saint-James s-a născut pe 7 mai 1738. În copilăria lui, tatăl organizase ascensiunea socială a familiei sale. Era proprietar de terenuri în regiunea Angersului şi trezorier al coloniilor franceze din America şi încasa dobânzi la împrumuturile acordate colectivităţilor locale. Dar era şi un industriaş care prospera graţie caracterului belicos al monarhiei: investise în manufactura de pânză de corabie de la Angers şi în cea de armament de la Charleville. Realizare supremă, cumpărase un titlu de baron în 1748, care i-a fost confirmat în 1755. Tatăl l-a luat pe Claude sub controlul său de foarte tânăr, iniţiindu-l în afaceri. L-a căsătorit la 26 de ani cu Julie Augustine Thibault-Dubois şi i-a obţinut frumoasa dotă de 160 000 de livre.

La moartea tatălui, în 1771, Claude Baudard de Saint-James nu pornea în viaţă, ca să zicem aşa, cu mâinile goale. Dovedind că aşchia nu sare departe de trunchi, el a ştiut să fructifice averea familiei pe baza a trei activităţi: finanţarea marinei franceze, investiţii în afaceri inovatoare şi speculaţii financiare.

În 1772, Baudard de Saint-James a cumpărat funcţia de trezorier al marinei cu 1,2 milioane de livre. Marina regală era atunci în plină reconstrucţie şi războiul pentru independenţă al americanilor, care a primit curând ajutorul Franţei, a contribuit din plin la aceasta. Trezorierul trebuia să administreze fondurile statului în acest domeniu: el primea bugetul

alocat de guvern şi organiza cheltuielile. Dar acestea creşteau repede şi fondurile erau insuficiente: trebuiau găsiţi bani gheaţă. Trezorierul marinei era nevoit să se descurce. Baudard a emis obligaţiuni pe termen scurt şi apoi pe termen mediu. Această muncă de intermediere era, desigur, plătită şi se crede că îi aducea lui Saint-James în jur de 500 000 de livre pe an. Mai ales că sumele respective au crescut mult de-a lungul anilor, astfel încât, în 1778, i s-a impus lui Sartine, ministrul Marinei, să nu se mai îndatoreze fără permisiunea ministrului de Finanţe. La sfârşitul anului 1780, el a fost obligat să recunoască faptul că-l lăsase pe Baudard să treacă peste această dispoziţie ca să împrumute patru milioane de livre. Nu ştia că financiarul acesta din urmă falsifica socotelile şi că suma reală era de 20 de milioane! Mai mult ca sigur că o parte din această sumă ajunsese în buzunarul lui Baudard. De altfel, căutarea bănetului serveşte ca intrigă în romanul *L'Honneur de Sartine*, una dintre anchetele comisarului Nicolas Le Floch, eroul cărţilor lui Jean-François Parot.

Chiar dacă şi-a strâns o bună parte din avere graţie afacerilor cu statul, Baudard era şi investitor privat. Avea, desigur, afacerea cu pânze de corabie, moştenită de la tatăl lui, pe care le furniza marinei, dar vânduse manufactura de arme. În ianuarie 1785, Compania Franceză de Comerţ a Nordului şi-a început activitatea de navigaţie şi de transport de lemn de construcţie pentru marină. Baudard a investit masiv în această afacere, care avea să numere până la 34 de nave de mare tonaj. A investit şi în mine, şi în compania de apă a fraţilor Périer, menită să asigure distribuirea de apă din Sena în Paris cu ajutorul unor maşinării noi. Baudard s-a numărat printre acţionarii societăţii în 1778, fiind şi casierul ei, înainte de a deveni primul său creditor, în 1781. A fost şi administrator, începând din 1782, al Casei de Scont, o nouă instituţie financiară creată cu şase ani în urmă şi menită să favorizeze finanţarea afacerilor. Între împrumuturile emise de Casa de Scont, trezoreria companiei de apă, cea a marinei şi cea a lui Baudard delimitările erau însă vagi…

Şi banii erau tot timpul în mişcare. Căci Baudard nu uită de speculaţiile financiare. El a fost unul dintre subscriptorii faimosului sistem viager numit „al celor treizeci de nemuritoare din Geneva”, un împrumut viager făcut de Ludovic al XVI-lea, ale cărui rambursări se reduceau pe măsură ce decedau cele 30 de tinere alese să stea la baza acestui contract. De asemenea, Baudard finanţa pariurile unor agiotori cunoscuţi. A fost proprietarul unor exploatări coloniale la Santo Domingo, mai întâi în noiembrie 1784 şi a doua oară în mai 1785, care produceau, pe baza muncii sclavilor, zahăr destinat metropolei.

Claude Baudard de Saint-James era reprezentantul tipic al financiarului din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ocupa o poziţie bună în toate ocaziile de profit, finanţarea puterii regale fiind una dintre ele. Deosebirea dintre afacerile publice şi afacerile private exista doar cu numele. Baudard deţinea importante bunuri imobile – ce reprezentau un sfert din averea sa – atât la Paris, în Piaţa Vendôme, cât şi la Neuilly, unde construise „casa de distracţii Saint-James”. Căci ostentaţia era ceva la ordinea zilei şi nemăsurată. Doamna de Saint-James avea salonul ei, domnul era mecena. El întreţinea, bineînţeles, o amantă cunoscută de toţi, domnişoara Beauvoisin, pe numele său adevărat Marguerite Éléonore de Villemont. Cu averea lui, ar fi putut să spere la ceva mai bun decât la această fostă parteneră a marchizului de Sade, fostă amantă a lui Choiseul şi a multor altora, devenită alcoolică, ce a murit la 37 de ani, în noiembrie 1784. La moartea sa, lucrurile i-au fost vândute şi ne putem face o idee despre cât a cheltuit Baudard ca să-i intre în graţii: 200 de inele, 36 de metri de postav, „aşa cum nici regina n-are”…

Din 1773, Baudard era şi francmason în loja „Prietenii reuniţi”, din care făcea parte elita finanţelor. Aceşti oameni s-au implicat în francmasonerie căutând aici puţină spiritualitate, puţină întâlnire cu nobleţea, puţin cosmopolitism şi un loc în care să vorbească despre afacerile lumii între conservatori majoritar monarhişti. A mai rămas de

menţionat o ultimă activitate: împrumuturile acordate particularilor. Printre debitorii lui Baudard se numărau câteva personaje importante de la curte, cum ar fi fraţii regelui şi ducele de Choiseul. Beaumarchais, care nu se dădea niciodată înapoi de la aventuri financiare, recursese şi el la serviciile sale. Începând din 21 februarie 1784, Baudard avea doi debitori noi, bijutierii coroanei, Charles Auguste Boehmer şi Paul Bassenge. Lor le-a împrumutat 820 000 de livre, cu siguranţă ca să asigure refinanţarea scadenţelor colierului de care cei doi inovatori ai luxului nu reuşeau să scape.

Cum a putut Jeanne de La Motte să cunoască un asemenea personaj? Când Cagliostro a venit la Paris să-şi organizeze propria lojă masonică, Baudard a devenit şi el membru. Şi astfel i-a întâlnit pe Rohan şi pe cei din jurul lui. Era deci firesc ca, în momentul în care a trebuit să se găsească un finanţator pentru colier ca să fie, vezi Doamne, ajutată regina rămasă în pană de lichidităţi, Jeanne să-i sugereze să i se adreseze lui Baudard.

Dar ea nu ştia că financiarul era deja primul creditor al celor doi bijutieri, Boehmer şi Bassenge. Or, atunci când aceştia trebuiau să ramburseze prima rată, în februarie 1785, ei l-au informat pe Baudard că vânduseră colierul, dar că ar fi plătiţi abia în august şi i-au cerut să aibă răbdare. În iulie, când Jeanne l-a împins pe Rohan să solicite ajutorul financiarului ca să cumpere colierul, asta însemna de fapt să-i ceară lui Baudard să-i împrumute bani cardinalului ca să-i dea bijutierilor… şi să-şi restituie singur împrumutul! Omul manipula mari sume de bani, nu aceasta era problema, şi era măgulit să-i poată fi util în taină reginei! Dar 1785 era un an de cheltuieli mari pentru el şi, ca să nu aibă vreo surpriză, voia să se asigure că într-adevăr Maria Antoaneta era cea care cumpărase colierul. Înainte însă, pe la jumătatea lunii iulie, s-a întâlnit cu un consilier apropiat al reginei, abatele de Vermond, ca să-i vorbească despre această problemă, punând astfel clanul reginei la curent cu faptul că se întâmpla

ceva. Descurajat de informaţiile pe care le primise, el l-a anunţat pe Rohan în cursul lunii iulie că nu avea să finanţeze colierul. Cardinalul nu se aştepta la asta – s-a găsit o însemnare a lui Rohan, datată 25-27 iulie, unde trecea în revistă tot ce ştia despre această tranzacţie şi care arăta astfel primele sale îndoieli.

Totul se accelerează

Jeanne credea că ar fi putut să stea liniştită până în octombrie, data primei scadenţe. N-avea de unde să ştie că, apelând la Saint-James, avea să grăbească descoperirea secretului. A încercat totuşi să întârzie deznodământul cât mai mult posibil şi, de mai multe ori, printr-o frumoasă serie de improvizaţii.

Rohan era din ce în ce mai îngrijorat. La sfârşitul lunii iulie, a reuşit să facă rost de la mătuşa lui, fostă guvernantă a copiilor regelui, o scrisoare trimisă de regină. Oroare: scrisul de pe actul de cumpărare a colierului nu era acelaşi! I s-a destăinuit lui Cagliostro, care i-a spus că fusese tras pe sfoară, că regina nu semna niciodată „Marie-Antoinette de France”, ci doar „Marie-Antoinette”, că era, prin urmare, un fals şi că singurul lucru ce trebuia făcut era să se arunce la picioarele regelui şi să-i mărturisească totul. Dar cardinalului nu i-a venit să creadă. A trimis după Jeanne… care i-a adus 30 000 de livre din partea reginei, spunea ea, ca să-i ajute pe bijutieri să-şi plătească dobânzile datoriilor. Soţul ei aflându-se cu banii lichizi la Bar-sur-Aube, Jeanne amanetase câteva diamante la un notar, în schimbul sumei de 35 000 de livre. Deoarece Rohan credea că ea trăia încă în lipsuri, banii nu puteau să vină decât de la regină. Şi iar n-a ştiut ce să mai creadă.

Din acel moment, Jeanne şi-a dat seama că adevărul avea să iasă la lumină în scurt timp. În ziua de 3 august, i-a anunţat chiar ea pe bijutieri

că actul de cumpărare semnat de regină era fals! Şi a adăugat că totul fusese o capcană pentru cardinal, care, era sigură, fusese înşelat, dar că el ar trebui cu siguranţă să plătească, deoarece îşi luase angajamentul. Erau informaţii menite să-i liniştească, pentru ca ea să mai câştige timp. Nu ştia însă că, în ajun, Boehmer se întâlnise cu doamna Campan, prima cameristă a reginei, ca să-i spună toată povestea şi că aceasta răspunsese că Maiestatea Sa nu cumpărase niciodată colierul, ca apoi să-i povestească suveranei despre această vizită ciudată a bijutierului. Solicitările lui Baudard şi Boehmer au convins-o pe regină că se urzea ceva în jurul colierului şi cardinalul era şi el amestecat.

Jeanne a încercat un ultim bluf. În seara de 4 august, a venit împreună cu soţul ei la Rohan. Era speriată. Se simţea supravegheată, regina îi voia răul, era sigură, şi-i cerea s-o protejeze. Cum să creadă cardinalul că această femeie înecată de plâns pusese la cale tot ce i se întâmpla? Jeanne a rămas ascunsă la Rohan până în dimineaţa zilei de 6, apoi a plecat spre Bar-sur-Aube, la somptuoasa locuinţă cumpărată cu banii obţinuţi pe diamante.

Fără să-şi dea seama, Jeanne deja îşi pierduse îndemânarea. Căci, după Baudard, a mai fost un personaj care nu s-a comportat aşa cum se aştepta – Maria Antoaneta. Pe măsură ce devenea conştientă de ceea ce se întâmplă, oamenii ei devotaţi, Breteuil şi Vermond, o încurajau să-l pedepsească exemplar pe cardinal. Regina îl ura de atâta timp, încât el avea să plătească pentru toţi cei care îi pătau reputaţia.

Breteuil, devenit, să ne amintim, un fel de ministru de Interne, le-a cerut bijutierilor şi lui Baudard să aştearnă totul pe hârtie.

Înarmat cu aceste elemente, a păstrat informaţia înainte de a i-o prezenta regelui, pe 14 august. A doua zi era Adormirea Maicii Domnului, onomastica reginei. Toată curtea era adunată. La ora 10 dimineaţa, preotul curţii regale, care trebuia să oficieze slujba în ţinută de gală, a fost chemat la rege. Surpriză: Rohan avea în faţă cuplul regal, pe Breteuil,

Miromesnil, ministrul Justiţiei, şi Vergennes, ministrul Afacerilor Externe. Scena a fost povestită de nenumărate ori: regele i-a cerut explicaţii, Rohan se ştia înşelat în acea poveste, dar era încă convins că o văzuse într-adevăr pe regină la boschetul lui Venus şi ezita. Era încurcat. Regele i-a cerut explicaţii în scris, care au fost la fel de confuze. Regina jubila, voia răzbunare. Regele l-a lăsat pe Rohan să iasă în Galeria Oglinzilor, urmat repede de Breteuil, care le-a strigat gărzilor: „Arestaţi-l pe domnul cardinal!”. A urmat un mic episod rocambolesc. Rohan a reuşit să-i strecoare un mesaj unuia dintre servitorii lui, care i l-a dus în graba mare lui Georgel: trebuia să distrugă de îndată scrisorile Mariei Antoaneta. El a făcut asta înainte să sosească Breteuil ca să pună sechestru pe documentele cardinalului, care a ajuns la Bastilia. Nu într-o celulă: această notabilitate dispunea acolo de apartamente unde primea vizitatori la cină!

Şi Jeanne? Regele nu uitase să-l întrebe pe preotul curţii regale unde se află colierul. Acesta pomenise numele lui Jeanne. Au fost trimise gărzi s-o aresteze. La Bar-sur-Aude, ea se bucura de vreo zece zile de mondenităţile locale. De exemplu, un dineu în seara de 17 august. Era aşteptat un invitat de la Paris care, sosind, a vorbit doar de un singur lucru: „Cum? Nu ştiţi? A fost arestat preotul curţii regale din cauza unei poveşti cu un colier din care nimeni nu înţelege nimic!”.

Jeanne a pălit. Avocatul Beugnot era şi el prezent la serată. Acest apropiat al ei a înţeles imediat că era implicată în cele întâmplate şi i-a propus s-o conducă acasă şi s-o ajute să ardă toate documentele. Jeanne a acceptat. Cu această ocazie a văzut avocatul scrisorile lui Rohan către Maria Antoaneta, rămânând uluit de conţinutul lor licenţios. Poliţia a sosit la ora 4 dimineaţa: documentele rămase au fost puse sub sechestru şi doamnei de La Motte i s-a spus că urma să fie dusă la Breteuil. În realitate, la Bastilia. Soţul ei n-a fost întrebat nimic: el a luat restul de bani şi de bijuterii înainte de a pleca la Londra ca să se pună la adăpost. Jeanne

a tăgăduit imediat că ar fi jucat vreun rol în toată povestea şi a pus totul în cârca lui Cagliostro, care a ajuns şi el la Bastilia împreună cu soţia lui.

Putea să înceapă ultimul act.

Procesul

La sfârşitul lui iulie 1785, în momentul în care a început să aibă îndoieli, Rohan hotărâse deja că, dacă era ceva necurat la mijloc, avea să achite colierul ca să-şi salveze onoarea. În ziua de 15 august, în faţa micului tribunal care îl acuza, a propus să plătească bijuteria. Mai târziu, la interogatoriile de dinainte de proces, a afirmat din nou că este gata să ceară ajutorul familiei sale ca să strângă fondurile necesare plăţii. Şi totul ar fi trebuit să se sfârşească aşa: Rohan a descoperit escrocheria, a plătit, Jeanne a început o viaţă de femeie bogată, punct!

Numai că, după ce Baudard de Saint-James a accelerat puţin descoperirea tărăşeniei, contesa de La Motte nu a putut să anticipeze reacţia lui Breteuil, şeful poliţiei regelui.

Greşelile lui Breteuil

Istoria n-a fost blândă cu baronul Louis Auguste Le Tonnelier de Breteuil. Născut pe 7 martie 1730, era un bărbat de 55 de ani care trebuia să soluţioneze acest caz delicat. Nobil sadea, el îşi începuse cariera ca militar, înainte de a se alătura corpului diplomatic. Apropiat de Choiseul şi deci de clanul reginei la moartea lui Ludovic al XV-lea, a obţinut în cele din urmă postul de ambasador la Viena, pe care i-l suflase Rohan. Spre

marea sa dezamăgire, Georgel, rămas să organizeze transferul puterii, n-a vrut să-i spună numele spionului secret care îi dădea informaţii despre curtea din Austria. Chiar dacă nu apreciase viaţa mondenă a predecesorului, împărăteasa Maria Tereza a scris: „Uite un necioplit în comparaţie cu galantul Rohan”. Istoricul Louis Hastier susţine: „Sunt criticate felul lui de a fi, înfăţişarea, obiceiurile şi chiar peruca; a şocat când a spus că nu vrea nici jocuri de noroc, nici să dea supeuri”. Splendid comportament pentru un diplomat… Iosif al II-lea nu-l aprecia nici el mai mult, şi mama lui comenta: „Ba chiar s-a întâmplat ca, zărindu-l, împăratul să-i facă un gest ironic abatelui Georgel”.

Juristul René-Marie Rampelberg, care a scris o biografie a lui Breteuil, sublinia „o fire tranşantă şi autoritară”, „vioiciunea şi asprimea tonului, precum şi o imprudenţă general recunoscută”, fără a uita „o ambiţie insaţiabilă”. Louis Hastier spune şi că era „înzestrat cu un spirit ferm şi energic, semeţ şi violent, [care] era lipsit în mod obişnuit de ponderaţie”. Ce portret! Foarte mulţi contemporani aveau o impresie proastă despre el. Inclusiv Mercy-Argenteau, ambasadorul Austriei, care nu-i spunea totuşi nimic Mariei Antoaneta. Căci Breteuil reuşise în cele din urmă să se apropie de Maria Tereza şi, prin urmare, şi de fiica ei.

În noiembrie 1783, a fost numit ministru al Casei Regale. Era însărcinat îndeosebi cu poliţia „oamenilor de litere şi a spectacolelor” şi mai ales cu poliţia politică. Mulţi nu erau deloc entuziasmaţi de munca lui la Casa Regală. Pentru contele d’Hézecques, unul dintre contemporanii săi, citat de Jean-Claude Fauveau, „nu era nevoie de mari talente ca s-o conduci; în caz contrar, baronul ar fi pierit sub povara muncii sale. Altfel, nu s-a mai văzut atâta vanitate îmbinându-se cu o mai mare nulitate”.

În iulie 1785, când Breteuil a început să-şi dea seama de existenţa afacerii colierului, a văzut în asta ocazia de a-l face pe Rohan să plătească pentru afrontul de la Viena, traiectoria pe care o luase cariera lui, puterea clanului său şi luptele câştigate împotriva reginei. După cum a scris

Georgel, Breteuil şi-a asumat rolul de „ministru al răzbunărilor”. Totuşi, „într-un caz în care erau în joc onoarea, virtutea şi cinstea reginei, cel mai bine era ca totul să se rezolve discret şi să se evite oprobriul unui scandal în cazul cardinalului”, a analizat foarte corect istoricul Jean-Christian Petitfils. Nimeni n-ar fi aflat vreodată de povestea asta, care ar fi dispărut în umbra secretelor regale. Dar Breteuil era Breteuil. Şi a comis o primă mare greşeală făcând din asta un scandal public şi deci o afacere expusă privirii tuturor. Cu cea mai mare plăcere, el l-a arestat pe cardinal în faţa întregii curţi şi a semnat actul de încarcerare a lui la Bastilia. Era revanşa unui om slab.

Breteuil a făcut imediat şi o a doua greşeală. Două căi erau posibile în procesul prinţului Louis şi regina l-a lăsat s-o aleagă pe care voia el. Ori cerea să fie supus judecăţii regelui, ori era judecat de Parlament. În primul caz, Ludovic al XVI-lea avea să-l declare vinovat şi pedeapsa ar fi fost cu siguranţă renunţarea la toate titlurile şi exilul. În al doilea caz, ar fi avut un proces public şi o sancţiune care ar fi putut merge până la pedeapsa capitală. Breteuil era atunci convins că Rohan avea să ceară clemenţa regelui şi totul s-ar fi rezolvat repede. Însă cardinalul a fost mai şiret şi procesul a avut loc. Dar nu cel la care se aşteptau.

Ce înţelesese oare Breteuil din toată povestea şi în ce moment? Nu se va şti niciodată. Dar este sigur că, dinainte de 15 august, el i-a corupt pe primii martori, bijutierii şi Baudard de Saint-James, forţându-i să-l învinuiască pe Rohan. Paul Bassenge i-a mărturisit lui Georgel, câţiva ani mai târziu, că Breteuil le-a spus cum să facă prima depoziţie, care îl menţiona doar pe cardinal. Câteva săptămâni mai târziu, în plină procedură judiciară, al doilea memoriu scris de bijutier a plasat-o pe Jeanne în centrul afacerii! În *Memoriile* sale, avocatul Beugnot se mira de comportamentul lui Breteuil: deşi Rohan declarase din 15 august că doamna de La Motte jucase un rol central, el a arestat-o abia în ziua de 18; nu s-a gândit să-l aresteze pe soţul ei decât cinci zile mai târziu; a mai

aşteptat alte câteva zile ca să se ocupe de căutarea diamantelor. Nici n-ar fi putut să procedeze mai bine dacă ar fi intenţionat să-i lase să fugă ca să nu fie acuzaţi cu adevărat.

Asta a fost a treia greşeală a lui Breteuil: intervenea întruna în pregătirea procesului. Voia din răsputeri ca Rohan să fie condamnat ori pentru colier, ori pentru crima de lezmajestate: era un cardinal care dorea să ne facă să credem că regina Franţei era în stare să întreţină relaţii epistolare tăinuite şi să fixeze întâlniri noaptea chiar la Versailles, unde ar lăsa bărbaţii să i se arunce la picioare! Anchetatorii, procurorul, adjunctul lui, preşedintele tribunalului… în spatele fiecărui personaj ce îl ataca pe Rohan se simţea mâna lui Breteuil, care lucra pentru regină. Când a înţeles că totul fusese pus la cale de Jeanne, i-a promis cu siguranţă o pedeapsă uşoară, ca pentru o simplă complice, dacă pune totul în cârca lui Rohan. Dar, aşa cum îi era obiceiul, nu numai că a exagerat, fără subtilitate, ci agitaţia lui a avut şi o consecinţă neaşteptată: politizarea procesului. Curând, n-a mai fost vorba de judecarea cardinalului şi a lui Jeanne, ci de înfruntarea dintre susţinătorii puterii regale şi cei care îi contestau autoritatea absolută.

Rohan joacă subtil

Spre deosebire de Breteuil, Rohan avea să facă alegeri corecte. Prima decizie nu era greu de luat. Ludovic al XVI-lea a numit întâi o comisie de trei miniştri în încercarea de a lămuri toată povestea. Cine erau membrii ei? Contele de Vergennes, consilier apropiat al regelui, dar preocupat să evite influenţa politică a Mariei Antoaneta şi a „facţiunii austriece” şi care se înţelegea bine cu clanul Rohan; mareşalul de Castries, ministrul Marinei, care primise postul datorită reginei, dar era legat de familia Rohan, şi Breteuil. Rohan şi-a folosit puterea de a-l recuza pe Breteuil; au

rămas astfel să se ocupe de caz, în prima fază, două persoane care nu-i erau iniţial ostile.

A doua decizie a fost discutată cu avocaţii şi cu clanul lui: dreptatea regelui sau a Parlamentului? Amândouă comportau atunci riscuri. Ludovic al XVI-lea era influenţat mult şi de soţia lui, şi de Breteuil, care l-ar fi împins să aplice sancţiunile cele mai aspre. Drept dovadă, cardinalul era convins că o confruntare cu Jeanne i-ar fi demonstrat buna-credinţă, dar aceasta i-a fost refuzată. Nu i s-ar fi permis să se apere. Nici judecata Parlamentului nu era floare la ureche. Acuzaţia avea să fie formulată de rege. Preşedintele Parlamentului şi procurorul erau, după cum ştia toată lumea, la ordinele cuplului regal. Chiar dacă nu puteau să refuze ascultarea unor eventuale mărturii ale apărării, aveau totuşi posibilitatea să le respingă şi era în joc viaţa lui. Un proces însemna o procedură lungă – cu încarcerare –, umilitoare şi sub privirile tuturor.

Dar Rohan îşi zisese că nu putea să rămână la mâna unui Breteuil, care acţiona din culise, şi că ar putea cel puţin să facă publică versiunea lui asupra faptelor. Şi apoi, Parlamentul avusese deseori un comportament critic faţă de rege. Cardinalul a încercat deci a doua cale şi i-a adus la cunoştinţă lui Ludovic al XVI-lea că cere dreptate parlamentară.

Cuplul regal a fost surprins. Dar reacţia lui Breteuil nu s-a lăsat aşteptată. Scrisorile oficiale ale regelui, care sesizau în ziua de 5 septembrie 1785 Camera Mare şi Adunarea La Tournelle, cele două instituţii competente în ceea ce priveşte acest gen de cazuri importante, menţionau într-adevăr escrocheria cu colierul, dar precizau: „N-am putut vedea fără îndreptăţită indignare că s-a îndrăznit folosirea unui nume august şi atât de drag nouă în atâtea privinţe şi că a fost nesocotit cu o îndrăzneală nemaiauzită respectul datorat Maiestăţii Regale”. Până la urmă, poate că Rohan nu era tocmai vinovat de povestea cu bijuteria furată, dar comisese o crimă de lezmajestate implicând numele reginei. Era cumplit şi de netăgăduit. Când Parlamentul a înregistrat, în

unanimitate, aceste scrisori oficiale, la 7 septembrie, aceasta a însemnat că ancheta cerută de rege trebuia să arate nu „dacă”, ci „cum” au avut loc escrocheria şi crima de lezmajestate. Un început prost pentru Rohan.

Dar cardinalul avea un as în mânecă, clanul, şi un joker, fidelul său Georgel.

Breteuil îl ura pe acesta din urmă aproape la fel de mult ca pe Rohan. El i-a cerut regelui să fie arestat pe motivul că un om atât de apropiat de cardinal nu putea să nu fie implicat. Ba chiar i se rezervase un loc la Bastilia! Dar a intrat în joc familia Rohan. Miniştrii Miromesnil şi Vergennes, apropiaţi ai ei, i-au luat apărarea. Georgel a fost cruţat. El avea să-l salveze pe Rohan.

Istoricii s-au desfătat descriind puzderia de detalii ale procedurii judiciare: interogatoriile la care au fost supuşi Rohan, Jeanne, Cagliostro, depoziţiile date de bijutieri şi de Baudard de Saint-James, concluziile substitutului de procuror care îl învinovăţeau pe prinţul Louis, aproape otrăvit în închisoare din cauza ustensilelor de bucătărie prost spălate, capetele de acuzare ale procurorului ce îl înfundau şi mai mult, bătăliile în toată regula dintre avocaţii care îşi publicau „memoriile” în apărarea clienţilor, Jeanne reuşind să-l seducă pe al ei, ce avea peste 60 de ani, astfel încât să-i apere cu fidelitate cauza!

Aveau să insiste să ştie cum a putut să creadă prinţul Louis în semnătura „Marie-Antoinette de France”. Nu fusese însă singurul: bijutierii şi Baudard o văzuseră şi ei şi nici nu clipiseră. Trebuie spus însă că aceşti oameni nu aveau ocazia să primească în fiecare zi scrisori de la regină. Cum putuse Jeanne să facă o asemenea greşeală? Nici ea nu avea vreun motiv să fie destinatara unor astfel de misive. Dar explicaţia acestui episod a dat-o contesa du Barry, care a venit să depună mărturie la proces. Făcuse parte dintre persoanele pe care Jeanne încercase să le mobilizeze ca să-i sprijine revendicările şi, cu acea ocazie, fosta favorită a lui Ludovic al XV-lea remarcase că aceasta îşi semna documentele cu numele

urmat de „de France”. Văzând surprinderea doamnei du Barry, Jeanne i-a răspuns că, fiind recunoscută ca făcând parte din casa de Valois, semna întotdeauna „de France” aşa cum, îşi imagina ea, trebuia să semneze o regină!

În tot acest timp, Georgel se transformase în detectiv. El reconstituise cu minuţiozitate întreaga poveste şi căutase tot ce dovedea vinovăţia lui Jeanne. Prin ce mijloc reuşise să pună mâna pe părintele Loth? După spusele lui, un abate l-ar fi sfătuit să-i vorbească, dar asta e tot ce ştim. Loth era un preot-călugăr din ordinul Sfântului Francisc de Paul, un ordin de eremiţi cerşetori, dar nu părea foarte împăcat cu jurământul de sărăcie… El a devenit personajul-cheie al procesului, deoarece îi frecventa pe soţii La Motte. Georgel a dat ochii cu el prima oară cu ocazia unei întâlniri secrete nocturne. Loth era deghizat fiindcă nu dorea să fie recunoscut. Auzise şi văzuse tot şi ar fi spus totul: despre epistolele false scrise de Rétaux de Villette, despre falsa regină interpretată de „baroana d’Oliva” la boschetul lui Venus, despre furtul colierului, despre pietrele preţioase vândute de soţ la Londra.

În momentul arestării, ne amintim că Rohan îi ceruse lui Georgel să ardă scrisorile de la regină. O făcuse, dar păstrase două. Părintele Loth procurase documente scrise de mâna lui Rétaux şi, comparând scrisurile, a fost sigur că neîndoielnic autorul lor era una şi aceeaşi persoană. Trebuia să pună mâna pe falsificator şi pe restul bandei. Georgel i-a spus totul lui Vergennes, care a acţionat metodic. L-a găsit pe Rétaux în Elveţia, a dat dispoziţie să fie răpit şi adus la Paris. Tot ministrul Afacerilor Externe a localizat-o şi pe „d’Oliva” la Bruxelles şi a dat ordin să fie arestată. I-a trimis un negociator abil care a făcut-o să-şi ceară ea însăşi extrădarea! Ba chiar a organizat răpirea contelui de La Motte, dar, de data asta, operaţiunea a dat greş. Potrivit cercetătoarei Frances Mossiker, acest sprijin crucial din partea ministrului a depăşit raţiunile politice care înclinau spre reducerea influenţei Austriei şi ar fi putut avea cauze mai

personale: era, asemenea lui Rohan, membru al lojii masonice a lui Cagliostro şi avea pică pe Maria Antoaneta, care refuza cu încăpăţânare prezenţa soţiei sale la curte. După cum s-a spus de la început, derularea acestei poveşti ţine de acumularea a numeroase detalii…

Rétaux şi „d'Oliva" au confirmat repede spusele părintelui Loth. Având şi documentele de la bijutierii londonezi care cumpăraseră diamantele de la soţul lui Jeanne, Georgel a adunat probă după probă. Mai era însă nevoie de influenţa clanului Rohan pentru ca ele să ajungă la dosar, în timp ce Target, avocatul cardinalului, le aducea la cunoştinţa opiniei publice prin scrieri răsunătoare. Confruntată cu declaraţiile complicilor, Jeanne şi-a pierdut din siguranţa de sine. Interogatoriile sale se transformau deseori în crize violente. În schimb, Rohan se redresa. Chiar atunci când, conform principiilor procedurii, avea să-i fie curând interzis să comunice cu exteriorul, Georgel a pus la punct o stratagemă abilă ca să-l ţină pe prinţ la curent cu evoluţia procesului şi să-l consilieze. Deoarece era administratorul bunurilor lui Rohan, a cerut să-i poată scrie despre diferite afaceri în privinţa cărora se impuneau hotărâri ce urmau să fie luate de cardinal. Scrisori pe care oricine le putea citi… dar care erau codificate conform unei metode stabilite de cei doi la ambasada din Viena.

Verdictul

După mai multe luni de procedură, în ziua de 22 mai 1786, s-au reunit doar magistraţii din cele două camere. Aşa-numiţii *princes du sang* şi pairii care erau membri au preferat să nu vină, ca să nu fie nevoiţi să-l judece pe unul de-al lor. Avea să fie nevoie de o săptămână întreagă ca să se termine de citit toate înscrisurile din dosar. S-a procedat la ultima audiere a acuzaţilor. În ziua de 30 mai, procurorul general şi-a rostit rechizitoriul.

În ziua de 31, la 6 dimineaţa, s-a deschis în sfârşit şedinţa finală. Se afla de faţă întreaga familie Rohan, în haine de doliu, ca să-i întâmpine în tăcere pe magistraţi… şi să le aducă aminte că nu judecau un om obişnuit, ci pe reprezentantul unui clan puternic. A fost nevoie de întreaga zi ca să se ia o hotărâre. Publicul, care manifesta un interes deosebt pentru acest caz, era numeros. Toate curţile din Europa urmăriseră îndeaproape procesul şi aşteptau deznodământul.

Pe la 9 seara, s-a pronunţat în sfârşit verdictul. Falsificatorul Rétaux de Villette: exilat din regatul Franţei (unanimitate). Tânăra Nicole Legay „d'Oliva", care a jucat rolul reginei, dar i-a înduioşat pe judecători venind să dea declaraţii cu nou-născutul la sân: achitată (unanimitate). Cagliostro, care se aflase în locul nepotrivit într-un moment nepotrivit şi îi amuzase foarte mult pe judecători cu poveştile lui incredibile: achitat (unanimitate). Contele de La Motte, care stătea liniştit la Londra fiindcă englezii refuzaseră să-l extrădeze: condamnat în contumacie la galere (unanimitate). Jeanne de La Motte-Valois, capul răutăţilor: condamnată la biciuire, însemnare cu fierul roşu pe ambii umeri cu litera „V" şi închisoare pe viaţă (unanimitate). În fine, fraierul, cardinalul de Rohan, rămas în istorie din acel moment drept „cardinalul colier": achitat (26 de voturi pentru, 23 de voturi contra).

Cuplul regal a fost consternat. Rohan câştigase încă o dată o luptă personală cu Maria Antoaneta. Niciun cuvânt care să condamne comportamentul cardinalului. „Sfântul Scaun l-a înroşit, Ludovic al XVI-lea l-a înnegrit, Parlamentul l-a albit", se putea auzi în epocă. Crima de lezmajestate fiind dată uitării, în cauză era onoarea reginei în faţa opiniei publice. Magistraţii confirmau în ochii Franţei şi ai lumii întregi că această petrecăreaţă pasionată de jocuri de noroc, această cheltuitoare ce adora bijuteriile şi bărbaţii ar fi putut foarte bine să fie amestecată în toată povestea sau, în orice caz, că Rohan avusese dreptate să presupună că era amestecată.

O dimensiune politică

Mai rău, rezultatul a avut o dimensiune politică ce nu le-a scăpat contemporanilor: afrontul adus reginei viza direct puterea regală, deciziile şi alegerile ei. Parlamentul l-a achitat pe Rohan cu ajutorul voturilor unor membri dintre cei mai liberali, aflaţi în război cu monarhia absolută. Ei ştiau că aveau poporul de partea lor. După ce afacerea a devenit cunoscută, cântecele îl susţineau pe Rohan, pamfletele îi acuzau pe regină şi pe Breteuil. Femeile purtau panglici roşu cu galben botezate rapid „cardinal la sapă de lemn”! Când s-a aflat că o prostituată jucase rolul reginei, s-a răspândit un dialog pe străzile Parisului: „Infamă damicelă, s-o imiţi pe regină, oare nu te-nfiori? – Nu te mânia, suverana mea, căci şi tu mă imiţi deseori!”.

Baronul de Breteuil, care nu înţelesese nimic şi vedea doar că nu se poate răzbuna, a persistat în greşeală. L-a sfătuit pe rege să-şi facă dreptate singur. Astfel, în ziua de 1 iunie, bolnav la pat, a solicitat totuşi să fie dus la Rohan, abia întors acasă, ca să-i înmâneze din partea regelui actul prin care i se cerea să demisioneze din funcţia de preot al curţii regale şi să se exileze la mănăstirea sa La Chaise-Dieu, în Auvergne. Şi oamenii de rând, şi nobilimea au considerat decizia tiranică şi despotică. Şi asta a sporit şi mai mult ura contra Mariei Antoaneta. Când regina s-a dus la Operă la sfârşitul verii, a fost fluierată copios. Şeful poliţiei din Paris a sfătuit-o atunci să nu mai apară în public…

„Mare şi fericită întâmplare! Un cardinal escroc, regina implicată într-un caz de fals! Cât noroi pe cârja episcopală şi pe sceptrul regal! Ce triumf pentru ideile de libertate!”, a exclamat parlamentarul Emmanuel Marie Fréteau de Saint-Just. Faptul că regele îl condamnase pe un nobil achitat de justiţie însemna încă o dată exercitarea puterii arbitrare a regalităţii în cursa pentru statut social. De data asta victima era Rohan, cine avea să fie data viitoare?

În toată această poveste Breteuil poartă o mare responsabilitate. Contemporanii ştiau asta şi îl arătau cu degetul. Cagliostro avea să facă din asta o cauză publică. Deoarece era prea apropiat de cardinal, i s-a dat ordin să părăsească ţara şi el a plecat la Londra, unde şi-a redactat *Scrisoarea către poporul francez*, care a făcut mare vâlvă: „Regele m-a alungat din regatul lui fără să mă asculte. Aşa se expediază în Franţa toate ordinele de trimitere în exil? Dacă da, vă deplâng concetăţenii, îndeosebi atâta vreme cât baronul de Breteuil răspunde de acest periculos departament. Cum, prietene, persoana şi bunurile tale sunt la cheremul unui singur om?”. Scrisoarea ataca şi mai mult arbitrarul puterii regale. Şi magul punea întrebările şi dădea răspunsurile în privinţa unei eventuale întoarceri în Franţa dacă exilul ar fi luat sfârşit: „Cineva mă întreba dacă mă voi întoarce în Franţa, în cazul în care interdicţiile care m-au alungat ar fi ridicate. Cu siguranţă, am răspuns, doar dacă Bastilia ar deveni un loc public de promenadă. Doamne ajută!”. Unii comentatori au vrut să vadă în asta o nouă predicţie a „Marelui Copht”, căderea Bastiliei, dar biograful lui subliniază că de doi ani se vorbea în Paris de demolarea închisorii pentru crearea unei pieţe publice, spre slava lui Ludovic al XVI-lea.

Potrivit specialistei americane în istorie Sarah Maza, povestea colierului şi alte scandaluri de mai mică importanţă, cunoscute totuşi de contemporani, care dezvăluiau trăsnăile aristocraţiei, au jucat un rol preponderent în susţinerea sentimentului revoluţionar. Multe memorii publicate de avocaţi au cunoscut o răspândire destul de largă şi reprezintă, după părerea ei, una dintre legăturile dintre scrierile filosofilor Luminilor şi mobilizarea în favoarea contestării puterii regale. Ea vede în asta formarea unei opinii publice având un rol politic important, unul dintre evenimentele ei centrale fiind „afacerea colierului”. Alain Decaux o consideră unul dintre momentele-cheie din istoria Franţei.

Ce s-a ales de ei?

Viaţa protagoniştilor acestei poveşti nu s-a oprit odată cu hotărârea tribunalului. Primul personaj care a dispărut a fost financiarul Claude Baudard de Saint-James şi se pare că asta s-a datorat în parte implicării sale involuntare în escrocherie. Investiţiile îi blocau banii în diferite aventuri financiare şi el era permanent în căutare de lichidităţi. Or, două decizii ministeriale i-au dat o lovitură financiară fatală. În ianuarie 1786, guvernul a reziliat contractul încheiat cu Compania de Comerţ a Nordului, pentru care Baudard se împrumutase mult. Apoi, în decembrie, regele le-a cerut acţionarilor de la Casa de Scont să majoreze capitalul. Baudard n-a putut să se conformeze. La începutul anului 1787, era într-o situaţie disperată. În ziua de 2 februarie, a cerut să fie întemniţat la Bastilia ca să-şi încheie conturile, în care apărea o creanţă netă de cinci milioane de livre. Financiarul nu era ruinat. Avea bani, dar nu-i putea mobiliza, era doar o problemă de lichidităţi. Totuşi, în ziua de 9 iunie a început lichidarea bunurilor sale. La 3 iulie, a murit brusc. Să fi fost din cauza necazurilor financiare? Nimeni nu-l ştia bolnav. Să se fi sinucis? Nu se va şti niciodată. Dar se pare că cuplul regal nu ar fi văzut cu ochi răi prăbuşirea acestui financiar prea apropiat de Rohan.

Cuplu care nu îi va supravieţui decât vreo câţiva ani: Ludovic al XVI-lea a fost ghilotinat în ziua de 21 ianuarie 1793 şi Mariei Antoaneta i s-a tăiat capul la 16 octombrie, povestea colierului fiind amintită la procesul ei. Baronul de Breteuil făcea parte din gaşca celor care îi cereau regelui să nu cedeze în nicio privinţă după întrunirea din nou a Stărilor Generale. Lipsit de simţul istoriei… Împreună cu contele de Fersen, a fost unul dintre organizatorii fugii ratate, cuplul regal fiind arestat în cele din urmă la Varennes. Baronul s-a refugiat la Hamburg şi a revenit în Franţa în 1802, unde s-a stins din viaţă, aproape uitat de toţi, pe 2 noiembrie 1807, la 77 de ani.

După ce a ieşit de la Bastilia, tânăra Nicole Leguay s-a căsătorit cu iubitul ei de la acea vreme, Toussaint de Beausire. Acesta a părăsit-o însă repede şi a devenit informator în închisorile revoluţionare, turnându-i pe cei care îi făceau confidenţe. Nicole a ajuns în mizerie şi s-a refugiat în mănăstirea din Fontenay-sous-Bois, unde a murit în 1789, la vârsta de 28 de ani. Rétaux de Villette, falsificatorul, şi-a sfârşit zilele la Veneţia, unde a scris versiunea lui despre cele întâmplate, acuzând-o pe Maria Antoaneta.

Credinciosul abate Georgel a ajuns şi el victimă a răzbunării lui Breteuil. I s-a interzis să intre în Paris şi să ia legătura cu Rohan. Când a izbucnit Revoluţia, a refuzat să depună jurământul prevăzut de Constituţia Civilă a Clerului, în iulie 1790. În 1793 a plecat la Fribourg, unde a scris impozantele *Memorii spre a servi istoriei evenimentelor de la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în nu mai puţin de şase volume, în care mai bine de două sute de pagini sunt consacrate „afacerii colierului”. A revenit în Franţa după Waterloo şi i-a încredinţat manuscrisul nepotului său spre a fi publicat doar post-mortem, „de teamă să nu stârnească pasiuni domolite”. Nepotul moştenitor i-a îndeplinit dorinţa în 1817, la patru ani după moartea sa, în 1813, la vârsta de 82 de ani.

Cagliostro s-a dus la Roma în mai 1789 cu scopul de a-l convinge pe papă să-i recunoască ritul masonic. Dar Vaticanul nu i-a acordat audienţă, convins că era un revoluţionar periculos venit să aducă răzvrătirea în Italia. El a fost arestat în ziua de 29 decembrie. Între mai 1790 şi aprilie 1791, a fost supus la nu mai puţin de 43 de interogatorii şi, pe 7 aprilie 1791, a fost condamnat la închisoare pe viaţă în fortăreaţa San Leo, unde a murit pe 26 august 1795, la 52 de ani.

După exilul în Auvergne, cardinalul de Rohan era suferind. Îl durea mai ales un genunchi şi se răspândise zvonul că ar fi posibilă o amputare. Breteuil, care nu voia să-l transforme într-un martir, a luat hotărârea să-i permită să se instaleze la mănăstirea Marmoutier, lângă Tours. Rohan

putea să facă şi cură de ape ca să-şi trateze genunchiul în Pirinei, unde, scrie unul dintre biografii lui, Éric de Haynin, „şi-a văzut de convalescenţă într-o companie fermecătoare”. În iulie 1788, Breteuil a demisionat din guvern fiindcă nu se înţelegea cu noul prim-ministru şi clanul Rohan s-a mobilizat. În ziua de 25 decembrie, cardinalul a aflat că i se îngăduia să revină la enoriaşii lui din Alsacia, unde a ajuns în ianuarie 1789.

Revoluţia l-a făcut deputat-cetăţean şi el s-a întors din nou la Paris în septembrie 1789. Mulţi se aşteptau ca el să se răzbune pe puterea regală care îl tratase rău. Dar Rohan făcea parte dintr-o familie aristocratică, aparţinea unei lumi apuse. Şi, în noiembrie, când bunurile clerului au fost naţionalizate, a fost lipsit şi el de o parte din venituri, ceea ce nu i-a prea convenit. Ştim de la Georgel că, la sfârşitul anului 1785, datoriile sale urcaseră la două milioane de livre: 500 000 împrumutate de la genovezi pentru cheltuielile ambasadei de la Viena, 500 000 obţinute în Alsacia pentru renovarea castelului după incendiu, 300 000 împrumutate de la evreul alsacian Cerf-Berr, dintre care 120 000 la sfârşitul anului 1784 pentru aşa-zisul ajutor acordat reginei, ce ajunseseră însă în buzunarul lui Jeanne. Restul provenea de la diferiţi creditori. Fidelul abate a luat frâiele în mâini: a redus standardul de viaţă al lui Rohan în exil, lăsându-i totuşi o rentă de 80 000 de livre.

În vara următoare, cardinalul a refuzat şi el să jure potrivit Constituţiei Civile a Clerului şi, la 13 iulie 1790, a părăsit Franţa şi s-a mutat pe celălalt mal al Rinului, în partea germană a episcopiei sale, în abaţia Ettenheim. Furgoanele cu mobilă, argintărie, obiecte de artă etc. au ajuns discret inaintea lui.

Fondurile i-au fost transferate… în Elveţia, apoi în Anglia, unde cardinalul deţinea un portofoliu de plasamente în City, la Turnbull, Forbes & Co. Dar investise şi la Santo Domingo, ca Baudard de Saint-James, în plantaţii cu sclavi… Avea încă bani, dar mai puţini decât înainte, însă nici

vorbă să fie sărac. Totuşi, de la exilul forţat, era mort din punct de vedere social. Dovadă că doamna de Marsan, mătuşa lui, încercase de mai multe ori să-l plaseze într-un post important pe un reprezentant al noii generaţii din familia de Rohan. Clanul trebuia să schimbe calul. Dar regele nici nu voise să audă. Diferitele mişcări de trupe legate de Revoluţie l-ar fi obligat pe prinţul Louis să se mute de mai multe ori, dar a revenit în 1801 la Ettenheim, unde s-a stins în ziua de 17 februarie 1803, la 69 de ani, după ce îşi trăise ultimii ani din viaţă ca un adevărat cucernic.

Şi Jeanne? O astfel de personalitate nu putea, în mod evident, să moară liniştită în patul ei. Ne amintim că verdictul procesului a fost aspru. Dar ea n-o ştia. Îi dăduse ascultare lui Breteuil şi se crezuse protejată. Urma să fie exilată şi să profite în linişte de diamante. Astfel, în dimineaţa de 20 iunie 1786, când au venit s-o ia şi a înţeles că era dusă la eşafod, s-a înfuriat la culme. Asta a provocat scena cumplită amintită la începutul acestui capitol. Viviane Romance o va transforma într-un final superb în *L'Affaire du collier de la reine*, filmul regizorului Marcel L'Herbier lansat în 1946. Publicului uluit i-a fost milă de Jeanne. Altă răutate a reginei.

Apoi, Jeanne a fost închisă pe viaţă la Salpêtrière. Avea să rămână acolo mai puţin de un an căci, în ziua de 5 iunie a anului următor, a evadat! Sau mai degrabă a fost ajutată să evadeze. De cine? A fost implicată regina? A fost doar alt bărbat pe care ştiuse să-l îmbrobodească? Nu cunoaştem răspunsul. Dar Jeanne a ajuns la Londra, împreună cu soţul ei. După multe peripeţii, a publicat două cărţi, ca să ofere propria versiune asupra vieţii sale şi a poveştii colierului. O reţea de minciuni, printre care şi presupuse scrisori între regină şi cardinal, în mijlocul cărora Jeanne „mărturiseşte" o relaţie safică cu Maria Antoaneta, învinuită cu duritate.

În mai 1791, au venit la ea nişte bărbaţi pe care i-a considerat spioni francezi, de fapt în mod sigur creditori. Jeanne a fugit, ei au urmărit-o. A sărit pe fereastră: picioare rupte, răni adânci. S-a chinuit câteva săptămâni şi s-a stins în ziua de 23 august 1791. Avea 36 de ani.

Soţul ei avea să-i supravieţuiască mulţi ani, murind abia în noiembrie 1831. Se pare că banii de pe bijuterii fuseseră repede tocaţi. Contele de La Motte a aşteptat luna ianuarie a anului 1792 ca să revină la Paris şi să-şi ispăşească condamnarea. Dar, în iulie, hotărârea în cazul colierului a fost anulată pentru viciu de formă: procurorul general nu-şi semnase plângerea decât la sfârşitul documentului, în loc s-o facă pe fiecare pagină, aşa cum cerea legea. Nicolas a fost reabilitat. A trăit de azi pe mâine şi a ajuns spion în perioada Restauraţiei mulţumită relaţiilor avocatului Beugnot, fostul amant al soţiei lui, devenit, printre altele, şef al poliţiei şi ministru al Marinei. Mai târziu, tot cu ajutorul lui Beugnot, a fost administratorul teatrului Porte-Saint-Martin. A încântat saloanele aristocratice cu manierele sale frumoase de altădată şi cu participarea la cea mai mare escrocherie a secolului precedent, apărând pentru asta în romanul *Mizerabilii* de Victor Hugo.

Şi obiectul intrigii, colierul? Pietrele s-au împrăştiat şi unele dintre ele se plimbă probabil şi astăzi la gâtul unor femei bogate. Bijuteria a fost plătită până la urmă? Rohan se angajase s-o facă. De aceea, la sfârşitul anului 1785, Georgel le propusese bijutierilor să primească veniturile anuale ale abaţiei Saint-Vaast, unul dintre domeniile cardinalului. Numai că veniturile s-au oprit la moartea acestuia. Georgel a obţinut totuşi de la rege ca, în mod excepţional, veniturile să le fie alocate lui Boehmer şi Bassenge până la achitarea completă a colierului, inclusiv dobânda. La rândul lor, bijutierii au transferat aceste venituri, o parte lui Baudard de Saint-James, o parte, conform informaţiilor lui Jacques de Boistel, agentului de schimb Nicolas Gabriel Deville, care cumpărase restul datoriei lui Rohan faţă de bijutieri.

Dar era scris ca ei să fie blestemaţi până la capăt din cauza acestui colier excentric. Naţionalizarea proprietăţilor Bisericii a anulat acest frumos mecanism. Cei doi şi-au vândut brevetul de bijutieri ai coroanei, ceea ce n-a reuşit totuşi să le compenseze pierderile. Frances Mossiker

subliniază că au trimis zadarnic petiţie după petiţie invocând dreptul de a fi plătiţi de vistieria statului, n-au obţinut nimic. Potrivit lui Boistel, Deville a cerut atunci punerea sub sechestru a bunurilor celor doi bijutieri, care ar fi sfârşit ruinaţi. Charles Auguste Boehmer a murit la puţin timp după aceea, la Stuttgart, în 1794, şi Paul Bassenge la Paris, în 1812.

Moştenitorii lui Deville aveau să-i dea în judecată pe cei ai lui Rohan, dar Tribunalul Senei le-a respins cererea în 1863. Recursul a fost şi el respins în 1867. Totuşi, un descendent al clanului Rohan a afirmat în 1959 că familia sa achitase costul colierului în rate eşalonate până pe la mijlocul anilor 1890 – la mai mult de un secol după afacerea colierului! Dacă plata totală a colierului rămâne încă un mister, nu este nici pe departe singurul.

Încă sunt lucruri nelămurite

În ciuda zecilor de mii de pagini publicate despre afacerea colierului reginei, încă stăruie mai multe neclarităţi. Deşi documentele epocii s-au păstrat în număr mare, unele documente din cadrul acţiunilor judiciare au dispărut. Nimeni nu ştie ce s-a întâmplat cu contractul semnat „Marie-Antoinette de France”. Parlamentul a dorit să-i pună câteva întrebări reginei despre cele întâmplate, dar ea nu se putea înjosi astfel. A trimis aşadar un memorandum de şapte pagini care îi prezenta punctul de vedere. Şi acesta a dispărut. La fel şi scurtul text scris sub presiune de Rohan la 15 august. Nimic important la prima vedere, dar nu se ştie niciodată. Altceva ne pune şi mai mult pe gânduri: ca să-şi scrie cartea apărută în 1955, Louis Hastier a avut ideea de a căuta în arhiva baronului Breteuil. Frumoasă, completă, dar cu o lacună enormă: tot ce se referea la afacerea

colierului. Avea Breteuil ceva de ascuns? Trebuia s-o protejeze pe Maria Antoaneta de mai multe elemente grave?

Căci două întrebări rămân fără răspuns. Oare regina a asistat în taină la scena de la boschetul lui Venus? Îndoiala este provocată de faptul că, pe de o parte, Nicole Leguay, care nu minţise niciodată în cursul procedurii, declarase că plecase de la boschet într-o trăsură de curte. Cum ar fi putut Jeanne să facă rost de un astfel de atelaj? Pe de altă parte, regina i-a trimis la 19 mai 1786 unuia dintre apropiaţi, ambasadorul Mercy-Argenteau, o scrisoare în care scrie: „Nu vă spun nimic despre marea afacere; baronul [de Breteuil] vă va vorbi despre ideile mele, îndeosebi să nu se pomenească deloc despre întâlnire şi terasă, şi vă va explica motivele mele". Era ceva legat de Jeanne? Dacă da, a scris Jean-Christian Petitfils, scena n-ar fi durat doar câteva secunde, deoarece Maria Antoaneta ar fi profitat mai mult timp de prostia cardinalului. Totuşi, când a fost găsită în Belgia ca să fie adusă la Paris, tânăra Nicole se ascundea sub numele domnişoara Genest, numele de fată al doamnei de Campan, prima cameristă a reginei. Îndoiala persistă deci în privinţa unui episod hotărâtor al cazului, fiindcă întrevederea de la boschet l-a convins definitiv pe Rohan şi a făcut posibilă escrocheria cu colierul.

Însă, chiar dacă regina nu se afla la boschet în august 1784, urmează a doua întrebare: o cunoştea ea pe Jeanne? Regina a negat întotdeauna. Jean-Christian Petitfils ne spune însă că, în partea nepublicată a *Jurnalului* său, abatele de Véri, un consilier politic influent, a confirmat că Jeanne avea acces liber la curte. Mai mult, element foarte tulburător, în *Memoriile* sale, Beugnot vorbeşte despre o bomboniera care îi aparţinea lui Jeanne şi despre care spunea că o admirase de mai multe ori. Când se acţiona un resort, partea de sus dispărea şi lăsa locul unui portret al reginei… în ţinuta şi poziţia prostituatei de la boschetul lui Venus. Frances Mossiker a găsit raportul arestării lui Jeanne la Bar-sur-Aube, în care inspectorul de poliţie Surbois scrisese referitor la bomboniera: „Aveam

ordin s-o confiscăm şi să scoatem portretul”. Cum aflase Breteuil de existenţa acestui portret, cerându-le poliţiştilor să-l facă să dispară imediat, dacă nu fiindcă Maria Antoaneta îl informase că i-l făcuse cadou lui Jeanne? Dacă regina nu se aflase la boschetul lui Venus, oare Jeanne îi povestise scena şi obţinuse în schimb acest suvenir? Asta ar explica şi marea surprindere a lui Jeanne când aflase ce pedeapsă aspră primise, după ce respectase pactul propus de Breteuil prin care se angajase să-l înfunde pe Rohan şi să nu spună nimic împotriva reginei, precum şi violenţa cu care a încercat mai târziu s-o discrediteze pe suverană în *Memorii*.

Într-o cărticică pasionantă despre caz publicată în 1876, Louis Combes mărturiseşte: „Nu cunoaştem totul, e cât se poate de evident”. Un secol şi jumătate mai târziu, concluzia lui e la fel de valabilă. Dar Louis Combes avea o convingere: „Maria Antoaneta a jucat un rol în afacerea colierului”. Mai exact? Să-i lăsăm ultimul cuvânt istoricului: „Cât priveşte fondul însuşi al chestiunii, credem că va exista întotdeauna un material abundent pentru cei cărora le place să descifreze încâlcelile istoriei”.

1* Hoaţă (n.tr.).

Capitolul 2

Gregor şi Charles sau escrocheriile cu colonizarea

În care apar un general, regele indigenilor mosquitos, Simón Bolívar, Vidocq, Alexandre Dumas, un fals marchiz, o vrăjitoare, Jules Ferry, francmasoni, Alphonse Daudet şi Jules Romains

> Este vorba într-adevăr de o escrocherie de mare întindere ce îşi stabilise ca teatru cele două lumi şi trebuia să aibă ca rezultat nu numai acapararea unei părţi din averea unor persoane prea credule, ci şi transportarea a numeroase victime pe un sol necultivat, într-o climă ucigaşă, unde le aşteptau durerea, mizeria şi foametea.
>
> *Journal des débats politiques et littéraires*, 13 iulie 1826

Astfel, şi ca să citǎm doar acest singur exemplu, ziarul *La Nouvelle-France* publica în numărul din 13 martie 1881 o hartă pe care Port-Breton figura cu case, o biserică, un drum carosabil, deşi nu

exista nimic din toate astea şi la Port-Breton nu se putea vedea în realitate decât o construcţie din scânduri prost îmbinate.

Gazette des tribunaux, 2-3 ianuarie 1884

Dl de Rays este oare un apostol necunoscut ori un impostor îndrăzneţ care a împins până la extrem limitele cunoscute ale escrocheriei?

Charles Falcimaigne, substitut de procuror

Primul îşi zicea prinţ, rege, incaş şi şef de trib. Al doilea, mai modest, monsenior şi rege. Primul, un scoţian, sir general Gregor MacGregor – da, era şi general, titlu dobândit în timpul revoluţiilor latino-americane –, a bântuit în anii 1820 prin Anglia şi puţin la Paris. Al doilea, un francez, Charles Marie Bonaventure du Breil, marchiz de Rays – da, era şi marchiz, sau cel puţin aşa pretindea –, şi-a exersat talentele în Franţa şi puţin în Belgia, în Italia şi în Spania, între anii 1870 şi 1880.

Deşi iniţial nu a existat niciun element care să indice că Charles du Breil a avut cunoştinţă de afacerea lui Gregor MacGregor, escrocheriile lor prezintă, la depărtare de o jumătate de secol, similitudini flagrante. Şi nu e complet anormal: amândoi şi-au construit himerele într-un moment în care ţările lor fluturau viguros stindardul colonialismului. Eliberată de războaiele napoleoniene, Anglia îşi deschidea secolul imperial. Învinsă în războiul din 1870, Franţa naţionalistă a Republicii a III-a voia să aibă locul ei printre cuceritorii lumii. MacGregor vindea terenurile care urmau a fi colonizate din pretinsul său „regat Poyais”, situat pe coasta atlantică a statelor Nicaragua şi Honduras. Marchizul de Rays oferea terenuri ce se găseau pe o insulă la est de Papua – Noua Guinee. Evident, nici unul, nici celălalt nu pusese vreodată piciorul pe acolo.

Militar unul, om de afaceri celălalt, amândoi călătoreau mult şi erau pasionaţi de ţinuturi îndepărtate. Într-o perioadă în care nu se vorbea încă de globalizare şi informaţiile despre restul lumii erau rare şi cu nuanţe de exotism, ei au ştiut să atragă cumpărători promiţându-le că se vor îmbogăţi rapid pe pământuri virgine, dar luxuriante, cu o abundenţă de materii prime, cu un cost al mâinii de lucru extrem de scăzut, care nu-şi

aşteptau decât eroii pentru construirea unei ţări noi. Pământurile erau într-adevăr virgine, dar mlăştinoase, focare de boli, iar localnicii, în cel mai bun caz deloc interesaţi de albi, în cel mai rău caz foarte belicoşi. Dintre toate escrocheriile prezentate în cartea de faţă, acestea sunt cele mai criminale: dacă MacGregor a ştiut să-i escrocheze pe bogaţi, Rays şi-a băgat mâna adânc în buzunarele celor mai modeşti şi amândoi au făcut câteva zeci de victime. Visul noii frontiere şi al unei îmbogăţiri lesnicioase le-a fost fatal multor neghiobi.

MacGregor, prinţ al ţinutului Poyais

În vara anului 1821 a debarcat la Londra Gregor MacGregor, noul rege al ţinutului Poyais, al cărui parcurs este povestit de jurnalistul David Sinclair într-o carte de referinţă. Omul nu era un necunoscut. Născut la Edinburgh în 1786, a devenit soldat la 16 ani şi a participat la luptele de pe continent împotriva armatei napoleoniene. S-a căsătorit la 19 ani, dar soţia sa a murit după câţiva ani. A plecat atunci într-un lung periplu, s-a stabilit în Jamaica, a trecut prin SUA, a luptat în America Latină în armatele republicane ale generalului Miranda şi a participat la luptele de eliberare de sub dominaţia spaniolă conduse de Simón Bolívar. Atacuri, contraatacuri, îndeosebi pe insulele mici: nu a fost ceea ce se numeşte un mare războinic, dar din toate aceste aventuri s-a ales cu o oarecare notorietate.

La începutul anilor 1820, când MacGregor a ajuns la Londra, unii cunoşteau traseul celui care devenise între timp general. Atrăgea privirile şi invitaţiile în saloanele mondene cu atât mai mult cu cât era însoţit de

splendida lui soţie, cu care se căsătorise în 1812, Josefa Antonia Andrea Xeres Aristigueta y Lovera Bolívar, verişoara celebrului general.

În 1820, a primit în dar de la George Frederick, regele amerindienilor mosquito de pe coastele Hondurasului şi ale Nicaraguei, lăsat acolo de decor de britanicii care controlau regiunea, nişte terenuri spre exploatare, dar fără să beneficieze de suveranitate politică asupra teritoriului. MacGregor vedea însă altfel lucrurile. Istoricul specializat în America Latină Matthew Brown a consultat epistolele scrise de scoţian în acea perioadă, în care acesta se arăta orgolios şi obsedat de statutul lui social: când a sosit în Anglia, s-a declarat rege al ţinutului Poyais, arogându-şi puteri depline asupra regatului său.

Un teritoriu pe care, ca un bun suveran, dorea, firește, să-l dezvolte. Se nimerise la ţanc: Londra era inima financiară a lumii, acolo unde băncile familiilor Baring, Rothschild, Schröder şi Morgan organizau punerea pe piaţă a unor titluri de stat. Franţa, Prusia, Danemarca, Spania etc.: multe ţări căutaseră aici finanţări, ca de altfel şi Columbia, Chile sau Perú. Investitorilor nu le era teamă să finanţeze aceste teritorii noi; dimpotrivă, ele prezentau bune perspective privind rentabilitatea. Aşa că o ţară condusă de un britanic, prin forţa lucrurilor deschisă investiţiilor străine şi comerţului internaţional, nu putea decât să inspire încredere. Cu atât mai mult cu cât MacGregor menţinea viu interesul prin interviuri în presă, pliante şi chiar o excelentă carte publicată de un anume Thomas Strangeways, care descria bogăţiile minunate şi aerul curat al ţinutului, chiar şi în sezonul ploios – nu mai urât, scria el, decât o zi de noiembrie în Anglia –, pe scurt, „o climă de paradis”. Solurile erau fertile, resursele naturale abundente, mai ales lemnul.

MacGregor a vândut terenurile, a împărţit poziţiile oficiale şi, mai ales, a lansat împrumuturi pe piaţa londoneză, începând cu 200 000 de livre pe 30 de ani, cu 6%, rambursarea fiind garantată de guvernul din

Poyais – care, trebuie să precizăm, nu exista în acel moment; nici guvernul, nici veniturile: asta era magia încrederii investitorilor!

La sfârşitul anului 1822 şi începutul anului 1823, două corăbii, transportând în total aproape 300 de migranţi, au plecat să colonizeze pământurile din Poyais. Primii sosiţi au fost dezamăgiţi când au descoperit terenurile necultivate şi infestate de paraziţi. La sosirea celui de-al doilea vas, pasagerii au fost uluiţi văzându-i pe cei ajunşi înaintea lor într-o stare jalnică. Doar intervenţia unor negustori din Belize, stat situat în apropiere, a făcut posibilă o cale de ieşire, repatriindu-i pe escrocaţi, dintre care unii au reuşit să ajungă în Anglia în octombrie 1823 şi au început să-şi povestească păţania.

Fuga la Paris

MacGregor n-a avut deloc chef să dea ochi cu supravieţuitorii. A anunţat că trebuie să-şi ducă soţia în Italia din motive de sănătate, iarna din Anglia nefiindu-i prielnică. În realitate, a fugit în Franţa. Acolo, a intrat în contact cu un grup de negustori aventurieri care au înfiinţat Compania Noua Neustrie, al cărei obiectiv era să împrumute bani pentru a-i ajuta pe colonişti să se stabilească în America Latină şi să se îmbogăţească pe baza activităţilor comerciale pe care aceştia le puteau dezvolta acolo. De altfel, se pare că ideea acestei afaceri le venise după ce aflaseră de planurile lui MacGregor, cu aceeaşi voinţă de a-i pungăşi pe creduli… Cine se-aseamănă se-adună.

Aşa că, după ce a lăsat să se mai calmeze puţin situaţia în Anglia şi a pus la cale o nouă versiune a escrocheriei, generalul nostru a promulgat în august 1825 o Constituţie pentru regatul lui, al cărui şef de stat devenea, tot ca rege al indigenilor. Faptul că noul rege al amerindienilor mosquito îi anulase dreptul de proprietate asupra terenurilor era, evident, doar un

detaliu. Pentru finanţarea dezvoltării unor mine de aur – ca să vezi, acum era şi aur acolo! – şi a exportului de zahăr, tutun etc., MacGregor a cerut un împrumut de cinci milioane de franci. Dar nicio bancă din Franţa nu i-a dat un răspuns pozitiv, cu atât mai puţin mica bancă din Anglia care îi oferise primul împrumut la Londra: acum agoniza de pe urma chinurilor acelei afaceri şi avea să dea faliment după câteva luni. Însă o altă mică bancă britanică a cedat farmecelor escrocului, dar se pare că împrumutul n-a fost efectiv ridicat.

Căci, între timp, cei din Noua Neustrie au reuşit să convingă vreo 60 de persoane să cumpere acţiuni la compania lor menită să exploateze terenurile din extraordinarul regat Poyais. Primii 30 au cerut paşaport, dar, când au venit următorii 30, ministerul care le elibera a luat hotărârea să examineze mai cu atenţie acest teritoriu care atrăgea atâta lume. Decizia a fost repede luată: mirosea a escrocherie şi paşapoartele au fost refuzate. Unul dintre candidaţii care voiau să facă această călătorie a fost trezit cu noaptea-n cap de poliţie pe 4 septembrie 1825 şi dus la prefectură, unde i-a mai găsit şi pe alţii; ei au fost interogaţi de şeful brigăzii de siguranţă – un grup de poliţişti format din foşti condamnaţi –, celebrul Eugène-François Vidocq. Ce a făcut atunci MacGregor? S-a dus la prefectură ca să apere seriozitatea proiectului său? Nici vorbă. A înţeles că totul luase o întorsătură urâtă şi s-a ascuns! Dar Vidocq ştia meserie şi nu i-a trebuit mult până să-l găsească şi să-l aresteze, la 7 decembrie 1825.

Procesul şi sfârşitul

Un prim proces a avut loc începând din aprilie 1826. Chiar dacă procurorul se baza pe cele petrecute în Anglia şi în Franţa, frauda părea greu de demonstrat juridic şi MacGregor a fost achitat! Dar arestarea în Belgia şi extrădarea principalului promotor al Noii Neustrii l-au făcut pe

procurorul regelui să facă apel. În iulie a avut loc un nou proces şi francezul a fost condamnat la 13 luni de închisoare. De data asta, MacGregor a fost găsit vinovat, dar cele opt luni de arest preventiv au părut de ajuns tribunalului ca sancţiune şi a fost eliberat.

Gregor MacGregor a încercat să stoarcă bani pentru regatul lui până în 1837, dar fără succes. În 1838, cu buzunarele goale, şi-a adus aminte că este general şi i-a scris preşedintelui Venezuelei, întrebându-l dacă n-ar avea dreptul la o mică pensie… Generalul José Antonio Páez, care conducea ţara, făcea parte din vechea generaţie de revoluţionari şi a răspuns favorabil. Şi astfel, în 1839, MacGregor a ajuns la Caracas cu pensia sa de fost combatant. Acolo a şi murit în 1845, exact înainte de a împlini 59 de ani.

Aventurile i-au fost urmărite de un romancier francez: Alexandre Dumas. Începând din 1839, el a completat ultimele capitole ale unei cărţi a cărei publicare în foileton începuse cu un an înainte, *Căpitanul Pamphile*, un roman aparte, ca să nu zicem excentric, în care ne întâlnim prin Paris cu un urs, o broască-ţestoasă, maimuţe şi un întreg bestiar, dar şi cu un flibustier contrabandist; ultimul capitol se intitula „Cum a dat regele amerindienilor mosquito o Constituţie poporului său ca să-şi faciliteze un împrumut de 12 milioane”. În anexa romanului se găseşte chiar textul respectivei Constituţii! Faimosul căpitan, devenit don Gusman y Pamphilos, a avut mai mult succes decât MacGregor, căci înşela pe toată lumea şi reuşea să plece cu banii.

Capitolul lui Dumas a rămas una dintre ultimele urme ale acestei aventuri până la cartea publicată în 2003 de David Sinclair. De atunci, câţiva universitari s-au arătat interesaţi de această poveste. În 2005, Matthew Brown a publicat un articol în care a sugerat că MacGregor ar fi fost victima dorinţei sale de a contesta interesele economice ale negustorilor din Jamaica: el nu le-ar fi fost favorabil britanicilor din regiune şi poziţia lui aboliţionistă în ceea ce priveşte sclavia – deşi folosea

sclavi când avea nevoie – ar fi deranjat. În cursul unei intervenţii la London School of Economics în 2016, specialistul în istoria economiei Damian Clavel a susţinut că MacGregor avea un plan real, de data asta în favoarea unor interese economice în Jamaica, şi că vasele negustorilor de lemn din Belize, care veniseră să-i salveze pe bieţii migranţi din Poyais, intenţionau înainte de toate să descurajeze orice instalare în regiune care le-ar fi putut face concurenţă. Pe scurt, în ambele cazuri, e vorba de o tentativă de reabilitare a aşa-numitului rege.

Dacă nu vor mai apărea alte lucrări care să meargă mai departe în această demonstraţie, e greu să ne lăsăm convinşi. Lipseşte contrademonstraţia punct cu punct a escrocheriei. Mai cu seamă când o comparăm cu cea care va urma, de data asta în Franţa, câteva decenii mai târziu. Asemănările sunt atât de frapante, încât ne vine greu să nu încadrăm ambele afaceri în aceeaşi categorie, a escrocheriilor cu colonizarea.

Escrocheria Port-Breton

Născut pe 2 ianuarie 1832 pe domeniul Quimerc’h din Bannalec, lângă Lorient, Charles Marie Bonaventure du Breil de Rays provenea dintr-o familie nobilă, de cavaleri, care număra 12 generaţii. Tatăl său fugise din Franţa în Anglia în vremea Revoluţiei, lăsând familia fără mica ei avere. Când trăieşti pe lângă Lorient, marea şi corăbiile atrag, insuflându-ţi gustul pentru aventură şi cuceriri. Charles era poreclit din liceu „micul colonist”! Dacă adăugăm şi întâlnirea cu o vrăjitoare locală care i-a prezis că „într-o zi vei fi regele unui mare popor”, vedem că destinul îi era deja trasat. Viaţa lui a fost povestită splendid, cu numeroase detalii, de istoricii

Jean Lucas-Dubreton în 1929 şi Daniel Raphalen în 1986. Ea a debutat cu numeroase călătorii.

Pe la 1850, Charles a ajuns în SUA, fără să se ştie prea bine nici ce a făcut acolo, nici cât a stat exact. A încercat cu siguranţă să facă afaceri, căci, după întoarcerea în Franţa, îl regăsim în insula Réunion în 1859, apoi în Madagascar, în Senegal, în Indochina, teritorii unde şi-a încercat norocul, dar fără succes. În 1869, la 37 de ani, s-a căsătorit; în 1874, era viceprimarul Bannalecului şi, fără să se ştie cum a ajuns în acea poziţie, consul al Boliviei la Brest. Pe scurt, după ce a cutreierat lumea, a devenit notabilitate locală.

Asta e bine pentru poziţia socială, dar nu se trăieşte din ea. La moartea tatălui său, Charles a moştenit câteva imobile; totuşi, ancheta Parchetului a arătat mai târziu că toate erau atunci ipotecate la valoarea lor totală. I se cuvenea o parte din moştenirea reprezentată de castelul familiei şi terenurile din jur, dar nu putea să beneficieze de ea înainte de moartea mamei şi trebuia să împartă moştenirea cu fraţii şi surorile lui. Soţia nu avusese nicio zestre şi moştenirea pe care a primit-o ea la moartea părinţilor săi a fost modestă. Pe scurt, deoarece situaţia financiară nu era nici pe departe înfloritoare, el trebuia să găsească o modalitate de a-şi umple buzunarele. A făcut-o prin escrocherie.

O escrocherie cu trei piloni

„Colonia liberă Port-Breton, 5 franci hectarul de teren, îmbogăţire rapidă şi asigurată, pentru orice informaţie adresaţi-vă domnului du Breil de Ryas, consul al Boliviei, castelul Quimerc'h din Bannalec, Finistère." Acest anunţ a fost descoperit, în iulie 1877, de cititorii publicaţiilor *Le Petit Journal* şi *La Petite République.* Charles propunea spre vânzare terenurile de pe o insulă de 1 300 de hectare situată la est de Papua –

Noua Guinee, numită la vremea aceea Noua Irlandă, unde nu fusese niciodată şi pe care o reboteza Noua Franţă.

Celebrul navigator Bougainville trecuse pe acolo în periplul său prin Oceania, în a doua jumătate a anilor 1760, şi povestise totul în *Călătorie în jurul lumii*, carte care îl impresionase foarte mult pe Charles. Bougainville îşi botezase locul de acostare Port-Praslin, în onoarea ministrului Marinei care îi finanţase călătoria. Charles l-a rebotezat Port-Breton. Bougainville nu descrisese un teritoriu paradiziac, având grijă să menţioneze aversele, solul cu bolovăniş etc. Informaţii lăsate deoparte spre a fi scoasă în faţă relatarea comandantului de corvetă François Duperrey, care fusese pe insulă în august 1823. Acesta descria un teritoriu cu bogăţii naturale abundente, indigeni binevoitori, arbori de esenţă rară, un golf plin de peşti, un port sigur. Având în vedere că a stat acolo doar nouă zile, nu a avut cum să menţioneze ploile care durau nouă luni şi solul impropriu oricărei culturi. Descrierea aproape edenică a insulei i-a fost de-ajuns lui Charles: acolo avea să-şi înfiinţeze colonia.

Sau, în orice caz, acolo trebuia să lase să se creadă că ar putea fi înfiinţată o colonie. În primul an, n-a avut mare succes – câteva solicitări de informaţii, cel mult câteva subscripţii, proiectul nu prea prindea. Dar vicleanul marchiz avea resurse, nu s-a lăsat descurajat şi a pus la cale trei strategii ca să-i atragă pe fraieri. Ele s-au dovedit a fi profitabile în toate sensurile termenului.

Prima strategie: să devină cunoscut. Odată cu prima sumă de bani încasată, Charles a înmulţit numărul pliantelor şi al anunţurilor publicitare ca să-şi promoveze proiectul. A deschis birouri la Paris şi la Quimper şi, treptat, a menţinut interesul şi reţelele de atragere a banilor instalându-se şi în alte oraşe ale Franţei. În iulie 1879, s-a dotat cu un ziar, *La Nouvelle-France*, care a fost în anii următori principalul lui instrument de propagandă. În el era descrisă oportunitatea extraordinară a colonizării, era istorisit destinul fabulos al primilor emigranţi, minciuni care au

persistat câţiva ani şi au contribuit la atragerea fraierilor. În octombrie 1880, a apărut la Bruxelles o carte de 350 de pagini scrisă de un anume doctor de Groote, nici mai mult, nici mai puţin decât consul general al Noii Franţe în Belgia! Lucrarea începea prin a arăta că Ryas ştia ce vorbea, deoarece vizitase Port-Breton, ceea ce nu era adevărat. Urma o descriere complet paradiziacă a vieţii pe insulă, în opoziţie totală cu ce au povestit mai târziu cei care au făcut prostia să se lase păcăliţi şi au avut norocul să scape cu viaţă de acolo. Asta nu se numea încă publicitate şi reţelele de socializare nu existau, dar Ryas a ştiut să găsească multe căi ca să-şi popularizeze proiectul.

A doua strategie: să apese pe butonul colonialismului. Într-un discurs care a impresionat, ţinut la Marsilia în aprilie 1879, Ryas a spus-o pe şleau: „Prin colonii devine mare un popor”. Perioada era propice acestui gen de atitudini, ale căror resorturi au fost bine explicate de Daniel Raphalen. *Le Tour du monde*, *L'Illustration*, *L'Explorateur*, *La Revue géographique…* nu lipsesc publicaţiile care lăudau povestirile exploratorilor şi descoperirea unor lumi necunoscute. Biserica nu rămânea nici ea mai prejos: între 1815 şi 1870, au fost înfiinţate 22 de congregaţii misionare. Conducătorii politici vehiculau acelaşi sentiment. După înfrângerea din 1870, o parte din clasa politică franceză era convinsă că Franţa ar recâştiga putere extinzându-şi imperiul colonial. Propunerea unui proiect de colonizare a unui teritoriu îndepărtat în numele Franţei primea astfel susţinerea morală a unui mare număr de francezi.

Dar de la a susţine o idee şi până la a-ţi investi în ea economiile şi, pentru unii, chiar viaţa era cale lungă. În privinţa asta, Ryas s-a dovedit încă o dată a fi în ton cu epoca sa: poziţionându-se – a treia strategie – în opoziţie faţă de dezvoltarea unei republici anticlericale, avea să-i atragă pe mulţi conservatori catolici, deveniţi apoi primele victime ale escrocheriei sale. În februarie 1879, guvernul republican de stânga condus de William Waddington îl avea ca ministru al Instrucţiunii Publice pe un

anume Jules Ferry. După ce a transformat *La Marseillaise* în imn naţional, noul guvern, din care făceau parte numeroşi francmasoni liber-cugetători, s-a consacrat laicizării statului. Decretele lui Ferry din martie 1880 impuneau sfârşitul congregaţiilor religioase în general şi excluderea iezuiţilor din învăţământ în special.

Rays nu a judecat greşit: anunţurile publicitare pentru proiectul lui se refereau acum la colonia liberă şi catolică Port-Breton… Legitimiştilor ce regretau monarhia, el le propunea o societate ierarhizată în „majorate”[1]* căci, se putea citi în *La Nouvelle-France*, „raţiunea şi istoria au demonstrat că poporul are nevoie de aristocraţie”. Cei mai bogaţi, gata să scoată din pungă în jur de 400 000 de euro din zilele noastre, puteau să obţină un majorat nobiliar de primă clasă, urmată de a doua şi a treia. Catolicii fervenţi vedeau în susţinerea cauzei un mod de a milita contra guvernului. Rays a solicitat îndelung sprijinul Vaticanului, care, după multe ezitări, a autorizat în cele din urmă un preot să meargă la Port-Breton. Marchizul a anunţat că Noua Franţă avea să fie locul unei jurisdicţii ecleziastice speciale şi independente de acea Franţă blestemată, republicană şi anticatolică. La proces, Parchetul a subliniat importanţa poziţionării catolice a proiectului, scoţând în evidenţă „manifestările de credinţă religioasă şi de pietate înflăcărată” ale lui Rays, simbol „al abilităţii supreme cu care a exploatat sentimentul religios al adepţilor săi”. „Abilitate supremă” într-adevăr, căci o prăpastie adâncă despărţea declararea credinţei intense a divinului marchiz de comportamentul lui obişnuit.

Cinci ani de escrocherie

Charles a reuşit să-şi facă escrocheria să dureze cinci ani încheiaţi. Obiectivul îl constituiau, bineînţeles, banii, cât mai mulţi bani. Dacă la

început hectarul s-a vândut cu cinci franci, preţul terenurilor a crescut odată cu succesul: prima dată, în martie 1879, la zece franci, a doua oară, în decembrie acelaşi an, la 20 de franci, a treia oară, în martie 1881, la 50 de franci. Preţul a crescut însă prea mult şi subscriptorii s-au rărit. Atunci, Ryas a inventat o subscripţie zisă „a fondatorilor" la preţul de 25 de franci, rezervată câtorva privilegiaţi, zicea el, acordată însă tuturor celor care o solicitau. Oamenii se puteau îmbogăţi fără să călătorească la Port-Breton: titlurile de proprietate aveau să capete valoare pe măsură ce coloniştii exploatau terenurile, care puteau astfel să fie revândute sau date în arendă. Ca să atragă mai mulţi bani, Ryas le-a propus să devină acţionari ai unor societăţi de exploatare a lemnului, a zahărului etc.

Charles avea să închirieze cu adevărat nişte vase şi, din păcate pentru ei, să trimită colonişti la Port-Breton. A reinvestit deci o parte din banii câştigaţi ca să asigure credibilitate afacerii.

O primă corabie, *Chandernagor*, trebuia să plece din Franţa, dar a primit interdicţie din partea guvernului. În iulie 1879, o circulară a Ministerului Agriculturii şi Comerţului a interzis orice recrutare de colonişti cu destinaţia Oceania, deoarece situaţia exactă a terenurilor promise şi dreptul de a întreprinde acolo ceva nu erau sigure. Rays şi-a trimis atunci vasul în Belgia, a organizat acolo o vânzare fictivă către un prieten american, ca să schimbe pavilionul, şi a reuşit în cele din urmă să-l facă să plece din Olanda, în toiul nopţii, în septembrie 1879. La bord se aflau 82 de emigranţi, dintre care 25 francezi şi 40 germani, precum şi belgieni, italieni şi elveţieni. Viitorul romancier şi dramaturg Alfred Capus avea şi el rezervat un loc pentru această călătorie. A scăpat datorită unei moşteniri neaşteptate. Teatrul de comedie ar fi pierdut un autor şi *Le Figaro* un viitor redactor-şef.

Fiind în continuare presat de autorităţile franceze, Charles a luat hotărârea să se stabilească în Spania, la Barcelona, ca să-şi continue afacerea. Şi-a ascuns dosarele în Jersey, în afara jurisdicţiei franceze. Al

doilea vas, *Génil*, a plecat în martie 1880, cu 50 de persoane la bord, dar abandonurile s-au înmulţit în cursul călătoriei. Al treilea vas, *India*, a plecat în iulie 1880, plin cu italieni, căci marchizul recrutase un om priceput care bătuse satele din jurul Veneţiei. Cam 100 de persoane originare din Pordenone, Sacile, Orsago, Albina, Vicenza au vândut tot ce aveau ca să adune echivalentul a 8 000 de euro ceruţi pentru această călătorie. O ultimă expediţie s-a îmbarcat la bordul vasului *Nouvelle-Bretagne* şi a plecat în martie 1881.

Marchizul de Rays a navlosit astfel în total patru nave pentru transportarea câtorva sute de emigranţi în colonia lui. Dispunem de relatările multor persoane dintre cele care au pornit în acea aventură. Mărturiile lor aveau să umple zile întregi din procesul marchizului. Şi, mai târziu, cartea doctorului Baudouin, un medic al uneia dintre expediţii, le-a confirmat spusele. Toţi au spus aceeaşi poveste. Condiţii de călătorie grele, când nu au fost dezastruoase. Când migranţii au ajuns la destinaţie, nu era nimic pregătit să-i primească. Cei care au rămas au încercat să ridice câteva barăci şi să pornească plantaţii. Ploile, febra, căldura, înfruntările personale, materialele ruginite, lipsa de alimente, terenurile neospitaliere au dus la moartea multora dintre ei. Nu tocmai creştineşte.

La începutul anului 1881, câţiva supravieţuitori de la bordul primului vas au reuşit, după multe peripeţii, să ajungă în Franţa. Mărturiile lor au fost zdrobitoare. Presa, în frunte cu *Le Figaro*, a început să-l atace pe Ryas, dar asta n-a împiedicat ultima navă să părăsească portul. Căci *La Nouvelle-France* a contraatacat, denunţând calomniile duşmanilor marchizului. Când i s-a pus întrebarea de ce n-a plecat el însuşi să-şi colonizeze insula, a răspuns printr-o scrisoare, în luna septembrie, că ar fi fost „o trădare infamă”. Proiectul lui era politic şi religios, iar „bătălia se dă aici, în Europa, nu acolo”: „Problema financiară care stă la baza ei şi mai ales problema politică, ce este sancţiunea şi forţa ei, nu pot fi coordonate decât de mine”.

Sfârşitul unui aventurier

Guvernul îl luase pe marchiz în colimator; mărturiile celor care au supravieţuit acestei aventuri coloniale nu prea pledau în favoarea lui. Din acest motiv, Charles, care se temea pe bună dreptate să nu fie arestat, a rămas în Spania. La presiunea guvernului francez, el a fost în cele din urmă extrădat, în iulie 1882, şi reţinut până la proces.

Acesta a avut loc abia în noiembrie 1883. Justiţia a avut nevoie de ceva timp ca să adune dovezile de culpabilitate, îndeosebi din Australia, ţară prin care trecuseră unii colonişti ce reuşiseră să scape cu viaţă. Avocaţii marchizului au apelat şi la manevre dilatorii. Şi au reuşit: dintre cele trei capete de acuzare iniţiale, încălcarea legilor privind imigraţia, omor din culpă şi escrocherie, a fost reţinut doar ultimul.

Când a început procesul, s-a aflat că escrocheria i-a permis lui Charles să adune o sumă echivalentă astăzi cu aproximativ 20 de milioane de euro. Reuşise totuşi să vândă 700 000 de hectare într-o insulă care avea doar 1 300! Când preşedintele tribunalului l-a acuzat de minciună, inculpatul a răspuns: „O, minciună, domnule! Mai bine să-i zicem, dacă vreţi, picturi exagerate…”. Având în vedere relatările martorilor din proces, dacă ar fi vorba de o pictură, cel mai bine s-ar potrivi *Pluta Meduzei*!

O mare parte din banii strânşi a servit la achiziţionarea şi echiparea unor vase vechi, alta pentru remunerarea tuturor intermediarilor folosiţi spre aducerea fraierilor, altă parte pentru susţinerea ziarului. Chiar dacă aceste cheltuieli erau mari, tribunalul a susţinut totuşi că marchizul de Rays a putut păstra pentru sine echivalentul a aproximativ opt milioane de euro şi a adăugat că a uzurpat titlul de marchiz, deoarece în realitate nu era decât viconte. Când a fost întrebat ce a făcut cu banii, Charles a răspuns: „Nu sunt obligat să explic cum i-am folosit”. Justiţia a explicat însă în locul lui: o viaţă de lux şi întreţinerea câtorva amante! Deloc

creştineşte, clar… În ziua de 2 ianuarie 1884, Charles du Breil de Rays a fost condamnat la patru ani de închisoare. Apelul şi recursul i-au fost respinse.

Obligat să vândă ce mai rămăsese din proprietăţile familiei ca să-şi plătească datoriile, Charles a ieşit din închisoare ruinat. A încercat să-şi compenseze pierderile inventând o pudră care le-ar fi ajutat pe femei să avorteze. Chiar că deloc creştineşte! A murit la 29 iulie 1893. Fiul său cel mare a refuzat moştenirea: prea multe datorii…

Cercetătoarea Anne-Gabrielle Thompson consideră că, asemenea tuturor escrocilor, Charles a vândut un vis, „vis în care se implantează posibilitatea de a exploata în scop egoist condiţiile create de entuziasmul colonizator şi de noile condiţii sociale, politice, economice şi religioase care domneau atunci”. În ce scop? „Să stoarcă un pic din capitalul catolicilor creduli”, acei catolici pe care reuşise „să-i fanatizeze”, după cum s-a exprimat Parchetul.

Afacerea Port-Breton a stârnit interesul romancierilor. În 2013, Jean-Michel Barrault a publicat *Port-Éden*, unde povestea traseul unui tânăr jurnalist care, ademenit de marchiz, se îmbarcase la bordul unuia dintre vase şi descrisese nenorocirile ce se abătuseră asupra coloniştilor. Cu mult înaintea acestei cărţi, pe 25 octombrie 1930, a avut loc premierea unei piese de Jules Romains, inspirată oarecum din acea aventură. *Donogoo* prezintă necazurile unui profesor de geografie de la Collège de France, domnul Le Trouhadec, care vrea să fie ales la Institut, dar are o tinichea de coadă: într-o lucrare voluminoasă despre America de Sud, prezentase oraşul Donogoo-Tonka… care nu existase niciodată! Care e problema? O secătură şi un bancher se asociază să adune capitaluri destinate înfiinţării oraşului şi salvării reputaţiei profesorului. Şi mai înainte, în 1890, când Charles du Breil încă trăia, dar nu se mai ştia nimic de el, Alphonse Daudet a publicat *Port-Tarascon*, ultimul volum al trilogiei consacrate aventurilor personajului său Tartarin din Tarascon. Tras pe sfoară de un

anume duce de Mons, Tartarin îi duce pe locuitorii din satul lui să colonizeze o părticică din Polinezia şi îi face să treacă prin chinurile celor care îi dăduseră crezare lui Charles. Îndurerat, Tartarin supravieţuieşte, dar se exilează din Tarascon şi moare trei luni mai târziu. A fost ultima victimă a marchizului de Rays…

1* Titlu inalienabil transmis moştenitorului odată cu titlul de nobleţe (n.tr.).

Capitolul 3

O moştenire în pânza de păianjen a escroacei Thérèse Humbert

În care apar o gasconă peltică, un copil găsit, un senator pe viaţă, notari, un avocat celebru, Arsène Lupin, Simone Signoret şi Thomas Piketty

> Este un geniu şi financiarii cei mai întreprinzători din epoca noastră pot face o plecăciune în faţa îndrăznelii ei.
>
> François-Ignace Mouthon

> Iată una dintre făpturile cele mai extraordinare din istoria bărbatului şi a femeii; iată o fraudă care, prin simplitate, prin imensitatea ei gigantică, prin lungul succes neîntrerupt sfidează toate istoriile precedente.
>
> Thomas Power O'Connor

Într-un film de televiziune difuzat în 1983, Simone Signoret a jucat rolul lui Thérèse Humbert. Începea procesul ei. Femeia întredeschidea uşor uşa ce avea s-o ducă în sala de judecată, ca o actriţă de teatru ce ridică discret cortina ca să se asigure că publicul e în sală. Va fi ultima apariţie publică a unei femei care a pus să joace, fără ştirea lor, vreo sută de persoane în scenariul de-a dreptul inimaginabil al unei escrocherii, pe care va reuşi să-l menţină timp de 20 de ani!

Orice escrocherie se bazează pe o artă a seducţiei stăpânită la perfecţie. Pentru ca escrocheria să fie durabilă, este nevoie de o putere de seducţie constantă. Thérèse Humbert a manipulat bancheri, notari, cămătari, avocaţi, judecători şi toată lumea bună a Parisului monden. Cu obraji dolofani, nas borcănat, sprâncene groase, bărbie dublă, nu prea era ceea ce se numeşte o frumuseţe. Să mai spunem că era peltică şi că vorbea cu un accent gascon, făcând greşeli gramaticale! Şi totuşi… Între 1882 şi 1902, ea a reuşit una dintre cele mai îndelungate şi mai viclene escrocherii din istorie. Toţi erau convinşi că o au în faţă nici mai mult, nici mai puţin decât pe femeia cea mai bogată din Franţa, dacă nu şi din Europa, graţie unei moşteniri fabuloase… complet fictive.

N-a făcut această ispravă singură. Thérèse Humbert era mai întâi de toate banda Humbert. Un clan familial format din soţ, doi fraţi, o soră, fiica – unii de voie, alţii de nevoie – şi, poate, acesta fiind aspectul cel mai tulburător al poveştii, socrul, Gustave Humbert, ministru al Justiţiei, apoi primul preşedinte al Curţii de Conturi! Thérèse era faţa publică şi vizibilă a unui plan urzit şi executat cu o inteligenţă remarcabilă, care a permis

ţeserea de-a lungul anilor a unei vaste pânze de păianjen în care s-au prins creditorii în căutare de plasamente.

Dincolo de familie, pânza se lărgea cu recrutorii, cei care, împotriva voinţei lor, aveau să aspire o parte din economiile celor mai bogaţi francezi ca să acopere cheltuielile grandioase ale lui Thérèse şi ale apropiaţilor ei. Înşelătoria căpăta o dimensiune suplimentară cu o mulţime de avocaţi, procurori, judecători şi alţi specialişti în drept, personaje manipulate ca să se înscrie în scenariul subtil elaborat cu grijă pentru ei de familia Humbert. În fine, prezenţa permanentă a lumii bune din Paris la Thérèse acasă a desăvârşit întinderea unei capcane care, după mai bine de un secol, uimeşte încă prin iscusinţa ei.

Această poveste este cu atât mai fascinantă cu cât multe dintre detaliile iluziei fabricate de-a lungul anilor reflectă cu exactitate caracteristicile lumii marilor averi, a inegalităţilor şi ierarhiilor sociale de la sfârşitul secolului al XIX-lea, aşa cum le-au analizat mai târziu teoreticienii în domeniul economiei, asemenea lui Thomas Piketty. O perioadă în care romancierii şi dramaturgii au luat deseori ca temă moştenirea. Familia Humbert şi-a scris propria versiune. Şi totul a pornit de la Thérèse.

Prolog: tinereţea agitată a lui Thérèse

Nu este nevoie să fii un psiholog fin ca să înţelegi că destinul lui Thérèse Humbert a fost influenţat de părinţi, în special de tatăl ei. Marie-Thérèse Daurignac s-a născut în septembrie 1855, la Aussonne, un sătuc cu vreo 700 de locuitori la vremea aceea, situat la vreo 15 kilometri nord de Toulouse. Potrivit registrelor comunale, era al treilea copil din cei şapte;

primul, Paul, nu trăise mult. Să ne ocupăm întâi de tatăl ei, a cărui viaţă e un adevărat roman.

Un tată aparte

Guillaume Auguste Daurignac era un copil găsit în mai 1801 în turnul unui spital sau al unei biserici, Notre-Dame de la Garde din Toulouse, ceea ce confirmă toate sursele, doar că o scurtă căutare nu precizează niciun loc cu acest nume în oraş! Tatăl, mama, locul apariţiei lui pe pământ sunt necunoscute! I se pierde urma până la vârsta de 15 ani, când îl descoperim ajutând la slujirea liturghiei. După mai bine de 20 de ani, în martie 1839, o anume Jeanne Daurignac, văduva unui ceasornicar din oraş, l-a recunoscut drept fiul ei. Acum măcar avea un nume.

Urmează alt gol în biografia lui până la căsătoria, în 1851, cu Rose Lucie Capella, cu 25 de ani mai tânără decât el. Sora lui Rose a moştenit o sumă importantă de bani şi i-a dat 10 000 de franci, ceea ce a însemnat o contribuţie iniţială la cumpărarea în 1855 a Fermei Garoafelor, o fermă veche de lângă Aussonne, cu 70 000 de franci. Restul banilor? Cu siguranţă un credit. Probabil ca să poată să-l obţină îşi inventase Guillaume în permanenţă părinţi bogaţi de la care, din motive misterioase, nu putea să primească moştenirea. Toate dovezile cică s-ar fi găsit într-un cufăr care avea să devină ţinta curiozităţii copiilor săi.

Pământul era sterp, via nu mai producea ca înainte şi veniturile erau mici. Rose a luat frâiele în mâini, a ipotecat ferma şi a deschis o prăvălie de lenjerie la Toulouse. Afacerile mergeau bine, dar ea s-a stins din viaţă prematur în 1871, lăsând în urmă un soţ care trăia de azi pe mâine ca

vraci-vindecător, marginal şi excentric, cu şase copii de întreţinut. Thérèse avea 15 ani şi a devenit capul familiei.

Thérèse îşi intră în mână

Cu un tată înzestrat cu oarece imaginaţie, care spunea poveşti despre cufăr şi moştenire, Thérèse a avut un bun profesor. Limbuţia ei a ajutat familia să trăiască pe datorie un timp. Fata a dat dovadă atunci de un talent precoce de mistificatoare, aşa cum a descoperit scriitoarea britanică Hilary Spurling. Ea le-a cerut prietenelor să-şi pună la comun bijuteriile şi să le schimbe în mod regulat, ca să se creadă că avea posibilitatea să cumpere multe podoabe. A dat un recital de pian, dar, pretinzând că era prea timidă, a cerut voie să stea în spatele unui paravan, unde un prieten pianist a cântat în locul ei, ca apoi să iasă ea în faţă să culeagă aplauzele. Apoi, a făcut progrese: şi-a anunţat cu lacrimi în ochi logodna cu fiul unui armator bogat din Bordeaux, nu din dragoste, ci forţată de o înţelegere între familii. După livrarea trusoului, au dispărut şi logodnicul, şi bogatul tată-socru, care urma să plătească facturile. Thérèse găsise o modalitate de a se îmbrăca fără să scoată un ban din buzunar!

Dar a fost minciuna care a umplut paharul. Portăreii au luat tot, şi mobila, şi casa, ca să achite datoriile familiei. În 1874, familia Daurignac era ruinată şi trăia din mila câtorva persoane înduioşate de soarta ei. Au urmat patru ani de viaţă grea. Dar Thérèse a găsit din nou soluţia. De data asta, una bună.

Thérèse se căsătoreşte: escrocherie sau nu?

Moş Daurignac vindea puţin vin în zonă şi printre clienţii din satul Beauzelle, aflat nu departe, se număra şi un anume domn Gustave Humbert. Era loren, doctor în drept, trecuse examenul de profesor agregat şi fusese numit la Universitatea din Toulouse. Republican fidel, intrase în politică şi ajunsese deputat de Haute-Garonne după căderea celui de-al Doilea Imperiu, în 1871. Republica luase hotărârea să înfiinţeze un Senat, format în parte din membri inamovibili, aleşi în urma unui scrutin rezervat membrilor Adunării Naţionale. Şi astfel, Gustave Humbert figurând pe lista uniunii partidelor de stânga, a devenit în 1875 unul dintre cei 75 de senatori inamovibili. În decembrie 1877, a fost numit şi procuror general la Curtea de Conturi. În 1882, a ajuns ministru al Justiţiei.

Deşi de origine modestă, senatorul făcea parte din elita republicană. Funcţiile îl obligau să locuiască la Paris, dar venea deseori acolo unde fusese ales, în Haute-Garonne, să se bucure de casa din Beauzelle. Gustave avea doi copii, Frédéric, născut în 1857, şi Alice, care venise pe lume doi ani mai târziu. Frédéric, ca mai bine din jumătate dintre fiii de profesori de drept de la vremea aceea, conform studiului elitelor realizat de istoricul Christophe Charle, a urmat cariera tatălui: elev eminent – mai puţin la matematică –, a obţinut premiul de onoare la retorică şi filosofie şi a urmat studii de drept. Acolo totul a luat-o însă razna. Nu părea făcut pentru universitate şi, cum a spus avocatul lui la proces, după ce „a intrat la Palatul de Justiţie ca stagiar, a ieşit foarte repede de-acolo…”. Era mai degrabă poet, un artist care prefera să trăiască liniştit din rente.

A întâlnit-o pe Thérèse prin 1876. Tânăra de 20 de ani era vioaie, întreprinzătoare şi ştia să ia decizii. Frédéric s-a lăsat condus şi i-a convenit foarte mult. Părinţii lui Humbert nu vedeau cu ochi buni apropierea celor doi tineri, sperând la o partidă mai bună pentru fiul lor decât sărăntoaca asta de la ţară. Dar Thérèse a prezentat rapid argumente

convingătoare. Ea avea să moştenească curând proprietăţi de la o anume domnişoară Baylac şi de la o domnişoară Cadet. Uzufructul era deocamdată rezervat altora, dar banii n-aveau să întârzie. La asta se adăuga Marcotte, splendidul castel Marcotte din Pirinei, care îi aparţinea deja. Existau cumpărători, dar ofereau un preţ prea mic. Nu era cazul să cedeze, era mai bine să aştepte. Nici mai mult, nici mai puţin decât două moşteniri şi un castel! Thérèse nu ezita să-şi facă planuri mari. Şi avea dreptate, căci era greu pentru părinţii lui Humbert să reziste la o aşa avere. De origine modestă, ei n-aveau o avere a familiei şi pentru o carieră politică era nevoie de ceva resurse. Aşa că au acceptat-o pe Thérèse, sursă făgăduită de venituri.

Frédéric a fost îmbrobodit de viitoarea lui soţie? La început, da, putem s-o credem. S-au găsit scrisorile trimise în acea perioadă părinţilor săi, în care descria obstacolele juridice care o împiedicau pe Thérèse să pună mâna pe bani. Într-o zi, blocajul era motivat de faptul că e minoră – deşi era majoră. Poate că tânărul s-a lăsat păcălit. Altădată, vezi Doamne, numele moştenitoarei fusese ortografiat cu *z*, Thérèze, acesta fiind numele surorii sale decedate între timp, pe când ea se numea Thérèse, cu *s* – o mare confuzie care cerea hârţogăraie şi întârzia momentul fericit. Frédéric i-a scris mamei sale în februarie 1878 ca să-i explice că a fost nevoit să se ducă la un notar la Tarbes ca să rezolve problema, să obţină anularea unei judecăţi, să corecteze la starea civilă etc. Despre aceste invenţii nu avea să se găsească nici urmă mai târziu. Şi normal, fiindcă nu existase niciodată o soră decedată pe nume Thérèze. Se pare că, în răstimp de doi ani, Frédéric trecuse de la stadiul de păcălit la cel de orb de bunăvoie, ca apoi să devină pur şi simplu complice.

Rezultatul: un triumf pentru Thérèse. În ziua de 7 septembrie 1878, s-a căsătorit cu Frédéric Humbert. Mireasa era îmbrăcată superb. Toţi negustorii cărora le datora bani şi care o aduseseră la sapă de lemn în urmă cu patru ani au acceptat să-i dea din nou pe datorie ca s-o îmbrace

pe nora senatorului. Ea nu avea să plătească niciodată! Şi, cum o veste bună nu vine niciodată singură, în aceeaşi zi, fratele ei, Émile, s-a căsătorit cu Alice, sora lui Frédéric. Câţiva ani mai târziu, un nepot al lui Gustave Humbert avea să se însoare cu Marie-Louise, una dintre surorile mai mici ale aceleiaşi Thérèse. Destinele familiilor Humbert şi Daurignac erau de acum înainte legate în mod indisolubil.

Primele escrocherii pariziene

Cu un socru senator şi procuror general la Curtea de Conturi, Thérèse n-avea de gând să rămână pe mica scenă din Toulouse. Se vedea deja apărând cu litere de-o şchioapă în partea de sus a afişului. La 23 de ani, asemenea personajului lui Aznavour, a părăsit provincia, foarte hotărâtă să ia viaţa în piept; cu inima uşoară şi fără prea multe bagaje, era sigură că avea să cucerească Parisul!

A trebuit totuşi să mai aştepte puţin. Cuplul s-a instalat pe strada Monge nr. 68, într-un Cartier Latin mai degrabă sărac. Thérèse trăgea sforile, ea împrumuta de ici, de colo, pentru mobilă, pentru mâncare. Dar banii erau puţini şi ea spera întruna să dea lovitura. O oportunitate a apărut mulţumită unei vecine, doamna Delattre. Văduva i-a spus într-o zi că soţul ei îi lăsase nişte acţiuni la mina Malfidano – o societate creată la Paris în 1867 pentru exploatarea zincului din Sardinia, strămoaşa societăţii Metaleurop, a cărei închidere în 2003 a ocupat prima pagină a ziarelor. Într-o zi, Thérèse a venit cu o veste cumplită: socrul, onorabilul senator, îi spusese că societatea se afla la un pas de faliment. Şi-a sfătuit vecina să vândă cât mai repede, lucru de care ar putea să se ocupe chiar ea… Când văduva a aflat până la urmă că valoarea acţiunilor era în creştere, i-a cerut explicaţii tinerei Thérèse, care i-a promis să-i dea suma

obţinută din vânzare, ceea ce nu a făcut niciodată. Căci Thérèse nu se intimida nici confruntată cu propriile minciuni.

Frédéric a reuşit să obţină şi el un împrumut, de la un inginer care lucra pentru o societate de căi ferate din protectoratul francez Tonkin, aflat pe teritoriul actual al Vietnamului. Încă o dată, garanţia rambursării era legată de o moştenire iminentă a soţiei sale. Când inginerul a devenit prea insistent, vrând să-şi primească banii înapoi, doamna Humbert i-a dat de înţeles că socrul ei avea puterea, prin votul lui, să susţină sau nu extinderea concesiunilor economice din coloniile franceze…

La sfârşitul anului 1879, Thérèse era însărcinată. Din acel moment a luat în greutate şi a început să capete silueta impozantă cu care a rămas în istorie. Pe 1 august 1880, după o naştere grea, au venit pe lume fetiţele ei gemene, una murind pe loc. A rămas doar Ève, o copilă dominată de mamă, care avea s-o transforme în complicea fără voie a manevrelor sale. Moş Daurignac a venit şi el la Paris, urmat curând de fraţii şi surorile descurcăreţei Thérèse. Familia s-a instalat într-un apartament din Piaţa Operei. Clanul se adunase, venise momentul ca Thérèse să încerce marea lovitură.

Marea lovitură – actul I: finalizarea scenariului

Poveştile cu falsuri erau cunoscute în familia Daurignac-Humbert. După falsul logodnic şi falsele domnişoare pe punctul de a-şi lăsa moştenire averea, după inventarea castelului Marcotte, Thérèse a început să reia la Paris o veche poveste despre o moştenire din Portugalia, pe care o mai spusese o dată la Toulouse. Scenariul era simplu: un portughez bogat se îmbolnăvise lângă casa lor sau lângă prăvălia mamei sale, familia îl

salvase, el murise la puţin timp după aceea şi îi lăsase o adevărată avere norocoasei Thérèse, adică o plantaţie de stejari-de-plută pe domeniul lusitan Sabatou-Blancou, un loc care, bineînţeles, exista doar în imaginaţia ei.

Pentru ca povestea să nu poată fi verificată prea repede, era nevoie de un străin. Dar, în imaginarul francez din epocă, figura milionarului era asociată mai mult cu SUA decât cu Portugalia. Într-adevăr, omul de afaceri bogat şi chiar foarte bogat era o figură clasică a literaturii populare. Aşa că s-a optat pentru SUA. În varianta următoare a poveştii, mama ei îl salvase la Toulouse pe un american bolnav, care îi fusese atât de recunoscător, încât îi lăsase moştenire averea lui. Într-o variantă puţin diferită, întâlnirea avusese loc în nordul Franţei. Scenariul a căpătat altă dimensiune când Thérèse a lăsat să se înţeleagă că frumosul american era în realitate amantul mamei sale şi că ea era fiica lui naturală, ceea ce sporea credibilitatea moştenirii. O avere colosală, de ordinul a 25 de milioane de franci, sumă care s-a mărit mai târziu, deşi era deja destul de ridicată pentru vremea aceea.

Rolul moştenirii

Thérèse a ales să-şi inventeze o moştenire pentru că îl văzuse pe tatăl ei făcând la fel. Dar şi pentru că moştenirea era atunci un indicator social al bogăţiei cunoscut de toţi, o sursă de avere mult mai importantă decât veniturile obţinute prin muncă. Franţa în care trăia Thérèse Humbert era o societate individualistă şi foarte ierarhizată, în care exista o promovare socială slabă.

În *Le capital au XXIe siècle*, Thomas Piketty arată că, în vremea în care a trăit Thérèse Humbert, fluxul succesoral, adică valoarea succesiunilor şi donaţiilor, reprezenta aproximativ echivalentul a 20-25%

din venitul naţional, cu o tendinţă de creştere spre sfârşitul secolului, adică un nivel foarte ridicat din punct de vedere istoric. Ţinând cont de speranţa de viaţă, atunci oamenii primeau moşteniri în majoritatea cazurilor la vârsta de 30 de ani, cam cât avea Thérèse când îşi pusese la cale marea escrocherie. Cât de bine cunoştea ea sociologia epocii! Moştenirea era atât de prezentă în imaginarul social deoarece „ocupă în realitate un loc central şi structurant în societatea secolului al XIX-lea, ca flux economic şi ca forţă socială", explică Piketty. Potrivit calculelor făcute de el, către anii 1885-1890, patrimoniile moştenite reprezentau cvasitotalitatea patrimoniilor private (90%).

Era o lume în care doar deţinerea unui patrimoniu important îţi permitea să ai o viaţă îndestulată. Era aşadar nevoie de o moştenire fabuloasă. Se pare că prin 1881-1882 se conturase definitiv scenariul final. A fost o perioadă esenţială, căci a determinat adevăratul început al marii escrocherii care a durat două decenii.

Thérèse a recurs în acel moment la un argument sigur ca să-i convingă pe recalcitranţi că este într-adevăr deţinătoarea unei averi imense: scotea mereu din corsaj trei titluri de stat nominative, unul pe numele ei, al doilea pe numele soţului, al treilea pe cel al fiicei. Aceste titluri reprezentau o sursă de rentă de 780 000 de franci, corespunzând unui plasament de ordinul a 15-20 de milioane. 20 de ani mai târziu, s-a încercat să se găsească în registrul datoriei publice franceze achiziţionarea celor trei titluri, dar zadarnic. Însă valoarea primelor două asigurau o rentă de patru franci şi al treilea de trei franci! Familia falsificase nişte titluri adevărate ca să le umfle valoarea.

Între 1882 şi 1885, familia Humbert a ajuns de la micile escrocherii de cartier la porţile de intrare în lumea bună a vieţii pariziene. Important era atunci să se poată menţine. Prin asta se va dovedi genialitatea acestei escrocherii.

Marea lovitură – actul II: escrocheria

Familia Humbert avea să-şi menţină poziţia în rândul celor mai bogate familii din Franţa şi din Europa timp de 20 de ani, deşi nu dispunea de niciun fel de avere. Pentru a reuşi au fost puse în aplicare trei strategii diferite şi complementare: o strategie juridică, o strategie de comunicare şi o strategie financiară.

Strategia juridică: legalizarea imaginarului

Începând din 1885, istoria moştenirii a trebuit să capete o mai mare consistenţă. În situaţia în care fuseseră împrumutate câteva milioane de franci, unii creditori au început să-şi dorească şi altceva decât promisiuni că îşi vor primi banii înapoi. Atunci a început marele joc.

Familia Humbert a reluat ultima variantă a invenţiei sale: aşadar, un american, Henri Robert Crawford, îi lăsa lui Thérèse averea lui printr-un testament întocmit la 6 septembrie 1877 la Nisa. Totuşi, în aceeaşi zi, în acelaşi loc, a scris şi un al doilea testament, potrivit căruia îi lăsa o treime din avere lui Marie, sora lui Thérèse, şi alte două treimi în părţi egale celor doi nepoţi ai lui, Robert şi Henri, însărcinându-i să-i asigure lui Thérèse o rentă de 30 000 de franci pe lună. Două testamente şi patru potenţiali moştenitori, lucrurile se complicau!

Cei doi nepoţi au venit atunci din Statele Unite ca să se întâlnească cu tinerii soţi Humbert şi au semnat cu ei un document care lăsa averea în mâinile lor, semn de încredere, dar fără ca ei să se poată atinge de ea până se găsea o rezolvare a situaţiei. Singurul lucru pe care trebuiau să-l facă soţii Humbert era să investească trimestrial ratele obligaţiunilor datoriei publice care formau conţinutul moştenirii. Au fost prezentate două

convenţii, datate martie 1883 şi decembrie 1884, care validau această stare de fapt şi aşteptarea unei rezolvări amiabile.

Să subliniem aici, încă o dată, alegerea familiei Humbert, foarte în pas cu tendinţa generală. Primele sale invenţii în materie de moştenire luaseră forma unor bunuri imobiliare sau funciare. Intuind foarte bine tendinţele epocii, a trecut la moştenirea constând în valori mobiliare, un plasament care l-a înlocuit treptat pe cel în terenuri sau case, şi a favorizat titlurile de rentă ale datoriei publice, care, în momentul alegerii, reprezenta, cu aproximativ 40%, primul plasament mobiliar. Familia Humbert avea, vădit lucru, prieteni economişti (sau, mai probabil, financiari)!

Mai departe, diferiţii potenţiali legatari s-au pus de acord în decembrie 1884. În ziua de 9 a acestei luni, fraţii Crawford au propus să renunţe la moştenire dacă familia Humbert i-ar da fiecăruia câte trei milioane de franci drept despăgubire. Întâmplător, fraţii erau deja bogaţi: trei milioane în plus pentru fiecare dintr-o moştenire despre care se spunea că aduce cam 50-60 de milioane de franci le era deci de-ajuns. O scrisoare din 11 decembrie atesta că Thérèse şi Frédéric acceptă tranzacţia.

Numai că, având în vedere totalul sumelor aflate în joc, chiar se putea considera că două scrisori erau de-ajuns? Ar fi fost mai bine ca un notar să le confirme valabilitatea. Doamna Humbert i-a cerut aşadar unui portărel să le înmâneze celor doi Crawford, care tocmai se aflau la ea, o somaţie prin care erau invitaţi să se prezinte în ziua de 3 noiembrie 1885 în faţa unui notar ca să confirme, prin întocmirea unui act corespunzător, termenii tranzacţiei asupra cărora se înţeleseseră cele două părţi. Domnul Lecomte, portărel, făcea deci parte din acel mic grup de persoane care i-ar fi întâlnit faţă în faţă pe faimoşii Crawford. Nici el şi nici ceilalţi nu i-au recunoscut, în spatele machiajului, pe Romain şi Émile Daurignac, care erau, desigur, fraţi, dar ai ingenioasei Thérèse!

Din păcate, fraţii Crawford nu s-au prezentat la convocarea notarului. De unde teama, au explicat soţii Humbert, că acele două scrisori nu ar fi

rezolvat nimic. Ei ar fi preferat ca justiţia să valideze tranzacţia. Prin urmare, au cerut tribunalului civil al Senei să ia o decizie în cazul lor: cele două scrisori constituiau sau nu o tranzacţie valabilă? Asta a fost, după expresia procurorului la proces, „o idee genială”. Pe de o parte, în faţa unui tribunal civil, părţile sunt reprezentate de avocaţi, fără să fie nevoie de prezenţa celor doi Crawford; pe de altă parte, tribunalul n-ar judeca decât ce i se ceruse să judece, adică nu s-ar pronunţa asupra tranzacţiei. Judecătorilor nu li se ceruse să spună care dintre cele două testamente era valabil şi dacă unul îl anula pe celălalt, după cum nu aveau nici să decidă asupra sumei efective a moştenirii. Procedura juridică care a început în 1885 trebuia doar să stabilească dacă schimbul de scrisori constituia într-adevăr o tranzacţie valabilă.

În acest stadiu, avocatul Émile Parmentier, cu sediul în Le Havre – deci departe de Paris –, a văzut intrând într-o zi în biroul său un domn cu un accent ciudat, care a spus că se numeşte Henri Crawford. Venea în numele lui şi al fratelui său ca să fie reprezentaţi la proces. „Să ştiţi, domnule avocat”, a explicat el, „că există o clauză ascunsă a acestei tranzacţii, şi anume că Henri Robert Crawford, fiul lui Robert, fratele meu – mă urmăriţi? –, trebuie să se căsătorească cu Marie Daurignac, sora lui Thérèse, după ce devine majoră, în 1884”. Dar tânăra nu prea se grăbea. O promisiune era o promisiune şi, până când n-avea să fie respectată, soţii Humbert nu aveau să primească moştenirea. Thérèse s-a folosit în permanenţă de această situaţie, anunţând o apropiere între cei doi tineri, apoi un refuz al fetei etc. A mers până acolo încât s-a organizat un dineu special în cursul căruia sora ei trebuia să-şi anunţe consimţământul, după care tânăra avea să plece de la petrecere în hohote de plâns fără să zică nimic.

Justiţia se mişcă încet şi, ca să ia o hotărâre, a avut nevoie de câţiva ani, pentru ca, în cele din urmă, la finele anului 1891, să decidă că scrisorile puteau fi considerate o tranzacţie: soţii Humbert nu mai aveau

decât să le dea trei milioane de franci fiecăruia dintre fraţii Crawford şi restul averii era al lor. Nu mai e nevoie să precizăm că, din 1885, soţii Humbert aveau un nivel de trai foarte ridicat… pe credit. Creditorii îşi frecau mâinile: venea averea.

„Bineînţeles”, răspundeau soţii Humbert, „vom putea în sfârşit să achităm aceste datorii, ce uşurare! De altfel, eram destul de încrezători deja de câteva săptămâni, căci, la 4 iulie trecut, deci în 1891, semnaserăm o nouă tranzacţie cu fraţii Crawford pentru rezolvarea tuturor problemelor”. „Cum aşa!”, s-a indignat atunci Henri, care descoperea că fratele lui, Robert, semnase fără să-l anunţe, lucru pe care l-a contestat. Alt proces, de data aceasta între cei doi Crawford, între 1892 şi 1896. Şi iată alţi patru ani câştigaţi.

Numai că lucrurile nu mergeau bine întotdeauna. Unii creditori începuseră să se sature de atâta aşteptat, presa s-a amestecat şi ea şi oamenii au început să presupună că moştenirea nu este reală. De aici necesitatea lansării unei a treia faze a procesului.

În 1895, soţii Humbert au cerut justiţiei să preleveze şase milioane de franci din sumele sechestrate din cauza procedurilor în curs şi să-i verse adversarilor lor. Dacă aceştia îi luau, cu atât mai bine, dacă nu, banii ar fi fost plasaţi la Casa de Consemnaţiuni. În ambele cazuri, treaba era rezolvată: primeau moştenirea. Abia în 1901 soţii Humbert au câştigat acest nou proces, dar, firește, prin avocatul lor, fraţii Crawford au făcut recurs.

În toţi aceşti ani, în timp ce se discuta despre poziţiile unora şi ale altora şi erau ocărâţi aceşti Crawford atât de procesomani, de vindicativi, justiţia dădea verdict după verdict. Ne putem imagina mai bine de 15 ani de proceduri bazate pe o ficţiune? Prin această strategie abilă, escrocii Humbert reuşeau imposibilul: legalizarea imaginarului.

Dar numai asta n-ar fi fost de-ajuns. Thérèse şi membrii familiei sale au fost nevoiţi să recurgă la alte şiretlicuri ca să poată rezista atât de mult

timp. Pentru ca toată lumea să creadă în existenţa averii, trebuia îndeosebi s-o facă credibilă şi material, nu numai juridic. În acest scop, soţii Humbert au pus la punct o strategie de comunicare remarcabilă.

Strategia publicitară

Primul lucru care i-a frapat pe contemporanii familiei Humbert a fost ostentaţia. Moştenirea era estimată la 50-60 de milioane de franci, apoi, cu dobânzile încasate şi replasate, la 100 de milioane. Thérèse Humbert devenise astfel Marea Thérèse, femeia cu 100 de milioane, ceea ce o transforma în „persoana cea mai bogată din Franţa şi poate chiar din Europa”. Ca să-i faci pe ceilalţi să creadă că deţii o astfel de avere, trebuia să ai o viaţă mai fastuoasă decât a celor mai bogaţi francezi.

Ostentaţie şi onorabilitate

Demonstrarea acestei bogăţii s-a făcut în nenumărate forme. În ianuarie 1882, familia Humbert s-a instalat într-o reşedinţă particulară splendidă situată pe strada Fortuny, în frumosul arondisment XVII al Parisului, în spatele Parcului Monceau. A urmat altă reşedinţă, în Avenue de la Grande-Armée nr. 65, inaugurată în 1885, cu un lux nemaivăzut şi 14 servitori. Petrecerile care aveau loc acolo erau semnalate în ziarele mondene, care publicau lista invitaţilor – nume mari din politică, magistratură, diplomaţie, finanţe etc., nu şi marii oameni de afaceri, totuşi printre cei mai bogaţi, prea puţin atraşi de această veche Franţă. Un palat cumpărat de la contele Branicki, un nostalgic al Imperiului, dar rămăs neplătit timp de 17 ani! La el se adăuga castelul de la Vives Eaux, din Seine-et-Marne, reşedinţa secundară pe care orice parizian avut trebuia s-o deţină, cu parc şi lac privat pe malul Senei[1]. Alte două domenii aflate în apropiere şi cel

de la Céleyran, de lângă Narbonne, aveau şi ele să demonstreze că familia Humbert dispune de tot creditul necesar. Între 1882 şi 1885, s-au cheltuit astfel, pentru achiziţii diverse, peste cinci milioane de franci.

Ostentaţia se regăsea apoi în viaţa de zi cu zi. Când bunurile familiei au fost scoase la licitaţie în încercarea de a rambursa împrumuturile, s-au găsit aproape 300 de tablouri de valoare, mobilier şi bijuterii de lux, o ambarcaţiune, patru trăsuri cu cai. Thérèse trăia pe picior mare, dând o avere pe rochii şi blănuri; avea să se descopere chiar o factură pentru cumpărarea a 524 de perechi de mănuşi în trei luni! Avea lojă permanentă la Opera Garnier, a baronului Haussmann. Nu fiindcă Thérèse s-ar fi îndrăgostit de muzică şi de dans; îi trimitea acolo pe creditori şi pe viitorii fraieri, împreună cu persoanele despre care voia să se ştie că-i erau apropiate.

În total, între cheltuielile zilnice, întreţinerea caselor şi sumele implicate de un proces permanent, numai cheltuielile curente ale familiei Humbert se ridicau anual la aproximativ 400 000 de franci, o avere. Dar cum să nu crezi în onorabilitatea acestei familii, când socrul fusese ministru, era senator republican de centru-stânga inamovibil şi ajunsese primul preşedinte al Curţii de Conturi în februarie 1890? Cum să nu crezi în onorabilitatea fiului său, devenit şeful lui de cabinet în 1882, pe când era ministru, apoi mare proprietar şi chiar ales în Seine-et-Marne tânăr deputat în 1885, la 28 de ani (a avut doar un mandat)? Mai mult, Frédéric era un apropiat al generalului Boulanger, care era văzut deseori la reşedinţa din Avenue de la Grande-Armée. Boulanger era atunci simbolul şi vârful de lance al respingerii republicii burgheze şi parlamentare, atrăgând electori de toate categoriile, a cărui proximitate te plasa în centrul dezbaterii politice.

Aşadar, fusese pus în practică tot ce putea să facă averea credibilă şi familia stimabilă şi onestă până la transformarea familiei Daurignac în d'Aurignac şi rebotezarea tatălui lui Thérèse în domnul conte d'Aurignac!

Dar verosimilitatea poveştii moştenirii nu depindea doar de comportamentul familiei Humbert, ci trebuia să se dea viaţă şi celor doi Crawford.

Credibilizarea fraţilor Crawford

Nu se ştie exact cum a fost ales numele Crawford. O pistă posibilă duce la un institutor cu numele Robert Henri Crawford, pe care Romain Daurignac l-ar fi întâlnit cu ocazia călătoriei sale în Argentina, între 1877 şi 1880. Dar este izbitor faptul că unul dintre eroii cărţii *Parcul Mansfield* de Jane Austen, publicată în 1814, poartă numele Henry Crawford. Romanul înfăţişează povestea lui Fanny, o tânără săracă crescută de familia mai bogată a mătuşii sale şi care se va căsători până la urmă cu unul dintre fiii familiei. Asemănarea cu cuplul Humbert este impresionantă. Soţia, Marie-Émilie Thénier (sau Thénière), îşi pierduse părinţii de mică şi fusese crescută de părinţii lui Gustave ca o fiică a familiei. Asemenea lui Fanny, ea a părăsit casa, considerându-se nedemnă de iubirea lui Gustave, dar acesta a urmat-o şi în cele din urmă s-au căsătorit. Oare senatorul Humbert citise romanul lui Jane Austen şi, frapat de asemănarea cu propria viaţă, sugerase numele de Henri Crawford? Sau poate Frédéric? Nu avem răspuns, dar asemănarea dintre cele două poveşti merita să fie subliniată.

Indiferent de originea numelui lor, trebuia ca fraţii Crawford să existe cu adevărat. Aceasta a fost una dintre sarcinile fraţilor lui Thérèse: Romain a jucat rolul lui Robert şi Émile pe cel al lui Henri, amândoi presupuşi nepoţi ai defunctului. Unul sau celălalt şi-a făcut o apariţie scurtă în faţa unui avocat ici, a unui notar colo, nişte portărei le-au înmânat documente oficiale, între Paris şi Bayonne, două locuri importante prin prezenţa creditorilor, trecând prin Le Havre, unde se afla biroul reprezentantului lor legal.

Un bancher a fost invitat la Vives Eaux ca să-l întâlnească pe unul dintre fraţi, care, din păcate, tocmai fusese chemat la Paris. Din greşeală, servitorii l-au instalat tocmai în camera pe care el o părăsise şi bancherul a luat din curiozitate o hârtie mototolită din coş, care nu era altceva decât depeşa ce îl chema pe respectivul frate Crawford. Nu li se trimit depeşe unor oameni care nu există… Altădată, un creditor care nu voia să mai aştepte a fost gata să depună o plângere. El a primit atunci o scrisoare de la unul dintre fraţi – aceşti Crawford, care au scris mult în cei 20 de ani, i-au adresat nu mai puţin de 3 500 de scrisori reprezentantului lor legal, semnătura fiind însoţită de sigiliul familiei inventat de familia Humbert (o himeră!) – care îi propunea să-i cumpere creanţele la un preţ bun… ceea ce l-a făcut pe împrumutător să-şi spună că, la urma urmelor, poate era mai bine să le păstreze.

Şi alte persoane i-au văzut pe cei doi Crawford. Şi, ca să-şi confirme existenţa, s-au lăsat văzuţi în prezenţa singurului lucru care conta: banii moştenirii. Căci, în afară de nepoţi, soţii Humbert au reuşit să autentifice şi milioanele.

Credibilizarea milioanelor

Cum să nu crezi în această poveste a moştenirii fabuloase când te afli direct în faţa banilor? Asta li s-a întâmplat câtorva creditori şi intermediari. Cum au reuşit soţii Humbert această lovitură?

Fiind buni observatori, au înţeles mai întâi că economisirea banilor trecuse de la ciorapul de lână la seif, foarte apreciat în imaginarul epocii. Păstrarea economiilor acasă rămânea un obicei puternic – societatea de seifuri Fichet folosea 2 000 de persoane în 1910 faţă de 25 în 1825, aminteşte economistul Charles-Albert Michalet. Or, în cursul numeroaselor lor trasee judiciare, soţilor Humbert li se încredinţaseră valorile mobiliare ce reprezentau moştenirea, fără să le poată folosi însă.

Astfel, titlurile fuseseră puse într-un seif enorm la etaj, la reşedinţa lor din Avenue de la Grande-Armée. O încăpere rezervată iniţiaţilor.

Unii dintre ei aveau atunci şansa să vadă uşa camerei întredeschizându-se în ziua în care Frédéric şi unul dintre fraţii Crawford verificau dacă toate titlurile se găseau acolo. Notarul Dumort, al cărui rol important îl vom vedea în curând, a povestit cum i s-a jucat de mai multe ori această scenă: două persoane bifând titlurile, verificând numerele… În 1894, a fost martor la marea înscenare. Deoarece titlurile de stat nu erau dematerializate în acea epocă, trebuiau să se detaşeze cupoanele pentru justificarea proprietăţii titlului şi încasarea dobânzilor. Doamna Humbert îl instalase pe notar la masă şi îi dăduse foarfeca ei ca să decupeze şi el cupoane. Bineînţeles, nişte mâini mari obosesc repede când trebuie să umble cu o forfecuţă de damă. Dumort a stat doar 15-20 de minute, dar atinsese milioanele şi toată lumea avea să ştie asta.

De unde proveneau aceste titluri? Or fi fost adevărate: având multe credite, soţii Humbert ar fi putut să cumpere un pachet mic. Sau Romain, deseori aflat la Londra, unde se ştie că se produceau obligaţiuni franceze false, putuse să-şi procure câteva prin relaţiile lui. Rezultatul final fusese acelaşi: banii existau, căci fuseseră văzuţi.

Numai că un astfel de teatru nu se putea juca tot timpul în faţa tuturor. Era riscant. Banii ar fi trebuit să fie justificaţi o dată pentru totdeauna. Asta avea să se întâmple în ziua de 17 aprilie 1894. Altă idee genială. Fraţii Crawford nu puteau să vină la Paris în fiecare trimestru ca să detaşeze cupoanele, să încaseze dobânzile şi să se asigure că acestea sunt investite. În aprilie, le-au scris deci avocatului, Parmentier, precum şi colegului său, Antoine Auzoux, ca să le ceară să facă asta în locul lor. Dar, preciza scrisoarea, nu avea rost să se verifice titlurile şi să detaşeze cupoanele, n-aveau împuternicire să facă asta. Voiau doar să se asigure că dobânzile disponibile sunt bine investite în titluri noi.

Cei doi avocaţi s-au dus deci acasă la soţii Humbert în ziua de 4 aprilie. Li s-au înmânat atunci 680 000 de franci în bancnote, care ar fi reprezentat dobânzile pe un trimestru. Adică 2,7 milioane dobândă anuală, cât aducea atunci plasarea unui capital de 95 de milioane… Cei doi au luat banii şi i-au dus unui agent de schimb, cerându-i să-i investească. Au revenit să ia titlurile în ziua de 17 aprilie şi le-au pus într-un plic închis cu sigiliul fraţilor Crawford: himera… Cei doi oameni ai legii au făcut apoi un proces-verbal de „reutilizare" a dobânzii: ei au certificat că folosiseră banii primiţi ca să cumpere titluri. Dacă citeşti bine, vezi că doar asta spun. Bineînţeles, toată lumea putea să citească acolo că banii înmânaţi reprezentau dobânda pe un trimestru. Când unii creditori au ajuns să se îndoiască de avere, li s-a arătat faimosul proces-verbal de reutilizare, cel care consemna suma de 95 de milioane în 1894. Fraţii Crawford neaflându-se tot timpul la Paris, şi soţii Humbert ar fi trebuit să dispună de multe procese-verbale de acest fel. Totuşi, de fiecare dată când aveau să folosească un astfel de document, va fi doar cel din 17 aprilie 1894. Căci, evident, n-aveau decât unul singur! Un singur document, dar unul forte, fiindcă a contribuit la autentificarea milioanelor. Viclenie supremă, asociată cu toate celelalte, care avea să-i ajute să confere credibilitate averii lor de-a lungul multor ani.

Totuşi, chiar dacă milioanele erau fictive, împrumuturile contractate de soţii Humbert erau cât se poate de reale. Credibilizarea pe termen atât de lung a existenţei reale a fraţilor Crawford şi a moştenirii prin toate aceste strategii juridice şi publicitare nu era încă de-ajuns. Mai trebuiau şi să-i liniştească pe creditori şi să reînnoiască în permanenţă resursele pentru susţinerea modului lor de viaţă şi, din când în când, rambursările de care nu puteau scăpa.

Strategia financiară

Familia Humbert trăia pe un munte de bănet. În orice caz, asta trebuia să creadă toată lumea. Din când în când, din lipsa lichidităţilor, mai ajungeau la amanet câteva lucruri care îi aparţinuseră lui Thérèse. Şi nu era singura problemă. Când trăiai numai din împrumuturi, trebuia să găseşti din ce să le înapoiezi banii celor mai insistenţi creditori. În cele două decenii cât a durat escrocheria, mulţi dintre ei au venit la reşedinţa din Avenue de la Grand-Armée să ceară ce li se datora.

Ţinerea sub control a creditorilor

Într-o zi, unul dintre ei, care fusese lăsat să aştepte prea mult timp, s-a apucat să distrugă metodic încăperea în care se afla, începând cu pianul. Asta i-a permis să-şi recupereze pe loc o bună parte din bani! Altă întâmplare rămasă de poveste a fost numită „colierul de perle salvator”. Un portărel s-a prezentat la Thérèse şi a somat-o să-şi plătească datoriile. Fiindcă ea a spus nu, omul legii se pregătea să-şi facă datoria, când aceasta şi-a smuls splendidul colier de perle care îi împodobea gâtul şi care evident era de mare valoare, zicând: „Valorează 500 000 de franci, luaţi-l!”. Făcând aceasta, perlele s-au împrăştiat peste tot prin casă. Şi toată lumea s-a lăsat în genunchi ca să le adune, Thérèse plângându-se că nu fuseseră găsite toate. În cele din urmă, colierul a fost refăcut. Dar, ridicându-se de pe jos, portărelul a constatat că ora legală maximă până la care putea interveni, 5 după-amiază, trecuse de-acum. A plecat deci cu buzele umflate. A doua zi, creditorul care îl trimisese s-a trezit implicat în altă procedură juridică, ce bloca orice nouă acţiune!

Creditorii cei mai insistenţi aveau de-a face cu Romain Daurignac, fratele cel mic al abilei Thérèse. Înclinat spre plăceri şi trai bun, nu foarte educat, acesta era un dur, gata oricând să sară la bătaie, după cum

dovedesc mai multe întâmplări. Cartea lui, *Trei ani la argentinieni*, publicată în 1890, cuprinde doar aventuri, încăierări, lupte, împuşcături, cavalcade şi pune accentul pe poliţişti veroşi, hoţi de cai, falsificatori de bani şi escroci de tot felul! Aşadar, pe lângă faptul că îl juca pe Robert Crawford, el era şi omul violent din banda Humbert, zbirul. Stăruie îndoiala în privinţa uciderii unui industriaş din nord, Paul Schottmann, găsit asasinat în 1899 într-un tren între Douai şi Lille. Le împrumutase două milioane de franci soţilor Humbert, în 1896, pe trei ani, şi dorea mai degrabă să i se restituie împrumutul decât să le dea încă şapte milioane, cum îi cereau ei. Familia lui le-a împrumutat până la urmă banii după decesul industriaşului.

Sunt multe anecdote şi istorioare cu Thérèse şi creditorii ei. Dar ele rămân anecdote şi istorioare. Familia Humbert a putut să reziste atât de mult timp şi fiindcă a reuşit să organizeze o reţea de recrutori care îi permitea să găsească noi fraieri dispuşi să-i împrumute bani.

Brigada de racolare

În 1882-1883, la debutul escrocheriei, familia Humbert a început să acapareze reţele din sudul Franţei, de unde provenea familia Daurignac. În martie 1883, a cumpărat domeniul Céleyran, situat la şapte kilometri de Narbonne. Impozanta fermă era proprietatea de familie a contesei de Toulouse-Lautrec, al cărei fiu, Henri, avea să fie bine-cunoscut. Deşi era scoasă la vânzare de mult timp la preţul de 900 000 de franci, Thérèse a propus două milioane! O astfel de achiziţie făcea parte din strategia publicitară a familiei – cum să nu îi crezi foarte bogaţi pe nişte oameni în stare să cumpere un domeniu plătind dublu? Dar asta arată şi capacitatea pe care o avea Thérèse de a obţine creditele necesare activităţilor ei.

Astfel, un personaj local bogat a început prin a-i împrumuta 700 000 de franci contra unui serviciu. Fiul lui, refuzând înrolarea, era considerat dezertor. „Domnule, eu sunt nora fostului ministru de Justiţie, am relaţii.

Împrumutaţi-mi banii şi fiul dumneavoastră va putea să se întoarcă acasă liniştit.” După ce a primit banii, Thérèse n-a făcut nimic şi, întorcându-se acasă, tânărul a avut surpriza să dea nas în nas cu doi jandarmi care l-au dus direct la închisoare. Furios, tatăl a făcut plângere pentru escrocherie. A doua zi, Thérèse a venit la el şi i-a propus alt *deal*: „Mai daţi-mi un milion şi jumătate! Înţelegeţi că o să treacă mulţi ani până să vă recuperaţi banii, dar, dacă-mi împrumutaţi mai mulţi, obţineţi în schimb de la mine două lucruri: vă fac proprietarul domeniului Céleyran atât timp cât nu vă primiţi înapoi toţi banii şi vă eliberez fiul în opt zile”. Ceea ce a făcut. Împrumutătorul nu avea să-şi mai vadă niciodată banii şi Thérèse s-a ales cu o avere ipotecând un domeniu pentru care nu plătise nimic şi care nici măcar nu-i aparţinea!

Dar Thérèse nu se putea împărţi în mai multe ca să-şi pună în valoare talentele de persuasiune. Era necesar să preia cineva ştafeta, avea nevoie de recrutori care să aducă banii la ea. În 1889, Louis Dumort, un notar bogat din Rouen, a venit să viziteze Expoziţia Universală, cea pentru care Gustave Eiffel construise turnul ce îi poartă numele. Thérèse a profitat ca să-l primească şi să-l momească cu bogăţia ei. Şi notarul s-a transformat atunci în complice involuntar la escrocherie. Devenind prieten apropiat al familiei Humbert, i-a dat 1,3 milioane din banii lui şi i-a adus opt milioane de la clienţii şi relaţiile lui din lumea bună. Notarul n-a bănuit niciodată că banii lui Thérèse, pe care era convins că îi văzuse, erau falşi. François-Ignace Mouthon, jurnalist de investigaţie la cotidianul *Le Matin*, care a contribuit la demonstrarea escrocheriei, îl prezintă ca „notarul din Rouen care se plimba ţanţoş prin faţa seifului şi-şi afişa pe plăcuţa de la intrare chemarea naivilor”.

N-avea să fie singurul. Louis Delacherie, fost vânzător de cravate, fost curtier de asigurări, lucra pentru un agent de schimb care i-a cerut să-i aducă investitori pentru soţii Humbert. Până la urmă avea să investească din banii lui şi le-a adus vreo 20 de milioane de franci, tot fără voia lui.

Situaţia este mai nesigură în privinţa lui Élie Langlois, un notar amestecat deja în mai multe afaceri suspecte. El avea să adune vreo 12 milioane.

Aceştia trei aveau să fie principalele „doici” care i-au alăptat pe soţii Humbert, după cum se exprimă Mouthon când îi caracterizează pe toţi aceşti intermediari ai legii şi ai banului, această „brigadă de racolare” ce le-a întreţinut existenţa. În timpul procesului, s-a descoperit că au fost traşi pe sfoară mai bine de 200 de creditori: bancheri, industriaşi, avocaţi, speculanţi, bijutieri… din Narbonne, Rouen, Lille, Paris şi chiar din Belgia, Anglia şi Elveţia.

Legalizarea averii: renta viageră

Lovitura de maestru ar fi fost ca Thérèse să reuşească să dezvolte o activitate legitimă şi să câştige astfel încât să le înapoieze banii creditorilor, ca să evite urmăririle judiciare şi publicitatea negativă, asigurând în acelaşi timp venituri importante pentru menţinerea aceluiaşi nivel de trai. Şi familia Humbert a încercat.

În ziua de 17 mai 1893, a fost înfiinţată Renta Viageră din Paris, o societate cu un capital de zece milioane de franci. Acţionarul principal era Romain Daurignac, care aducea 9 720 000 de franci, restul fiind împărţit între fratele său Émile, fratele lor mai mic Louis şi apropiaţi ai familiilor Humbert şi Daurignac. Nu mai e nevoie să precizăm că aceşti acţionari erau doar nişte oameni de paie, adevăraţii proprietari fiind Thérèse şi Frédéric.

Era nevoie atunci să se găsească persoanele dispuse să investească conform celor două principii ale rentei viagere: ori banii tăi servesc pentru a-i plăti pe proprietarii unor imobile pe care le recuperezi la moartea lor, ori plasezi un capital pe un anumit număr de ani, ce îţi permite să încasezi o rentă începând de la o anumită vârstă.

Strategia de comunicare a soţilor Humbert avea să vizeze jecmănirea unui public aparte: reţelele catolice. În ziua de 16 septembrie 1893,

cotidianul *La Croix* a publicat un articol care sublinia virtuţile Rentei Viagere, „o companie cât se poate de sigură”. În anii care au urmat, preoţii din Franţa au primit o scrisoare semnată de Romain Daurignac, administratorul delegat, ce îi îndemna să le sugereze enoriaşilor o opţiune de plasament atractivă… Demersul a avut oarecare succes: în zece ani de existenţă, Renta Viageră a reuşit să adune peste 14 milioane de franci – 6% din contracte ca rentă din imobile, restul din capitaluri –, grosul acestei sume provenind de la persoane de condiţie modestă. În primii şase ani, investiţiile au fost mai mari decât câştigurile. Şi se ştie că Frédéric a băgat mâna în bani. Totuşi, începând din 1899, activitatea a început să producă excedente, mai bine de un milion în ultimul an, când s-a descoperit escrocheria. Se poate crede că, după câteva decenii, soţii Humbert ar fi câştigat îndeajuns ca să achite majoritatea împrumuturilor de la creditori. Şi ar fi devenit milionari legitimi…

Dar povestea s-a oprit în 1902. Un mic obstacol a blocat acest frumos mecanism la începutul celui de-al douăzecilea an al existenţei sale.

Marea lovitură – actul III: prăbuşirea

Aşadar, a fost nevoie de două decenii de ingeniozitate juridică, financiară şi comunicaţională ca să funcţioneze această fabuloasă escrocherie cu moştenirea. Adică, în afară de câţiva creditori exasperaţi că nu-şi puteau recupera banii, nimeni nu pusese oare la îndoială vreodată povestea spusă de soţii Humbert? Nu: probitatea familiei fusese de trei ori testată şi testamentul, moştenirea şi milioanele prezentate ca fraude. De altfel, acesta este şi unul dintre motivele pentru care soţii Humbert au încercat să ofere întotdeauna imaginea unei familii onorabile. Cea mai mică îndoială

cât de cât serioasă ar fi avut acelaşi efect ca atunci când depunătorii încep să nu mai aibă încredere în banca lor: îşi retrag banii, provocând falimentul băncii. Creditorii ar fi fugit, antrenând năruirea castelului de cărţi de joc. În ciuda unor atacuri virulente şi precise, escrocii au reuşit de fiecare dată să reziste. Până când, dintre nenumăratele acţiuni intentate de unul dintre împrumutători, avocatul lor a comis o eroare ce le-a adus prăbuşirea în câteva zile.

Trei denunţători

Atacul ziarului *La Libre Parole*

Prima salvă a fost lansată în 1895 în ziarul *La Libre Parole*, al cărui motto era „Franţa pentru francezi!”, înfiinţat cu trei ani înainte de jurnalistul de extremă dreaptă Édouard Drumont. Unul dintre creditorii trimişi la plimbare de soţii Humbert a făcut o anchetă şi a furnizat ziarului tot ce a putut găsi. Publicaţia era cunoscută pentru expunerea scandalurilor care zguduiau tânăra republică, fiind, de exemplu, în prima linie în cazul denunţării afacerii de corupţie politică a Canalului Panamá.

Dacă citim acum, după trecerea timpului, articolele despre caz apărute îndeosebi în martie şi aprilie 1895, rămânem cu gura căscată: găsim acolo aproape totul. Toate informaţiile culese de Hervé Breton sunt corecte. Chiar dacă nu putem tolera tonul antisemit şi antimasonic al ziarului *La Libre Parole*, nu putem să nu-i dăm dreptate lui Édouard Drumont când îşi descrie jurnalistul ca pe un „duşman înnăscut al informaţiei senzaţionale, zgomotoase, aventuroase”: „El abordează partea exactă a lucrurilor, rigidă, tratând-o uneori cam sec prin precizie, iar întrebările pe care le pune au un impact cu atât mai mare”. În aşa măsură, încât, nici

măcar pus în faţa acestei dezvăluiri inedite a urzelilor soţilor Humbert, jurnalistului nu i-a venit să creadă!

Tonul a fost dat de primul articol din 19 martie, cu subtitlul „Un roman de Balzac – moştenirea misterioasă”. Nu se ajunsese încă la denunţări, aşa cum avea să facă o anchetă jurnalistică în 1902, ci mai degrabă se scoteau în evidenţă nişte zone de umbră. Şi ele nu lipseau: nimeni nu văzuse vreodată testamentele, nu erau cunoscuţi fraţii Crawford şi totuşi soţii Humbert împrumutau zdravăn.

În numerele din 3 şi 12 aprilie, jurnalistul a expus analizele „unui prieten”. Mesajul devenise mai clar: „În această afacere, totul este misterios, ilogic şi inexplicabil, dacă acceptaţi existenţa moştenirii, explică prietenul cu pricina. Suprimaţi moştenirea şi totul se explică, se lămureşte şi se înlănţuie în chip logic”. Urmau câteva argumente forte: soţii Humbert aveau tot interesul să furnizeze dovezile care le acreditau moştenirea, dar n-o făceau; toţi avocaţii şi notarii lor ar fi putut s-o facă în locul lor, dar n-o făceau; nimeni nu văzuse vreodată un inventar complet al valorilor moştenirii; ziarul amintea zvonurile din epocă potrivit cărora defunctul Henri Robert Crawford ar fi fost un armator foarte bogat, dar nimeni nu ştia cum se transformase averea lui comercială în bani peşin; nepoţii Crawford rămâneau nişte fantome. Salva finală: de fiecare dată când soţii Humbert şi cei doi Crawford câştigau bătăliile juridice, în loc să încaseze banii, ei prelungeau toată povestea. Era prima dată când ziarul îşi permisese ca subtitlu „Moştenirea n-ar exista”.

În ziua de 16 aprilie, cazul a avut onoarea să fie tema editorialului lui Édouard Drumont. După ce a subliniat că niciun ziar nu dezminţise informaţiile furnizate în publicaţia lui, Drumont scria: „Recunoaşteţi că ar fi mai mare hazul dacă n-ar exista niciun testament şi ar fi vorba doar de o uriaşă mistificare”. Şi adăuga imediat: „E o ipoteză pe care îndrăznesc s-o am în vedere”, dar, pentru orice eventualitate, a profitat ca să tragă o concluzie politică: ce lecţie frumoasă s-ar putea da acestei familii şi mai

ales lui „moş Humbert”, acest senator de stânga pe care îl atacase deja în pamfletul lui antisemit *Franţa evreiască*, apărut în 1886, ca fiind un francmason aliat cu evreii ca să dărâme Union Générale, o bancă catolică – vom reveni asupra acestui subiect. Două zile mai târziu, ziarul a reluat atacul, întrebându-se dacă nu el este „constructorul” întregii poveşti, dar fără să meargă mai departe. Era încă prea devreme ca să se hazardeze mai mult în această poveste.

Cazul Băncii Girard

A doua alertă a avut loc în 1898. Cu zece ani în urmă, familia Humbert obţinuse un credit de 800 000 de franci de la sucursala parizianã a Băncii Girard, cu sediul la Elbeuf, în Normandia. Apoi, creditele s-au acumulat şi fondatorul, Étienne Girard, le-a scris prima dată soţilor Humbert în decembrie 1891, ca să-şi ceară banii înapoi. El a primit atunci o scrisoare de la un investitor care îi spunea că aflase că este gata să se debaraseze de creanţele acordate soţilor Humbert. Dacă era adevărat, îi cerea lui Girard să fixeze preţul imediat şi el le va răscumpăra pe loc. Şiretlicul a funcţionat: dacă se doreau atât de mult acele creanţe însemna că erau solide. Aşa că, până la urmă, bancherul a mărit împrumuturile. Scenariul s-a repetat în iunie 1893: Girard şi-a cerut banii şi a primit o scrisoare de la Robert Crawford, care îi aducea la cunoştinţă că doreşte să cumpere creanţele. Bancherul le-a mai împrumutat un milion!

În aprilie 1894, când consiliul de administraţie al băncii a început să-şi facă griji, soţii Humbert au trimis o scrisoare în care îşi recunoşteau conform legii toate datoriile – destul ca să liniştească banca. Până la mijlocul anilor 1890, banca îi creditase cu şase-şapte milioane de franci. Trebuie spus că Thérèse îi promisese lui Girard – ca şi altor 20 de bănci – că va încredinţa băncii conduse de el gestionarea moştenirii. Dar Girard era din ce în ce mai îngrijorat, restul afacerilor nu-i mergeau bine şi avea să se înţeleagă mai târziu că falsificase puţin registrele soţilor Humbert şi

se mai servise de ele. Presiunea era prea mare şi, în ziua de 6 februarie 1895, a fost găsit în biroul lui cu un glonţ în cap. În scrisoarea lăsată acţionarilor, subliniase cât de mult este banca afectată negativ de situaţia soţilor Humbert, dar adăugase: „Vor plăti până la ultima centimă, am cuvântul lor”… Girard n-a fost singurul care şi-a pierdut viaţa din cauza familiei Humbert. Thérèse ştia asta. Dar s-a limitat să facă o listă în ceea ce numea „carnetul de sinucideri”. Un comportament de o răceală emoţională şi o lipsă de empatie faţă de ceilalţi tipică psihopaţilor – o patologie care nu duce la crimă decât în formele ei cele mai grave şi care avea să fie foarte prezentă în lumea afacerilor, 4% dintre şefii de companii americane putând fi calificaţi drept „aproape psihopaţi”, subliniază o anchetă făcută de Florence Rosier, publicată în *Le Monde*, în numărul din 4 mai 2017.

Lichidarea băncii i-a fost încredinţată unui specialist în acest gen de operaţiuni, Alexandre Duret, un normand tipicar şi combativ. După ce a examinat în detaliu conturile, el le-a propus o tranzacţie soţilor Humbert: o recunoaştere a datoriei de 3,3 milioane de franci, la care se adăuga o despăgubire de 1,2 milioane, în total 4,5 milioane. Familia a acceptat suma, mai ales că n-avea deloc intenţia să plătească. Dar Duret nu s-a lăsat dus cu vorba şi a dat-o în judecată.

Pentru a reduce cheltuielile, Duret a cerut doar două milioane de franci, zicându-şi că, dacă cererea îi era acceptată în principiu, ar putea să profite de asta ca să obţină suma restantă. Recuperarea banilor devenise pentru el o obsesie în aşa măsură, încât, ca să urmărească mai bine procedura, îşi închisese biroul de la Elbeuf şi se mutase la Paris, pe strada Saint-Marc, în cartierul Bursei. Ca să clarifice anumite lucruri, a cerut să intre în contact cu fraţii Crawford. Soţii Humbert au dat două adrese din New York, 1202 Broadway pentru Robert şi 1302 Broadway pentru Henri. Dar, în loc să scrie la acele adrese, el a cerut să fie verificate. Răspunsul a venit în iulie 1897: la 1202 Broadway era un hotel, Gilsey House, al cărui

proprietar a declarat că nu avusese niciodată un client pe nume Crawford, şi la 1302 Broadway nu era nimic, nicio locuinţă între numerele 1298 şi 1328, deoarece acolo era un parc public!

Duret a ales un avocat de renume, pe Pierre Waldeck-Rousseau. Fost ministru, era senator şi lucra ca avocat. Mai târziu, a povestit cum ajunsese să fie implicat în această poveste: „Până în august 1897, nu ştiusem nimic cu certitudine despre moştenirea care i-ar fi revenit doamnei Humbert". Când Duret a apelat la el, în acea vară, avocatul s-a implicat în procedurile judiciare aflate deja în curs. Prima lui surpriză a fost să constate că nu putea să-şi formeze o opinie clară despre dreptul soţilor Humbert de a primi moştenirea. Apoi, şi-a dat seama repede că nimeni nu-i cunoştea cu adevărat nici pe acel american foarte bogat care lăsase moştenire atâta bănet, nici pe nepoţii lui şi că nimeni nu văzuse testamentul! După ce s-a lămurit, l-a anunţat pe Duret – care l-a ascultat „întâi incredul şi apoi stupefiat" – că, după părerea lui, moştenirea este o scorneală. Totuşi, analiza nu-i permitea decât să ajungă la „presupunerea acestui furt prodigios, nu şi la dovedirea lui". La procesul care a avut loc în 1898, a lăsat doar să transpară îndoielile pe care le avea: se întreba de ce nu se cunoaşte nicio proprietate a americanului bogat, de ce nimeni nu întrebase unde fuseseră înregistrate taxele de succesiune, nici ce notar păstra testamentul şi a dat de înţeles că s-ar putea ca fraţii Crawford să nu existe.

În special un anumit element îl convinsese de acest lucru: urmărind îndeaproape presupusele înfruntări juridice dintre soţii Humbert şi fraţii Crawford, observase că niciuna dintre părţi nu părea grăbită să ajungă la un rezultat. În plus, când a găsit o modalitate legală de a-i ajuta pe soţii Humbert să-şi soluţioneze litigiul şi să intre în sfârşit în posesia milioanelor, aceştia au iniţiat manevre dilatorii. De aici a intuit că era ceva necurat, intuiţie pe care a lăsat-o să răzbată în cursul procesului. „Pot să afirm că, oricât de discrete au fost insinuările făcute la audiere, le-am

părut foarte temerar celor mai mulţi dintre confraţii mei”, a scris el. În pofida argumentelor foarte tulburătoare invocate de avocat, nimeni n-a vrut să creadă că toată povestea era o scorneală. Avocatul s-a întâlnit şi cu alţi creditori ai soţilor Humbert şi le-a cerut să facă plângere ca Duret. Fără succes. În particular, Waldeck-Rousseau a mers şi mai departe: a vorbit despre „milioane fantomă” şi a afirmat, profetic, că povestea moştenirii soţilor Humbert este „cea mai mare escrocherie a secolului”. A avut argumente solide; a câştigat procesul.

La Elbeuf, lichidatorul a fost sărbătorit, având dreptul şi la un omagiu în versuri:

Lovelelor ieri dispărute
Întoarcerea să le-o serbăm!
E ceasul să ne veselim
Să bem şi să cântăm!
Şi bând să nu ne mai gândim
La Humbert, Crawford, tribunal;
Cu nepereche fericire
Paharele să se golească,
Să repetăm cu-nsufleţire:
Duret, Duret să ne trăiască!

Adevărul e că lovelele se întorceau, fiindcă familia Humbert era obligată să plătească cele două milioane. Duret nu s-a oprit însă aici şi a cerut să se plătească şi restul. Soţii Humbert au încercat alte manevre şi au pierdut din nou. Sfârşitul anilor 1890 a fost cumplit pentru ei: au jumulit tot ce au putut ca să achite această datorie şi chiar au vândut la Londra bijuterii de 1,5 milioane de franci. După *La Libre Parole*, care le atacase strategia de comunicare, Duret le distrusese strategia financiară şi juridică. Lovitura a fost dură.

Ancheta lui François-Ignace Mouthon

Şi nu se terminase. Până la urmă a mai intrat în luptă şi alt creditor, Élie Cattauï, un bancher franco-egiptean. Presiunea exercitată de el asupra familiei Humbert ca să obţină rambursarea împrumuturilor a reuşit s-o scoată din sărite pe Thérèse, care a hotărât, în octombrie 1901, să-l dea în judecată pentru camătă. Câteva luni mai târziu, în aprilie 1902, un judecător a fost pe punctul de a închide acţiunile cu fraţii Crawford, dând încă o dată dreptate familiei Humbert, dar s-a enervat când nimeni n-a putut să-i dea adresa precisă a celor doi americani. Or, întâmplarea a făcut ca exact la acea dată, pe 23 aprilie 1902, *Le Matin* să înceapă publicarea unei lungi serii de articole ale jurnalistului de investigaţie François-Ignace Mouthon, prezentate cu aceste cuvinte: „Publicam până acum zilnic trei romane-foileton. Începând de astăzi vom publica, câteva zile, patru". Totul era clar. Mouthon făcuse o anchetă care durase luni întregi, fusese îndrumat de Duret şi de Cattauï şi ajunsese la convingerea că moştenirea familiei Humbert era pură ficţiune. Şi a demonstrat-o zi după zi, în detaliu.

Într-o carte de amintiri, Mouthon a dat în vileag practicile ziarului său: realizarea unor anchete şi, când se descoperea ceva, şantajarea persoanelor respective, storcându-le de bani ca să nu publice informaţiile! În cazul de faţă, Thérèse „n-a decartat", a precizat Mouthon. După spusele sale, principalul director al cotidianului *Le Matin* se lansase în campania împotriva familiei Humbert „la insistenţele lui Waldeck-Rousseau, pe care nu voia să-l supere din diferite motive economice şi judiciare" – un Waldeck-Rousseau devenit între timp preşedintele Consiliului (şeful guvernului de la acea vreme). Totuşi, atacul împotriva soţilor Humbert risca să-i compromită pe toţi responsabilii politici care se perindaseră prin casa lor.

Dezvăluirile lui Mouthon au stârnit panică printre creditori. Unul dintre ei, Émile-Léon Morel, departe de a fi printre cei mai importanţi, a cerut tribunalului proceduri urgente, prin care se puteau obţine hotărâri foarte repede, ca să-i retragă lui Thérèse sechestrul milioanelor. Domnul Du Buit, decanul baroului şi avocat al soţilor Humbert, credea că i-ar putea scăpa de toate aceste speculaţii: a sugerat să se facă un inventar al faimosului seif de la reşedinţa din Avenue de la Grande-Armée! Thérèse i-a propus lui Morel un acont de 50 000 de franci ca să evite procedura, dar aceasta a fost demarată şi judecătorul n-a revenit asupra deciziei. Şi astfel, în 6 mai 1902, s-a ordonat deschiderea seifului în faţa lui Édouard Desmons, preşedintele notarilor din Paris, şi a lui Victor Lanquest, notarul familiei Humbert pentru Renta Viageră. Data a fost fixată două zile mai târziu, pe 8 mai, de sărbătoarea Înălţării. Până la urmă, totul s-a întâmplat pe 9 mai la ora 13. Thérèse Humbert îl aştepta pe Du Buit în maşina ei ca să afle rezultatul discuţiei cu judecătorul: când a venit să-i dea vestea cea „bună”, ea i-a mulţumit călduros pentru această lovitură fatală dată detractorilor lor. În realitate, înţelesese că, mulţumită unei sărbători, avea trei zile ca să reacţioneze în loc de două.

Deschiderea seifului

Pe 9 mai 1902, o mulţime de oameni (vreo 10 000!) se strânseseră în faţa casei familiei Humbert. Deschiderea seifului era evenimentul zilei la Paris. Oficialii au sosit pe rând pe la ora 13, împreună cu avocaţii familiei şi câţiva creditori. I-au aşteptat pe soţii Humbert, care întârziau puţin… În filmul de televiziune despre caz difuzat în 1983, scena în care toţi aceşti domni îi aşteptau pe soţii Humbert cuminţi, apoi din ce în ce mai nervoşi este una dintre cele mai hazlii şi mai reuşite. Căci toţi au fost nevoiţi să recunoască realitatea: proprietarii casei nu apăreau. S-au cerut noi

instrucţiuni de la judecător, care a decis să se intre în casă cu forţa. Au venit nu mai puţin de patru lucrători de la societatea Fichet cu sculele necesare. A fost nevoie de mai bine de o oră ca să se spargă seiful, care, în sfârşit, a fost deschis. Du Buit s-a apropiat şi apoi s-a întors, cât pe ce să leşine: „E gol!”. Nu chiar: mai erau acolo un sipet vechi gol, câteva acţiuni la minele din Lens, nişte ziare vechi, plicuri vechi goale, un bănuţ italian şi un nasture metalic de pantaloni scurţi!

Cu două zile înainte, pe când mama lui Frédéric Humbert ieşea din biserică, veniseră la ea fiul ei, Thérèse şi fiica lor. Soacra a descris-o pe Thérèse ca fiind foarte agitată, voia să-şi ia rămas-bun, fiindcă familia pleca, zicea ea, la odihnă până vineri, ziua deschiderii seifului. Frédéric şi-a îmbrăţişat mama şi i-a şoptit plângând: „O, dragă mamă, sunt foarte nefericit, foarte nefericit. Adio!”. Ève plângea şi ea. La plecare, Thérèse i-a spus: „Adio, la revedere, roagă-te la Dumnezeu pentru mine”.

Acest rămas-bun a fost ultima acţiune dintr-o zi foarte plină pentru Thérèse. A trecut prin strada Paix ca să plătească două rochii splendide pentru fiica avocatului ei. Poate un mod de a-i spune că nu este supărată pe el. A sunat-o pe una dintre prietenele sale ca s-o anunţe că afacerea ei se apropie de sfârşit. „Toată lumea va fi mulţumită”, i-a răspuns prietena. Replica primită a fost: „Vor fi mai puţin mulţumiţi decât speră…!”. De asemenea, şi-a amanetat faimosul colier de perle ca să facă rost de bani lichizi. Cu o parte din ei şi-a plătit servitorii şi restul i-a băgat în buzunar. În cursul după-amiezii, toate sobele din casă au intrat în funcţiune: familia Humbert ardea de zor documente, falsuri şi tot felul de acte. Émile a adus tot ce a găsit în casa de bani de la Renta Viageră.

Au cinat devreme şi apoi i-au anunţat pe servitori că pleacă la gara Lyon, de unde aveau să ia trenul spre ferma familiei de la Orsonville, lângă Vives Eaux. În realitate, familia s-a îndreptat spre gara Orléans, vechiul nume al gării Austerlitz, şi a luat trenul spre Bordeaux. Doar Émile a mai rămas să-şi mai petreacă aici o seară: s-a dus la Operă, în loja

familiei, ca să vadă lumea că familia Humbert este acolo şi trăieşte ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Joi dimineaţă, a trezit-o pe soţia lui, sora lui Frédéric, la ora 5, i-a mărturisit că totul e pierdut şi că restul familiei fugise deja. El a plecat la Lisabona, ca apoi să ajungă la Madrid, unde se ascundeau soţii Humbert.

Aşa cum se întâmplă deseori în caz de fugă, soţii Humbert erau zăriţi aproape peste tot. Nu se ştie exact cât timp i-a trebuit poliţiei franceze să-i localizeze în Spania. Se pare că destul de puţin, dar că, ţinând cont de relaţiile lor cu numele mari din politică şi din justiţie, a fost nevoie să se ajungă la certitudinea că nicio persoană importantă nu este amestecată în toată povestea.

La Madrid, te puteai întâlni cu o anume Martha Blanco (Thérèse), cu Carlos Manuel Blanco (Frédéric), León Marquez (Émile) şi Don Pedro Jaime Duval (Romain), precum şi cu Julia Blanco (Ève) şi Rita Márquez (Marie). Familia plecase cu 110 000 de franci lichizi, plasaţi în cele din urmă în titluri spaniole. Se pare că toţi au încercat să plece în Argentina, dar fără succes, din cauza controalelor din porturi. O scrisoare anonimă primită la Ambasada Franţei ar fi dezvăluit adresa familiei Humbert. În ziua de 20 decembrie, la şapte luni şi ceva după ce fugiseră, au fost arestaţi de poliţia spaniolă şi extrădaţi la Paris. Au ajuns în Franţa pe 29 decembrie şi au fost închişi la Conciergerie.

Procesul

Începând din 14 mai fusese numit un lichidator. Rolul lui a constat îndeosebi în evaluarea pagubelor: cât reuşise familia Humbert să estorcheze şi cât mai rămăsese? Creditorii au cerut în total 117 milioane

de franci, dar François Bonneau, lichidatorul, a estimat că jumătate din această sumă nu e justificată. În momentul arestării, familia Humbert datora 65 de milioane de franci! Vânzarea activelor existente a permis recuperarea a vreo şase milioane şi ceva, lăsând în final o gaură de 59 de milioane. Cei 1 100 de subscriptori la Renta Viageră, cei mai mulţi persoane particulare fără cine ştie ce avere, au avut mai mult noroc. Notarul Lanquest, al cărui nume fusese folosit pe pliante ca să confere credibilitate proiectului, era într-o poziţie delicată. În cel mai bun caz, fusese neglijent, în cel mai rău caz, complice. Pentru a evita procesul, a luat din avutul lui şi al familiei 3,7 milioane de franci ca să dea înapoi banii fiecăruia dintre clienţi.

După fugă, principalii recrutori care atrăgeau oameni cu bani au fost băgaţi la închisoare, dar eliberaţi destul de repede, căci, în mod vădit, nu erau amestecaţi în fraudă. Cazul i-a revenit judecătorului de instrucţie Joseph Leydet. El a ajuns la concluzia că Marie şi Ève au fost nişte simple instrumente. Prima a jucat rolul logodnicei lui Crawford şi amândouă s-au lăsat curtate de bărbaţi din lumea bună, la cererea surorii şi mamei lor, pentru notorietatea familiei. Au fost găsite foarte repede nevinovate şi eliberate. Pentru Thérèse, Frédéric, Romain şi Émile procesul a început la Curtea cu Juri în ziua de 8 august 1903, la amiază. Au fost citaţi în total 98 de martori (ai acuzării şi ai apărării). În afară de cei patru acuzaţi, audierile, ţinute între 9 şi 23 august, au adus în atenţia publicului şi alte personaje: creditorii soţilor Humbert şi avocatul ales de familie, nici mai mult, nici mai puţin decât foarte mediatizatul şi respectatul apărător al lui Alfred Dreyfus, domnul Fernand Labori. Niciunul nu a rămas câştigat după acest proces.

Creditorii

În urma anchetei s-a descoperit un carneţel în care erau trecuţi creditorii: mai bine de 200 de nume. Totuşi, puţini s-au prezentat să depună mărturie la proces. N-au venit, bineînţeles, cei care avuseseră un sfârşit tragic: bancherul Girard, care se împuşcase, Paul Schottmann, care se otrăvise cu stricnină… Familia Humbert lăsase în urma ei vreo zece victime. Pe lista aceea lungă se găseau creditori de tot felul: bijutieri, anticari, magistraţi, nobili, un şef al bursei din Bruxelles, bănci mici, ca a lui Girard şi Cattauï, dar şi unele mai importante, cum ar fi Crédit Foncier de France sau Société Générale, cu sume mai mici. Aproape toţi creditorii familiei Humbert erau persoane particulare.

Câteva elemente ne ajută să ne explicăm cum a reuşit familia să atragă atâţia bani. După cum am văzut, ea a beneficiat de un grup de recrutori, îndeosebi notari. În realitate, lucrările economiştilor au arătat că, pe lângă bănci, reţelele notarilor jucau un rol semnificativ în activităţile de creditare. Era o realitate de dinaintea Revoluţiei Franceze şi, chiar dacă rolul lor s-a schimbat în secolul al XIX-lea, cazul Humbert demonstrează că, la sfârşitul acestei perioade, rămăseseră încă nişte intermediari financiari foarte activi.

Şi asta cu atât mai mult cu cât – după cum arată economistul Charles-Albert Michalet în studiul său magistral despre investiţiile din economii din acea perioadă, cererea de plasamente era atunci mai mare decât oferta. Cu alte cuvinte, economiile francezilor erau mai mari decât oportunităţile de investiţii, iar cei care aveau bani căutau afaceri bune, ceea ce, în mod evident, favoriza familia Humbert. Potrivit unei estimări citate de Michalet, împrumuturile acordate persoanelor fizice reprezentau atunci în jur de 12% din totalul plasamentelor: „Subestimând riscurile la care îl expunea o febră a cumpărăturilor, depunătorul nu va ţine seamă de sfaturile de a fi precaut”. O situaţie care „a atras o mişcare speculativă

generalizată […]. Valorile îndoielnice îşi găsesc astfel ocazia unui plasament nesperat”. Un alt element ajutător pentru escrocherie: de pe la mijlocul secolului, investiţiile imobiliare au scăzut în favoarea investiţiilor la bursă. Când Thérèse a inventat primele poveşti cu o moştenire, vorbise despre un castel şi despre proprietăţi. Apoi, când a trecut la marea înşelătorie, suportul avuţiei sale s-a schimbat şi a luat atunci forma obligaţiunilor. Este clar că era inteligent sfătuită: ficţiunea ei se potrivea mai bine cu moda financiară a timpului, chiar dacă nu a ajuns până acolo încât să declare că deţine acţiuni, plasamentul cel mai în vogă în epocă, după cum confirmă statisticile lui Thomas Piketty prezentate în lucrarea *Capital et idéologie*.

Un alt factor important în reuşita familiei Humbert se baza pe preţul pe care era gata să-l plătească pentru împrumuturile sale. Ratele dobânzilor anunţate erau de ordinul a 5-6%, nimic excepţional. Dar clauze suplimentare stipulau că, la intrarea în posesia moştenirii, suma ce trebuia rambursată avea să se ridice la 150% din împrumut. Recrutorii luau minimum 10% comision din banii pe care reuşeau să-i aducă. Lichidatorul familiei Humbert a declarat la proces: „N-am văzut niciodată debitori exploataţi în acest fel de creditorii lor”. După ce suporta cheltuieli, dobânzi şi comisioane atât de mari, familia Humbert atrăgea investitorii şi reducea probabilitatea unei urmăriri în justiţie fiindcă era vorba de practici de cămătărie. Familia a depus chiar plângere împotriva unor creditori prea îndrăzneţi şi a câştigat procese pentru camătă. Jena celor mai mulţi creditori era, de altfel, evidentă de câteva luni: când lichidatorul i-a chemat pe toţi împrumutătorii să se prezinte la tribunalul comercial în ziua de 27 mai 1902, puţini au venit.

Argumentele apărării

Lăcomia creditorilor a fost unul dintre argumentele invocate de Fernand Labori. Era în asentiment cu atitudinea oamenilor. În timpul pledoariei sale, avocatul i-a împărţit pe creditori în două categorii: cei care au avut prea mare încredere în notarul lor sau în alt intermediar şi aceia, mai bogaţi, ce au tratat direct cu familia Humbert, sperând la profituri mari în perspectivă. Toţi au pierdut, asta e, pentru că atunci „când joci la ruletă, poţi să şi pierzi", şi, bineînţeles, „când ai pierdut, nu eşti victimă". Prima linie a apărării: poate fi condamnată familia Humbert pentru o crimă fără victimă?

Linia a doua: cazul Humbert rămânea obscur deoarece era unul politic. Întâmplător, în momentul deschiderii seifului, prim-ministru nu era altul decât Pierre Waldeck-Rousseau, fostul avocat al Băncii Girard în procesul contra familiei Humbert. În *Memoriile* sale, Waldeck-Rousseau spunea că fusese consultat de Ernest Vallé, apărătorul unuia dintre creditorii soţilor Humbert. După fuga lor, el avusese grijă ca poliţia, Siguranţa, cum se numea atunci, să-şi facă bine treaba ca să-i găsească pe fugari, nimic mai mult. Trebuie să adăugăm că ei au fugit exact înainte de turul al doilea al alegerilor legislative, care au avut loc pe 11 mai 1902. Dreapta a profitat de caz ca să atace guvernul, dar asta n-a împiedicat blocul de stânga să obţină victoria. În ziua de 7 iunie, Émile Combes a devenit prim-ministru şi Ernest Vallé ministru al Justiţiei. Combes era un om politic, republican de stânga şi francmason… ca Gustave Humbert, decedat deja de câţiva ani în momentul fugii fiului său, dar a cărui memorie, vom vedea în cele ce urmează, începuse să fie pătată de această poveste. Combes şi Vallé au localizat repede familia Humbert în Spania, dar au aşteptat capturarea ei ca să fie siguri că tabăra lor politică n-avea să fie incriminată? În Adunarea Naţională va avea loc o dezbatere aprinsă pe

această temă, pe 7 septembrie 1902. Fugarii aveau să fie arestaţi apoi după mai puţin de 15 zile…

Această eventuală dimensiune politică a cazului nu a fost dezvăluită decât după dispariţia familiei. Nu este în niciun fel legată de escrocherie, dar avocatul Labori a ridicat permanent întrebări privitoare la rolul şi motivaţiile ministrului de Justiţie, pe care Thérèse l-a interpelat deseori în cursul audierilor, cerând să fie adus la proces şi pus sub acuzare.

Dacă lăsăm deoparte aspectele specializate de natură juridică ce au apărut şi o retorică deseori îndoielnică, avocatul şi clienta sa au urmat apoi a treia linie de apărare. Direct şi în mod surprinzător, Fernand Labori a afirmat: „În ceea ce mă priveşte: milioanele există, averea există, fraţii Crawford există”. Thérèse a intervenit deseori în cursul audierilor ca să spună acelaşi lucru. Şi amândoi au lăsat repede să se înţeleagă că există un secret teribil în spatele acestei afaceri şi că Thérèse avea să-l dezvăluie în ultima zi. Între timp, procurorul a făcut demonstraţia precisă, corectă, implacabilă a lungii escrocherii. Ar fi fost deci nevoie de o lovitură de teatru impresionantă ca să se răstoarne situaţia. Ceea ce a încercat să facă Thérèse.

În ultima zi, a început prin a-şi clama, ca pe toată durata procesului, completa nevinovăţie: „N-am făcut nimic, niciodată în viaţa mea, în niciun moment n-am vrut să înşel, niciodată”. Sau: „Am conştiinţa împăcată că n-am provocat prejudicii vreunui bancher, niciunui om care a făcut afaceri cu mine”. O tăgăduire completă a realităţii într-un discurs lung în care fabulează total, ca şi cum ar fi ajuns să se convingă singură de propriile minciuni. A venit până la urmă dezvăluirea finală: fraţii Crawford nu se numesc Crawford, ci Régnier. „Cine e acest Régnier? N-am auzit niciodată de el!”, a izbucnit atunci Émile, fratele ei. Labori a explicat atunci că este vorba de numele unui trădător, Edmond Régnier, condamnat în contumacie după ce fugise în Anglia pentru că a negociat predarea oraşului Metz germanilor de către generalul Bazaine în războiul

din 1870. Bazaine voise să se folosească de bani ca să-l repună pe tron pe Napoleon al III-lea. Milioanele existau, ar fi fost cele ale trădării. Dar persoanele care au asistat la procesul Humbert au descoperit de-a lungul audierilor că Marea Thérèse, celebră în ziarele despre mondenităţi, era o femeiuşcă oarecare, una care nu prea se exprima corect, puţintel nebună. Nimeni nu credea în scornelile ei. Îşi pierduse toată charisma. Aceasta a fost ultima ei reprezentaţie publică.

Soţul s-a prezentat ca fiind total rupt de toată povestea. Frédéric era artist, îşi cumpărase un mic apartament unde picta. Unul dintre tablouri chiar îi fusese expus în 1890. S-a aflat mai târziu că, în realitate, era opera lui Ferdinand Roybet, căruia Thérèse îi promisese 100 000 de franci dacă tabloul semnat de soţul ei ar fi fost selectat pentru a fi expus, bani pe care, bineînţeles, nu-i dăduse niciodată. Frédéric susţinea sus şi tare că semnase ce i se ceruse să semneze fără să înţeleagă nimic. Totuşi, de fiecare dată când împrumutătorii veneau să depună mărturie despre comportamentul soţilor Humbert, el se arăta combativ, dovedind că îi era bine cunoscut fiecare dosar, fiecare rotiţă juridică. Agresiv, îl pusese la punct pe preşedintele juraţilor. Când i s-a făcut observaţia că pare mult mai implicat decât pretinde, a replicat: „Când vezi o pisică înotând, nu tragi concluzia că e un animal acvatic. Înoată pentru că a fost băgată în apă fără voia ei. Ăsta a fost rolul meu în toată povestea”.

Frédéric era şi poet. Sub numele François Haussy, publicase în 1901 o culegere intitulată *Humbles mousses*. Cartea conţinea poezii şi o piesă de teatru care nu meritau să treacă în posteritate, dar nu putem să nu fim frapaţi citind unele poeme ce denunţau falsa bogăţie materială, în timp ce altele făceau elogiul artei, al visului sau al bisericilor, în discordanţă cu dura realitate a vieţii de zi cu zi. Şi ce să zicem de această denunţare a celor care n-aveau decât „asprul şi ruşinosul scop de a câştiga sută la sută”, a „mlaştinii negre a interesului”, a acelei lumi „care zâmbeşte abaterilor puternicilor banului” sau de poemul intitulat „Iertarea”, care se

încheia cu uşurarea resimţită de vinovatul condamnat de justiţie, ce putea în sfârşit să scape de suferinţa care îl chinuia? Şi cum să nu ne oprim la poemul care are titlul „Adevăraţii bogaţi”: „Când eşti preocupat să aduni rente, cunoşti oare farmecul verilor? Nici o singură fericire din cele care te fac să iubeşti viaţa nu se dă pentru bani”. Bani care vin de unde? „O dotă îl atrăgea pe el însuşi, inima îi era chinuită de bănuieli adormite.” Psihanaliza a pierdut un client fabulos…

Cei doi fraţi ai lui Thérèse au stârnit impresii diferite. Romain a rămas sufletul petrecerii, amuzându-se împreună cu publicul, mulţumit că i se vorbeşte despre diferitele lui amante. Émile, care conferea, printr-o mai mare seriozitate, respectabilitate întregii afaceri, era foarte plictisitor.

În acea zi de 22 august a anului 1903, după patru ore şi jumătate de deliberări, juraţii au dat verdictul. În faţa cursei pentru profituri a creditorilor, acuzaţii sunt consideraţi vinovaţi, dar beneficiază de circumstanţe atenuante. Thérèse şi Frédéric sunt condamnaţi la cinci ani de închisoare pentru fals în înscrisuri, uz de fals, fals prin procură, fals prin substituire de persoană şi escrocherie. Romain a primit trei ani şi Émile doi ani. Un verdict destul de blând pentru o escrocherie atât de îndelungată şi o sumă atât de mare. Recursul a fost respins. La începutul lunii noiembrie, Thérèse a fost trimisă la închisoarea de femei din Rennes, unde a fost repartizată la spălătorie. Frédéric a fost închis la Melun, Romain la Fresnes, Émile la Poissy.

Acuzatul lipsă: Gustave Humbert?

Fostul senator şi ministru Gustave Humbert, mort în septembrie 1894, n-a mai apucat toate acestea. Dar procesul, anchetele jurnalistice şi studiile istorice au scos în evidenţă câteva fapte tulburătoare în privinţa posibilei participări a tatălui lui Frédéric la fabuloasa escrocherie.

Pentru Waldeck-Rousseau, primul care a înţeles ce se întâmplă, „nu totul e ficţiune: a existat la început ceva real, imposibil de precizat”. Adevărul era că se cunoştea tot ce cumpărase pe credit familia Humbert, dar reşedinţa particulară din strada Fortuny nu figura pe listă. De unde proveneau banii? Aşa cum primele împrumuturi bancare n-au putut fi acordate iniţial decât pe baza unor prime depuneri. De unde veneau banii?

După fuga familiei Humbert, mărturia tulburătoare a unui bancher a propus o explicaţie. Léopold Sée, fost director la Comptoir d’Alsace, a afirmat că Gustave Humbert venise să depună 500 000 de franci într-un cont deschis la banca lui la începutul anului 1882, retrăgându-i după puţin timp. Ar fi dobândit acea sumă în luna ianuarie a aceluiaşi an, când falimentase Union Générale, banca cu activităţi speculative a lui Eugène Bontoux, care i-a servit ca model lui Émile Zola pentru romanul *Banii*.

Într-o carte apărută în 1888, Bontoux a explicat prăbuşirea băncii catolice printr-un complot pus la cale de alianţa finanţiştilor evrei cu un guvern francmason, cum a făcut şi Drumont. Era dovedit că Union Générale se înfiinţase pe baza unor reţele catolice conservatoare şi monarhiste. Dar studiul publicat în 1960 de specialistul în istoria economiei Jean Bouvier demonstrează că prăbuşirea băncii a fost provocată mai mult de cauze interne legate de o proastă gestionare şi nereguli decât de un atac exterior. Bursele din Paris şi Lyon erau foarte agitate de la sfârşitul anului 1881 şi, da, cei care făceau speculaţii pe scăderea cursului acţiunilor au acţionat contra Union Générale. Dacă acţionarii băncii au pus ei înşişi să fie achiziţionate titluri ale băncii lor ca să ridice cursul, atunci când panica s-a generalizat, la începutul lui ianuarie 1882, vânzările lor ar fi de-ajuns ca să explice prăbuşirea cursului începând de la jumătatea lunii ianuarie.

Această criză financiară s-a produs în acelaşi timp cu o criză politică. Guvernul Gambetta a căzut la 26 ianuarie. Charles de Freycinet a devenit din nou şeful guvernului, format în ziua de 31, numindu-i pe Léon Say la

Finanţe şi pe Gustave Humbert la Justiţie. Pe 1 februarie Bontoux a fost arestat şi a doua zi banca lui a intrat în faliment (avocat i-a fost maestrul Du Buit, prieten foarte bun cu Thérèse mai târziu). În realitate, şi procurorul care a făcut să avanseze cazul cu rapiditate, şi Humbert erau francmasoni, de stânga şi au văzut probabil cu ochi buni prăbuşirea acestei bănci catolice conservatoare. A fost de-ajuns ca cei 500 000 de franci ai lui Gustave Humbert să apară ca preţul plătit de Haute Banque[2*], de cei care învârteau mulţi bani, pentru a determina prăbuşirea băncii Union Générale. O anchetă îndelungată a cotidianului *L'Aurore*, începând din iunie 1902, avea să pună serios sub semnul întrebării această ipoteză a unui ministru plătit ca să urzească un complot. Potrivit lui Jean Bouvier, piaţa bancară nu avusese de ce să plătească pentru dispariţia unei bănci al cărei sfârşit era înscris în propriile rătăciri.

Dar simultaneitatea prăbuşirii băncii Union Générale şi începuturilor averii familiei Humbert rămâne totuşi surprinzătoare. Asta ar sugera mai degrabă că, bine informaţi, senatorul şi fiul lui au putut să profite de primele credite ca să speculeze prăbuşirea băncii Union Générale şi să ia potul. Din păcate, casierul care a primit depunerea lui Gustave Humbert decedase până la proces şi arhiva băncii dispărute între timp fusese distrusă. La sfârşitul lui mai 1902, Eugène Bontoux, intervievat de presa franceză, a vorbit din nou despre „milioanele care serviseră bandei Humbert" în momentul când banca sa dăduse faliment.

Oricum, faptele pe care le cunoaştem ne permit să confirmăm că Gustave Humbert a îngăduit, prin atitudinea lui, credibilizarea într-o anumită măsură a elucubraţiilor inventate de Thérèse. El a obţinut credit ipotecând castelul Marcotte. A putut Gustave, care era jurist, să realizeze o astfel de operaţiune pe baza unei locuinţe inexistente fără să bănuiască nimic? În 1882, avea să obţină împrumuturi din partea relaţiilor sale cărora le-a spus povestea moştenirii din Portugalia bazate pe alt loc fictiv. Şi a jucat un rol cu atât mai important în geneza escrocheriei cu cât cariera

sa politică dobândise o altă dimensiune după ce intrase în guvern. Cum să pui la îndoială cuvântul unui senator pe viaţă şi procuror general al Curţii de Conturi devenit ministru?

Familia şi-a păstrat de atunci o aură publică importantă. Soţia lui Gustave Humbert sau fiica sa ar fi putut să devină stăpână în casa noului ministru. Dar Thérèse a fost cea care a jucat acest rol, începând să se folosească de relaţiile socrului ca să preia conducerea unui salon monden unde era primită toată lumea bună din Paris.

Gustave Humbert a făcut şi mai mult: a promovat public moştenirea lui Henri Robert Crawford. Într-o zi, a povestit cum l-a consultat pe unul dintre cei mai eminenţi confraţi ai săi, profesorul Accarias, în privinţa unei probleme de drept succesoral. În altă zi, s-a lăudat că descoperise o eroare de 600 000 de franci în situaţia financiară înmânată de verii Crawford copiilor lui… S-a plâns de drepturile succesorale exorbitante de plătit pentru moştenire, drepturi ce n-au fost vărsate niciodată nicăieri. În fine, procesul din 1903 a demonstrat că Gustave Humbert se implicase personal în procedurile juridice demarate de Thérèse şi Frédéric. Cum s-ar putea crede că, timp de vreo 12 ani, acest jurist s-ar fi lăsat înşelat de Thérèse şi de fiul lui? Că a stat de multe ori lângă seif şi a vorbit despre conţinutul lui fără să se fi uitat vreodată la ce se afla în el?

După moartea sa, unul dintre colaboratorii apropiaţi ai ministrului Justiţiei, Étienne Jacquin, a rămas prieten cu soţii Humbert. Unul dintre motive a fost că a încercat s-o seducă pe Marie, dar fără succes. Asta nu l-a împiedicat să-i facă servicii lui Thérèse şi să întreţină reţeaua francmasonică a fostului său şef, căci îi cunoştea secretele. Cu aceasta şi cu reţeaua catolică a Rentei Viagere, Thérèse reuşise cel puţin să-i adune la un loc pe atei şi pe credincioşi!

La fiecare acuzaţie, doamna Humbert-mama intervenea imediat să apere onoarea soţului ei. Înduioşat, François-Ignace Mouthon, care întâi a furnizat elemente acuzatoare, a publicat în cele din urmă articole mai

înclinate spre apărarea lui Gustave Humbert, îndeosebi pe baza argumentului că viaţa lui rămăsese simplă, cheltuielile lui nu explodaseră, nu avusese un mod de viaţă ostentativ, precum nora sa. Intelectual devenit om politic, Gustave Humbert nu era probabil atras de bani, dar a putut să contribuie la statornicirea standardului de viaţă al fiului său.

Şi mai e un ultim element care ar trebui luat în calcul. În scurta biografie consacrată lui Thérèse Humbert, Hilary Spurling scoate în evidenţă o problemă importantă, dar pentru care nu prezintă, din păcate, sursa precisă. Potrivit cercetărilor sale, mama protagonistei, Rose Lucie Capella, şi soţia lui Gustave Humbert, Marie-Émilie Thénier, ar fi fost amândouă fiicele nelegitime ale lui „moş Duluc", un fermier local bogat, libertin şi avar. Cele două surori vitrege se cunoşteau şi chiar locuiau aproape una de alta. Gustave Humbert ştia foarte bine că Thérèse era nepoata lui prin alianţă. Aceasta ar putea să explice măcar în parte de ce, după căsătorie, ar fi decis să ajute cuplul pe care îl forma cu fiul lui.

Ziarul *Le Gaulois*, care, în mai şi iunie 1902, a contribuit la evidenţierea posibilelor puncte slabe ale lui Gustave Humbert, a găsit textul unei piese de teatru scrise de el pe când era un tânăr student de 22 de ani. Aici se găseşte textul unui cântec despre „şnapani", partea cea mai amuzantă fiind finalul:

Asociaţii nutreau o speranţă candidă,
Dar creditul deodată s-a năruit,
Căci afacerea nu era deloc solidă.
Şi totul, vai, s-a prăbuşit! (*bis*)

Ce s-a ales de ei?

I-am lăsat pe membrii familiei Humbert în închisoare. Ca să încheiem această poveste, a mai rămas să le prezentăm restul vieţii.

Émile a beneficiat de o uşoară reducere a pedepsei şi a fost eliberat la 3 septembrie 1904. A trăit despărţit de soţia sa, Alice Humbert, şi a murit bolnav în 1916. Romain a fost eliberat la 9 iulie 1905. În închisoare, ceruse două favoruri: să nu mai fie bărbierit din luna mai ca să se ascundă în spatele bărbii şi să poată studia o gramatică a limbii engleze! Faptul că făcuse pe americanul îl determinase în mod vădit să vrea să cunoască bine engleza şi să emigreze în SUA. Dar, în septembrie, a rămas blocat în Ellis Island, respins de vama americană din cauza cazierului său judiciar, fiind obligat să se întoarcă în Franţa.

Francezii au putut să retrăiască toată povestea în mod romanţat începând din 15 mai 1906 în revista *Je sais tout*, care publica de câteva luni nuvelele ziaristului Maurice Leblanc, al cărui nou personaj, Arsène Lupin, avea un mare succes. Thérèse Humbert a devenit Gervaise Imbert, Frédéric era Ludovic şi fraţii Crawford se numeau Brawford, dar asta n-a păcălit pe nimeni. Aflăm astfel din *Seiful doamnei Imbert* că tânărul hoţ îşi inventase numele Arsène Lupin chiar cu ocazia acestei afaceri. Convins ca toată lumea de existenţa milioanelor, Lupin reuşeşte să se angajeze secretar la soţii Imbert şi (trecem peste detalii) să fure conţinutul seifului în ajunul deschiderii lui. Dar, de data asta, acest şiret gentleman spărgător a fost amarnic păcălit: milioanele nu existau, cele câteva titluri financiare prezente în seif şi de pe urma cărora Lupin credea că ar putea obţine ceva bani erau false, iar soţii Imbert îl angajaseră ca secretar şi îl instalaseră la ei… ca să-l dea drept un Brawford şi să le gireze escrocheria! Cireaşa de pe tort: Thérèse chiar reuşise să obţină un împrumut de 1 500 de franci de la Lupin! „A fost singura dată în viaţa

mea când am fost tras pe sfoară. Dar, la naiba, rău de tot şi ca la carte, în stil mare!”

Thérèse şi Frédéric e posibil să fi citit nuvela în închisoare. Ei şi-au cerut eliberarea condiţionată în octombrie 1905. Au fost până la urmă eliberaţi în septembrie 1906, cu doi ani înainte de termen, la hotărârea Consiliului de Miniştri al guvernului Clemenceau. Romain li s-a alăturat şi a locuit împreună cu ei într-un apartament de pe bulevardul Batignolles.

Potrivit unei legende, Thérèse ar fi plecat apoi în SUA, unde ar fi murit în 1918, la Chicago. Deşi acest an este dat deseori ca dată a morţii ei, tot dăm de ea în presa franceză şi după aceea. În septembrie 1925, ea declara că trăieşte la Paris din vânzarea tablourilor soţului. Turiştii americani erau în mod vizibil interesaţi nu de operele pictorului, ci de suveniruri de la un fost escroc. În noiembrie, Romain a fost arestat şi condamnat la o lună de închisoare cu suspendare şi o amendă fiindcă furase o pereche de papuci dintr-un magazin. Avea la el o carte de identitate pe numele Roger Pierre Ducostel, director la Argentine Railway din San Nicolo, Chile! Au fost găsite şi patru cărţi de vizită cu nume diferite. Se vede că Romain nu renunţase la escrocherii. A murit în aprilie 1930. Una dintre ultimele discuţii aprinse cu Thérèse a avut ca subiect escrocheriile la bursă făcute de Marthe Hanau… În ianuarie 1935, Frédéric era în proces cu un mezelar pentru un portret „neplătit”, zicea el, pe care îl dăduse însă pentru 100 de franci şi un jambon. A murit la 14 decembrie 1937, la vârsta de 80 de ani. Fiica lui Thérèse, Ève, a locuit mai întâi în Germania. Sora ei, Marie, a dat lecţii de muzică şi a ajuns cântăreaţă de stradă; a murit în decembrie 1933.

După ce se aflase în centrul lumii bune din Paris, cea mai mare pedeapsă pentru Thérèse a fost cu siguranţă să aibă o viaţă lungă în sărăcie. A murit probabil în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, pe la vreo 85 de ani, căci ultima dată când s-a mai auzit de ea a fost în mai 1939. Un notar încerca s-o întâlnească. Fratele ei, Louis, pe care îl

îndepărtase trimiţându-l pe o plantaţie cumpărată în Tunisia şi al cărui nume îl folosise fără să-l anunţe ca să înfiinţeze Renta Viageră, tocmai murise. Defunctul lăsase câteva mii de franci, dar nu avea urmaşi. Notarul a localizat-o în cele din urmă la Clichy şi a putut s-o anunţe că… tocmai primise o moştenire!

1. Aici vor fi turnate nenumăratele sezoane ale emisiunii de televiziune *Star Academy* (producţia lăsând castelul într-o stare lamentabilă), fără să se ştie că în acel loc a trăit, cu un secol în urmă, marele star al escrocheriei!

2* Sintagmă care desemna în trecut băncile de afaceri din Paris (n.tr.).

Capitolul 4

Henri Lemoine sau cum să escrochezi o multinaţională

În care apar un lord, un fals inginer, negustori de diamante, directorul unui hotel de lux, Cecil Rhodes, Honoré de Balzac, Marcel Proust şi Jules Verne

> La ce i-ar folosi omului să creeze pietre strălucitoare, pe care Dumnezeu le-a făcut atât de rare şi le-a împrăştiat în străfundul pământului, pe care le-a aruncat ca pe jucării pentru omenire, acele pietre pe care le îndrăgim pentru frumuseţea, lumina şi virtuţile lor şi la care n-am mai ţine dacă industria le-ar produce mâine artificial?
>
> Lucien Falize

> Acel gen de influenţă electrică degajată de Lemoine n-a fost singura cauză a contractelor mele cu el.
>
> Julius Wernher

Bietul Lemoine! Ce părere aveţi despre cazul lui? Proastă…

Le Figaro, 31 ianuarie 1908

César şi Henri. În ziua de 1 iunie 1898, nu puteau să existe două personaje mai diferite. César îşi vedea împlinit visul vieţii: acest al treisprezecelea copil al unei familii de ţărani munteni din Elveţia conducea acum un hotel de lux şi era tocmai seara deschiderii lui. Henri nu avea să fie prezent. Era ţintuit la pat de o bronşită agresivă, dar se potrivise bine căci, oricum, n-ar fi fost invitat. Avea să părăsească în curând armata ca să înceapă o carieră de escroc mărunt, o ucenicie – trebuia să-şi facă mâna –, ca să devină apoi un escroc de mare clasă, un adevărat răsfăţat al francezilor. Şi totuşi, fără să ştie şi fără să se fi întâlnit vreodată, cei doi erau legaţi în multe feluri.

César era César Ritz. La începutul acestei veri pariziene, deschisese un hotel în Piaţa Vendôme nr. 15, un hotel de lux care îi găzduieşte şi astăzi pe cei mai bogaţi oameni din lume aflaţi în trecere prin capitala Franţei. Un imens succes pentru acest tânăr care îşi părăsise ţinutul natal la 17 ani ca să-şi ofere serviciile cu ocazia Expoziţiei Universale de la Paris din 1867. Băiat de serviciu la un hotel de pe bulevardul Voltaire, s-a culcat cu o clientă, o aristocrată rusă. A fost concediat. Au urmat slujbe mărunte în hoteluri şi restaurante de lux, alături de oameni bogaţi şi puternici. Timp de 20 de ani, a trecut de la un hotel la altul, dintr-o ţară în alta – Elveţia, Italia, Franţa, Monaco –, avansând de fiecare dată până a ajuns director de hotel.

A fost remarcat de un financiar britanic, Richard d'Oyly Carte, care tocmai urma să deschidă un hotel splendid la Londra – Savoy. Primele şase luni au fost dificile şi d'Oyly Carte i-a propus lui Ritz funcţia de director al hotelului în 1889. Aceasta avea să fie o poveste de succes pentru el. Dar omul era ambiţios. Voia să aibă hotelul *lui*. În 1896, bogaţii

lui prieteni financiari au înfiinţat Ritz Hotel Syndicate, o afacere ce trebuia să-i permită lui César să-şi realizeze visul. Au apărut imediat două proiecte care aveau să-l transforme în stăpânul hotelurilor de lux europene: a preluat un şantier aflat în dificultate din Londra, pe care l-a transformat în hotelul Carlton în 1889, şi a cumpărat prin Crédit Mobilier imobilul din Piaţa Vendôme nr. 15, la Paris. Acesta va fi hotelul Ritz, locul preferat al unor personalităţi precum Coco Chanel şi Ernest Hemingway şi unde prinţesa Diana şi-a petrecut ultima noapte.

Dar, în acea seară de iunie a anului 1898, era mare sărbătoare. Zâna electricitate era prezentă peste tot. Mare noutate: fiecare cameră era echipată cu un telefon şi o cadă de baie (o revoluţie: „Cine va vrea să stea cu o chiuvetă fixă în cameră!", spunea ironic Oscar Wilde), covoare groase înlocuiau parchetul. Lista invitaţilor la inaugurare era de-a dreptul impresionantă. O mulţime de prinţese, marchizi, ducese şi conţi. Calouste Gulbenkian, regele petrolului, Aga Khan şi mulţi bancheri, Rothschild, Morgan şi Chase printre ei, alături de financiari bogaţi care făcuseră averi din afaceri cu diamante în Africa de Sud şi-l susţineau pe Ritz, cum ar fi Alfred Beit şi amicul său Julius Wernher, mai puţin cunoscuţi, dar ale căror nume trebuie reţinute, căci aveau să se întâlnească în curând cu Henri… Nu ştim dacă au avut ocazia să stea de vorbă cu un tânăr invitat, un dandy bogat care încerca să-şi facă un nume în literatură, un oarecare Marcel Proust. Şi el o viitoare victimă, deşi indirectă, a lui Henri.

Dar era greu de întreţinut o conversaţie la acea serată. Era lume multă şi invitaţii savurau un meniu pur şi simplu incredibil: stridii à la Mornay, inimă de anghinare umplută Cussy, volovan Frascati, mure de viţel Régence, buchete de raci Tosca, homari Thermidor, cotlet de miel Soubise, cotlet de căprioară Romanoff, pui à la Cendrillon, găină îndopată cu trufe în sos alb, ortolan în aspic şi încă multe alte feluri de mâncare. Trebuie să amintim că bucătăria era condusă de Auguste Escoffier, prieten şi asociat la aventurile lui Ritz de aproape 15 ani, cel mai mare bucătar al

vremii sale, al cărui nume este rostit şi astăzi cu respect în lumea bucătarilor cu stele Michelin. Îi putem regăsi pe cei doi protagonişti, în momentul inaugurării, în romanul poliţist scris de Michèle Barrière *Meurtre au Ritz*.

Lucrul cel mai amuzant pe care, desigur, nimeni nu-l ştia atunci era că, în afară de faptul că Henri avea să-i escrocheze pe câţiva dintre invitaţii lui César, mai exista o legătură între cei doi. În realitate, domnul Ritz îşi are şi el locul într-o carte consacrată escrocilor… În 1983, Paul Levy, jurnalist specialist în gastronomie la săptămânalul *The Observer*, a primit de la o sursă anonimă fotocopia unui dosar vechi. Documentele arătau clar că, pe 28 februarie 1898, Ritz şi Escoffier au fost concediaţi de la Savoy pentru o faptă gravă. Atunci, au luat hotărârea să-l dea în judecată pe fostul lor angajator pentru concediere abuzivă, de unde ancheta şi depoziţiile din care a reieşit mecanismul unei poveşti incredibile.

Ritz specificase în contractul lui cu hotelul londonez dreptul de a dispune de timp ca să-şi dezvolte propriile afaceri. Or, ancheta a constatat că, începând din 1896, el trecuse pe nota de plată a angajatorului factura multor prânzuri de afaceri organizate pentru dezvoltarea proiectului viitorului hotel concurent Carlton. Lipsă de fair-play, dar nu motiv de concediere. În realitate, consiliul de administraţie de la Savoy începuse să aibă îndoieli din 1895. În timp ce restaurantul mergea brici, profiturile erau în scădere şi activitatea arăta chiar pierderi în 1897. Ancheta a dovedit că Ritz subtilizase bani care astăzi ar echivala cu 900 000 de euro, din vinuri şi băuturi alcoolice! El chiar a recunoscut că închisese ochii la practicile lui Escoffier, „Domnul 5%”, valoarea mitei pe care trebuiau să i-o plătească furnizorii ca să obţină contractul cu bucătăria de la Savoy, fără a mai pune la socoteală pachetele trimise la o adresă din oraşul de coastă Southsea, lăsând să se presupună că Auguste, trăind departe de soţie, a dus poate o viaţă dublă.

Documentele primite de jurnalistul de la *The Observer* sunt pur şi simplu o copie a mărturisirii semnate de cei doi şi de alţi câţiva angajaţi la 29 ianuarie 1900, Ritz recunoscând în total 15 delicte! Pe atunci, nimeni nu aflase despre această poveste. Richard d'Oyly Carte, preşedintele consiliului de administraţie al hotelului, a preferat să trateze subiectul cât se poate de discret. Nu-ţi speli rufele în public într-un astfel de mediu. Ritz era cunoscut pentru caracterul lui bipolar, cum s-ar spune astăzi, şi ceilalţi se temeau de excesele lui. În plus, acoperise în hotelurile sale numeroasele legături ale prinţului de Wales, viitorul rege Eduard al VII-lea, îndeosebi cu actriţa Lillie Langtry – motiv suficient pentru a izbucni un scandal răsunător.

Iată-l deci pe escrocul Ritz sărbătorit peste tot în lume de puternicii zilei. Dar n-avea să profite mult timp de glorie, sfârşindu-şi viaţa complet nebun, ascuns în Elveţia de soţia lui, ca apoi să moară la 26 octombrie 1918, la 68 de ani. Prietenul lui, Escoffier, a rămas un mare bucătar şi un mic escroc, mai ales în comparaţie cu Henri Lemoine, de care a venit vremea să ne ocupăm acum.

Fiul publicităţii

Henri Guido Léon Lemoine s-a născut la 20 octombrie 1878 la Trieste, oraş care făcea parte atunci din Imperiul Austro-Ungar. Tatăl era acolo consul al Franţei. Viaţa l-a purtat în 1890 în ţara de origine, unde a devenit directorul unui atelier de prelucrat marmura la Bagnères-de-Bigorre. Fiul şi-a încercat talentul ca desenator, dar meseria nu l-a pasionat. Ca să câştige ceva bani, s-a angajat patru ani în armată, pe la 1896-1897, şi a

ajuns la Tours. Dar, după o bronşită violentă la începutul verii, în 1898, a fost reformat.

Câteva săptămâni mai târziu, avea să ajungă la Paris, la mătuşa lui, care locuia pe strada Uzès. A devenit agent al societăţii generale de publicitate Zucca, pentru care vindea spaţii publicitare. Nu ştim de ce a fost concediat. Având în vedere ce a urmat, ne-am putea imagina.

Trecând pe o stradă, Lemoine a observat o casă care urma să fie demolată: asta însemna lucrări, garduri de protecţie şi deci posibilitatea de a lipi afişe publicitare. A luat legătura cu societatea de afişaj Dufayel şi, pretinzând că fusese mandatat de proprietar, a adus contractul referitor la garduri şi la publicitate, pentru care a fost plătit cu 400 de franci de Dufayel. Dar minciuna a ieşit la lumină. Lemoine a fost chemat la poliţie şi a restituit banii, primind în schimb o chitanţă: „Primit de la domnul Lemoine suma de 400 de franci”. Aceasta a fost prima etapă a escrocheriei.

Cunoscut de tipografii de la Dufayel cu care făcuse afaceri dubioase, a trecut pe la ei să ia hârtie de scrisori cu numele firmei. Era pregătit: „Bineînţeles că lucrez la Dufayel, uitaţi scrisorile mele cu antetul societăţii, uneori le aduc eu contracte de publicitate, alteori îmi aduc ei mie, priviţi, le-am plătit recent 400 de franci, uitaţi chitanţa”. A măsluit şi un act prin care societatea recunoştea o datorie, pe care l-a folosit ca garanţie ca să obţină un împrumut bancar. Între 1898 şi 1900, aceste mici jocuri i-au permis să obţină 104 000 de franci, adică o sumă ce ar depăşi cu puţin 400 000 de euro astăzi.

Lemoine nu era genul de om care să pună bani deoparte pentru bătrâneţe. Fusese căsătorit deja o dată, apoi din nou cu sora primei soţii. Tot ce câştiga cheltuia în cazinouri. Reperat în Franţa, se ducea deseori să joace în Belgia, unde îşi zicea domnul d’Auerberg sau vicontele Henri de Saint-Germain – titlurile de nobleţe contau încă la acea vreme! Dar poliţia belgiană l-a reperat şi l-a arestat. Pe 9 ianuarie 1901, Tribunalul

Corecţional din Liège l-a condamnat la 40 de zile de închisoare. Dufayel auzise, bineînţeles, de escrocheriile comise de Lemoine în numele firmei şi făcuse plângere. Aflând de arestarea sa în Belgia, justiţia franceză i-a cerut extrădarea. Şi, pe 6 noiembrie 1902, a fost condamnat la patru ani de închisoare. A obţinut totuşi eliberarea condiţionată pe 12 iulie 1904.

Îndată ce a ieşit de la Fresnes, s-a înhămat la marea sa operă, escrocheria care l-a ajutat să intre în clubul select al escrocilor de elită. A escrocat singur una dintre cele mai mari multinaţionale din epocă, De Beers, campioana lumii în producerea şi comercializarea diamantelor.

Herr Wernher, sir Julius

Când a venit la Paris, în 1869, Julius Carl Wernher, născut cu 20 de ani în urmă la Darmstadt, în Germania, pe 9 aprilie 1850, nu ştia că avea să lase o urmă în istorie. Fire studioasă, nu se afla acolo ca să profite de viaţa frumoasă din capitală, ci ca să-şi perfecţioneze franceza şi să lucreze. A făcut stagii în cadrul câtorva instituţii bancare. Dar războiul din 1870 l-a forţat să se integreze în trupele germane, în Divizia 4 Cavalerie: detesta asta.

Franţa a pierdut repede războiul şi viaţa la Paris nu mai era deloc veselă. Wernher a plecat la Londra. Contabil, funcţionar mărunt în lumea bancară – aceştia au fost anii lui de ucenicie. Până când l-a întâlnit pe Jules Porgès, care avea nevoie de cineva să-l reprezinte în acel nou eldorado ce promitea exploatarea diamantelor în Africa de Sud, pentru a găsi şi a cumpăra cele mai frumoase exemplare. În ziua de 11 noiembrie 1871, Julius se afla pe vapor. Şi, deoarece călătoria dura 38 de zile, a profitat ca să înveţe olandeza. După cum am spus, era un om studios.

Coloniştii puseseră piciorul pe acel pământ cu două secole în urmă şi era mai bine să stăpânească limba „burilor”.

Cu trei ani în urmă, câţiva oameni găsiseră nişte pietre strălucitoare şi frumoase în albia fluviului Orange şi a râului Vaal. În 1871, fundul apei era scotocit de 10 000 de prospectori. Fiindcă începuse să se cam înghesuie lumea acolo, unii şi-au zis că s-ar putea să fie diamante şi puţin mai departe, în sol.

Noroc chior, fraţii De Beers, care erau buri, au cumpărat un teren aflat nu foarte departe cu 50 de lire sterline. Şi diamante se găseau. Terenul lor căpătase, evident, valoare şi l-au vândut după câţiva ani unei companii engleze pentru vreo 6 000 şi ceva de lire. Un profit frumuşel! După alţi câţiva ani, l-ar fi vândut cu zeci de milioane: tocmai cedaseră una dintre minele de diamante cele mai bogate de pe planetă.

Prospectorii au venit întruna. Şi cumpărătorii de diamante. Exact înainte de Wernher, sosise în regiune un tânăr britanic ferm hotărât să se îmbogăţească: Cecil John Rhodes. Medicii îl sfătuiseră pe acest astmatic să caute o climă mai blândă decât cea din Marea Britanie şi se făcuse un an de când venise la fratele său stabilit în Africa de Sud, făcând afaceri cu bumbac. Nebunia diamantelor a pus stăpânire pe fratele cel mare, ce a obţinut trei concesiuni pe care i le-a lăsat fratelui mai mic. Rhodes a înţeles repede că, între toţi acei producători care exploatau pământul fără limite, concurenţa era acerbă. Rezultatul: oferta era excesivă şi preţurile mici. Condiţiile de exploatare erau dure din cauza certurilor pentru drepturile de proprietate asupra terenurilor, a accidentelor la care era expusă o meserie ce ucidea oameni şi animale, a furturilor şi a nevoii crescânde de investiţii pentru a săpa mai adânc.

Începând din 1873-1874, Rhodes a cumpărat întruna concesiuni. Wernher a făcut acelaşi lucru pentru Porgès, devenit în 1875 primul importator de diamante de la Londra. Cei doi au prosperat profitând de dificultăţile micilor prospectori care, îndatoraţi, nu reuşeau s-o scoată la

capăt. În 1875, li s-a alăturat şi Alfred Beit. Născut în 1853, fiul unui negustor german care importa mătase din Lyon în Germania, nu fusese prea strălucit la şcoală şi plecase să lucreze la familia mamei sale din Amsterdam, ca să înveţe tainele negoţului cu diamante, fiind trimis apoi în Africa de Sud să facă aceeaşi treabă.

Wernher şi Beit se completau: prestanţa lui Julius compensa timiditatea lui Alfred şi amândoi erau de acord că nu trebuiau să iasă prea mult în evidenţă. Alfred îşi cunoştea bine meseria, era deseori mai capabil decât ceilalţi cumpărători să estimeze valoarea pietrelor care i se aduceau şi să ofere un preţ bun când era posibil, ceea ce i-a permis să achiziţioneze nişte exemplare frumoase. De asemenea, a investit în concesiuni, străduindu-se şi el să adune cât mai multe cu putinţă. Julius şi Alfred s-au asociat curând. Dar Beit a început să nutrească o admiraţie fără margini faţă de Rhodes – avea să-i dea un ajutor decisiv în răscumpărarea de la concurenţă. În 1886 şi 1887, au avut loc bătălii violente pentru însuşirea concesiunilor şi Rhodes a ieşit în final învingător, reuşind să fondeze în 1888 compania De Beers Consolidated Mines. La 36 de ani, el controla 90% din producţia mondială de diamante. Pe 31 martie 1888, au fost numiţi patru guvernatori pe viaţă ai companiei: Cecil Rhodes, Barney Barnato – ultimul concurent preluat –, Frederic Philipson-Stow, consilier juridic, şi Alfred Beit[1]. În 1893, a fost creat Sindicatul Diamantului ca să cumpere producţia companiei De Beers, apoi, mai târziu, producţiile celorlalte mine, pentru a organiza, de la Londra, un cartel al diamantelor.

Mai puţin strălucit decât Rhodes, Wernher a ştiut să dezvolte o putere financiară care l-a transformat într-un actor-cheie al acestei epoci. În 1889, la 51 de ani, angajatorul lui a hotărât să se retragă. Porgès le-a vândut afacerea lui Julius şi lui Alfred. De acum trebuia să se ţină seama de Wernher & Beit. Julius ajunsese un om bogat. Cina cu milionarii Rothschild şi Schröder, locuia într-un hotel de lux în mijlocul Londrei, era un colecţionar de artă recunoscut, un nou-îmbogăţit în toată splendoarea

lui. Anul 1898 a fost apogeul vieţii sale: în urma demisei lui Philipson-Stow, a fost numit guvernator pe viaţă al companiei De Beers, a devenit cetăţean britanic şi a transformat hotelul Ritz din Paris, una dintre numeroasele sale investiţii, în refugiul său din capitală. Avea să devină chiar baron în 1905.

Dar avea să fie nevoit să se confrunte cu trei obstacole în drumul său: Războiul Anglo-Bur (1899-1902), probleme cu mâna de lucru din mine şi Henri Lemoine. N-a dorit conflictul cu burii, declanşat de un Rhodes cu intenţii politice imperiale, dar a fost atacat pe motiv că ar fi capitalist de război, exploatându-şi minele cu bani mânjiţi cu sânge. Îndată ce s-au încheiat atacurile, s-a ivit a doua problemă: trebuia săpat mai adânc pentru exploatarea minelor, dar lipsea forţa de muncă. Julius l-a vizitat pe ambasadorul Italiei ca să-l convingă să trimită câţiva cetăţeni, dar albii nu putea fi totuşi plătiţi, nici măcar cei necalificaţi, cu salariul mizer pe care îl primeau negrii. Rămăsese o singură soluţie: importul de mână de lucru din Asia. Problemele etnorasiale erau şi aşa acute în Africa de Sud între buri, englezi şi populaţiile de culoare şi fără să se mai toarne gaz peste foc. Dezbaterea a luat repede o turnură politică.

Wernher a plătit ziarele britanice ca să publice articole favorabile vederilor sale şi a închiriat vase ca să aducă zilieri chinezi. Condiţiile sclavagiste în care munceau, zece ore pe zi, şase zile din şapte, pentru un salariu de mizerie au constituit unul dintre argumentele campaniei electorale de la începutul anului 1905 din Anglia, care a adus victoria liberalilor în faţa conservatorilor. Deşi voia să pună capăt scandalului, tânărul secretar de stat pentru colonii Winston Churchill n-a putut să facă nimic: companiile i-au pus pe culi să semneze contracte de muncă în regulă şi puţini au profitat de asistenţa pentru repatriere oferită de guvernul britanic. Wernher a declarat că ar fi o adevărată „sinucidere” să se lipsească de această mână de lucru care îl îmbogăţea.

Astfel, nici războiul, nici politica, nici morala nu l-au doborât. Dar un mic escroc care începuse cu contracte de publicitate pe garduri de şantier a reuşit să-i smulgă câteva pene.

O idee care încolţeşte

În 1899, între două escrocherii publicitare, Lemoine lucra alături de inginerul Maurice Koechlin la firma Gin & Leleu. Potrivit site-ului familiei Koechlin, au existat doi Maurice în acea perioadă, dintre care unul era chiar inginerul ce găsise modalitatea de a face să reziste pe verticală tone de metal, înainte de a-i sugera ideea patronului său, Gustave Eiffel, care i-a cumpărat brevetul, astfel încât turnul construit pe baza acestui principiu îi va purta numele. Aparent, celălalt Maurice l-a însoţit pe Henri, un chimist, care încercase să fabrice în laborator praf de diamant sintetic, bort, întrebuinţat ca abraziv în industrie. Angajându-l pe Lemoine, Koechlin părea să fi dorit să-i dea o mână de ajutor unui tânăr vecin fără muncă.

Henri fiind Henri, a furat o parte din praful negru produs de inginer. Şi iată-l, nu se ştie cum, la Londra, unde s-a prezentat la comerciantul de diamante William Feldenheimer ca fiind domnul conte Lemoine. I-a arătat praful furat şi i-a cerut să-l finanţeze ca să-şi exploateze descoperirea, praful reprezentând, vezi Doamne, primul pas spre fabricarea bortului. Feldenheimer a fost interesat, dar a vrut ceva concret: „Te aştept după ce vei reuşi cu adevărat să produci unul în laborator”. Henri a început să culeagă informaţii despre acest subiect. Se ştie că, în 1900, l-a întâlnit pe bijutierul Alberto Janesich, fiul unui bijutier din Trieste, oraşul lui natal, venit să se stabilească la Paris. Dar necazurile de la cazinou şi micile

escrocherii l-au ajuns din urmă – conducându-l, după cum ne amintim, la închisoare.

Un incident de parcurs care nu l-a împiedicat să reflecteze. Şi, fiindcă bibliotecile închisorilor nu erau pline de cărţi tehnice despre fabricarea diamantelor, a citit literatură. Un roman l-a interesat în mod special, *Steaua Sudului* de Jules Verne, publicat în 1884. Este vorba despre povestea lui Cyprien Méré, un tânăr inginer francez instalat în Africa de Sud, îndrăgostit de Alice Watkins, fiica unui proprietar bogat de concesiuni diamantifere. Din nefericire, Cyprien n-are averea necesară ca să-i fie pe plac tatălui. Dacă ar putea să găsească un diamant care să-l îmbogăţească ar fi perfect. Dar exploatarea solului este dificilă şi tânăra are altă idee: „Dacă ţineţi atât de mult să găsiţi diamante, domnule Méré, de ce nu le căutaţi, mai degrabă, acolo unde aţi avea cu adevărat şansa să le găsiţi – în creuzetul dumneavoastră? […] Dacă aş fi în locul dumneavoastră, aş căuta mai degrabă să fabric diamante decât să încerc să găsesc unele gata făcute!”[2*]. Şi de ce nu, şi-a zis tânărul inginer, iar Jules Verne şi-a pus personajul să citeze numele câtorva savanţi care pretinseseră în gura mare că reuşiseră să producă în 1880 minuscule diamante sintetice, care costau totuşi îngrozitor de scump. Se ştie astăzi că nu reuşiseră propriu-zis, dar atunci ideea plutea în aer. Cyprien a produs un diamant splendid, pe care l-a numit „Steaua Sudului” – îl vom lăsa pe cititor să descopere în ce condiţii[3].

Ideea fabricării unui diamant a revenit de câteva ori în literatura epocii. O nuvelă nedatată, cam din aceeaşi perioadă, scrisă de Élie Berthet – *Ultimul alchimist*, povesteşte încercările bătrânului domn Robert, un fost bijutier, de a produce diamantul. „De ce să mă îndoiesc de succes?”, îi spunea el fiicei sale Fanny. „De ce să-mi pierd speranţa unei reuşite sigure? Aproape toţi savanţii au crezut în posibilitatea de a obţine diamantul.” Robert a crezut că a reuşit înainte de a descoperi adevărul. Între 1834 şi 1845, Honoré de Balzac a publicat câteva versiuni ale

romanului *În căutarea absolutului*, povestea lui Balthazar Claes, care îşi ruinează familia ca să cheltuiască totul în experienţe care să-i permită producerea diamantului. El a găsit soluţia pe patul de moarte, exact înainte de a-şi da ultima suflare! În 1892, chimistul francez Henri Moissan a declarat şi el că reuşise să producă particule de diamant sintetic, ceea ce este foarte îndoielnic.

O escrocherie pe trei piloni

În 1904, imediat ce a ieşit din închisoare şi după ce citise romanul lui Jules Verne, Henri şi-a pregătit planul. Avea nevoie de cunoştinţe serioase în domeniul chimiei. Şi, curând, s-a asociat cu un profesionist, un anume Normandin, căruia i-a spus că se întorsese din Guatemala! Cunoştea secretul producerii diamantului şi căuta capitaluri. Dacă vrei să-i escrochezi pe bogaţi, nu trebuie să pari sărac. Ca să arate ca un inventator activ, avea nevoie de echipament. Pe scurt, erau necesare fonduri.

Normandin l-a pus în legătură cu câţiva mici investitori. Dar se pare că Lemoine a fost finanţat în parte de amanta lui. Aceasta era o văduvă „înaltă, sveltă, al cărei fizic nu era lipsit de farmec”, a scris presa. Ea avea un magazin de artă şi antichităţi lângă Operă sub numele doamna Rigny, ceea ce suna mai distins decât Louise Paudon, numele ei adevărat. Şi Henri s-a mutat într-o reşedinţă particulară închiriată pentru el de iubita lui, pe strada Pigalle nr. 12, cu birouri pe strada Rivoli nr. 186. La sfârşitul anului 1904, a închiriat un local pe strada Lecourbe nr. 81, pe care l-a transformat în laborator. Căsătoria cu Louise, la sfârşitul anului 1905, pare să fi reprezentat în viaţa lui Lemoine doar o altă escrocherie: femeia va

mărturisi că i-a pus la dispoziţie 300 000 de franci ca să-l ajute în afacerea de producător de diamante, în care pare să fi crezut şi ea.

Astfel, Henri se pregătise. Mai persuasiv ca niciodată, calitate pe care toţi i-au recunoscut-o în momentul procesului, s-a întors la Londra la sfârşitul anului 1904 ca să ia din nou legătura cu bijutierul Feldenheimer. De data asta, a reuşit să-l convingă că este în stare să producă bort şi că se află foarte aproape să fabrice diamante. Henri se prezentase ca inginer. A spus mai târziu că era absolventul unei şcoli din Milano şi că lucrase cu Moissan, care avea atunci o reputaţie. Feldenheimer a început să vorbească despre bani, dar el n-avea posibilitatea să ofere sumele cerute de Lemoine. Şi a decis atunci să ia legătura cu unul dintre oamenii cei mai puternici şi mai bogaţi din mediul pe care îl frecventa prin intermediul sindicatului diamantului, nimeni altul decât unul dintre guvernatorii pe viaţă ai companiei De Beers, amicul nostru Julius Wernher.

Acesta nu era genul de om care să înghită orice. Totuşi, după cum a explicat de multe ori după aceea, dacă cineva găsise într-adevăr modalitatea de a produce diamante sintetice, aveau să urmeze vremuri grele pentru producătorii de diamante naturale. Mai rău: dacă s-ar fi dovedit a fi posibil şi procedeul ar fi căzut în mâinile concurenţei, asta ar fi putut însemna ruina. Trebuia aşadar să fie interesat de ce spunea Lemoine, care s-a bazat pe trei strategii ca să reuşească să-l stoarcă treptat de mulţi bani.

Prima, cea mai convingătoare, se baza pe experienţe: avea să producă un diamant sub ochii lui Wernher şi Feldenheimer! Dar, ca să te bucuri de spectacolul magicianului, trebuie să-ţi plăteşti locul. În ziua de 5 mai 1905, Wernher a semnat două contracte cu Lemoine: financiarul se angaja să furnizeze capitaluri pentru dezvoltarea producţiei de diamante şi pentru construirea unei fabrici în acest scop; în schimb, Lemoine îi ceda jumătate din beneficii lui Wernher şi urma să depună formula secretă a producerii diamantului, într-un plic sigilat, la Union of London & Smith’s Bank.

Experienţe, o formulă, o fabrică: în acea primăvară, cei trei piloni ai escrocheriei erau aruncaţi în joc. Reprezentaţia putea să înceapă.

Pe 12 mai, laboratorul din strada Lecourbe a produs bort. Reîntoarcere în laborator în septembrie, de data aceasta momentul a fost important. Wernher i-a cerut prietenului şi asociatului său de la Wernher & Beit, alt guvernator pe viaţă la De Beers, să fie şi el prezent. Miracol: Henri Lemoine a produs diamante. Şi încă unele frumoase. A reînceput în decembrie. La fiecare experienţă reuşită, Wernher îi dădea nişte bani. A luat cu el diamantele la Londra: calitatea era excelentă, s-ar fi zis că erau adevărate. Feldenheimer îşi voia partea căci, până la urmă, graţie lui s-a ajuns la Lemoine. Avea să participe şi el la finanţarea operaţiunilor.

Julius Wernher era totuşi neîncrezător. Lucrurile au trenat un an. Se ştie că a fost bolnav câteva luni, suferind de zona zoster şi nefiind în stare nici să fie prezent la înmormântarea prietenului său Alfred Beit, în iulie 1906. Dar a ajuns la Paris în septembrie pentru o nouă experienţă. De data asta a venit cu alt membru al companiei De Beers, Francis Oats. Acesta nu-şi explica cum reuşea Henri să facă asta şi a fost imediat convins că era un escroc. Wernher a întins atunci capcana: a cerut o nouă experienţă în decembrie şi l-a înşelat pe înşelător. În creuzetul în care se găsea praful secret pe care Lemoine îl folosea înainte de a-l încălzi ca să producă diamantul a strecurat un diamant adus de el. De data asta, experienţa a dat greş – n-a ieşit un diamant nou, ivindu-se doar cel introdus de Julius! Acum era convins că fusese tras pe sfoară: Lemoine nu ştia să facă diamante.

Credeţi că până aici i-a fost lui Lemoine? Nu. Wernher n-a mers mai departe, aşa cum anticipase şi Henri. Cine s-ar fi dus să strige în piaţa publică că se lăsase înşelat de un escroc? Şi, treptat, Lemoine îl storsese elegant pe Werner de aproximativ 1,6 milioane de franci şi pe Feldenheimer de o sumă între 60 000 şi 90 000 de franci, care astăzi ar însemna în total între 8,5 şi 9,6 milioane de euro!

O sumă îndestulătoare pentru a-i asigura bătrâneţile? Dar un escroc nu se opreşte când e în mână. După ce l-a pierdut pe Wernher, Henri a repetat tehnica folosită cu câţiva ani în urmă. În 1907, a căutat noi investitori şi, ca să-i convingă, le-a arătat contractele semnate cu compania De Beers: „Vedeţi bine că sunt o persoană serioasă, tratez cu una dintre cele mai mari multinaţionale din lume!”. Şi avea să reuşească să mai escrocheze vreo zece persoane cu sume cuprinse între 10 000 şi 30 000 de franci.

În martie 1907, s-a întors la bijutierul Janesich, i-a arătat contractele semnate cu Wernher şi i-a cerut 250 000 de franci… ca să dea o lovitură la bursă contra celor de la De Beers! „Vând la termen 10-20 de mii de acţiuni ale lor la un preţ fixat astăzi aproape de nivelurile ridicate actuale”, a explicat Lemoine. „Apoi, îmi public contractele care arată că societatea crede în posibilitatea de a produce diamante sintetice, ceea ce provoacă o scădere a cursului lor la bursă. Vindem cu preţul ridicat fixat prin contractul la termen şi pe urmă cumpărăm înapoi acţiunile al căror preţ a scăzut şi băgăm în buzunar diferenţa!” Janesich a avut o reacţie sănătoasă: ori Lemoine ştia să producă diamante şi n-avea nevoie de această speculă la bursă, ori nu ştia să le facă şi era un escroc. L-a refuzat.

Aşa cum s-a întâmplat cu Dufayel şi cu contractele false de publicitate, Wernher a auzit că numele lui şi al societăţii De Beers erau folosite de Lemoine ca să-şi continue escrocheriile şi a făcut plângere la sfârşitul anului 1907. Lemoine a fost arestat în ziua de 11 decembrie.

Credeţi că, din acel moment, cei care au instrumentat cazul au demontat cu rapiditate înşelătoria şi omul a fost trimis la închisoare? Deloc. Henri era mult mai şiret decât ei…

O cursă contra cronometru

Ancheta i-a revenit judecătorul lui Le Poittevin. Încă de la început, Henri a avut un singur obiectiv: să convingă că este de bună-credinţă ca să obţină eliberarea condiţionată în aşteptarea procesului.

În primul rând, ar fi fost mai bine să nu-şi amintească nimeni de condamnarea lui precedentă – ar fi fost grav, căci însemna că este recidivist. Trucul a fost să declare altă dată a naşterii ca să creeze confuzie de identităţi. Etapa următoare a constat în apărarea celor trei piloni ai escrocheriei. Experienţele? Din ianuarie 1908, i-a propus lui Le Poittevin să repete o experienţă sub supravegherea a cinci agenţi, ca să-şi dovedească buna-credinţă. A cerut doar s-o facă singur în laboratorul lui, ca să nu dezvăluie metoda. A promis să producă un diamant mai mare decât cele care se găseau în mod obişnuit (ca „Steaua Sudului" din cartea lui Jules Verne), ceea ce ar îndepărta orice bănuială de înşelătorie. Formula? Judecătorul i-a cerut-o. Dar, pe 13 ianuarie, soţia lui Henri a plecat la Londra, unde era păstrat secretul, ca să se asigure că banca n-avea să-l dea. Fabrica? Lemoine a folosit într-adevăr o parte din capitalurile lui Wernher ca să construiască o fabrică nouă la Arras, un sătuc de lângă Argelès. Deoarece contractul de închiriere pe trei ani a localului din strada Lecourbe expirase la începutul lui decembrie 1907, fusese nevoit să-l înapoieze în starea în care îl primise şi să-şi distrugă laboratorul. Fusese construit altul în fabrică.

„Trebuia să încep să produc diamant la sfârşitul lunii decembrie, dar faptul că Wernher a renunţat m-a oprit brusc", a explicat Lemoine. „Însoţiţi-mă la laboratorul nou şi vă demonstrez că sunt un inventator adevărat." Inginerul pe care îl angajase să conducă fabrica a mărturisit mai târziu că aceasta trebuia să producă electricitate ca să alimenteze iluminatul şi tramvaiele din oraşul Tarbes, dar că nu fusese vorba

niciodată de construirea unui cuptor şi cu atât mai puţin de producerea diamantului! Numai că în acel moment nimeni nu ştia asta.

Din numărul din 12 ianuarie 1908 al cotidianului *Le Figaro*, ziar care urmărea îndeaproape cazul, s-a aflat că, la hipodromul din Vincennes, cursa a fost câştigată de un cal pe nume Diamant, al cărui jocheu se numea Lemoine! Semn bun pentru Henri. La 17 ianuarie, a fost emisă o primă opinie ştiinţifică în privinţa materialului său şi ea a fost pozitivă: creuzetele, dopurile, cuptorul etc. – tot echipamentul pe care îl păstrase în casa din strada Lecourbe era credibil. Henri se mulţumise să copieze ce văzuse când lucrase cu Koechlin – şi o făcuse corect.

Pe 30 ianuarie, au început necazurile. Nişte comercianţi de diamante au recunoscut că pretinsele piese produse de Lemoine provin din stocurile lor şi îi fuseseră vândute unui bijutier parizian. Mult mai târziu, ancheta a arătat că soţia lui Henri folosise o parte din banii vărsaţi de Wernher ca să cumpere, în august 1905, toate pietrele pe care a început el să le producă în septembrie, declarând că vrea să-şi decoreze cu ele fundul unui acvariu! Era deci complicea soţului? Sau el îi sugerase să nu amintească despre experienţe ca să păstreze secretul? Oricum, pentru experţi, originea diamantelor era neîndoielnică: proveneau din Africa de Sud şi chiar de la o mină care aparţinea companiei De Beers. Fără să ştie, Henri îi pasase lui Wernher diamante provenite din propriile mine!

Fusese oare încolţit? Cine credea asta nu-l cunoştea bine pe Henri. „Cum? Vreţi să mă faceţi să cred că aşa-zişii dumneavoastră negustori sunt în stare să recunoască cu ochiul liber câteva zeci de piese, când pe sub ochii lor trec cu miile? Mă iertaţi, dar cei mai buni experţi au fost convinşi de diamantele mele: domnul Wernher, domnul Beit, domnul Oats şi alţii de la De Beers, toţi pe cea mai înaltă poziţie în domeniu, au cerut să fie expertizate de inginerii lor şi mi-au vărsat un milion şi jumătate de franci pentru că s-au convins de buna mea credinţă. Cine poate să creadă că experţii cei mai buni din lume s-au lăsat înşelaţi?”

În cursul interogatoriilor, Lemoine a descris cu precizie caracteristicile diamantelor scoase din pământ. Având aceste cunoştinţe, le-a ales oare cu bună ştiinţă, din lotul cumpărat de soţia lui, pe acelea care difereau cel mai mult şi puteau să treacă drept originale produse de el? Cum au putut fi înşelaţi Wernher şi Beit? Experţii lor îşi făcuseră treaba de mântuială? Se pare că, dorind să păstreze secretul despre o posibilă invenţie capabilă să le dea peste cap afacerile, nu arătaseră diamantele nimănui. Cercetările ulterioare aveau să confirme că diamantele lui Lemoine proveneau într-adevăr din minele societăţii De Beers. În ianuarie 1908, apărarea lui a stârnit totuşi confuzie.

În timp ce justiţia căuta să reconstituie pista diamantelor, un raport tehnic a stabilit că, deşi echipamentul lui Lemoine era credibil, experienţele sale miroseau rău de tot a trucaj. Situaţia a devenit încordată, dar tot nesigură. Judecătorul Le Poittevin a luat atunci o decizie. În ziua de 3 aprilie, a semnat o ordonanţă de eliberare provizorie a lui Lemoine. Henri avea la dispoziţie două luni ca să producă diamante şi să-şi dovedească buna-credinţă! Iată-l liber!

Cele două luni au trecut şi Lemoine se afla tot la Paris. Dar, în ziua de 2 iunie, nu era pregătit – cum altfel! – şi a cerut încă o săptămână. Dar nu era pregătit nici în ziua de 9, aşa că a cerut un ultim răgaz de o săptămână. A avut deci nevoie de două luni şi jumătate. Nu ca să pregătească o nouă experienţă trucată a producerii unor diamante sintetice, ci ca să-şi organizeze fuga. La 16 iunie, nu mai era de găsit, fiindcă, în ajun, fugise în străinătate!

Pe fugă

În arhivele prefecturii de poliţie se pot găsi nişte documente vechi, din data de 19 iunie 1908, prezentând mandatul de arestare, care îl descrie pe omul căutat din acel moment de Siguranţă: „1,84 metri, uşor adus de spate, lat în umeri, urechi mari, păr şaten, barbă şaten-închis, ochi căprui-închis-verzui”. S-a constatat foarte repede că Henri Lemoine fugise în ziua de 15 iunie, pe la ora 17, să prindă un tren. În ce direcţie? Documente din arhiva Ministerului de Interne spun că în Pirinei, la Le Havre, la Dieppe, la Boulogne sau în Elveţia, la Barcelona, în România, unde presa a scris despre arestarea lui la 1 iulie. Însă nu era el. Pe scurt, Lemoine parcă intrase în pământ.

Dar a rămas politicos. În ziua de 16 iunie a ajuns pe biroul judecătorului o scrisoare în care escrocul îi prezenta scuze magistratului! El arăta că experienţele sale n-au fost concludente şi că, presa scriind despre apropiata lui arestare – într-adevăr, Parchetul îi ceruse judecătorului cu câteva zile înainte să emită un mandat de arestare –, „va trebui să plec în altă parte ca să-mi continui studiile”: „Dacă voi reuşi, mă voi întoarce să vă aduc diamantul rezultat din cercetările mele”. Chiar şi pe fugă, Henri continua să-şi joace rolul!

În realitate, când s-a aflat de fuga lui Lemoine, Le Poittevin a fost, în mod paradoxal, destul de mândru de el. Când jurnaliştii l-au întrebat unde este răufăcătorul, a răspuns cu un aer satisfăcut: „Lemoine? Păi, a fugit! Cu atât mai bine, asta şi voiam! Acum, vinovăţia lui e demonstrată!”. Ministrul Justiţiei, Aristide Briand, era uluit de comportamentul judecătorului. După cum a povestit unul dintre colaboratorii lui, „el credea că judecătorii de instrucţie n-aveau sarcina să asigure triumful justiţiei prin fugă, adică prin impunitatea vinovaţilor”. Lui Le Poittevin i s-a luat cazul.

Într-adevăr, magistratul îşi însuşise argumentele sindicatului bijutierilor. Cazul Lemoine făcuse multă vâlvă de şase luni şi, aşteptând să vadă dacă avea să fie posibil curând să-şi procure diamante sintetice mult mai ieftine, clienţii au preferat să amâne achiziţiile. Piaţa abia se târâia, stocurile erau tot mai mari. La procesul în contumacie care a avut loc la începutul anului 1909, avocatul Camerei sindicale a bijutierilor a prezentat câteva scrisori ale bijutierilor îngrijoraţi de vânzările slabe. În rândul celor din profesie se stârnise de fapt un început de panică. Cu cât situaţia se prelungea, cu atât mai mult interesele comerciale ale sectorului suportau consecinţele. Le Poittevin a hotărât atunci să le vină în ajutor. Eliberându-l pe Lemoine, el a grăbit lucrurile: fuga aşa-zisului inventator le demonstra tuturor, îndeosebi cumpărătorilor, că nu există diamante sintetice. Vânzătorii de bijuterii şi giuvaergiii au răsuflat uşuraţi. Mulţumită deciziei judecătorului, care pusese interesele economice mai presus de cele ale justiţiei, afacerile puteau să continue.

Justiţia engleză, care protejase până atunci interesele lui Lemoine refuzând să deschidă plicul sigilat în care pusese el formula, a acceptat atunci să transmită plicul justiţiei franceze. În cele patru luni de închisoare şi de depoziţii, Lemoine reuşise de mai multe ori să ofere o impresie falsă vorbind despre procedeele de producere a diamantului. Au fost mobilizaţi experţi ca să facă o analiză ştiinţifică riguroasă pentru a testa seriozitatea procedeului. Lăsând la o parte vorbăria de chimist, conţinutul poate fi rezumat după cum urmează:

Subsemnatul Henrie Lemoine declar că, pentru a face diamante, este de ajuns să foloseşti procedeul următor:

Se ia un cuptor electric.

Se ia praf de cărbune pur.

Se pune praful într-un creuzet.

Se aşază creuzetul într-un cuptor şi se încălzeşte la 1 500-1 800 de grade.

Când se atinge temperatura, se face presiune apăsând pe capacul creuzetului.

Diamantele sunt gata, mai trebuie doar extrase!

După hohotele care i-au cuprins pe toţi cei de faţă – „E o farsă!”, a comentat un expert prezent –, nimeni nu mai avea vreo îndoială: Lemoine era un escroc. Nu era lipsit de umor, dar era escroc.

Cu toate acestea, publicul îi era favorabil, asemenea valetului lui, care declarase: „Ce i-a mai tras pe sfoară, ce geniu!”. Sau ca sora soţiei sale, care a dezvăluit o parte din secretul aurei sale: „Tot francezul a câştigat în faţa englezului. Să încerce Wernher să-şi ia revanşa!”. Naţionalismul antienglez era atunci în toi, ţara fiind prizoniera „complexului Fachoda”, o poziţie în Sudan pe care o Franţă slăbită militar şi diplomatic fusese nevoită s-o cedeze Angliei la sfârşitul anului 1898. Singura care nu se bucura de aventurile lui Lemoine era soţia lui. După fuga soţului, a cerut divorţul. A declarat că nu ştiuse nimic despre trecutul lui. Când ancheta a descoperit condamnările precedente, Lemoine a declarat că erau nişte minciuni care urmăreau să-i slăbească poziţia, că era vorba de altcineva cu acelaşi nume. Ruptura a survenit în momentul eliberării provizorii. Ar fi insultat-o şi ar fi bătut-o pe soţia sa de mai multe ori, ultima dată cu câteva zile înainte de fugă, după ce ea refuzase să-i dea bani. Aceasta chiar a declarat că Lemoine ar fi avut la domiciliul lor, practic sub ochii ei, relaţii adultere cu persoane din anturajul său. În ziua fugii, plecase poate cu sora soţiei lui şi un copil. Obţinuse un paşaport fals prin consulul Franţei la Sofia, în Bulgaria, pe numele cumnatului, cu toate informaţiile necesare.

În decembrie 1908, Parchetul a decis să-l judece în absenţă şi în februarie 1909 a fost condamnat. Ce a făcut el? După Sofia, a plecat la

Budapesta, apoi la Viena, unde a stat până la jumătatea lunii august. După aceea, s-a întors în oraşul său natal, Trieste, la o mătuşă. A făcut-o să creadă că era obligat să se ascundă, căci multinaţionalele diamantului voiau să-l distrugă şi să-i fure secretul. Dar totul avea să se aranjeze curând, căci urma să se căsătorească cu fiica lui sir Julius Wernher, a explicat el, cu toate că Wernher avea doar băieţi! A fost hrănit, a fost adăpostit şi a încercat câteva escrocherii, până când mătuşa, care se informase, l-a dat afară, în noiembrie 1908. Lemoine a dispărut apoi.

Marcel Proust investitor

Dacă această poveste a pasionat publicul timp de şase luni, un simbol al literaturii franceze, Marcel Proust, s-a interesat de ea în mod deosebit. Când Lemoine se juca cu judecătorul Le Poittevin de-a şoarecele şi pisica, Marcel nu publicase încă primul volum din romanul *În căutarea timpului pierdut*, era un dandy, un literat bogat, un moştenitor pur, un rentier. Şi cheltuitor: maşini englezeşti, haine de lux, bijuterii de la Cartier etc.

În zilele de 22 februarie şi 14 şi 21 martie 1908, *Le Figaro* a publicat primele texte ale lui Proust despre cazul Lemoine. Ca un escroc adevărat, Marcel a împrumutat stilul şi personalitatea altor autori celebri şi i-a pus să povestească întâmplarea. Cititor asiduu al ziarului, el cunoştea bine toată istoria. În pastişa după Michelet, Proust a zugrăvit-o „ca un episod al marii lupte dintre bogăţie şi ştiinţă”. În cea după critica lui Émile Faguet, Julius o încasa rău de tot: „Wernher, marele cunoscător în materie de diamante, a înghiţit, şi Wernher, vulpea bătrână, a plătit”. În pastişa *Jurnalului* fraţilor Goncourt, s-a referit la „crima de lezbijuterie”. Şi mai aflăm că „prietenul lor, Marcel Proust, s-ar fi sinucis, după scăderea

valorilor diamantifere, scădere ce i-a spulberat o parte din avere”. Dar, a doua zi, fraţii Goncourt au aflat că „Marcel Proust nu s-a sinucis şi că Lemoine nu inventase nimic”, spre ciuda lor, căci sinuciderea lui Proust legată de o escrocherie cu diamante reprezenta un excelent subiect pentru o piesă de teatru pe care ei n-o mai puteau scrie!

Dar un lucru este adevărat: Marcel Proust deţinea între 70 şi 80 de acţiuni la compania De Beers, moştenite de la unchiul lui, Louis Weil, al căror indice fusese afectat de consecinţele cazului Lemoine, fiindcă valoarea acţiunilor scăzuse. Rentierului i-ar fi scăzut patrimoniul cu 30 000 de franci, care ar echivala astăzi cu 115 000 de euro şi ceva. Proust avea să publice o nouă pastişă de autor despre afacerea Lemoine în *Le Figaro* în martie 1909. Editorii s-au arătat reticenţi mult timp şi a fost nevoie de succesul de care s-a bucurat *Swann* pentru ca Gallimard să publice în 1919 volumul *Pastişe şi amestecuri*, care cuprindea şi textele despre cazul Lemoine. Dar, spre deosebire de alţi escroci din această carte, Lemoine n-a avut onoarea să devină erou de roman, de piesă de teatru sau de film. Ne rămâne acum să istorism sfârşitul poveştii.

Procesul

Dacă Lemoine a dispărut la sfârşitul anului 1909, i s-a dat curând de urmă. Şi asta graţie lui Hans Leitner, agent în afaceri la Londra, sosit de la Viena la Paris pe 9 aprilie. Instalat la hotelul Mollard din strada Saint-Lazare nr. 115, înstăritul călător îşi ducea liniştit viaţa de om de afaceri: după un mic dejun pe la ora 11 îşi vedea de treburi până la ora 17, când venea corespondenţa. Primea puţine scrisori, dar scria multe, pe care le

punea personal la poştă. În restul timpului, se plimba pe bulevarde. La 22:30 era în pat.

Pe 14 aprilie 1909, îl însoţea în strada Brey nr. 111 pe un anume Georges Puzin, care deschisese o librărie. Era a doua oară când se întâlneau de când venise la Paris. O relaţie comercială? De fapt, domnul Puzin nu era altul decât fostul secretar al lui Lemoine. În ziua aceea, doi agenţi de la Siguranţă l-au aşteptat în faţa uşii şi l-au arestat pe… Leitner. Hans Leitner, H.L., Henri Lemoine…

Cum reuşise poliţia să se afle în locul potrivit la momentul potrivit? Cu trei zile înainte, pe 11 aprilie, subşeful Siguranţei pariziene primise un mesaj scurt: „Lemoine e la Paris. Căutaţi pe lângă Étoile”. Un denunţ anonim. Căutând pe lângă Étoile, poliţia l-a localizat pe fostul lui secretar şi a organizat o pândă. Aceasta a dat repede rezultate. Lemoine s-a predat fără împotrivire şi a fost trimis direct la închisoare. El le-a povestit poliţiştilor că, după ce plecase din Trieste, locuise la Londra. Cum nu se schimbase, s-a lăudat că se distrase întâlnindu-l de câteva ori în locuri publice pe Julius Wernher şi acesta nu-l recunoscuse! Nu ştim de ce venise la Paris, cu siguranţă ca să pună la cale noi escrocherii sau poate că anonimatul forţat al fugii nu-i fusese pe plac acestui personaj care – ca toţi escrocii din această carte – avea nevoie de un public ca să trăiască.

Pe 18 mai, a început un nou proces. De data asta, Lemoine era prezent şi a făcut un adevărat show. Presat de întrebările judecătorului, a bătut din picior, a ridicat braţele la cer, s-a enervat, însoţindu-şi răspunsurile cu energice „Ei, drăcie!”. A încercat iar să se dea drept inventator de geniu. A furat praful negru de la Koechlin? Nici vorbă, el îl inventase. De la Moissan, care zicea că reuşise să producă un diamant mic? El i-a transmis secretele lui. A citit *Steaua Sudului* în închisoare? A bătut din picior şi a răspuns: „E doar o coincidenţă bizară!” „Aţi ajuns repede foarte bogat”, i-a zis preşedintele juraţilor. „Dar dumneavoastră, domnule preşedinte, aţi rămas cu cămaşa de la naştere?” Punea el însuşi diamantele în creuzete?

„E încântător ce-mi spuneţi. M-a văzut domnul Wernher punându-le? Nu! Ei drăcie, nu sunt un începător!” Preşedintele i-a cerut în cele din urmă să dezvăluie procedeul. Lemoine a cerut suspendarea şedinţei: a revenit cu o schiţă a cuptorului său, apoi a ţinut un curs de chimie timp de trei sferturi de oră, ca să explice cum a reuşit să producă diamante, până în momentul fatidic în care trebuia să ofere soluţia, când a încheiat zicând: „Şi-uite aşa fac!”. A vorbit mai bine de trei ore înainte de pledoaria avocaţilor, care a provocat următoarea replică din partea avocatului lui Julius Wernher: „Nu ştiu dacă a urcat vreodată pe scenă, dar ştiu că pare întotdeauna că coboară de pe scenă!”.

Henri Lemoine avea şi el avocat, o persoană bine-cunoscută. L-am mai întâlnit în această carte: maestrul Fernand Labori, apărătorul căpitanului Dreyfus şi al escroacei Thérèse Humbert. Strategia lui se baza pe un principiu foarte cunoscut: cea mai bună apărare e atacul. Atacul împotriva experţilor care au identificat diamantele produse de Lemoine ca provenind de la o mină a companiei De Beers: condiţiile în care le-au recunoscut ar fi fost, după spusele avocatului, „dintre cele mai suspecte”.

Cel mai criticat a fost Julius Wernher: ar fi fost escrocherie dacă acesta ar fi fost înşelat; or, n-a fost cazul. În fiecare etapă, el a ştiut că Lemoine nu putea să producă diamante, dar s-a folosit de asta ca să dea o lovitură la bursă contra acţiunilor companiei De Beers. Dovezile? Iată-le! Dacă ar fi vrut într-adevăr să controleze calitatea diamantelor, ar fi cerut să fie expertizate, dar n-o făcuse. „Nu eu trebuia să dovedesc că fac diamante, ci acei domni trebuiau să dovedească că nu fac”, explicase Lemoine cât se putea de serios. Se ştia că Wernher şi Beit preferaseră să păstreze secretul. Faimoasa formulă falsă de producere a diamantelor? Lemoine a scris-o în Anglia şi i-a citit-o lui Wernher înainte de a sigila plicul. Wernher trebuia să fi văzut că era falsă. „Eu nu sunt chimist”, a explicat el. „Formula mi s-a părut într-adevăr simplă, dar n-aveam experienţa necesară ca să studiez îndeaproape termenii chimici folosiţi, despre care nu ştiam nimic.”

În final, părerea lui Labori a fost că Wernher a vrut să exploateze invenţia lui Lemoine împotriva companiei De Beers, să-l împiedice pe clientul lui să-şi dezvolte invenţia ca să-şi vândă el diamantele naturale şi să dea o lovitură la bursă prin mişcări nu artificiale, ci „artificioase" cu acţiunile companiei De Beers. Totuşi, demonstraţiile lui financiare erau vagi şi s-a înţeles că se bazau în parte pe faptul că, pe cât oferi mai multe diamante, pe atât preţul lor urcă… În final, Lemoine devenea aproape o victimă şi Wernher „jefuitor", avocatul sugerând de mai multe ori că nimeni nu trebuie să aibă încredere în el şi nici să se lase impresionat de acest britanic bogat.

Pledoaria avocatului Labori n-a convins pe nimeni. „E uşor să-i demonstrezi domnului Lemoine că e inventator. Dar nu de diamante, ci de explicaţii", s-a amuzat avocatul lui Julius Wernher.

„Lemoine nu e nici savant, nici măcar alchimist. Ci doar un scamator banal, ceea ce în limbaj juridic tribunalul numeşte escroc", citeai în numărul din 6 iulie 1909 al ziarului *Le Figaro*. Henri Lemoine a fost condamnat la şase ani închisoare şi o interdicţie de şedere de cinci ani. Avea să facă recurs în 1910, dar condamnarea i-a fost menţinută şi recursul respins pe 25 iunie 1910. Fiind recidivist, a trebuit probabil să-şi ispăşească cei şase ani de închisoare şi a ieşit în timpul Primului Război Mondial. I s-a pierdut complet urma şi nu ştie nimeni ce s-a mai întâmplat cu el. Julius Wernher a ajuns mai întâi de râsul lumii bune din Paris: halal escrocherie! Aceasta nu l-a împiedicat să revină ca să asiste la proces în vara anului 1909 şi la recursul din 1910. În perioada respectivă, era bolnav şi, cu toate că mărturisea în scrisori tensiunea pe care i-o provoca această poveste, ea nu însemna nimic în comparaţie cu problemele pe care i le făcea unul dintre fiii săi, ce-şi ducea viaţa cheltuind banii tatălui, lăsând datorii la hoteluri şi la jocurile de noroc. Bolnav şi slăbit, Wernher a murit pe 21 mai 1912, ştiindu-l pe Lemoine în închisoare. Averea lui era evaluată atunci la 11,5 milioane de lire sterline, care astăzi ar însemna în

jur de 1,5 miliarde de euro, fiind cel mai bogat dintre *randlords*, acei aventurieri ai diamantelor din secolul al XIX-lea.

O escrocherie în pas cu vremea

Credinţa în progresul ştiinţific îl face oare pe om credul? Cazul Lemoine pare s-o dovedească. Barboux, decanul baroului, avocatul lui Julius Wernher, a subliniat astfel că perioada era propice acestui gen de escrocherie: „O găsesc într-o anumită stare de spirit ştiinţific. În epoca noastră, un anumit număr de savanţi […] nutresc vise care, fără a fi chiar vise de alchimişti, seamănă cu ele". Savanţii, scria el, „creează o ambianţă periculoasă, un mediu favorabil în care se dezvoltă de minune microbul etern al credulităţii".

Într-un interviu publicat în ziarul *Le XIXe siècle*, Julius Wernher a exprimat aceeaşi opinie:

> Un savant ilustru, compatriotul dumneavoastră, domnul Moissan, cristalizase deja carbonul (adică făcuse diamant) în particule infinitezimale. Ceea ce a schiţat el, altul putea să perfecţioneze. Să fie oare naivitate din partea noastră dacă admitem ca posibilă perfecţionarea descoperirii lui Moissan? Oare n-am făcut de 50 de ani invenţii mai minunate decât ar fi diamantul artificial, identic din punct de vedere chimic cu diamantul natural? Cine ar fi crezut în telefon înainte ca Edison să-l demonstreze şi să-l facă să funcţioneze? Şi telegrafia fără fir? Şi automobilul care merge mai repede decât expresul? Şi dirijabilul? Şi aeroplanul care zboară ca o pasăre? Putem

deci să ne aşteptăm la orice din partea ştiinţelor fizice şi chimice. De ce nu ne-am aştepta, după Moisson, şi la diamantul artificial?

Epoca era în întregime dominată de convingerea că ştiinţa poate să supună natura. Romanele lui Jules Verne erau o dovadă. Din 1901, a început decernarea primelor Premii Nobel – cel pentru fizică i-a recompensat curând pe Pierre şi Marie Curie pentru lucrările lor în domeniul radioactivităţii. Chimia progresa odată cu publicarea sistemului periodic al elementelor creat de Mendeleev, Pasteur îşi breveta descoperirile, Freud îşi publica primele cărţi, Méliès făcea primele filme. Şi jurnalistul Gilbert Caseneuve îşi amintea o anecdotă care spunea că o firmă de lenjerie londoneză făcuse avere la sfârşitul secolului al XIX-lea propunându-le clientelor lenjerie intimă rezistentă la razele X! În acest mediu fertil îşi construise Lemoine escrocheria. N-a fost singurul. René Étienne, care îşi zicea conte de Chambert, îl storsese de bani pe un investitor căruia îi promisese un procedeu care permitea ca tablourile vechi să arate ca noi cu ajutorul undelor hertziene. Arestat, a cerut tot timpul eliberarea provizorie ca să dovedească faptul că este în stare s-o facă… şi a fost eliberat în decembrie 1909, deoarece pretextase, asemenea lui Lemoine, că este un secret şi trebuie lăsat să-şi facă experienţele!

Afacerea diamantelor a căpătat o dimensiune simbolică suplimentară fiindcă un francez neînsemnat atacase un britanic bogat şi chiar o companie multinaţională. Epoca a fost marcată de ceea ce economiştii au numit „prima globalizare”. După cum scria atunci tânărul economist britanic ce urma să să devină celebru John Maynard Keynes în cartea sa *Consecinţele economice ale păcii*, „un locuitor din Londra putea, sorbindu-şi ceaiul dimineaţa, să comande prin telefon produse variate de pe întregul pământ în cantitatea dorită şi să se aştepte să le vadă curând aşezate la uşa lui. În acelaşi moment şi cu aceleaşi mijloace, putea să-şi

rişte avutul în resurse naturale sau afaceri noi din orice colţ al lumii şi să ia parte, fără efort sau griji, la succesul şi avantajele lor sperate".

Se putea cumpăra producţia întregului pământ şi se putea investi oriunde în „resurse naturale". Nu întâmplător citase Keynes acest sector în mod deosebit. Cu toate că existau câteva companii multinaţionale, instalate în câteva ţări, cum ar fi Singer sau Siemens, grosul investiţiilor din străinătate se îndrepta spre sectoarele resurselor naturale şi transporturilor. Antreprenorii şi financiarii din Anglia erau atunci primii investitori globali. Care era principala destinaţie, de departe, a acestor capitaluri în străinătate? Africa de Sud. Principalele sectoare de investiţie: calea ferată şi minele. Să escrochezi o companie multinaţională la acea epocă însemna deci în mod inexorabil să vizezi o întreprindere minieră prezentă în Africa de Sud. Sau o firmă de căi ferate: putem pune prinsoare că zac în anumite dulapuri câteva schelete ale unor escrocherii cu transportul feroviar!

Un secol mai târziu

Istoria n-a reţinut numele lui Tracy Hall, un american care a murit în 2008. Cercetător în laboratorul companiei General Electric, el este considerat cel ce a reuşit primul, în 1945, să producă un diamant sintetic şi, mai ales, să elaboreze o metodă care să facă posibilă o producţie industrială (un diamant artificial ar fi fost produs în Suedia în 1953). Utilizate întâi în industrie, diamantele sintetice au aşteptat încă 50 de ani ca să fie vândute unor persoane particulare. Se pare că succesorii lui Julius Wernher au avut grijă să-şi protejeze monopolul. Dar tot felul de start-up-uri au asediat piaţa, asemenea companiei Diamond Foundry,

susţinută de actorul Leonardo DiCaprio, angajat în lupta contra „diamantelor sângerii”, pietre preţioase exploatate ilegal în zone de conflict pentru finanţarea achiziţiilor de arme.

În cele din urmă, vestea a venit în iunie 2018, la 110 ani după procesul lui Lemoine: compania multinaţională De Beers a anunţat că va comercializa, sub marca Lightbox, bijuterii fabricate în laborator. Filiala sa Element Six a dezvoltat o metodă de producţie care îi permite să creeze pietre sintetice nu doar mai ieftine decât cele naturale, ci mai ieftine şi decât celelalte diamante sintetice. În momentul în care experţii sunt unanim de acord că producţia de diamante naturale se va epuiza prin 2030, piaţa diamantelor de laborator pare să aibă un viitor luminos. Şi compania De Beers intenţionează să fie lider şi aici. Ei, drăcie!

1. Blestemul diamantelor: Barnato a murit la 44 de ani, pe jumătate nebun, aruncându-se de pe un vapor, Rhodes la 48 de ani, Beit la 53 de ani. Doar Philipson-Stow a scăpat de o moarte prematură, fiind singurul care a demisionat din funcţie…

2* Jules Verne, *Steaua Sudului. Ţara Diamantelor*, în româneşte de Ion Hobana, Editura Ion Creangă, Bucureşti, 1973, p. 77 (n.red.).

3. Un film inspirat de acest roman a apărut pe ecrane în 1969, cu Orson Welles şi Ursula Andress, despre care se va spune, ca să fim politicoşi, că nu s-a ridicat la înălţimea cărţii.

Capitolul 5

Ivar Kreuger sau marea sifonare a capitalului mondial

În care apar Raymond Poincaré, Herbert Hoover, regele Suediei, John Pierpont Morgan, Jean Monnet, Greta Garbo, Aldous Huxley, Graham Greene, Ayn Rand şi compania de film Warner

> Iată un om care avea poate cea mai mare şi mai clară inteligenţă în materie de afaceri din epoca lui. Un om ale cărui numeroase activităţi slujeau în sensul cel mai larg interesul general.
>
> John Maynard Keynes

> Domnul Kreuger este un industriaş foarte inteligent, foarte onorabil şi foarte stimat în Suedia.
>
> Raymond Poincaré

> Mi-am construit afacerea pe baza cea mai solidă cu putinţă: nebunia oamenilor.

Ivar Kreuger

„Mă iei drept un escroc?”

Ivar Kreuger

Jean-Baptiste Bernadotte era un fiu bun: ca să-i facă plăcere tatălui său, procuror, studia dreptul. Dar se plictisea rău de tot. De aceea, la moartea acestuia, a schimbat radical calea pe care pornise şi s-a înrolat în armată la 17 ani. A făcut o carieră frumoasă şi s-ar fi putut limita la asta. Mai ales că, alegere riscantă, refuzase să susţină lovitura de stat a lui Bonaparte de la 18 Brumar. Totuşi, i s-a alăturat în cele din urmă lui Napoleon în 1804 şi a devenit mareşal al Imperiului. Au urmat victorii superbe şi câteva înfrângeri, apoi dizgraţia. Contingenţele istoriei Suediei (un rege fără copii, teama de Franţa) l-au făcut să se prezinte în 1810 la alegerea pentru titlul de prinţ moştenitor al Suediei… şi a fost ales! Regele Suediei i-a devenit tată adoptiv şi el i-a succedat în 1818. Ce destin!

De atunci, generaţie după generaţie, moştenitorii lui au domnit în ţara situată în nordul Europei. În acea zi de sâmbătă 12 martie a anului 1932, regele Gustav al V-lea al Suediei, un Bernadotte deci, strănepot al mareşalului nostru, se afla la Nisa, unde petrecea câteva luni în fiecare an. Adora Franţa şi îndeosebi Riviera. Viaţa aici era frumoasă, clima, blândă, iar regele putea să se consacre sportului său preferat, tenisul, şi, foarte discret, relaţiilor sale particulare: nu şedea bine să-şi afişeze homosexualitatea în ţara lui. Suveranul tocmai se aşezase la masă să ia cina când i-a fost adus un mesaj. A pălit, s-a ridicat de la masă şi s-a îndreptat direct spre aeroport, întorcându-se grabnic acasă.

În acelaşi moment, prinţul moştenitor Gustav Adolf asista la Stockholm la ceremonia de iniţiere masonică a fiului său. Francmasoneria se implantase în Suedia de la mijlocul secolului al XVIII-lea şi familia Bernadotte era una dintre cele mai ilustre reprezentante ale ei. Un mesager

s-a apropiat de prinţ. Acesta a pălit şi a părăsit în grabă ceremonia, s-a întors la palat şi a convocat de urgenţă Consiliul de Miniştri pentru a doua zi dimineaţă. Agitaţia s-a răspândit pe străzile oraşului, oamenii se adunau cam peste tot.

Toţi erau uluiţi de vestea primită: Ivar Kreuger, eroul lor naţional, omul cel mai bogat din Europa, cel care se întâlnea cu oamenii cei mai puternici de pe ambele maluri ale Atlanticului, tocmai murise la doar 52 de ani. Lucru şi mai surprinzător, se sinucisese. Era de neînţeles.

Ţara şi restul lumii vor avea nevoie de mai puţin de o lună ca să găsească cheia misterului: acel industriaş şi financiar reputat fusese în realitate escrocul cel mai înzestrat din generaţia lui. Timp de vreo 15 ani, înşelase pe toată lumea. Pe de o parte, fusese un industriaş care instaurase un cvasi-monopol mondial în privinţa vânzării de chibrituri şi un investitor financiar cunoscut; pe de altă parte, fusese un rege al opacităţii, mai ales graţie unei utilizări precoce a paradisurilor fiscale. Un geniu şi un escroc.

Formarea unui trişor

Trebuie să fim circumspecţi căci, ştiind ce a devenit Kreuger, am putea fi tentaţi să rescriem istoria ca să vedem în tinereţea lui semnele prevestitoare ale unei cariere de trişor. Şi totuşi, acesta e adevărul: mărturiile despre minciunile şi micile urzeli ale tânărului suedez sunt numeroase.

Ivar Kreuger s-a născut pe 2 martie 1880 la Kalmar, un orăşel de pe ţărmul mării situat în sud-estul Suediei. Avea două surori mai mari şi după el au urmat alte două şi un frate, Torsten, care i s-a alăturat în afaceri. Dar,

pe lângă pungăşiile obişnuite (o carte închisă pe masă, alta deschisă pe genunchi ca să răspundă profesorului), elevul avea şi reputaţia de mare mincinos. Din cauza comportamentului său rezervat fusese poreclit „singuraticul”. În liceu, i s-a zis şi „făţarnicul”, pentru că îşi minţea cu uşurinţă colegii.

După ce şi-a luat bacalaureatul, tânărul provincial a plecat la Stockholm să se facă inginer. Examenul la mineralogie este un episod repetat în toate biografiile lui. Principiul era simplu: examinatorul împărţea o mână generoasă de pietre fiecărui student, care trebuia să numească cât putea de multe. Kreuger le-a identificat pe toate fără greşeală. Când colegii, surprinşi, l-au întrebat cum reuşise această ispravă, răspunsul a fost simplu: le ascunsese în buzunar pe cele de al căror nume nu era sigur!

După obţinerea diplomei, Kreuger nu s-a văzut lucrând în micile fabrici de chibrituri conduse de tatăl lui. Suedia săracă şi rurală de la sfârşitul secolului al XIX-lea nu-l satisfăcea. După exemplul a mai bine de un milion dintre compatrioţii lui care au călătorit de cealaltă parte a Atlanticului între 1830 şi 1930 – dintr-o populaţie de cinci milioane de locuitori la finele secolului al XIX-lea –, a plecat şi el în SUA.

În 1900, Ellis Island şi Statuia Libertăţii au văzut trecând şiruri întregi de emigranţi. Kreuger a găsit cu greu de lucru, o slujbă modestă, de agent imobiliar pentru emigranţii europeni. La familia olandeză care îl găzduia locuise înaintea lui un arhitect ce lăsase planul unei căsuţe. În ziua în care un vechi client de-al arhitectului s-a prezentat ca să afle dacă planurile lui vor fi gata curând, studiile de inginerie i-au permis lui Kreuger să finalizeze documentele găsite şi să le vândă ca şi cum ar fi fost ale sale. Când eşti în pană de bani…

A intrat apoi în afacerile cu construcţii, ceea ce a marcat adevăratul său debut profesional. Un proiect de pod l-a purtat în Mexic, unde echipa de 15 ingineri din care făcea parte a fost decimată de o epidemie de

friguri. Doar doi s-au mai întors. Alte şantiere l-au făcut să se deplaseze în Canada şi la New York, unde a contribuit, printre altele, la extinderea Universităţii Syracuse şi la construirea hotelurilor Plaza şi St. Regis.

În 1904, se afla în Africa de Sud la o nouă construcţie, experienţă pe care a agrementat-o deschizând un restaurant şi făcând speculaţii legate de cursul aurului – Kreuger avea simţul afacerilor. A trecut apoi prin Africa de Est, India, după care a ajuns la Paris, unde a profitat de şedere ca să înveţe franceza timp de câteva luni.

În toţi aceşti ani a fost în Germania, Franţa, Anglia, Africa, India şi de trei ori în SUA, unde nu a scăpat ocazia să viziteze de câteva ori Bursa. Se mai ştie că a citit cu atenţie biografiile unor mari financiari americani, cum ar fi cei din familia Rockefeller, cărora le-a studiat îndeaproape imperiul Standard Oil.

Ultima anecdotă americană, povestită de biograful lui suedez, Lars-Erik Thunholm: în ianuarie 1907, şi-a trimis candidatura la societatea Bell Engineering & Construction. Scrisoarea de motivare este un *must*… de minciuni. Afirma că avea 33 de ani, deşi urma să împlinească 27, pretindea că lucrase doi ani în Germania, apoi doi ani în Franţa, timp în care îşi făcuse studiile în Suedia, apoi alţi doi ani şi jumătate la Chicago într-o perioadă în care încă nu pusese piciorul în SUA! Pe scurt, un CV complet exagerat (dar în mod inutil, deoarece nu a fost angajat).

După şapte ani de cutreierat lumea, s-a întors în Suedia în toamna anului 1907.

Chibriturile suedeze

Înainte de a ajunge escroc, Kreuger a fost un industriaş adevărat, un şef de companie inovator şi dominator, chiar dacă metodele lui erau foarte departe de a respecta legile unei concurenţe libere şi nedenaturate.

Prima etapă: sectorul construcţiilor. Munca în SUA l-a ajutat să descopere noile tehnici ale betonului armat care consolidează clădirile. Din mai 1908, la 28 de ani, s-a asociat cu Paul Toll, în vârstă de 25 de ani, unul dintre puţinii ingineri suedezi care cunoşteau această tehnică, pentru a înfiinţa societatea de construcţii Kreuger & Toll. Calitatea muncii noii firme a fost foarte repede apreciată. Cei doi se completau reciproc: Kreuger găsea afaceri şi finanţări, Toll construia. Firma lor a fost prima care se angaja să predea clădirile la o dată fixată, cu penalităţi în caz de întârziere şi bonusuri în caz de livrare anticipată. După încheierea contractului, echipele lucrau zi şi noapte ca să termine în avans, chiar dacă pentru asta trebuia „convinsă" poliţia să închidă ochii la plângerile vecinilor ce nu mai suportau zgomotul şi lumina puternică din timpul nopţii. Cei doi asociaţi au obţinut contractul pentru construirea câtorva edificii din Stockholm, printre care şi Stadionul Olimpic pentru Jocurile din 1912, care există încă, pe care Pierre de Coubertin l-a salutat ca pe „un model al genului". Kreuger & Toll a devenit prima companie din sectorul ei şi a început să-şi facă o reputaţie la nivel european, deschizându-şi filiale în Germania, Finlanda şi Rusia.

Dar construcţiile nu erau suficiente pentru a satisface ambiţiile lui Kreuger. Urmarea logică: a investit în afaceri imobiliare. Apoi a început să fie interesat de afacerile tatălui său. În 1913, a decis fuzionarea celor două fabrici ale familiei cu altele nouă. A dezvoltat o adevărată strategie industrială, închizând cele mai vechi centre de producere a chibriturilor şi modernizându-le pe celelalte; a sporit astfel mult productivitatea, ceea ce i-a permis să câştige în competitivitate şi să dezvolte exporturile. Încă din

1917, a fost în măsură să fuzioneze cu cel mai mare actor din acest sector şi a înfiinţat Swedish Match, la care deţinea jumătate din acţiuni cu titlu personal şi 13% în plus prin intermediul Kreuger & Toll. Cu câteva luni înainte, făcuse din prima lui companie două entităţi: Kreuger & Toll Building, consacrată afacerii cu construcţii şi lăsată lui Paul Toll, şi Kreuger & Toll Inc., un holding financiar, cap de pod al tuturor aventurilor în care avea să se lanseze. Până atunci, se comportase ca un adevărat strateg industrial.

Primul Război Mondial i-a susţinut dezvoltarea afacerii: fiecare soldat pleca cu cutia lui de chibrituri în raniţă. În plus, Kreuger s-a aflat la originea unei superstiţii conform căreia nu trebuia să aprinzi niciodată mai mult de două ţigări cu acelaşi chibrit: la prima, erai localizat de inamic, la a doua, te ţintea, la a treia, te ucidea!

În cursul următorilor zece ani, nu a avut linişte până n-a construit un adevărat imperiu. Astfel, la sfârşitul anilor 1920, a ajuns în fruntea unei multinaţionale care număra 250 de uzine repartizate în 43 de ţări şi care controla trei sferturi din piaţa mondială, în afară de Rusia. S-a angajat atunci într-o strategie de „urcare pe filieră”: a preluat controlul întreprinderilor care vindeau maşini moderne ce permiteau fabricarea de chibrituri, apoi al celor care furnizau lemnul adaptat, fără a uita câteva uzine chimice pentru partea inflamabilă.

Evident, Kreuger ştia ce voia. Nu era genul de om care să accepte un „nu” şi, ca să se impună într-o ţară, n-a ezitat să folosească toate vicleniile posibile – scopul scuză întotdeauna mijloacele. De exemplu, trimitea oameni să propună cumpărarea unor uzine la un preţ intenţionat subevaluat, apoi intervenea personal ca să propună un preţ mai ridicat. Dacă nu mergea aşa, recurgea la o strategie pe care avea s-o folosească frecvent în multe domenii: plătea mai mult decât era cazul, punând pe masă oferte greu de refuzat. În Japonia, în faţa refuzului producătorilor locali de a-i face loc, a cumpărat discret uzinele care produceau fosfor şi

astfel, nemaiavând acces la o materie primă esenţială, aceştia au devenit mai înţelegători. În Anglia, a controlat un producător important şi a format un cartel cu celălalt. În SUA – s-a aflat după moartea lui – cumpărase în secret acţiuni ale principalului producător. În caz de rezistenţă puternică, vindea în pierdere ca să-şi distrugă adversarii şi să-şi instaureze supremaţia. Şi, de îndată ce prelua controlul într-o ţară, preţurile creşteau mult.

Pe scurt, Kreuger nu era un delicat. Se comporta totuşi ca un om de afaceri puternic din epoca lui. Desigur, o minte ceva mai iscoditoare ar fi putut să-şi dea seama că o parte din imperiu ţinea, încă din cea de-a doua jumătate a anilor 1910, de utilizarea unei „contabilităţi creative" care umfla artificial rezultatele. Genul de trucuri care te fac un patron şiret, dar încă nu un virtuoz al escrocheriei mondiale.

Totuşi, aceasta a fost calea pe care a apucat-o. Capacitatea lui de inovare fără limite i-a permis să se bazeze pe spiritul de speculaţie şi pe slăbiciunile guvernanţei corporative din anii 1920 ca să construiască o uzină cu opacitate ale cărei principii, la o scară mai mare, sunt reproduse de multinaţionalele din zilele noastre, care se folosesc de ele îndeosebi ca să scape de impozite. La fel a făcut şi Kreuger, dar asta a fost doar cireaşa de pe tortul unei organizări subtile pentru deturnarea banilor investitorilor. Şi în proporţii incredibile, graţie accesului pe care l-a obţinut la cea mai mare piaţă din lume a sumelor economisite aflate în căutarea unor oportunităţi de investiţii: SUA.

Acţiuni preliminare

Dacă primele rezultate industriale ale lui Kreuger au putut să fie supraestimate de o contabilitate nu prea demnă de încredere, în schimb pătrunderea sa în lumea finanţelor speculative a anilor 1920 a făcut din el un escroc de legendă.

Începuturile sale în industrie au fost cât se poate de clasice în privinţa mijloacelor de finanţare utilizate, chiar dacă sumele erau deja extravagante. Şi-a finanţat dezvoltarea prin emiterea de acţiuni la bursă. A atras investitori graţie unor promisiuni de dividende foarte generoase, cu randament de 20% şi chiar mai mult. O strategie care comportă o constrângere puternică: trebuia să fie în stare să obţină destul profit ca să-i remunereze pe investitori. Astfel se explică în parte strădania sa de a obţine monopolul mondial al chibriturilor, pentru a elimina orice concurenţă şi a putea fixa preţuri suficient de mari ca să asigure un nivel înalt de rentabilitate.

Kreuger a apelat şi la împrumuturi de la băncile suedeze, împrumuturi enorme. În aşa măsură încât, încă din decembrie 1920, autoritatea de reglementare locală s-a îngrijorat. Mai mult, în anul următor, una dintre cele mai importante bănci creditoare i-a cerut lui Oscar Sillén, profesor la Stockholm Business School, să examineze mai atent contabilitatea lui Kreuger. Raportul, remis în decembrie 1921, a fost năucitor: „Nu pot, în ciuda multor cercetări, să dau un aviz definitiv şi concluziv despre situaţia financiară a trustului de chibrituri”. Şi Sillén a subliniat complexitatea financiară şi gigantismul imperiului lui Kreuger, anvergura împrumuturilor care îi erau acordate bazându-se doar pe încrederea individuală în patron.

Şi încă nu era nimic faţă de ce avea să urmeze! Acest „lansator de alertă” suedez înţelesese deja multe şi raportul lui ar fi trebuit să-i pună pe fugă pe toţi potenţialii investitori. Dar n-a fost aşa. Kreuger a reuşit cu

măiestrie să penetreze piaţa banului de dincolo de Atlantic. Prudent, a atacat întâi prin intermediul pieţei financiare londoneze.

Acest ocol se explică prin faptul că suedezul nostru încercase deja să se implanteze pe piaţa americană încă din 1919. Crease compania American Kreuger & Toll, destinată să lărgească imperiul chibriturilor construit de el. Dar se lovise acolo de reguli antitrust mai drastice decât în Europa şi de societăţi locale bine instalate. Necesitatea de a plăti enormele costuri financiare, dividende şi dobânzi legate de dezvoltarea imperiului său l-a împins să-şi încerce din nou norocul pe vasta piaţă din SUA. De data asta, şi-a reperat ţinta şi, ca să fie sigur că o va atinge, a folosit trei metode.

Ţinta era o bancă mică de afaceri, Lee, Higginson & Co. Ea nu dispunea de puterea financiară a unor mastodonţi precum J.P. Morgan sau City Bank (predecesoarea marii bănci actuale Citigroup). Înfiinţată în 1848, jucase totuşi un rol important în finanţarea noii economii a SUA de la sfârşitul secolului al XIX-lea – căile ferate – şi lucra pentru mari companii precum General Motors, AT&T sau General Electric.

Prima metodă: Kreuger a abordat banca americană prin filiala ei londoneză. I-a încredinţat 40% dintr-o emisiune enormă de acţiuni destinată să dubleze capitalul companiei Swedish Match. Totuşi, atunci când brokerii suedezi – intermediarii financiari care cumpărau acţiunile ca să le revândă clienţilor lor cu un comision – i-au plătit preţul normal al acţiunii, el a oferit o reducere confidenţială de o treime din preţ pentru britanici. De-ajuns pentru ca aceştia să facă un profit excepţional. Vestea a făcut înconjurul pieţelor financiare – cu Kreuger, poţi să câştigi bani buni – şi a ajuns, firește, la banca-mamă americană.

Din pură întâmplare – de fapt, a doua metodă folosită de Kreuger –, Donald Durand, unul dintre asociaţii băncii Lee, Higginson & Co, a primit vizita unui financiar suedez stabilit în SUA pe care îl cunoştea, care i-a strecurat neglijent în cursul conversaţiei tot binele pe care îl gândea

despre Kreuger (o mică dovadă de recunoştinţă, căci acesta din urmă îl ajutase să câştige mulţi bani în trecut). În fine, a treia metodă: ce ciudat, Kreuger tocmai călătorea spre SUA! La bordul vasului de lux care îl aducea, a avut grijă să se facă remarcat monopolizând cabina de transmisie – „Ce om de afaceri!" – şi utilizând una dintre tehnicile sale preferate: învăţarea pe de rost a unui dosar şi aducerea lui în discuţie cu un aer neglijent – „Ce cunoaştere a lumii!". În port, presa a fost prezentă ca să-i pună întrebări acelui mare industriaş şi financiar european care cunoştea atât de bine SUA… Prologul s-a terminat, ne aflăm în ultimele luni ale anului 1922 şi Kreuger a intrat în scenă. S-a potrivit bine: Donald Durand dorea din tot sufletul să-l întâlnească.

Marea sifonare sau cum să furi două miliarde de dolari

La moartea sa, anchetatorii au arătat că, între 1917 şi 1932, în principal începând din 1922-1923, Kreuger pusese mâna pe echivalentul a 13 miliarde de dolari din zilele noastre, o sumă enormă, din care două miliarde fuseseră deturnate spre puşculiţa personală – cu siguranţă, escrocheria secolului! Aspectul cel mai fabulos al poveştii este că a realizat această ispravă nu numai la lumina zilei şi sub ochii întregii lumi financiare, ci şi implicând mari state europene, ca Franţa şi Anglia, şi instalându-se în centrul diplomaţiei economice mondiale din perioada interbelică. Cum a reuşit toate astea?

Personalitatea lui Kreuger

În rândul financiarilor francezi, lui Kreuger i se zicea „păsărarul”, cel care prinde păsările în laţ. Impresia pe care o lăsa interlocutorilor implica mai întâi vorbirea: discursuri ţinute întotdeauna din memorie, fără nicio notă, întrerupte de pauze lungi. Toţi mincinoşii trebuie să aibă memorie bună şi acesta era unul dintre atuurile suedezului. Multe persoane au confirmat că avea capacitatea de a vorbi despre numeroase subiecte sau de a înşira serii de cifre fără greşeală. Ştim că îşi pregătea întotdeauna reuniunile şi studia subiectele înainte de a le expune, dar capacitatea de memorare l-a ajutat mult să captiveze persoanele care ajungeau să facă afaceri cu el.

Averea lui Kreuger şi ostentaţia care o însoţea reprezentau o altă sursă de încredere în persoana lui: omul chiar reuşise în viaţă! Locuinţele sale erau la înălţimea veniturilor – un hotel de lux cu 23 de încăperi la Stockholm, un *penthouse* cu 10 încăperi la New York, pe Park Avenue nr. 791, un apartament impunător la Paris, la etajul al treilea, pe Avenue Emmanuel III nr. 5, devenită în 1945 Avenue Franklin Roosevelt. Cu foarte puţin timp înainte de a se sinucide, Kreuger superviza lucrările noii sale locuinţe pariziene din Piaţa Vendôme, înzestrată cu patru apartamente, bibliotecă, grădină pe acoperiş, seră pentru orhidee etc. Şi nu trebuie să uităm locurile în care petrecea mai puţin timp, dar care erau permanent pregătite să-l primească la Berlin sau la Moscova, precum şi apartamentul rezervat cu anul la hotelul Carlton din Londra.

Apartamentele lui conţineau mobilier scump şi opere de artă, grămezi de flori şi un număr incredibil de haine, ceea ce îi permitea să călătorească fără bagaje. Trei ambarcaţiuni, două automobile Rolls-Royce, un Cadillac şi un Panhard îi serveau pentru deplasări. Pe scurt, a folosit o parte deloc neglijabilă din banii deturnaţi ca să-şi asigure un stil de viaţă extrem de luxos.

Kreuger afişa întotdeauna o faţă impasibilă, lipsită de expresie. Construise în jurul lui legenda unui om tăcut. Jurnalistul american Isaac Marcosson, care îl întrebase despre secretele succesului său, primise următorul răspuns: „Succesului meu i se pot atribui probabil trei cauze: prima e tăcerea, a doua, mai multă tăcere, iar a treia, şi mai multă tăcere". Termenul potrivit ar fi fost mai degrabă „opacitate"! La Stockholm, era cunoscută „încăperea tăcerii", în care regele chibriturilor intra să se odihnească – în realitate, era vorba despre locul în care îşi ţinea seiful, acolo unde, după moartea sa, s-au găsit dovezile esenţiale ale escrocheriilor lui.

Cei ce i-au stat în preajmă au subliniat că era un om închis, insensibil la sentimentele celorlalţi, fără nicio empatie sau emoţie. Un comportament patologic pus în evidenţă şi în cazul Thérèse Humbert şi pe care îl vom întâlni şi la Bernard Madoff. Un exemplu: atunci când criza s-a intensificat, în 1931, în momentul în care doctorul lui din Paris a găsit cu ce să-i aline durerile cauzate de un ulcer, în semn de recunoştinţă, deşi ştia că începuse falimentul, l-a îndemnat pe medic să-şi plaseze economiile în acţiuni Kreuger & Toll!

Femeile care au trecut prin viaţa lui Kreuger au confirmat lipsa lui de sensibilitate. Fizioterapeuta suedeză Ingeborg Heberth, care i-a fost amantă cu intermitenţă timp de 17 ani, a povestit relaţia cu el într-o carte: ea vorbeşte despre un bărbat care nu suporta legăturile personale, trecea de la o femeie la alta şi avea o mare nevoie de singurătate. La moartea lui, s-a descoperit că întreţinea vreo 12 femei în Europa. Le dădea bani, uneia îi cumpărase un magazin, alteia îi oferise un rol într-un film. Relaţiile lui includeau femei bogate şi inteligente, dar şi „demimondene", cum se spunea în epocă; unul dintre biografii lui, William Stoneman, a scris pe bună dreptate că Kreuger combina „gusturile unui gentleman perfect cu cele ale unui depravat".

În apartamentul lui de la New York s-au descoperit într-un sertar o grămadă de bijuterii scumpe, împreună cu fotografiile cu dedicaţie ale unor actriţe aspirante. De la începutul anilor 1920, Kreuger investise în industria filmului din Suedia şi, mai târziu, din SUA. În ţara natală, a ajutat mult o tânără de 15 ani, Greta Gustafsson, pe care a pus-o să urmeze cursuri de manechin şi de artă dramatică şi căreia i-a finanţat primele roluri de figurantă, apoi de actriţă. O femeie care a devenit o actriţă celebră, cu aceeaşi aplecare ca el spre umbră şi secret: Greta Garbo.

Ultim detaliu: s-au găsit la el multe biografii de oameni celebri. Îndeosebi una dintre ele îl fascina, cea a lui Napoleon, un împărat autocrat pornit să cucerească lumea… Pentru asta îşi folosise armatele şi geniul militar. Kreuger plecase singur la luptă, înarmat cu geniul lui financiar.

Regele inovaţiei financiare

Donald Durant era un *self-made man*: tânăr newyorkez, pornise de jos şi în 1922 era deja bine instalat în banca de afaceri Lee, Higginson & Co, care tocmai îl promovase „partener”, ceea ce însemna că avea dreptul la o parte din beneficii. Sarcina lui era să exploreze noi pieţe şi să găsească noi clienţi: pica bine, căci Kreuger tocmai sosea în SUA. Durant a fost impresionat de personaj, de cunoaşterea pe care o avea asupra lumii, de succesele lui industriale.

Bursa americană din anii 1920 trăia o perioadă euforică. Asta însemna că depunătorii americani erau gata să parieze pe aproape orice companie. Dar şi că oportunităţile nu lipseau. Însă nimeni nu era deosebit de nerăbdător să-şi încredinţeze banii unui suedez, fie el regele chibriturilor sau nu. Ca să captiveze şi să reuşească să deturneze economiile

americanilor în folosul lui, Kreuger a trebuit să atragă clientul cu oferte de plasament tentante.

Prima etapă în demersul de a apela la economiile americanilor a fost să creeze o companie în SUA. Şi astfel a apărut International Match Corporation, înregistrată în Delaware – deja paradis fiscal şi de reglementare pentru companiile locale de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Capitalul era împărţit între Swedish Match şi un consorţiu de bănci suedeze. Trebuia să inspire încredere, aşa că din consiliul de administraţie făcea parte şi Percy Rockefeller, nepot al faimosului miliardar, intrat deja în afacerea cu chibrituri – un astfel de nume putea să fie de folos. Durant şi Kreuger au pornit în *roadshow* – aşa se numeşte în domeniul bancar înlănţuirea de reuniuni organizate pentru a-i convinge pe investitori să-ţi împrumute bani.

Primul împrumut, încheiat la sfârşitul anului 1923, a fost un succes, fiind colectate 15 milioane de dolari. Când împrumută bani de pe pieţele financiare, o companie indică în general pentru cât timp doreşte să împrumute şi dobânda pe care este dispusă s-o plătească. Ea îşi completează cererea de bani oferind informaţii juridice despre drepturile acordate celor care acceptă să-i arate încredere. În această privinţă, Kreuger s-a dovedit foarte inventiv.

Pentru împrumutul din 1923, el a propus „obligaţiuni aur convertibile”. „Obligaţiuni” e uşor de înţeles: voia să facă un împrumut pe 20 de ani pentru care propunea o dobândă de 6,5%, un nivel generos pentru acea vreme. „Aur” înseamnă că, dacă investitorul dorea, putea să primească înapoi suma în aur dacă nu voia dolari, ceea ce îl proteja în cazul în care acea companie suedeză, care era activă cam peste tot în lume, ar fi putut să aibă unele probleme la rata de schimb. „Convertibile” înseamnă că obligaţiunile puteau să fie transformate în acţiuni: dacă profiturile explodau, era mai bine să recuperezi dividende decât să primeşti o dobândă fixă. Pe scurt, un împrumut plătit scump, cu o

protecţie contra riscului de pierderi şi cu un bonus în caz de succes: este de înţeles că a putut să atragă multă lume.

Kreuger nu s-a oprit aici. Reglementarea suedeză le interzicea investitorilor străini să deţină mai mult de 20% din drepturile de vot într-o companie. La începutul anului 1924, el a inventat „acţiunile B”: acţiunile A conferă un drept de vot în consiliul de administraţie legat de numărul de acţiuni deţinute; acţiunile B, doar o miime de drept de vot, având însă aceeaşi valoare ca şi celelalte şi permiţând încasarea de dividende ca şi celelalte. Încă din 1926, peste jumătate din acţiunile companiei Kreuger & Toll au fost deţinute de investitori străini, mai atraşi de randamentele interesante ale acesteia decât de a avea un cuvânt de spus în cadrul consiliului de administraţie. Şi iată cum se obţine un munte de capitaluri fără a ceda puterea de control asupra companiei!

Dar asta nu e tot. În 1928, ministrul Afacerilor Externe din Suedia, Eliel Löfgren, un fost avocat de afaceri, i-a sugerat lui Kreuger un nou produs financiar pentru a ocoli impozitele ţării asupra dividendelor! Era vorba de un produs hibrid, jumătate acţiune, jumătate obligaţiune: pe de o parte, investitorii primeau o dobândă de 5%, pe de altă parte, beneficiau de 1% în plus când dividendele erau mai mari de 5%. Acest mod de a atrage economiile oamenilor a fost considerat foarte speculativ pe piaţa financiară din Londra, dar un produs sigur în SUA, confirmând zicala din anii 1930 conform căreia americanii erau gâşte bune de jumulit!

Ceilalţi conducători de companii erau fascinaţi de toate noile procedee de a atrage capitaluri inventate de suedez. Ei au copiat aceste invenţii pentru a încerca să se descurce la fel de bine ca dânsul, acţiunile diferitelor sale firme înscriindu-se printre cele mai tranzacţionate pe piaţa americană în deceniul 1920-1930.

Toate acestea au contribuit la construirea, încă din acea perioadă, a legendei geniului financiar atribuit lui Kreuger. Chiar şi atunci când s-a înţeles că această inteligenţă a servit la alimentarea celei mai mari

escrocherii a secolului, inventivitatea lui a continuat să stârnească admiraţia. Dar lovitura de geniu politic a lui Kreuger, cea care i-a adus recunoaşterea din partea preşedintelui american Herbert Hoover, de care a fost primit de câteva ori, a fostului preşedinte al Republicii Franceze şi prim-ministrului Raymond Poincaré, a strălucitului economist John Maynard Keynes şi a multor altor lideri politici şi economici din acea perioadă a fost propunerea sa de împrumuturi în schimbul monopolului.

Lovitura de geniu politic: împrumuturile în schimbul monopolului

Financiarii ne repetă acest lucru destul de des: în meseria lor, totul e o chestiune de încredere. Aşa spun şi escrocii! Noile moduri de împrumut propuse de Kreuger au stârnit cu atât mai mult încrederea cu cât el a reuşit să se instaleze în centrul relaţiilor diplomatico-financiare în perioada dintre cele două războaie.

La mijlocul anilor 1920, mişcările internaţionale de capitaluri pluteau în plin paradox: existau bani în SUA, existau nevoi în Europa şi în America Latină, dar cererea şi oferta nu se întâlneau. Dacă un intermediar de încredere se putea aşeza între ele, ca să le garanteze europenilor că puteau să primească bani şi americanilor că banii împrumutaţi aveau să fie rambursaţi, asta ar fi mulţumit pe toată lumea. Acest intermediar a fost Kreuger.

El a inventat un mecanism complet inedit de circulaţie internaţională a capitalurilor. Kreuger le-a cerut conducătorilor unei ţări să instaureze un monopol asupra producerii şi vânzării de chibrituri şi să i-l atribuie pentru un anumit număr de ani. În schimb, el lua cu împrumut banii de care ţara avea nevoie şi îi dădea acesteia cu împrumut pe acelaşi număr de ani. Subtilitate: ca să dispună de monopol, Kreuger propunea să plătească

guvernului redevenţe ce corespundeau totalului serviciului datoriei aferente împrumutului (dobândă + capital), la care se adăugau între 25 şi 50% bani în plus, ce constituiau încasări fiscale suplimentare pentru bugetul ţării. Toate profiturile obţinute în plus erau ale lui Kreuger. O situaţie de trei ori câştigătoare: Kreuger obţinea un monopol, ţara obţinea încasări bugetare, investitorii americani obţineau un debitor de încredere, deoarece asigurase condiţiile de rambursare a împrumutului. Era pur şi simplu genial!

Totuşi, oricât de seducătoare ar fi fost ideea pe hârtie, trebuia dovedit că funcţiona în practică. Kreuger a deschis din 1924 negocierile cu o duzină de ţări potenţial interesate. Dar nu se întâmpla nimic. El a lăsat totuşi să se înţeleagă în mediile financiare că Spania era pe punctul de a trece la fapte cu un împrumut de 9 milioane de dolari. După moartea sa, s-a găsit un contract destul de ciudat ce justifica această operaţie, care, după părerea tuturor experţilor, era un fals.

În 1925, Kreuger a anunţat, public de data aceasta, punerea în practică a unui prim proiect cu Polonia. Îi împrumuta ţării 6 milioane de dolari cu o dobândă de 7% pe o perioadă de 20 de ani. Zece companii locale ce produceau chibrituri au fuzionat ca să înfiinţeze un monopol, care a fost cedat în schimbul unei remuneraţii grupului Kreuger. Dar nimeni nu a dat atenţie atunci faptului că în Polonia dezbaterea parlamentară asupra subiectului se împotmolise şi că acordul n-avea să fie niciodată validat politic! Kreuger n-a făcut, firește, publicitate pe chestiunea asta, cum n-au făcut nici autorităţile poloneze, care aveau tot interesul ca financiarii să creadă că ţara lor săracă era demnă de încredere şi că i se puteau împrumuta bani.

Prima ţară care a intrat cu adevărat în dispozitiv pare să fi fost Peru în 1925, urmată de Grecia în 1926. Pe scurt, nu era înghesuială… Chiar dacă principiul unui monopol pe producţia de chibrituri sau de tutun era ceva destul de obişnuit în epocă, aceste monopoluri erau publice, nu în mâinile

unor investitori străini. Kreuger trebuia să convingă o ţară mare ca să arate că juca un rol financiar internaţional de reală importanţă şi, pe de altă parte, să-şi faciliteze propriile împrumuturi de pe piaţa americană. Ţara care i-a conferit această credibilitate a fost Franţa.

Împrumutul acordat Franţei sau cum i-a conferit Poincaré credibilitate unui escroc

În 1927, Kreuger aspira deja în mod regulat din capitalurile americane. Totuşi, ca să meargă mai departe, trebuia să reuşească să-şi coteze societatea americană pe Wall Street. Era o chestiune de prestigiu. Dar, bineînţeles, şi una financiară: respectabilitatea unei cotaţii putea să atragă noi fraieri. În acest scop, după cum explică juristul american Frank Partnoy, trebuie să se treacă prin două etape. Pe de o parte, să se ofere o situaţie financiară puţin mai transparentă, ceea ce, în contextul anilor 1920, însemna uşor transparentă – o exigenţă la care Kreuger s-a acomodat fără probleme. Pe de altă parte, să se facă dovada unei capacităţi reale de a dezvolta la scară mare acele faimoase împrumuturi în schimbul monopolului acordate statelor.

Atunci a intrat în joc împrumutul de 75 de milioane de dolari acordat de Krueger Franţei în noiembrie 1927. E absolut fascinant să revedem această aventură după mai bine de 80 de ani. Observăm că pe acest episod a fost construită o adevărată naraţiune, care nu prea are legătură cu ceea ce s-a întâmplat în realitate. Iată legenda: între iulie 1926 şi iunie 1928, prim-ministrul, Raymond Poincaré, a salvat francul de la faliment şi a refăcut stabilitatea ratei de schimb a monedei franceze faţă de dolar şi de lira sterlină, cele două devize care dominau lumea finanţelor. El a fost

ajutat în această aventură de un împrumut de la Kreuger. Posibilitatea de a obţine un credit de o asemenea mărime liniştea spiritele: statul era pe drumul cel bun şi se închidea gura speculanţilor. În plus, permiţându-i guvernului să utilizeze cele 75 de milioane de dolari, împrumutate cu dobândă de 5%, pentru rambursarea unui vechi credit de la banca americană J.P. Morgan cu dobândă de 8%, Kreuger ajuta statul să facă o economie bugetară substanţială la rambursarea datoriei publice. Trecându-şi Franţa în palmares, suedezul a instaurat un nou monopol pentru chibriturile lui şi a arătat că era într-adevăr un intermediar puternic şi de neocolit între economiile private din SUA şi nevoile publice de finanţare din Europa.

Povestea e frumoasă, dar neadevărată. Din mai multe puncte de vedere: Poincaré n-a fost salvatorul francului – ezitarea lui şi tergiversările lui politice ar fi putut să ducă chiar la eşuarea stabilizării; împrumutul n-a servit la bătălia împotriva speculanţilor şi a fost realizat în condiţii mult mai puţin favorabile pentru Franţa decât dădea impresia dobânda.

Poincaré, legenda

Francezii nu i-au prea păstrat amintirea lui Raymond Poincaré. Consilier general, deputat, ministru, preşedinte al Republicii Franceze în timpul Primului Război Mondial, el a revenit apoi la putere de două ori ca prim-ministru. Singura amintire legată de el care s-a păstrat ţine de istoria economică: de două ori, atunci când francul era ţinta unor atacuri speculative puternice între cele două războaie mondiale, ar fi salvat moneda franceză. Graţie lucrărilor economistului francez Bertrand Blancheton şi ale americanului Kenneth Mouré, dispunem de o distanţare istorică ce confirmă memoriile lăsate de doi martori importanţi ai epocii,

Raymond Philippe, asociat al băncii Lazard, şi Émile Moreau, guvernatorul Băncii Franţei. Toţi spun acelaşi lucru: stabilizarea francului s-a făcut mai curând în pofida lui Poincaré decât mulţumită acestuia!

Să lăsăm deci deoparte legenda şi să ne interesăm mai îndeaproape de o parte mai puţin studiată a vieţii politice a lui Poincaré: relaţiile sale foarte apropiate cu Ivar Kreuger. La începutul anilor 1920, vânzarea chibriturilor se făcea în Franţa, ca şi în cazul tutunului, printr-un monopol de stat, creat încă din 1890. Regele chibriturilor era interesat, bineînţeles, de piaţa franceză, dar a atacat indirect, instalându-se mai întâi, în 1919, în Algeria, pe atunci colonie franceză. Anul următor, a creat la Paris o companie numită „France-Afrique". Cesiunea monopolurilor publice, prost administrate şi puţin profitabile, era atunci unul dintre caii de bătaie ai dreptei şi Kreuger ştia asta.

Potrivit anchetei minuţioase a jurnalistului Roger Mennevée, publicată în 1932, el a intrat iniţial în contact cu mulţi responsabili politici francezi în 1923. Preşedintele Poincaré l-a primit în mod sigur deoarece, din acel an, ceruse să se formeze la Ministerul de Finanţe o comisie cu sarcina de a reflecta la viitorul monopolului public al tutunului şi al chibriturilor, formată în principal din personalităţi care erau ostile acestui monopol…

Rezultatul s-a concretizat în proiectul de lege cu privire la economiile bugetare prezentat la începutul anului 1924, adică în momentul în care francul începea să o ia razna, lege al cărei articol 36 abroga pur şi simplu monopolul public asupra fabricării chibriturilor. Proiectul de lege a fost dezbătut din 20 până în 22 februarie şi guvernul a obţinut câştig de cauză, după ce a fost obligat să-şi asume un vot de încredere. Dar dreapta a pierdut puterea în urma alegerilor legislative din luna mai şi venirea la putere a cartelului forţelor de stânga a împiedicat ducerea la bun sfârşit a proiectului.

Poincaré a revenit la cârmă pe 23 iulie 1926 şi, încă din 4 august, unul dintre apropiaţii lui a depus un proiect de lege ce relua articolul 36. Se

pare că Kreuger ducea atunci o vastă campanie subterană de corupere, urmărind să obţină bunăvoinţa presei, a mai multor parlamentari şi înalţi funcţionari importanţi în dezbaterea care avea să urmeze despre privatizarea monopolului. De asemenea, cumpărase sume importante din datoria publică franceză, un instrument de presiune util.

Prim-ministrul şi-a depus proiectul de lege de privatizare a monopolului tutunului la 29 martie 1927. Dar s-a pornit cu stângul: comisia de finanţe a respins textul la paritate (20 de voturi pentru, 20 de voturi contra), îndeosebi din cauza votului negativ al unor deputaţi socialişti ca Vincent Auriol şi Léon Blum. Textul a ajuns în plen la 27 mai. El a dus la o dezbatere parlamentară pasionantă, până la 10 iunie, despre efectele mondializării şi ale schimbărilor tehnice asupra locurilor de muncă.

Propunerea lui Kreuger: o dezbatere despre globalizare

Atunci când a început această dezbatere, monopolul francez al chibriturilor nu era într-o stare prea grozavă în faţa concurenţei internaţionale. Echipamentele sale erau vechi şi monopolul nu era foarte productiv, dar aducea încă bani statului. Ce strategie ar fi trebuit urmată pentru a-l redinamiza? Poincaré a propus utilizarea transferurilor de tehnologie provenind de la un investitor străin care avea o firmă de vârf la nivel mondial. Stânga a propus la rândul ei creşterea productivităţii monopolului prin investiţii publice.

Poincaré a avut grijă să afirme răspicat că nu dorea în niciun caz privatizarea completă a producţiei de chibrituri. El a sugerat stabilirea unei închirieri pe 20 de ani, statul având în continuare un cuvânt de spus în privinţa preţului produselor, cu înfiinţarea unei companii în care

Ministerul de Finanţe să dispună de cinci administratori din zece, toţi membrii personalului păstrându-şi statutul de funcţionari. Dar pentru stânga, care studiase textul în amănunt, repartizarea profiturilor era dezechilibrată: ea era în favoarea lui Kreuger, ale cărui maşini ar fi trebuit să fie cumpărate şi deci importate. După instalarea suedezului, ar fi fost greu să i se refuze creşterea preţului la chibrituri căci, cu cât profiturile lui ar fi fost mai mari, cu atât mai mult ar fi crescut şi încasările bugetare şi, după ce văzuseră implantarea lui Kreuger în străinătate, deputaţii îşi dăduseră seama că el n-ar fi ezitat să crească mult preţurile.

Închirierea monopolului însemna pierderea unei bătălii împotriva unui puternic interes străin. „Este o luptă între puteri. Este un conflict între puteri. Cea mai tare îşi impune voinţa celeilalte, chiar şi după încheierea unui contract", a declarat deputatul socialist Marius Moutet. „Ce ştiţi dumneavoastră despre asta?", a replicat Poincaré. „Ştim tot ce ne învaţă istoria economică a capitalismului!", a răspuns Moutet. Comuniştii şi ziarul lor *L'Humanité* duceau o campanie virulentă împotriva lui Kreuger – acel „Napoleon al chibriturilor" – şi a imperiului său.

De ce să se transforme un monopol public în unul privat? întreba stânga. Guvernul nu propunea o creştere a concurenţei, ci despărţirea de o bijuterie franceză. Ar fi fost mai profitabil să se investească în maşini noi – un deputat a arătat că productivitatea a crescut când s-a făcut asta – şi să se planteze plopi tremurători, al căror lemn era potrivit pentru chibrituri. „Nu e de-ajuns să plantezi, copacii mai trebuie să şi crească", a răspuns Poincaré. Iar asta lua prea mult timp. Şi „să plantez la vârsta mea!", a adăugat cu maliţiozitate prim-ministrul.

Serios vorbind, bugetul francez era în întregime orientat spre economii, nu spre investiţiile publice cerute de stânga. În plus, statul ar fi trebuit să importe maşini. Totuşi, cele mai bune din lume erau cele ale lui Kreuger, care ar fi refuzat să ni le vândă, a susţinut Poincaré. Şi chiar dacă ni le-ar fi vândut, ele ar fi mărit productivitatea, ceea ce ar fi însemnat

pierderea de locuri de muncă. Ca să nu fie cazul, ar fi trebuit ca cifra de afaceri să crească mult graţie exporturilor. Or, Kreuger era deja prezent pe toate marile pieţe, şi ar fi fost dificil. Pe când el, cu maşinile lui productive, ne-ar fi asigurat desfacerea în străinătate, asociind creşterile de productivitate cu noi locuri de muncă.

În fine, trebuia precizat că, în schimbul acestei închirieri, Franţa urma să primească de la Kreuger un împrumut de 80 de milioane de dolari cu o dobândă de 5% – prima propunere prevedea o dobândă de 6%, dar Kreuger a acceptat s-o micşoreze ca să-i convingă pe deputaţii francezi. Nu era nicio urgenţă să se obţină noi finanţări străine, răspunsese stânga.

Kreuger şi-a folosit întreaga influenţă. Întâi a obţinut intervenţia ambasadorului Suediei la Paris pe lângă guvern, apoi pe cea a regelui Suediei însuşi cu ocazia unui dineu, în luna mai, cu preşedintele Doumergue. El i-a cerut liderului socialiştilor suedezi se intervină pe lângă Léon Blum ca să calmeze opoziţia socialiştilor francezi, dar acesta a refuzat.

La sfârşitul acestei lupte parlamentare, Poincaré a pierdut partida. La votare, în luna iunie, s-au înregistrat 243 de voturi pentru şi 281 contra. „Napoleonul chibriturilor a dat de propriul Waterloo”, a scris Léon Blum.

Nu pentru mult timp. La o săptămână după votul pierdut, Kreuger a revenit cu altă propunere. De data asta, Poincaré s-a lipsit de deputaţi! Pe 29 octombrie 1927, guvernul a semnat direct cu Kreuger un ansamblu de convenţii care organiza condiţiile pentru importurile de lemn şi de maşini, precum şi pe cele pentru vânzarea chibriturilor, totul în schimbul unui împrumut cu dobândă de 5%, redus la 75 de milioane de dolari.

Kreuger, marele câştigător

Ivar Kreuger apare ca singurul mare câştigător al acestei secvenţe. Ieşise victorios pe toate cele trei planuri: industrial, financiar şi al escrocheriei.

Pe plan industrial, compania lui nu obţinuse un monopol în toată regula, deoarece sectorul rămânea controlat de o regie publică. Dar dispunea de un control substanţial asupra importului de maşini şi de lemn, precum şi asupra vânzării şi publicităţii chibriturilor. El a cumpărat curând şi depozitele şi magazinele de gros (statul avea să le ia cu totul înapoi în 1935, unind chibriturile şi tutunul într-un nou monopol, cel al Seita[1*]).

Pe plan financiar, Poincaré scosese în evidenţă obţinerea unui împrumut de 75 de milioane de dolari pe 40 de ani, care permitea rambursarea anticipată a împrumutului de 100 de milioane pe 25 de ani de la banca J.P. Morgan. În realitate, banca americană susţinuse întotdeauna financiar Franţa începând de la războiul din 1870. John Pierpont Morgan, fondatorul ei, a fost unul dintre puţinii bancheri care au ajutat Franţa să-şi plătească datoriile de război faţă de Germania la sfârşitul celui de-al Doilea Imperiu. Banca a răspuns prezent şi pentru finanţarea deficitului bugetar, după Primul Război Mondial. După câteva împrumuturi pe termen scurt, a acordat în cele din urmă un împrumut de 100 de milioane, din care mai rămăseseră de rambursat 70 de milioane. Reducând dobânda, Franţa economisea 2,5 milioane de dolari dobândă pe an din datoria publică, după părerea lui Poincaré.

Din păcate, situaţia nu era chiar atât de idilică pentru Franţa. Frank Partnoy a studiat cu atenţie condiţiile concrete ale creditului, uimit că Kreuger putuse să ofere condiţii financiare atât de favorabile. Desigur, Kreuger se afla în rivalitate cu Jack Morgan, moştenitorul familiei, şi perspectiva de a-l scoate pe acesta de pe piaţa titlurilor publice franceze îl încânta (vom vedea cum va şti Morgan să-şi ia revanşa câţiva ani mai târziu). Dar, dacă privim mai cu atenţie, vedem că nu uitase să-şi acorde

posibilitatea de a-şi umple buzunarele. Kreuger a finanţat împrumutul acordat Franţei luând 20 de milioane de dolari din propriile resurse şi împrumutând 50 de milioane în condiţii favorabile, câştigând astfel 2,5 milioane de dolari – „unul dintre comisioanele cele mai importante din istoria tranzacţiilor financiare”, potrivit lui Frank Partnoy.

În fine, faptul că reuşise să se poziţioneze ca un intermediar-cheie al finanţei mondiale pentru organizarea de împrumuturi publice de această anvergură a întărit mult credibilitatea şi capacitatea lui Kreuger de a atrage prostănaci în căutare de plasamente. Franţa a mărit astfel mult aura de credibilitate a escrocului.

Desigur, a făcut-o fără să vrea, iar Poincaré nu putea să ştie cu cine avea în realitate de-a face. Totuşi, natura reală a relaţiilor dintre el şi Kreuger nu poate să nu intrige. La începutul anului 1924, prim-ministrul decisese să ocupe regiunea Ruhr ca să forţeze Germania să-şi achite datoriile de război, dar fără rezultat. În plus, începuse atunci o mare agitaţie pe piaţa de schimb. Pe scurt, avea cu ce să se ocupe. Cu toate acestea, a găsit timp să consacre energie politică unui proiect legat de chibrituri. În primăvara anului 1927, în timp ce francul era stabilizat de câteva luni şi ţara n-avea nicio nevoie de vreun împrumut, Poincaré a pus din nou pe tapet proiectul favorabil lui Kreuger. Când Camera Deputaţilor l-a respins, a trecut peste ea câteva luni mai târziu ca să acorde toate avantajele dorite de suedez în schimbul unui împrumut inutil, în condiţii financiare care nu erau atât de avantajoase pe cât pretindea acesta.

De ce a susţinut Poincaré atât de mult interesele lui Kreuger în toţi acei ani? Putea să se întâlnească cu el, să-i aprecieze viziunea despre lume şi sfaturile, dar de aici şi până la a-i sluji în aşa măsură interesele… Un răspuns facil ar consta în a aminti că lui Poincaré îi plăceau banii – acesta era unul dintre motivele multiplelor sale activităţi – şi că suedezul a corupt o parte din personalul politic francez ca să-şi atingă obiectivul. Totuşi, absolut nimic nu arată că cel de-al doilea l-a cumpărat pe primul.

După cum subliniază biograful lui, Pierre Miquel, „el a fost probabil de la Robespierre încoace omul politic în incoruptibilitatea căruia contemporanii săi au crezut cel mai mult”. Constanţa cu care Poincaré s-a pus în serviciul lui Kreuger ar merita ca istoricii să se aplece asupra acestui subiect, ceea ce nu s-a făcut în niciuna dintre marile biografii consacrate personajului în ultimii 70 de ani. Până atunci, va stărui o zonă de umbră.

Împrumuturile în schimbul monopolului după Franţa

În 1927, în afară de Peru şi Grecia, Kreuger nu reuşise să convingă decât Ecuadorul să intre în dispozitivul lui. Intrarea în joc a Franţei i-a permis să înşele încă vreo 15 ţări până în 1930, înainte ca totul să se oprească din cauza crizei. Lista cuprinde majoritar state fără mare importanţă politică (Ţările Baltice şi din estul Europei, câteva ţări din America Latină), dar şi al doilea mare succes al său, Germania.

Kreuger a mai reuşit apoi să semneze vreo zece contracte de împrumut în schimbul monopolului. Există exemplul României în 1929. Nu este un lucru foarte cunoscut, dar, înainte de a deveni unul dintre părinţii Europei, Jean Monnet a lucrat în mediile bancare internaţionale. Pe când încerca, anevoie, să organizeze un împrumut pentru români, Kreuger şi-a făcut apariţia şi i-a propus să aducă 33 de milioane de dolari dintr-odată. „Îl cunoşteam pe acest om neliniştitor, solid, care îşi purta enigma pe chipul impasibil, voit inexpresiv”, a scris Monnet în *Memoriile* sale. Negocierile trenau şi păreau gata să eşueze când Kreuger s-a oprit şi a zis: „Daţi-mi cinci minute”. Monnet a povestit continuarea:

S-a izolat într-un colţ al biroului şi l-am văzut trăgând de manşeta sa scrobită, pe care a început să scrie cu un creion. Toată lumea aştepta într-o tăcere apăsătoare. După câteva minute, Kreuger s-a întors la noi şi a zis: „Domnilor, sunt de acord”. În atmosfera generală de uşurare, nici vorbă nu putea fi să-l întrebi despre sensul manevrei lui ciudate, dar, puţin mai târziu, i-am zis: „M-ar distra să ştiu ce-aţi putut să scrieţi”. „E foarte simplu”, mi-a răspuns. „Am calculat că, dacă aş pune cu un băţ de chibrit mai puţin în fiecare cutie, aş ieşi în câştig!”

Textul acordului cu România evidenţiază măsura în care Kreuger era adeptul unor metode de forţă ca să evite orice formă de concurenţă. Articolul 4 arăta că, exceptând compania sa, orice import de chibrituri era interzis. Articolul 7 impunea o taxă pe brichete şi preciza că, în cazul în care consumul de chibrituri nu creştea proporţional cu creşterea populaţiei, taxa avea să fie mărită! Aceeaşi constrângere era prezentă şi în acordul încheiat cu Iugoslavia în 1928, acord care obliga statul să renunţe la orice formă de suveranitate fiscală asupra sectorului chibriturilor.

Contractele cu Grecia şi Iugoslavia, care au putut fi consultate, conţin şi ele o clauză despre care s-a vorbit mult în cursul anilor 2010 în negocierile unor acorduri comerciale între UE şi SUA (TAFTA) şi în acordul cu Canada (CETA): obligaţia de a se recurge la un tribunal de arbitraj privat în caz de diferend între stat şi firma lui Kreuger. Acordul grecesc preciza că arbitrii numiţi „pronunţă verdictul în mod definitiv şi irevocabil”, fără posibilitate de recurs, ca astăzi. Cu Germania, eventualele diferende ar fi fost rezolvate de tribunalul imperial de la Leipzig, predecesorul Curţii Federale de la Karlsruhe, care apare deseori pe prima pagină a actualităţii europene, germanii antieuropeni recurgând la ea în încercarea de a obţine un verdict de neconstituţionalitate a politicilor UE.

Inventând pentru sine rolul de intermediar al capitalului mondial, Kreuger a câştigat un prestigiu imens la nivel internaţional. El a lăsat să se înţeleagă că ar trebui creat un organism supranaţional, deasupra guvernelor, care să supervizeze ratele de schimb între state şi să organizeze transferurile de capitaluri pornind de la o nouă unitate monetară proprie. Pe scurt, a conceput, cu 20 de ani înainte de crearea lor, o combinaţie între Fondul Monetar Internaţional şi Banca Mondială! Înţelegem de ce John Maynard Keynes, care s-a aflat în centrul înfiinţării celor două instituţii după nişte principii apropiate de cele exprimate de Kreuger, l-a aşezat pe un piedestal.

La sfârşitul anilor 1920, chiar înainte de a izbucni marea criză, suedezul ajunsese la apogeu. Făcea istoria lumii, era regele chibriturilor pe aproape tot mapamondul, cel mai mare financiar al timpului său şi unul dintre oamenii cei mai bogaţi din lume. Dar nimeni nu ştia atunci că era şi cel mai mare escroc al secolului.

În spatele cortinei: proptelele unei vaste escrocherii

Cum a putut să reziste atât de mult timp? Este o întrebare care revine deseori în legătură cu capacitatea unor escroci de a înşela lumea timp de câteva decenii.

Kreuger a fost întâi un financiar care a atacat piaţa americană de capital la momentul potrivit. În lucrarea *Une brève histoire des crises financières*, am descris deja mecanismele imuabile prin care se umflă bulele financiare, printre care *şi* cele din anii 1920: inovaţii financiare propun noi modalităţi de a câştiga bani (am văzut că suedezul era un adevărat artist în materie); o explozie a contractării de datorii permite

înmulţirea pariurilor (ceea ce a şi făcut); o putere politică şi de reglementare cu abonaţi absenţi, care se abţine să intervină (preşedinţii Coolidge şi Hoover au avut un ministru de Finanţe ultraliberal, Andrew Mellon); o analiză defectuoasă a riscurilor în interiorul instituţiilor financiare (a fost şi cazul băncilor implicate în această afacere); mecanisme de fraudă care se dezvoltă (asemenea celor puse în aplicare de Kreuger).

Ivar Kreuger şi, mai târziu, Bernard Madoff au fost oameni ai timpului lor, cel al bulelor financiare. Ei au prosperat cu atât mai uşor cu cât goana după bani era mai înverşunată. Cu toate că amândoi au stat la pândă ca să captureze o parte din capitalurile americane şi mondiale, tehnicile lor de escrocherie au fost diferite. Dar ambii au ştiut să construiască un adevărat imperiu de opacitate. Este momentul să descoperim ce a făcut Kreuger cu banii pe care a reuşit să-i mobilizeze graţie inovaţiilor şi abilităţii sale politice.

Un precursor al utilizării paradisurilor fiscale

Am văzut în ce fel personalitatea lui Kreuger, asociată cu capacitatea sa de inovare financiară, i-a permis acestuia să pună mâna pe miliarde. Trebuie acum să explicăm modul în care a reuşit să facă să dispară banii de pe radare. Două instrumente, îmbinate, au jucat un rol esenţial: paradisurile fiscale şi organizarea metodică a unei guvernanţe corporative opace.

Atâta timp cât a rămas un industriaş, Kreuger n-a recurs la paradisuri fiscale. Interesul lui pentru aceste teritorii parazite s-a manifestat din 1923. Pe când îşi pregătea primele împrumuturi de pe piaţa americană de capital, a construit în acelaşi timp reţelele financiare care i-au permis să aspire fondurile într-un labirint al cărui plan îl avea doar el. În acest scop,

pur şi simplu le-a arătat americanilor că, asemenea multor altor mari companii din epocă, trebuia să se organizeze pentru ca taxarea veniturilor din investiţiile ce aveau să vină să fie cât mai mică cu putinţă. De aceea, International Match Corporation, filiala sa americană, a fost înregistrată în statul Delaware, paradis fiscal local. Şi tot de aceea a început să se intereseze, în martie 1923, de secretul bancar elvetic: a înfiinţat o companie în Elveţia, Finanz Gesellschaft für die Industrie, destinată să administreze banii proveniţi din afacerea cu chibrituri. Dar, câteva zile mai târziu, fratele său Torsten şi alţi doi oameni de paie au ajuns în Liechtenstein, unde au înfiinţat altă firmă, Union Industrie AG. Era un prim test: Kreuger avea să transfere bani între câteva dintre filialele sale şi aceste două noi entităţi ca să evalueze calitatea circuitelor de circulaţie a capitalurilor.

Rezultatul i-a convenit şi, în vara anului 1923, a trecut la etapa următoare. În Liechtenstein a fost înregistrată o nouă companie, Continental Investment Corporation, pe care a prezentat-o chiar el autorităţilor din capitala Vaduz. Era o societate-paravan ce permitea evitarea plăţii impozitelor în SUA şi Suedia. O altă filială a fost înfiinţată apoi în Olanda – Garanta, destinată să administreze banii ce proveneau din operaţiile de împrumut în schimbul monopolului. Ţara a fost aleasă fiindcă nu instaurase restricţii pe piaţa de schimb – se putea trece de la o deviză la alta fără probleme – şi pentru că, la fel ca în Elveţia şi Liechtenstein, auditurile conturilor erau uşoare sau inexistente, iar impozitele erau mici sau zero.

Partenerii americani şi suedezi ştiau de existenţa companiei Continental, dar pentru ei aceasta nu era decât un instrument de optimizare fiscală. Aveau în mod vădit cunoştinţă şi de existenţa societăţii Garanta, dar nu chiar de ceea ce se petrecea acolo. Nu ştiau însă că Kreuger intensifica înfiinţarea de societăţi şi de bănci opace în acele teritorii – fără a uita Luxemburgul –, în fruntea cărora plasa o mulţime de

oameni de paie bine remuneraţi, asigurându-şi totodată controlul exclusiv al fluxurilor de capitaluri care circulau prin ele.

În următorii zece ani, acele companii-paravan i-au permis să organizeze o lume imaginară în care ştergea datorii, inventa active inexistente sau înregistra de mai multe ori aceleaşi active. O companie dădea un credit fictiv alteia ca să se creadă că aceasta din urmă primise o injecţie de capital, alta era creditată cu veniturile din acţiuni sau obligaţiuni pe care nu le deţinea, totul trecând în mod regulat prin conturile lui personale, fie deoarece el garanta unele creanţe, fie pentru că recupera bani în propriul profit. Kreuger a folosit aceste firme ascunse şi ca să facă speculaţii pe piaţa de schimb… şi să ascundă acolo pierderile grele pe care le suferea. În plus, a profitat de ele ca să subscrie el însuşi o parte din împrumuturile pe care le emitea când investitorii nu dădeau buzna, ca să facă să se creadă că operaţiile lui beneficiau de o cerere mare.

Toate aceste manevre financiare au contribuit, desigur, la micşorarea ratei sale de impozitare. Dar mai presus de toate, la fel ca în cazul multinaţionalelor din zilele noastre, ele au format circuite opace de circulaţie a capitalurilor: „lanţuri de bogăţie mondială”, potrivit expresiei cercetătorilor din domeniul economiei politice internaţionale Leonard Seabrooke şi Duncan Wigan, care scapă în mare măsură controalelor şi deschid uşa unor escroci precum Kreuger, care a ştiut să fie un precursor şi în acest domeniu! Căci, chiar dacă cea mai mare parte a banilor încasaţi îi alimentau afacerea, Kreuger nu se putea împiedica să nu deturneze o parte substanţială din ei.

Un deficit de guvernanţă

Ca să-l parafrazăm pe dramaturgul, eseistul şi poetul american Archibald MacLeish, care i-a consacrat trei lungi şi superbe articole lui Kreuger în

revista *Fortune* în 1933, în ţara capitalismului, istoriile sunt povestite de contabili. Ei trebuie să ne ofere o imagine exactă şi corectă a activităţilor unei firme. Pentru a exista siguranţa că şi-au făcut bine treaba, cabinete de audit verifică dacă felul în care au prezentat situaţia companiei este corect. Înarmaţi cu toate aceste informaţii, membrii consiliului de administraţie pot să ia decizii pentru a asigura viitorul companiei. Contabili, auditori, administratori: Kreuger a avut grijă ca niciunul dintre aceste trei niveluri de guvernanţă să nu-şi bage prea mult nasul în afacerile lui.

În cadrul consiliilor de administraţie ale diferitelor sale companii erau numiţi apropiaţi de-ai lui. Sau oameni ca Donald Durant, care aveau deplină încredere în el. Plus persoane importante, după cum am văzut, precum Percy Rockefeller. Aceşti administratori dispuneau de informaţii puţine, toate provenite de la Kreuger. Când Donald Durant a vrut să facă o călătorie în Suedia ca să-l vadă pe regele chibriturilor în mediul său de origine, Kreuger l-a invitat la o serată plină de ambasadori şi femei rafinate, care erau în realitate cu toţii actori angajaţi cu această ocazie! Când Rockefeller a făcut mai târziu aceeaşi călătorie, Kreuger l-a manipulat altfel. Pe de o parte, cu o convorbire telefonică. Apăsând pe un buton, făcea să sune un telefon de pe biroul lui pentru a da impresia că primea apeluri de la personalităţi importante. Rockefeller a fost impresionat când conversaţia lui cu Kreuger a fost întreruptă de un apel din partea lui Mussolini, urmat curând de altul de la Stalin! Pe de altă parte, cu şmecheria „memoriei fabuloase”. Kreuger şi Rockefeller s-au întâlnit într-un weekend pe una dintre insulele achiziţionate de suedez: „Deoarece angajaţii mei nu lucrează în weekend, să nu pierdem timpul, pune-mi întrebările care te sâcâie”. Şi Kreuger a început să recite pe de rost datele contabile ale companiilor sale pe ultimii trei ani, cu justificări, reale sau inventate, pentru toate liniile!

Contabilii ar fi trebuit să pună lucrurile la punct. Din păcate pentru investitori, nu erau la înălţime. De partea suedeză, Kreuger avusese grijă

să recruteze ori incompetenţi, ori oameni care îi datorau totul. Mărturiile unor angajaţi ai şefului, care îşi exprimau admiraţia şi teama faţă de acel mare industriaş şi financiar, arată cât de greu ar fi fost pentru ei să-l ia la întrebări. Principalul lui contabil de la Stockholm era un prieten din copilărie, un fost bancher obligat să demisioneze fiindcă „uitase" să declare o gaură în finanţele angajatorului său.

De partea americană, principalul contabil al filialei era tot un suedez, prea puţin curios. Dar conturile trebuiau să fie supuse auditului. Kreuger a ales cabinetul Ernst & Ernst, înfiinţat în 1903 de fraţii Alwin şi Theodore, foarte renumit în lumea financiară, care supraveghea conturile companiilor Coca-Cola, Firestone, Chrysler şi multe altele. Auditul i-a fost încredinţat lui Albert Berning, un contabil junior – nu era cazul să fie numită o persoană foarte competentă pentru colectările de fonduri ale acelei tinere şi necunoscute companii suedeze. Tânărul a fost la început impresionat de ce i se întâmpla: pe când cei de nivelul lui tratau cu asistenţii celor puternici, el avusese surpriza să fie în contact direct cu Kreuger, care înţelesese foarte bine că avea tot interesul să-l controleze pe controlor! Acesta i-a plătit o călătorie împreună cu soţia în Suedia şi vizitarea marilor capitale europene… în momentul în care lansa o emisie de titluri. Tânărul a descoperit în 1926 existenţa filialei olandeze Garanta, foarte îndatorată faţă de International Match Corporation, filiala americană ale cărei conturi le audita. Kreuger l-a liniştit cu date false.

În 1927, deoarece Berning se confrunta cu o nouă îngrijorare, Kreuger i-a mărturisit că semnase un contract gras de împrumut în schimbul unui monopol cu Spania, pe care nu-l putea trece în contabilitate din raţiuni politice. Tânărul a fost unul dintre puţinii care au văzut acel contract, aprioric fals, şi l-au considerat valid. Acum împărtăşea secretele politice ale maestrului… De-a lungul timpului, el a fost nevoit să răspundă la multe întrebări despre afacerea lui Kreuger, şi-a dat seama că filialele off-shore ale acesteia cântăreau mult şi, din cauza stresului, a făcut o depresie

în 1929. Tratat prin grija lui Kreuger, şi-a reluat munca cu şi mai mult elan, fără să-şi imagineze că avea să urmeze o panică şi mai mare.

Ne-am putea mira că Kreuger a furnizat date trucate timp de 10 ani fără ca nimeni să nu observe nimic. Unii dintre angajaţii lui îşi dăduseră seama de fapt că ceva nu era în regulă. Cei sinceri, aflaţi în minoritate, au fost mutaţi din posturi sau marginalizaţi. Cei care ştiau, fiindcă participau la vreuna dintre companiile-paravan sau la un trucaj oarecare, au fost plătiţi generos ca să tacă.

În ceea ce-i priveşte pe investitori şi comunitarea de afaceri în general, Kreuger inspira încredere: industriaş de succes, el era bogat şi apropiat de conducătorii politici ai ţărilor mari. Şi apoi, cu randamente de ordinul a minimum 11% în SUA, de 15% în Suedia, de 25-30% pentru deţinătorii de acţiuni ale companiei-mamă Kreuger & Toll, nu existau motive pentru a pune prea multe întrebări…

În fine, practicile de proastă guvernanţă şi lipsa de transparenţă a suedezului nu erau o particularitate. Frank Partnoy a subliniat că mai puţin de o treime dintre companiile cotate la Bursa din New York, în mod normal cele mai constrânse de lege, publicau conturi trimestriale şi că o treime nu publicau nicio dată! Potrivit lui MacLeish, doar 9% dintre marile companii americane îşi certificau conturile cu auditori din afară şi aceştia din urmă acceptau să-şi scrie rapoartele pe baza unor informaţii necertificate despre activităţile filialelor!

Cu toate acestea, Kreuger a făcut mult mai mult decât să aplice practicile din epocă. Asemenea celorlalte firme, el a folosit paradisurile fiscale şi reglementare; ca şi ele, a fost prea puţin transparent în privinţa conturilor. Dar nu s-a mulţumit să-şi măsluiască contabilitatea din raţiuni fiscale sau să pună deoparte ceva mai mulţi bani decât ar fi trebuit, ci a construit şi o reţea de opacitate destinată deturnării unor enorme mase de capital de pe ambele maluri ale Atlanticului prin intermediul unei

contabilităţi fictive. Când aceasta s-a lovit în cele din urmă de realitate, a pus capăt aventurii sale. Şi i-a adus moartea.

Criza din 1931

În 1929, Kreuger era un industriaş şi un financiar bogat, recunoscut de toţi. A apărut pe prima pagină a revistei *Times* din 24 octombrie… joia neagră! Prăbuşirea Bursei americane nu l-a afectat imediat. Graţie încrederii pe care o inspira, a reuşit să mai adune fonduri de la investitori şi de la bancheri. Pe măsură ce se scurgeau lunile anului 1930, situaţia s-a încordat şi, chiar dacă a mai reuşit să obţină împrumuturi bancare – îndeosebi de la banca franceză Paribas –, acestea au fost pe termen din ce în ce mai scurt, astfel încât trebuiau să fie des reînnoite. În acelaşi timp, valoarea activelor financiare deţinute de Kreuger se tot micşora, iar veniturile sale industriale şi financiare au început să scadă serios. Dar el nici nu se gândea să facă ceea ce ar fi fost necesar, adică să diminueze totalul dividendelor vărsate, să iasă din anumite împrumuturi în schimbul monopolului… pe scurt, să treacă la reduceri. Angajamentele sale financiare erau atât de mari, încât cea mai mică îndoială în privinţa capacităţii lui de a suporta criza ar fi năruit tot edificiul şi ar fi dezvăluit adevărul: Kreuger era falimentar.

Goana după lichidităţi

Kreuger s-a luptat tot anul 1931 ca să evite ce era mai rău, alergând după bani între Europa şi SUA şi recurgând la felurite strategii.

Întâi, pur şi simplu escrocheria. El a semnalat că venea să facă un depozit de 400 de milioane de dolari la o bancă belgiană şi a primit un titlu care justifica acea depunere. Dar banca a observat că lăsase doar 5 milioane. Scuze banale, regret nespus, să mi se trimită, fireşte, chitanţa cu suma corectă etc. Între timp, Kreuger folosise prima chitanţă de 400 de milioane ca garanţie pentru a obţine împrumuturi bancare. Pe de altă parte, şi-a creditat una dintre companii cu suma de câteva milioane depusă într-o bancă ce nu exista!

Altă strategie tipică pariorului: în timp ce specula la bursă de câţiva ani, Kreuger încercase să profite de scăderea preţurilor acţiunilor ca să dea lovituri. A făcut speculaţii anonim, folosind nenumăraţi intermediari, cu bani pe care îi trimitea din Elveţia şi din Liechtenstein. S-a observat mai târziu că pierduse mult şi că, cu cât pierdea, cu atât juca mai mult.

Luna mai a fost decisivă pentru Kreuger. Între 1927 şi 1930, devenise treptat proprietarul firmei Ericsson, operatorul de telefonie suedez, care se impunea din ce în ce mai mult în Europa. Ajungând la New York la sfârşitul lui mai 1931, el a început negocieri secrete cu Sosthenes Behn, cofondatorul companiei multinaţionale americane ITT. Discuţiile au fost riguroase între Behn, care a adunat o întreagă echipă, şi Kreuger singur. Când americanul a trebuit să iasă ca să obţină validarea unei decizii importante din partea consiliului de administraţie, suedezul a profitat ca să facă şmecheria cu memoria nemaipomenită. Unul dintre participanţi şi-a amintit cum a dus discuţia spre economia ungară şi a prezentat o analiză precisă şi cu date a situaţiei, care a impresionat pe toată lumea. Kreuger nu voia să arate că vindea bijuteriile de familie şi a cerut să fie plătit în parte cu bani lichizi, în parte cu acţiuni la ITT, ca să dea impresia unei fuziuni. La 18 iunie, s-a ajuns la o înţelegere: primea imediat 11 milioane de dolari în schimbul unei majorităţi a titlurilor sale, iar restul plăţii în acţiuni ITT un an mai târziu, în iunie 1932, cu condiţia ca toate conturile companiei Ericsson să poată fi studiate cu atenţie. Jean Monnet, care

făcea atunci pe financiarul în SUA, l-a întâlnit pe Kreuger şi l-a felicitat pentru *deal*. A primit un răspuns plin de umor din partea suedezului: „Sunteţi sigur că pot să am încredere în contabilitatea celor de la ITT?”.

Cele 11 milioane au însemnat un balon de oxigen doar pe moment, căci datoriile sale erau considerabile. În aceeaşi lună, banca Paribas a făcut publică o notă, dezvăluită de Lars-Erik Thunholm, în care se putea citi că „Kreuger & Toll beneficiază de cea mai bună reputaţie şi de credit nelimitat”…

Văzând că cererile de credite ale lui Kreuger se repetau, băncile suedeze au început în sfârşit să-şi pună întrebări. În iulie, când creditorii i-au spus că doreau o explicaţie, el a răspuns că era foarte ocupat: cancelarul german Brüning îi cerea să-l însoţească la o întâlnire diplomatică de mare importanţă cu francezul Pierre Laval şi englezul Ramsay MacDonald. Impresionant. O minciună sfruntată, dar impresionantă totuşi! În cursul verii, a mai reuşit să obţină un împrumut pe o durată de şase luni de la un ansamblu de bănci americane. În noiembrie, a dezvăluit băncilor suedeze că deţinea 80% din mina Boliden, situată în nordul ţării, o nouă garanţie pentru obţinerea de împrumuturi. A făcut publică informaţia în ianuarie 1932, cu ocazia unei noi călătorii în SUA, dar asta nu i-a impresionat pe investitori.

Sfârşitul se apropie

Scadenţele de la finele lui februarie şi începutul lui martie 1932 se apropiau şi, luând în calcul rambursările de împrumuturi, dividendele de plătit şi creditele de distribuit Turciei şi Lituaniei în schimbul unui monopol asupra comerţului cu chibrituri, totalul de plată se ridica la aproximativ 10 milioane de dolari, o sumă enormă.

În această situaţie se afla Kreuger când vineri, 19 februarie 1932, patronul ITT l-a anunţat că punea capăt înţelegerii dintre ei: trebuia să înapoieze cele 11 milioane de dolari. Ce se întâmplase? Ceea ce ar fi trebuit să se întâmple de mult: un consilier al lui Sosthenes Behn trimisese rapid în Suedia auditorii de la Price Waterhouse să verifice conturile companiei Ericsson. Lipseau 7 milioane de dolari cash, pe care Kreuger îi folosise deja în altă parte. Suedezul s-a apărat spunând că îi înlocuise cu alte creanţe, dar nu era totuna cu banii cash, mai ales în plină criză. Încrederea se evaporase.

Asta însemna pentru Kreuger lovitura de graţie. Consilierul lui Behn s-a dus la apartamentul lui ca să-i spună că vestea avea să fie anunţată marţea următoare. Totuşi, deoarece duminica juca golf cu un bancher de la Lee, Higginson & Co, nu putea să nu-l informeze. Kreuger a lăsat să planeze unele ameninţări, dar, aflat deja sub tensiune de câteva săptămâni, era pur şi simplu în stare de şoc. Când Donald Durant a trecut pe la el în duminica respectivă, l-a găsit total epuizat. L-a descris nervos, slăbit, vorbind sacadat. Altcineva a povestit că răspundea la un telefon care nu suna sau striga „Intră!” spre o uşă la care nu bătuse nimeni. Kreuger a trimis mai multe telegrame pentru a transfera o parte din banii săi familiei şi a pregătit un plic cu mulţi bani lichizi pentru secretara sa. Hotărâse să se sinucidă.

Dar a depăşit această grea încercare. A reuşit să mai obţină bani din partea unor bănci suedeze şi a Băncii Suediei, banca centrală. Prim-ministrul Karl Gustav Ekman, al cărui partid îl finanţase, i-a întors astfel serviciul, făcând presiuni în acest sens. Şi principalele bănci suedeze erau angajate până-n gât cu Kreuger – o treime dintre împrumuturile date de una dintre ele erau către el! Kreuger devenise *too big to fail*, „prea important (pentru sistemul bancar şi economia suedeză) ca să fie lăsat să falimenteze”. În schimbul acestui nou aport de bani, bancherii suedezi au

fixat o întâlnire cu el la Berlin, pe 13 martie anul acela, ca să examineze cu atenţie contabilitatea tuturor firmelor sale.

Pe când se afla la un pas de sinucidere la New York, unul dintre consilierii lui cei mai apropiaţi şi contabilul lui au încercat să găsească tot ce ar fi putut să servească drept garanţii pentru obţinerea de noi împrumuturi. Scotocind prin încăperile hotelului de lux de la Stockholm, au ajuns în faţa seifului lui Kreuger. Cum secretara cunoştea cifrul, l-au deschis. Şi nu le-a venit să-şi creadă ochilor. Au descoperit, în trei plicuri, obligaţiuni ale Tezaurului italian a căror valoare echivala cu peste 140 de milioane de dolari! De ajuns pentru a salva totul!

De ce nu folosise Kreuger acea resursă? Răspunsul e simplu: titlurile erau false. Ceruse să fie tipărite în secret în martie 1931. Imitase (prost) chiar el semnăturile corespunzătoare, printre care şi pe cea a ministrului de Finanţe italian. Fabricase acele falsuri ca să le folosească drept garanţie pentru viitoare împrumuturi. Îi vorbise despre ele lui Donald Durant, cerându-i să păstreze secretul sub pretextul că Mussolini i-ar fi încredinţat acele titluri în schimbul unui împrumut pentru a-şi întări marina. Dar nu îndrăznise să le folosească. Falsul era făcut de el şi s-a dovedit a fi destul de grosolan la primul control serios. Dar cei doi adjuncţi ai săi nu văzuseră niciodată obligaţiuni italiene şi nu mai puteau de bucurie!

Între timp, la presiunile celor de la ITT, Kreuger semnase o scrisoare prin care se angajase să înapoieze cele 11 milioane de dolari în septembrie, acceptând să plătească o dobândă de 6% din cauza întârzierii. Pe 4 martie, a urcat la bordul pachebotului *Île-de-France* cu destinaţia Franţa, pentru a-şi trăi ultimele zile în apartamentul său de la Paris.

Sinuciderea lui Ivar Kreuger

„Mulţumesc frumos, Lucien.” Ne-ar plăcea ca personaje de teapa lui Kreuger să-şi sfârşească existenţa rostind vorbe memorabile. Însă ultimele cuvinte rostite de Ivar Kreuger despre care avem cunoştinţă au fost doar: „Mulţumesc frumos, Lucien”.

La bordul pachebotului care îl aducea în Franţa, a luat parte la banchetul de la sfârşitul călătoriei, făcând să curgă valuri de şampanie şi toate femeile prezente să danseze. A ajuns la Le Havre pe 11 martie dimineaţa şi de acolo a plecat direct la Paris. Era însoţit de Donald Durant: bancherul său american avea temeri în privinţa sănătăţii lui şi a calităţii contabilităţii sale. S-au instalat la Hôtel du Rhin din Piaţa Vendôme şi au stabilit o reuniune pentru a doua zi la ora 11, la care să participe şi bancherul suedez cel mai implicat în acea afacere, Krister Littorin, care era şi principalul consilier al lui Kreuger. Fără să aibă habar, toată lumea se aduna pentru actul final.

La ora 14:30, suedezul s-a întâlnit cu câţiva dintre contabilii lui, primul dintre ei insistând, bineînţeles, asupra obligaţiunilor italiene, care nu par să fi ridicat moralul şefului său. În cele din urmă, l-a întrebat direct dacă erau autentice. „Da”, a răspuns Kreuger. Apoi a început o şedinţă de lucru cu bancherul lui suedez. S-a întors în apartamentul din Avenue Emmanuel III, dar a ieşit imediat şi s-a deplasat la nr. 39, la Gastinne-Renette, un armurier celebru, acelaşi la care venise să se înarmeze doamna Caillaux, în 1914, ca să-l ucidă pe directorul ziarului *Le Figaro*, Gaston Calmette, fiindcă ducea o campanie împotriva soţului ei. Antoine Bervilliers, bătrânul vânzător de 70 de ani, şi-a amintit mai târziu de domnul venit să cumpere de la el un revolver şi care îi zisese: „Nu, mai mare, mai mare”. I-a vândut un revolver Browning semiautomat de 9 mm, o armă destul de impozantă, plus patru cutii de gloanţe, la preţul de 330 de franci – ceva mai mult de 200 de euro din zilele noastre. La ora 19, Ivar a

cerut să nu mai fie deranjat. La ora 20, Irja, o tânără finlandeză blondă, a venit să petreacă noaptea cu el.

A doua zi dimineaţa, sâmbătă 12 martie 1932, circulaţia în Paris era blocată de înmormântarea fostului prim-ministru, diplomat şi laureat al Premiului Nobel pentru Pace Aristide Briand. Irja a plecat pe la ora 8:30. Consilierii lui Kreuger au trecut să finalizeze ultimele detalii ale întrunirii cu creditorii de la ora 11 la Hôtel du Rhin. Secretara l-a părăsit pe la 10:45. Puţin după ora 11, reprezentantul său la Paris i-a trimis o telegramă la apartament, ceea ce i-a dat ocazia lui Kreuger să-i adreseze faimosului Lucien ultimele sale cuvinte. Pe la 11:45, şi-a tras un glonţ în inimă.

Se ştia că Kreuger obişnuia să întârzie şi nimeni dintre cei care îl aşteptau la Hôtel du Rhin nu s-a îngrijorat imediat. Krister Littorin a încercat de câteva ori să-l contacteze telefonic, dar n-a primit răspuns. S-a întors în cele din urmă la apartament însoţit de secretara lui Kreuger, pe la ora 13, şi a găsit trupul neînsufleţit întins în dormitor. A văzut un plic mare pe care era trecut numele lui. În interior se aflau trei scrisori: una pentru un angajat din SUA, alta pentru sora lui Kreuger, Britta, şi ultima pentru el. Scrisoarea adresată lui începea cu cuvintele: „Am creat o situaţie atât de încurcată, încât cred că asta este soluţia cea mai satisfăcătoare pentru toate persoanele implicate”.

Krister Littorin a revenit la Hôtel du Rhin să-i anunţe pe ceilalţi. Poliţia a fost informată la ora 15, dar decesul n-a fost anunţat public decât la ora 18, o oră după închiderea Bursei de la New York, deschisă pe atunci sâmbăta dimineaţa. Totuşi, e clar că informaţia a circulat: între orele 15 şi 17, Wall Street a înregistrat vânzări importante de acţiuni Kreuger & Toll, trei sferturi dintre ele efectuate de la Paris, iar restul prin intermediari americani pentru birouri pariziene. Sursa scurgerii de informaţii nu a fost aflată. De ceva vreme, în Europa exista deja o îndoială în privinţa lui Kreuger: pachete mari de acţiuni trecuseră din Europa în SUA în lunile dinaintea morţii sale şi fenomenul se accelerase în cursul ultimelor cinci

săptămâni. Multe vânzări au fost încă înregistrate luni, 14 martie, la deschiderea bursei. Şi, la fel ca în lunile precedente, americanii au cumpărat: preţul era mic pentru o acţiune care produsese o remuneraţie de 30% în 1930 şi în 1931. Se pare că în Europa persoanele interesate erau mai bine informate despre starea reală a finanţelor lui Kreuger.

Dezvăluirile firmei Price Waterhouse

La anunţul morţii gigantului industrial şi financiar local, în Suedia s-a stârnit panica. Guvernul s-a reunit de urgenţă duminică 13 martie, la ora 10:30. În primul rând, trebuia să oprească rapid panica financiară, până avea să cunoască situaţia grupului tentacular al lui Kreuger. Bursa a fost închisă pentru o săptămână, ca să se afle cine ce creanţe deţinea asupra cărei părţi a grupului şi risca, în consecinţă, să fie afectat de moartea conducătorului său, despre care toată lumea ştia că era singurul care cunoştea întregul dosar. Se impunea stoparea tuturor fluxurilor financiare. Dar legea interzicea punerea în practică a unui moratoriu, a unei suspendări temporare a datoriilor şi rambursărilor pentru o singură companie. Or, un proiect de lege fusese depus pe 20 februarie acelaşi an în vederea ridicării acestei interdicţii, ceea ce dovedea că partea suedeză înţelesese cât de degradată era situaţia financiară a grupului şi că trebuia cu siguranţă să se intervină la un moment dat. Acel moment venise mai repede decât fusese prevăzut. Parlamentul s-a reunit, a votat noua lege la ora 13 şi a utilizat-o pentru prima oară încă de la ora 15, impunând trei luni de moratoriu cu privire la rambursarea datoriilor societăţii Kreuger & Toll, timp necesar pentru lămurirea situaţiei contabile.

În acest scop, guvernul a numit o comisie de anchetă, care s-a reunit încă din 18 martie. Prima sa decizie a fost să ceară cabinetului de audit american Price Waterhouse, adică unor experţi internaţionali, independenţi de cercurile suedeze, să studieze conturile societăţii. Pentru asta, cabinetul a trimis treptat mai bine de 100 de persoane! Între timp, guvernul s-a arătat gata să ajute băncile care dăduseră credite grupului cu prea mare largheţe.

A urmat atunci o perioadă ciudată. În timp ce Price Waterhouse demonta metodic rotiţele unei escrocherii de anvergură, toţi lăudau geniul naţional, un mesaj care a găsit ecou la conducătorii politici şi financiari ce intraseră în contact cu el, până la John Maynard Keynes, care a avut o intervenţie radiofonică în care saluta inteligenţa şi acţiunile de interes general ale lui Kreuger. Unul dintre puţinii care n-au intrat în acest joc a fost liderul Partidului Social-Democrat, Per Albin Hansson, numit în scurt timp prim-ministru, părintele faimosului „model suedez”, care a descris „pericolele companiei private şi ale iniţiativei private, cărora li se permiteau toate derapajele economice fără niciun control social”. Chiar şi papa a reacţionat: s-a afirmat că bula din 3 mai 1932, *Caritate Christi compulsi*, a fost scrisă după cazul Kreuger. Pius al XI-lea amintea în ea că „rădăcina tuturor relelor este iubirea de arginţi”, uitând să menţioneze însă activităţile bursiere speculative ale lui Bernardino Nogara, financiar al Vaticanului care investise o parte dintre plasamentele pe care le administra în acţiuni Kreuger & Toll…

Pe 25 martie, un prim raport preliminar al auditorilor a lăsat să se înţeleagă că nu totul era ireproşabil în conturi. La începutul lunii aprilie, adevărul a ieşit la iveală: conturi trucate, fraude enorme repetate, multe înfiinţări de bănci, de holdinguri, de filiale de holding, cochilii goale menite să şteargă urmele fluxurilor de capital controlate doar de Ivar Kreuger. Pe 15 aprilie, un membru al Curţii Administrative Supreme, consiliul constituţional suedez, a fost trimis în secret în misiune

diplomatică în Italia, ca să se întâlnească cu Mussolini şi să verifice autenticitatea obligaţiunilor italiene. Ducele a prezentat titluri veritabile şi a fost evident că cele ale suedezului erau nişte falsuri. Vestea a avut efectul unei bombe.

Lichidarea grupului Kreuger a fost hotărâtă pe 24 mai. Un lichidator s-a înhămat la sarcina de a-i descurca creanţele şi datoriile. A găsit foarte repede vărsăminte în beneficiul prim-ministrului Ekman. Acesta s-a apărat declarând că fondurile serviseră la finanţarea partidului său, dar s-a dovedit că beneficiase cu titlu personal de donaţiile lui Kreuger. Demisia lui şi alegerile legislative din septembrie au adus la putere Partidul Social-Democrat, care a rămas la cârma ţării vreme de decenii.

Experţii de la Price Waterhouse au publicat 57 de rapoarte ca să lămurească lucrăturile lui Ivar Kreuger! Ele pot fi consultate, ca şi documentele lichidatorului şi alte surse juridice, la biblioteca Universităţii Princeton, în SUA. În cursul anchetelor având ca obiect practicile ilegale ale unor companii multinaţionale americane şi europene, în urma crizei din 2007-2008, specialiştii au evocat deseori dificultăţile pe care le întâmpinau când încercau să se descurce în masa de e-mailuri de examinat. Colegii lor din anii 1930 erau confruntaţi cu aceeaşi problemă: au fost nevoiţi să examineze opt milioane de telegrame, ceea ce reprezenta activitatea firmei pe numai doi ani, acestea fiind doar mesajele trimise din Suedia!

Un reprezentant al firmei Price Waterhouse a rezumat concluziile investigaţiei cu ocazia unei audieri în faţa Senatului american, în zilele de 11 şi 12 ianuarie 1933. Bilanţul era copleşitor pentru întreaga comunitate financiară internaţională din anii 1920, căci arăta că ceea ce putuse Kreuger să facă sub nasul ei avea dimensiuni de-a dreptul uriaşe.

Experţii au dezvăluit că falsificarea conturilor se făcuse încă din 1917. Dar marile manipulări au început în 1922-1923, în momentul în care Kreuger devenise un financiar internaţional. În perioada 1917-1932,

grupul declarase un profit de 1,2 miliarde de coroane suedeze, dar realizase în realitate 150 de milioane. Kreuger nu era nici pe departe un geniu în afaceri. Adevăratul randament al activităţilor sale s-a stabilit atunci la un firav 1,5%. Potrivit lui Frank Partnoy, primul raport al lichidatorului, predat în 1936, l-a condus la rambursarea a 15 cenţi pentru 1 dolar investit. Raportul final, publicat în 1945, a ridicat suma la 32 de cenţi pentru 1 dolar. Investitorii au suferit o pierdere de 70% din capital. Mulţi dintre micii deţinători de titluri au pierdut mult şi câţiva s-au sinucis în Suedia. Cabinetele de avocaţi care au lucrat la dosar au fost mai norocoase, fiindcă au câştigat în jur de 100 000 de dolari pe an.

Chiar dacă şi-au văzut cea mai mare parte a capitalului evaporându-se, investitorii au încasat totuşi mulţi ani dividende importante. Graţie experţilor de la Price Waterhouse, ne putem face o idee despre volumul şi repartizarea fluxurilor financiare care au trecut prin mâinile lui Kreuger (vezi tabelul de mai jos pentru perioada 1917-1932, în miliarde de dolari la cursul din 2019).

Unde s-au dus banii lui Kreuger?

Încasări		Cheltuieli	
Pieţe financiare	9,7	Investiţii	7,9
Credite bancare	2,8	Dobânzi şi dividende	3
Altele	0,7	Sumă deturnată	2
		Monopoluri	0,3
Total	13,2	Total	13,2

Între căutarea de capital pe pieţele financiare şi creditele bancare, suedezul a reuşit să adune în jur de 13 miliarde de dolari la cursul din zilele noastre. Cea mai mare parte a acestor bani au fost investiţi în diferite sectoare: chibrituri, telefonie, rulmenţi, mine, celuloză, ziare, bănci (Banca Suediei, Banca Parisului şi Banca Saint-Phalle din Paris, de exemplu), cinematografie, imobiliare. Activităţile sale, reale, de monopol asupra chibriturilor aveau o pondere neglijabilă. Swedish Match, nucleul grupului de la Stockholm, s-a dovedit totuşi o companie destul de sănătoasă şi a fost cumpărată de familia Wallenberg, cea mai bogată din Suedia. Compania există şi astăzi: specializată în produsele din tutun, este prezentă în zece ţări şi are în jur de 5 000 de angajaţi.

Ceva mai puţin de un sfert din banii adunaţi au servit la plata importantelor dividende şi a dobânzilor la creditele bancare: creditorii n-au pierdut tot. Kreuger a deturnat în beneficiul personal aproape 2 miliarde de dolari, care i-au permis să-şi finanţeze existenţa luxoasă, dar şi să plătească şantajişti şi responsabili politici. Într-un articol publicat la începutul lui aprilie 1932 de *Saturday Evening Post*, cuvintele lui Ivar Kreuger, consemnate de Isaac Marcosson cu puţin înainte de moartea sa, nu sunt lipsite de picanterie: „Fiecare trebuie să reţină că, cu cât o companie este mai mare, cu atât acesteia îi este mai dificil să ascundă fapte esenţiale despre conduita ei în afaceri”. Chiar şi supus presiunilor, se vede bine că suedezul nu-şi pierduse tupeul sau umorul, cum doriţi! Bernard Madoff a vorbit tot cam aşa înainte să fie prins…

Trupul neînsufleţit al lui Ivar Kreuger a fost îmbălsămat la Paris, aşezat într-un sicriu de zinc, plasat la rândul lui în altul de stejar, fiecare cu o ferestruică prin care să se vadă faţa mortului, aşa cum se făcea atunci. Transportat de un tren care a plecat de la Paris pe 17 martie, a ajuns în Suedia în câteva zile şi a fost incinerat pe 22 martie, după o ceremonie rezervată familiei. Patronul companiei ITT, deloc răzbunător, a trimis flori.

Colaboratorii cei mai apropiaţi ai lui Kreuger s-au întors în anonimat. Vreo 20 de oameni de paie au fost condamnaţi, dar contabilul-şef a scăpat. Auditorul american de la Ernst & Ernst a spus că totul fusese din vina auditorilor suedezi, iar asta convenea tuturor în SUA. Banca Lee, Higginson & Co a dat faliment. Noi parteneri au încercat s-o relanseze, dar n-au reuşit. Donald Durant a continuat să lucreze în domeniul finanţelor într-o bancă mai mică, apoi pe cont propriu. A murit în urma unei crize cardiace la 53 de ani.

Un personaj precum Kreuger nu putea să lase pe nimeni indiferent. Hollywoodul s-a folosit imediat de povestea lui şi pelicula *The Match King*, realizată de Howard Bretherton şi William Keighley, a ieşit pe ecrane în decembrie 1932. Kreuger se numea în film Paul Kroll, amestec de Kreuger şi Toll, numele primului său asociat suedez. Era prezentat ca un manipulator, un om de afaceri ambiţios şi fără scrupule. Un chibrit, explica personajul, „este produsul pe care cei bogaţi trebuie să-l aibă şi pe care şi-l pot permite chiar şi cei mai săraci”: „Cu ele, voi cumpăra lumea!”. Filmul evoca principiul împrumuturilor în schimbul monopolului şi goana după credite a suedezului. Kroll seducea, dar pierdea iubirea unei mari actriţe (care amintea de Greta Garbo, studiourile MGM refuzând s-o lase să joace în acest film). El ajungea în cele din urmă să cumpere titluri italiene false (şi îl asasina pe cel care i le furnizase) ca să obţină un ultim împrumut. Demascat, se sinucidea la Paris. Filmul nu este o capodoperă – chiar dacă plasarea unor scene înaintea genericului era o inovaţie în acea perioadă –, dar faptul că Warner a decis să-l producă imediat arată interesul pe care îl stârnea personajul în SUA.

Câteva biografii au apărut încă din anul morţii lui Kreuger. Scriitorii n-au rămas nici ei mai prejos. În iulie 1932, Aldous Huxley a avut ideea să scrie o piesă de teatru construită în jurul personajului lui Kreuger. A terminat o primă versiune în octombrie, apoi alta în Franţa, în iunie 1933, cu titlul *Now More than Ever*. Personajul lui, Arthur Lidgate, pierde o

bătălie cu un alt speculant şi ajunge de partea greşită a legii. El simbolizează pentru Huxley comportamentul tipic în materie de fraudă care se găseşte în inima capitalismului liberal.

De cealaltă parte a Atlanticului şi a eşichierului politic, romanciera ultraliberală Ayn Rand – devenită celebră câţiva ani mai târziu datorită romanului său care preamăreşte lăcomia şi pe şefii de companii, *Atlas Shrugged* – şi-a început cariera scriind piese de teatru şi s-a bazat şi ea în parte, în 1933, pe povestea lui Kreuger pentru a scrie piesa poliţistă *Night of January 16th*. Personajul ei, Bjorn Faulkner, e un om de afaceri care se aruncă de pe clădirea ce îi adăpostea societatea – o falsă sinucidere menită să-l scape de dificultăţi, dar care ia o întorsătură neprevăzută. După ce toată povestea iese la lumină, spectatorii sunt invitaţi să se pronunţe prin vot asupra vinovăţiei tinerei femei care îl ajutase în încercarea lui.

De fapt, Erik Krogh, un financiar suedez, personajul lui Graham Greene din romanul *England Made Me*, publicat în 1935, este cel mai apropiat de Ivar Kreuger. Se vede bine că Greene urmărise cu atenţie cazul. Recunoaştem jocul de mesaje dintre diferitele companii, devotamentul unui mic grup de apropiaţi, reţeaua de filiale opace, goana după credite etc.

Unul dintre fraţii lui Ivar, Torsten, a fost condamnat la trei ani şi jumătate de închisoare, dar a fost eliberat după un an. Cu siguranţă el a făcut din Kreuger, mai mult decât dramaturgii şi scriitorii, un personaj de roman. Prin intermediul ziarelor pe care le controla şi al unor cărţi pe care le-a publicat, Torsten a răspândit ideea că fratele lui fusese asasinat. Încă se pot găsi unele dintre aceste lucrări care vorbesc la nesfârşit despre ce s-a petrecut la Paris şi în care se comentează poziţia armei, a mâinii lui Kreuger, orarul său etc., elemente despre care se presupune că ar fi făcut imposibilă sinuciderea.

Încă din 1932 s-a răspândit un alt zvon, potrivit căruia Kreuger, lăsând un cadavru care îi semăna, ar fi fugit. Totuşi, cel mai apropiat consilier al

său, secretara sa, proprietara casei, poliţia, cel care îl îmbălsămase şi consulul general al Suediei (care văzuse cadavrul de trei ori), toţi martorii de la Paris au fost categorici: l-au identificat fără echivoc pe Kreuger. Dar, la crematoriu, s-a simţit un miros de ceară… A, da, şi la puţin timp după moartea lui cineva a comandat în Sumatra ţigări de foi de care fuma doar Kreuger, dovadă clară! Faptul că fuma ţigări şi niciodată trabuc n-a stins zvonurile – şi acestea au fost numeroase.

Potrivit exprimării sugestive a jurnalistului britanic Trevor Allen, care a publicat în 1932 prima biografie a lui Kreuger, „nu era de-ajuns că îi înşelase în timpul vieţii, trebuia să-i înşele şi după moarte”!

1* Acronim pentru Société d’Exploitation Industrielle des Tabacs et Allumettes (Societatea de Exploatare Industrială a Tutunului şi Chibriturilor) (n.tr.).

Capitolul 6

Ponzi & Co: imaginaţia la putere!

În care apar un italian, un fals inginer, un fals conte, un tipograf englez, o bancă centrală, Al Capone, Paul Newman, Robert Redford şi serviciile secrete

> Nu mi-am vândut sufletul diavolului fiindcă el credea că l-ar putea avea pe nimic dacă ar aştepta destul de mult.
>
> Carlo Ponzi

> O infracţiune pentru care ar fi greu să se găsească un echivalent în privinţa ingeniozităţii şi a îndrăznelii concepţiei.
>
> Lordul Macmillan

> Să fii un ascultător atent (mai degrabă asta decât logoreea îi permite unui escroc să dea lovitura).
>
> Victor Lustig

Numele lui Adele Spitzeder n-a rămas în istorie. Fiică a unui cuplu de cântăreţi, actriţă, ea se afla într-o situaţie precară împreună cu prietena sa şi cei şase câini ai săi, iar datoriile se tot adunau în acel an, 1869, la München. Atunci, a avut o idee: a convins-o pe soţia unui dulgher din cartierele sărace să-i încredinţeze economiile ei, promiţându-i o dobândă de 10% pe lună. A folosit puţinii bani care îi rămăseseră ca să-şi ţină promisiunea. Telefonul fără fir a funcţionat şi avea să funcţioneze trei ani, aducându-i lui Adele mai bine de 3 000 de fraieri, pe care i-a prins în laţ plătind dobânzile primilor deponenţi cu banii aduşi de următorii.

Oamenii şi-au scos depunerile de la casele de economii şi şi-au vândut fermele ca să-i încredinţeze ei banii. Toţi cei care aveau o mică slujbă au vrut să renunţe la ea şi să devină recrutori (plătiţi bine de Adele) ca să-i aducă clienţi la splendida casă din Schönfeldstrasse pe care şi-o cumpărase. Se spune că ar fi încasat astfel echivalentul a peste 400 de milioane de euro din zilele noastre. Când mai mulţi mari creanţieri s-au prezentat în acelaşi timp ca să-şi recupereze banii, Adele nu i-a putut înapoia. Arestată în 1872, a fost condamnată la trei ani de închisoare. A murit singură şi săracă în 1895, la 63 de ani.

Cititorul a înţeles deja că Adele Spitzeder a inventat ceea ce s-a numit după al Doilea Război Mondial nu sistemul Spitzeder, ci sistemul Ponzi, după ce Carlo Ponzi a pus în practică exact aceeaşi escrocherie în 1920 în SUA. De unde avantajul de a face escrocherii în ţara cea mai puternică din lume – chiar dacă eşti arestat, cel puţin îţi rămâne numele în istorie!

Evident, era imposibil să scriu o carte despre escrocii ce au marcat epoca în care au trăit fără să mă opresc la Carlo Pietro Giovanni

Guglielmo Tebaldo Ponzi. Carlo a avut noroc să i se reţină numele. Şi asta nu numai pentru că alţii inventaseră principiul înşelătoriei sale înaintea lui – Adele nefiind singura –, ci şi fiindcă intervalul dintre cele două războaie mondiale a fost marcat de o proliferare de secături cu imaginaţie debordantă, care au făcut ca această perioadă să fie una dintre cele mai prolifice în materie! Vom vedea acest lucru prin intermediul a trei personaje din această formidabilă epocă a escrocheriei.

Deoarece trebuie să-i dăm fiecăruia ce i se cuvine, vom începe cu *The Rise of Mr. Ponzi*, „ascensiunea dlui Ponzi", ca să reluăm titlul autobiografiei pe care jupân Ponzi n-a reuşit niciodată s-o publice în timpul vieţii.

Ponzi, escroc mic devenit mare

Dacă tatăl lui era un simplu poştaş, mama lui Carlo, în schimb, fiică a unui funcţionar de la Curtea de Justiţie din oraşul Parma, se visa aristocrată, detaliază profesorul de jurnalism Mitchell Zuckoff, autorul unei foarte frumoase biografii a eroului nostru. *La mamma* spera că băieţelul ei născut pe 3 martie 1882 la Lugano, lângă Bologna, şi care îi semăna atât de mult să dea strălucire familiei. Acesta a intrat aşadar într-un aşezământ privat de cea mai bună calitate, la călugăriţe, pentru o educaţie perfectă, unde a învăţat să vorbească fluent limba franceză. Apoi a plecat la prestigioasa universitate Sapienza de la Roma. Şi asta e tot. Viaţa frumoasă a lui Carlo Ponzi se opreşte aici.

La Roma, şi-a pierdut vremea cu băieţi de familie bună, cărora le-a copiat comportamentul: trasul la fit şi cheltuirea banilor. Doar că mijloacele sale financiare erau mult mai modeste, aşa că a trebuit să

părăsească Roma fără diplomă. La vremea aceea, tinerii italieni fără bani şi educaţie plecau să-şi caute norocul în SUA. „Eşti bine educat şi uite 200 de dolari plus un bilet de tren american ca să ajungi la un văr din Pittsburgh", i-a zis unchiul lui. „Ai să faci o impresie puternică acolo." În ziua de 3 noiembrie 1903, Carlo s-a îmbarcat pe vasul *SS Vancouver* cu destinaţia Boston. Când a ajuns, mai avea biletul de tren, dar doar 2,5 dolari în buzunar, fiindcă restul banilor îi pierduse la cărţi. Au urmat câţiva ani de trudă. Un şir întreg de mici slujbe. Dar a profitat măcar ca să înveţe engleza şi să-şi zică Charles. Şi, printr-o întâmplare a vieţii, a ajuns la Montréal în iulie 1907.

Montréal: prima escrocherie, prima închisoare

Nu departe de gară, Carlo a reperat Banco Zarossi, înfiinţată de Luigi Zarossi pentru administrarea depunerilor imigranţilor italieni şi a banilor pe care aceştia îi trimiteau familiilor rămase în Europa. Prezentându-se cu numele de Charles Bianchi – ne închipuim că îşi schimbase numele din motive nu foarte oneste –, el a reuşit să se angajeze.

Zarossi trebuia să facă faţă concurenţei altei bănci, care oferea aceleaşi servicii cu o dobândă de 2% pentru depozite. Luigi a oferit 3%, plus 3% ca bonus! Îi plăcea angajatul lui, căruia, în schimb, îi plăcea mult fiica patronului, şi astfel a fost avansat şi a ajuns unul dintre managerii băncii. Dar cum putea să ofere asemenea dobânzi? Există mari şanse ca bancherul să fi început să practice… un sistem Ponzi, remunerându-i pe primii deponenţi cu banii următorilor! Când un client venea să-şi ridice dobânda, el băga mâna în fondurile trimise de imigranţi în Italia. Până să se facă transferul, până ca familia să primească banii, să scrie în SUA şi clientul să vină să se plângă, trecea oarecare timp. Doar că informaţia a circulat mai repede decât fusese prevăzut. Clienţi furioşi au dat buzna în

bancă şi autoritatea de reglementare a început să ancheteze. Era momentul s-o şteargă: la jumătatea lui mai 1908, Zarossi şi-a umplut sacul cu cash şi a fugit în Mexic.

Ponzi ştia oare? N-avem nicio dovadă, dar e foarte posibil, dacă luăm în calcul că era apropiat de patron şi avem în vedere mentalitatea de mic escroc dezvăluită câteva săptămâni mai târziu, la sfârşitul lunii august. Aflat la un client al băncii ca să rezolve câteva hârţoage, a rămas singur în biroul patronului. Scotocind prin sertare, a pus mâna pe un carnet de cecuri. A luat un cec, a trecut pe el suma de 423,58 dolari la ordinul lui şi a semnat cu numele proprietarului firmei. După ce a luat banii, s-a dus să-şi cumpere cămăşi, costume, cravate şi bretele, o garderobă frumoasă cu care să se întoarcă în SUA. Dar a fost prins de poliţie. Simulând crize de epilepsie, a aşteptat la infirmerie un proces în urma căruia a fost condamnat la trei ani de închisoare. A fost eliberat însă după 20 de luni pentru bună purtare.

La ieşirea din închisoare, a cumpărat un bilet de tren pentru SUA. Un prieten i-a cerut să fie ghidul câtorva italieni care nu vorbeau engleza. A acceptat, dar, la un control, s-a dovedit că imigranţii n-aveau acte. A fost arestat şi condamnat la doi ani de închisoare pentru încercarea de a introduce ilegal în SUA muncitori italieni. Uitase să precizeze că „prietenul” era un fost angajat al băncii lui Zarossi, căutat încă pentru că băgase mâna în casa de bani… Directorul închisorii îşi va aminti de un deţinut-model, simpatic, care se descurca bine cu cifrele, dar care visa tot timpul lovituri financiare. O imaginaţie alimentată de o întâlnire datorată coincidenţelor istoriei, căci se afla în aceeaşi închisoare cu fostul bancher Charles Morse, al cărui comportament dubios contribuise la izbucnirea panicii financiare din 1907 în SUA.

A fost eliberat în iulie 1912 şi a luat-o de la capăt. A avut rând pe rând mai multe slujbe mărunte, ceea ce i-a permis să povestească în autobiografia sa o mulţime de anecdote care îl aveau drept erou. Ici

donase o bucăţică de piele pentru realizarea unei grefe, colo deconspirase un trădător, în altă parte contribuise la stoparea asasinatelor dintr-un oraş… Faptul că stăpânea câteva limbi străine i-a permis să găsească slujbe mai bine plătite şi a ajuns în cele din urmă să lucreze într-o companie de import-export, care l-a familiarizat cu variaţiile ratelor de schimb dintre monede.

Apoi, s-a întors la Boston, de unde îşi începuse periplul american. Pe 4 februarie 1918, s-a căsătorit cu Rose Maria Gnecco. După câteva luni, firma cumnaţilor săi a ajuns în mare dificultate, aşa că a preluat-o el, dar n-a putut să evite falimentul. O ultimă tentativă: lansarea unui ziar gratuit finanţat prin publicitate – ideea este deci destul de veche – şi destinat companiilor care aveau afaceri internaţionale, *Trader's Guide*. Dar Ponzi avea nevoie de o sumă cu care să pornească afacerea şi nu reuşea să găsească investitori. Dispreţul cu care Henry Chmielinski, patronul băncii la care îşi avea contul, Hanover Trust Company, a refuzat să-i acorde un împrumut i-a căzut greu, şi Ponzi n-avea să uite asta.

Marea escrocherie: cupoanele poştale de răspuns internaţionale

În august 1919, Ponzi a primit o scrisoare din Spania, în care i se cereau informaţii despre *Trader's Guide* – corespondentul nu ştia, în mod evident, că proiectul fusese abandonat. Ca să fie sigur că primea răspuns, autorul scrisorii plătise francare pentru retur. Cum? Cu un cupon-răspuns internaţional, o mică chestie inventată de vreo 60 de state înainte de Primul Război Mondial pentru facilitarea corespondenţei în întreaga lume. Principiul era simplu: dacă, de exemplu, în momentul în care cupoanele fuseseră emise, un dolar făcea cinci franci, un francez cumpăra un cupon

de cinci franci, îl punea în plic, iar americanul care îl primea urma să-l dea la poştă şi să primească în schimb timbre în valoare de un dolar.

După război, multe monede se devalorizaseră în raport cu dolarul, dar statele aveau atunci alte griji decât să adapteze preţurile cupoanelor-răspuns internaţionale. Ponzi, stăpânind la perfecţie ratele de schimb, a văzut imediat ce lovitură se putea da. Să spunem că francul îşi pierduse din valoare şi că acum era nevoie nu de cinci, ci de zece franci pentru a obţine un dolar. Graţie devalorizării francului, cu un dolar, Ponzi putea să cumpere în Franţa două cupoane-răspuns de cinci franci bucata… fiecare valorând în SUA tot un dolar, deoarece preţul cupoanelor nu se schimbase: cheltuia un dolar şi câştiga doi, deci randamentul era de 100%!

În decembrie 1919, Charles Ponzi a înfiinţat Securities Exchange Company, SEC, care promitea oricui îi aducea un dolar să i-l înapoieze peste trei luni cu o dobândă de 50%. „Cum faci?", au întrebat investitorii. „Exploatând cumpărarea-vânzarea de cupoane poştale de răspuns internaţionale în ţările în care monedele s-au devalorizat puternic în raport cu dolarul, beneficiez de randamente enorme", a răspuns Ponzi. Fascinant!

Zvonul s-a răspândit repede la Boston şi iată că în micul birou al lui Ponzi au intrat mii, apoi zeci de mii, apoi sute de mii de dolari. În doar şapte luni, la sfârşitul lui iulie 1920, a încasat echivalentul a aproape 200 de milioane de dolari la cursul din zilele noastre!

Să fie clar: Ponzi nu-şi formase o reţea de persoane care să facă turul birourilor poştale ca să cumpere cupoane-răspuns internaţionale şi să profite de devalorizarea monedelor europene în raport cu dolarul pentru a câştiga bani. Asta le povestea el celor care îi puneau întrebări. Ponzi a pus în aplicare… un sistem Ponzi: plătea dobânzile celor care le cereau cu banii primiţi de la noii investitori, adică n-avea niciun fel de strategie de plasament! Ca să profite de modul cum funcţionau cupoanele-răspuns, ar

fi fost nevoie de o logistică importantă şi, oricum, n-ar fi fost niciodată suficiente cupoane ca să plaseze 200 de milioane!

Ponzi bancherul

Ca toţi escrocii, Charles îşi folosea banii ca să trăiască bine: casă frumoasă, maşină frumoasă, haine frumoase etc. Totuşi, ştia şi că trebuia să găsească plasamente care să producă, cel puţin atât cât să-l ajute să le plătească dobânzile investitorilor care doreau să le încaseze.

A investit puţin în imobiliare la Boston, ca şi în diferite companii, îndeosebi în J.R. Poole… unde fusese angajat la întoarcerea sa în Boston. Dar ambiţia lui era o bancă. Faptul de a fi patronul unei bănci i-ar fi oferit acces la depozite, ceea ce poate să fie întotdeauna util… Ţinta sa a fost Hanover Trust, nici prea mică, nici prea mare, plus că era şi banca ce-i refuzase cu dispreţ un împrumut când intenţionase să-şi scoată ziarul. Pentru a-şi atinge scopul, a început prin a cumpăra discret pachete de acţiuni ale băncii, plătind puţin mai mult decât preţul lor. Apoi a intrat în contact cu acţionarii italieni ai băncii şi i-a corupt să voteze pentru el la momentul potrivit. La toate acestea a adăugat depozite tot mai mari, de peste 2 milioane de dolari (puţin peste 25 de milioane la cursul din zilele noastre), într-un cont la bancă, devenind cel mai important client, fără să facă retrageri, ceea ce dădea impresia că era vorba de un cont inactiv, ale cărui lichidităţi importante nu aveau să fie retrase prea curând.

În iunie, când banca a emis noi acţiuni, Ponzi s-a prezentat şi a zis: „Cumpăr tot”. Consiliul de administraţie i-a răspuns că nu era posibil, căci ar fi devenit astfel proprietarul băncii. „Exact asta şi vreau”, a răspuns Ponzi spre surprinderea tuturor! Consiliul a refuzat. „Perfect – a replicat el –, văd că nu ne putem înţelege. Să renunţăm, îmi voi găsi altă bancă.” Şi a adăugat: „Apropo, cât am în cont? Retrag tot”. Cuprinşi de panică,

bancherii s-au grăbit să găsească un compromis: îi vindeau o parte, desigur, substanţială din titlurile noi, dar rămânea minoritar. Nu ştiau că, datorită susţinerii de care beneficia din partea acţionarilor italieni, îi vânduseră de fapt banca.

Şi astfel a ajuns unul dintre directorii acesteia şi adevăratul ei proprietar. „Cu ceva mai mult de două milioane de dolari, mi-am asigurat controlul unor resurse de ordinul a cinci milioane de dolari", a comentat Ponzi în autobiografia lui. Jubila: „Aceloraşi directori care, cu câteva luni înainte, îmi refuzaseră un împrumut de 2 000 de dolari deoarece «contul meu reprezenta mai mult o sursă de probleme decât de beneficii», *oh boy!*, îmi făcea plăcere să ştiu că acum puteam să le fac eu observaţii!".

O cădere rapidă

Charles Ponzi n-a profitat mult timp de avuţia lui. Atacat de un invidios, de administraţia poştală, de presă, de reglementatorii bancari şi în cele din urmă de justiţie, avea să se prăbuşească.

Ponzi s-a pomenit întâi în faţa unui invidios. Când a început să-şi pună pe picioare afacerea ca să tipărească ziarul, avea puţini bani. Ca să-şi mobileze micul birou, a apelat la un vânzător de lucruri la mâna a doua – Giuseppe Danieli, care îşi transformase numele în Joseph Daniels – şi a luat o parte pe credit. Daniels chiar i-a acordat un mic împrumut de 200 de dolari în decembrie 1919, exact înainte ca Ponzi să-şi înceapă escrocheria. Constatând succesul lui Charles, şi-a luat un avocat şi i-a cerut un milion de dolari la începutul lui iulie 1920, invocând motivul fantezist că avea dreptul în virtutea celor 200 de dolari împrumutaţi la începutul afacerii, dar pe care îi primise de mult înapoi! Ponzi nu s-ar fi sinchisit de această acţiune dacă avocatul n-ar fi reuşit să determine

îngheţarea câtorva dintre conturile lui în bancă pentru o sumă totală de 700 000 de dolari.

O procedură judiciară între doi particulari într-un caz de un milion de dolari nu era ceva obişnuit şi a atras atenţia unui mare ziar local, Boston Post. Vestea a alertat câţiva investitori, care au decis să ceară ce li se cuvenea. Ponzi a plătit pe loc… a recâştigat încrederea tuturor şi banii au reînceput imediat să curgă. Dar ziarul prinsese un fir şi nu i-a mai dat drumul: cazul a fost încredinţat câtorva jurnalişti, dintre care unul mai priceput decât ceilalţi în chestiunile legate de schimbul valutar şi care şi-a exprimat îndoiala, într-un articol pe care l-a publicat la sfârşitul lunii iulie, că existau destule cupoane care să justifice plasamentele lui Ponzi. Poşta americană i-a confirmat bănuielile câteva zile mai târziu. Începea să se-ngroaşe gluma.

Când administraţia poştală a auzit în cele din urmă de Ponzi, a hotărât să facă o anchetă şi să schimbe informaţii cu omoloagele sale din străinătate. Din aprilie 1920, Italia, Franţa şi România n-au mai vândut cupoane-răspuns internaţionale. Inspectori de la poşta americană l-au vizitat în încercarea de a-l prinde în capcană, dar Charles învăţase lecţia şi i-a îmbrobodit. Oamenii au plecat convinşi că practicile lui privind cupoanele erau reale şi legale. Mai târziu, când Ponzi era atacat din toate părţile, administraţia poştală, după efectuarea propriilor calcule, şi-a făcut publică concluzia: nu existau suficiente cupoane în lume pentru plasarea sumelor uriaşe aflate în joc! Aceasta a contribuit la lovitura de graţie.

Justiţia s-a repezit şi ea asupra lui Ponzi la sfârşitul lui iulie: acesta a fost convocat de doi procurori şi a mers la cacealma. Le-a propus să numească chiar ei un contabil care să-i verifice scriptele, ca să determine dacă avea destui bani pentru a rambursa sumele investitorilor. Propunerea a fost acceptată. „Cred – a adăugat Charles – că n-o să-i fie uşor contabilului vostru să verifice totul dacă oamenii vor veni în continuare să depună şi să retragă bani.” „Adevărat. Cum să facem?”, au răspuns

procurorii. „N-am decât să refuz noii investitori”, a răspuns escrocul. Şi şi-a închis imediat birourile.

Surpriză şi bucurie pentru procurori, care măcar opriseră acea afacere neclară. Dar Ponzi îşi făcuse socotelile. Datora 15 milioane de dolari (la cursul de atunci), zece capital şi cinci dobânzi. Dispunea de opt milioane şi-i mai lipseau şapte. Da, dar dobânzile erau datorate doar dacă banii rămâneau plasaţi trei luni; altfel, trebuia să înapoieze doar capitalul. Închiderea birourilor a creat puţină panică şi cei mai mulţi dintre investitori erau recenţi, aşa că nu le datora dobânzi, ci doar rambursarea capitalului. Câştiga astfel patru milioane. Mai lipseau trei. Banca lui, Hanover Trust, dispunea de mult cash şi de cinci milioane în active revandabile. „Nu erau ale mele. Erau ale băncii. Dar aveam acces la ele”, a mărturisit Ponzi, aflat la un pas de abuzul de bunuri sociale.

Soluţia ar fi putut să funcţioneze. Dar Joseph Allen, de la autoritatea de reglementare bancară, veghea şi a închis acea portiţă de scăpare. Urmărise îndeaproape peregrinările lui Ponzi şi ştia foarte bine că acesta va fi tentat să înapoieze banii clienţilor folosind nu numai sumele din contul lui de la Hanover Trust, ci şi mai mult decât avea în cont. Charles ar fi putut să pună astfel în pericol depozitele băncii şi să creeze un început de panică, ceea ce Allen voia neapărat să evite. El i-a cerut atunci trezorierului să-i facă un raport zilnic despre situaţia băncii. După o săptămână (era luna august), a descoperit că unor conturi controlate de Ponzi, dar care nu erau pe numele lui, le fuseseră atribuite credite, semn că italianul dispunea de mai puţine resurse decât afirma în public.

Lovitura fatală i-a fost dată de presă. Ca să facă faţă atacurilor tot mai puternice, Charles apelase la serviciile unui consilier specializat în comunicare, William McMasters, fost jurnalist la *Boston Post*, cotidianul care conducea lupta contra lui. Realizând că explicaţiile date de Ponzi anumitor persoane nu erau întotdeauna foarte coerente, McMasters a început să scotocească puţin prin birouri ca să-şi facă o idee mai precisă.

În câteva zile, s-a lămurit: nu lucra pentru un investitor, ci pentru un escroc. Şi-a sunat atunci foştii colegi de la *Boston Post* şi le-a propus să le furnizeze informaţii. Pe 2 august, ziarul a scris pe prima pagină că Ponzi era insolvabil şi că n-avea de unde să ramburseze sumele celor care îi încredinţaseră banii lor. Iar în ziua de 11, unul dintre investigatorii ziarului a făcut o descoperire uimitoare. După ce îl tot ascultase pe Charles povestindu-şi viaţa, a observat că exista un gol important în povestea lui şi a reuşit să descopere motivul graţie corespondentului ziarului în Canada: Ponzi fusese arestat şi făcuse închisoare la Montréal. Vestea a făcut senzaţie. Charles a negat la început că era vorba despre el, apoi a fost obligat să recunoască. În aceeaşi zi, Joseph Allen a cerut închiderea băncii Hanover Trust. De data asta se sfârşise. Pe 12 august, Ponzi a fost arestat.

Sfârşit trist

Ponzi a fost condamnat la cinci ani de închisoare şi a ieşit puţin mai repede, în 1924, pentru bună purtare. Justiţia federală a găsit însă alt unghi de atac ca să-l urmărească. A scăpat prima dată, dar a fost urmărit în continuare şi a fost condamnat din nou în 1925. Liber în aşteptarea judecării apelului, a plecat în Florida şi a organizat… un sistem Ponzi şi mai nebunesc decât primul, promiţând un randament de 200% în două luni!

Totuşi, Charles n-avea niciun chef să se întoarcă la închisoare. A hotărât să fugă. Şi astfel, un anume Andrea Luciana s-a angajat în iunie 1926 chelner pe o navă care pleca spre Boston. Se răsese în cap şi-şi lăsase mustaţa să crească. Dar Ponzi fiind Ponzi, nu s-a putut abţine să nu facă pe grozavul şi i-a mărturisit unui coleg adevărata sa identitate. Ghinion: un şerif a fost informat şi l-a arestat.

S-a reîntors la închisoare, de unde a ieşit în februarie 1934, cu 70 de dolari în buzunar. Dar Statele Unite nu terminaseră cu el. Deoarece nu ceruse niciodată documente oficiale, Ponzi era un clandestin şi, pe 7 octombrie 1934, a fost repatriat în Italia.

A avut pe rând mai multe slujbe mărunte la Roma, supravieţuind datorită ajutorului unui văr îndepărtat, un colonel, pilotul personal al lui Benito Mussolini, precizează jurnalistul Donald Dunn în biografia lui Ponzi. Pe de altă parte, Ponzi a încercat să-şi publice povestea, dar, fiindcă nu avea bani ca să-i asigure tipărirea, le-a propus celor pe care îi cunoştea „acţiuni" la carte, urmând să-i plătească din vânzări. A inventat aşadar o formă de *crowdfunding*! Fără succes.

În 1939, a ajuns în Brazilia, la Rio. Vărul său i-a oferit un post de conducere în cadrul companiei aeriene LATI, pe care o crease ca să organizeze zboruri între Brazilia şi Italia. Dar, în 1941, autorităţile braziliene au tăiat aprovizionarea cu combustibil a companiei: LATI a fost acuzată că ar fi contribuit la contrabanda şi spionajul în favoarea forţelor Axei.

Fiecare an ce trecea marca declinul lui Ponzi. A fost vânzător de hot-dog, a predat cursuri de engleză şi franceză, a fost interpret pentru o societate comercială. Şi-a pierdut treptat vederea şi, la începutul anului 1948, a paralizat parţial în urma unei crize cardiace. A trăit din ajutorul social şi a fost primit gratuit într-un spital public. O operaţie de cataractă i-a redat puţin vederea la un ochi. Un jurnalist de la Associated Press i-a luat un interviu, în care Ponzi a mărturisit pentru prima oară că sistemul lui nu era altceva decât o fraudă. Fusese multimilionar câteva luni şi acum nu mai era nimic. „Am lovit poporul american acolo unde doare, la portofel", a explicat el. Rămas în spital, a murit pe 17 ianuarie 1949, la 66 de ani.

După război, mass-media a început să-i folosească numele pentru a desemna fraudele în care banii celui de-al doilea fraier servesc la plata

celui dintâi. În fond, cum se explică oare că Ponzi a reuşit să înşele câteva zeci de mii de persoane într-un timp atât de scurt? Răspunsul l-a dat el însuşi în autobiografia lui: „La vremea aceea, ca şi acum, pe toţi îi durea în cot de etică. Puternicul dolar era singurul obiectiv”. O maximă pe care a reţinut-o un anume Bernard Madoff…

Alves Reis sau *La Casa de papel* în Portugalia!

În *La Casa de papel*, serialul spaniol de succes difuzat de Netflix, *El Profesor* planifică în cele mai mici detalii atacul cu mână armată de la Fabrica Naţională de Bani şi Timbre, unul dintre locurile unde se imprimă bancnotele în Spania. Scopul său: preluarea controlului asupra fabricii pentru a tipări bancnote adevărate, dar pentru uzul personal şi al bandei sale de hoţi! Nu ştiu dacă scenariştilor le-a ajuns la urechi povestea lui Artur Virgílio Ales Reis, un tânăr portughez de 28 de ani care avusese deja această idee în 1924. Şi o dusese până la capăt, într-un mod mai puţin organizat şi mai puţin spectaculos, dar cu mai mare uşurinţă decât profesorul!

Scriitorul Murray Teigh Bloom a scris cartea de referinţă despre acest jaf original, indispensabilă pentru cei câţiva autori neportughezi interesaţi de poveste. Un furt care reflectă slăbiciunile tipăririi de bani în Portugalia săracă din anii 1920.

Un început promiţător

Născut pe 8 septembrie 1896, Alves Reis nu a aşteptat vârsta de 20 de ani ca să chelească, să se căsătorească şi să ajungă escroc. Când ţara lui a intrat în război cu Germania, în martie 1916, faptul că îşi întreţinea familia i-a permis să scape de lupte şi să fie trimis în Angola, pe atunci colonie portugheză. A ajuns acolo având asupra sa diploma de inginer obţinută la şcoala politehnică a Universităţii Oxford, fără să-i pese câtuşi de puţin că nu exista nicio şcoală cu acest nume. Îşi fabricase pur şi simplu un titlu: aşa ceva te ajută să-ţi găseşti de lucru.

Popasul în Angola i-a prilejuit deja câteva aventuri. A fost angajat ca funcţionar la lucrări publice şi, fiind un om eficient, a acceptat în acelaşi timp o muncă de inginer supervizor la reparaţii de trenuri. Se arăta destul de înzestrat pe plan mecanic: când o locomotivă rămânea în pană şi nimeni nu ştia s-o repare, se apela la Reis, care se apuca de treabă şi găsea deseori soluţia. Era apreciat.

Totuşi, Reis nu era inginer. Şi când a vrut să comande locomotive americane, câţiva colegi invidioşi au demonstrat că, ţinând cont de greutatea acestora, podurile angoleze aveau să se prăbuşească la trecerea lor. Deoarece legile matematicii şi fizicii erau contra lui, nu-i mai rămânea decât o soluţie: să treacă de la teorie la practică. A urcat într-un tren tras de o locomotivă americană şi, ajuns în faţa primului pod, le-a cerut mecanicilor şi pasagerilor care n-aveau încredere în el să coboare. El a rămas în tren, împreună cu soţia şi bebeluşul lui. Trenul a trecut de primul pod şi apoi de toate celelalte. Triumful i-a fost asigurat. Povestea nu ne spune dacă a avut noroc, dacă practica lui valora mai mult decât teoria sau dacă acele calcule erau greşite.

În 1919, şi-a dat demisia şi a intrat în afaceri, ceea ce i-a permis să se îmbogăţească. În 1922, a ajuns la Lisabona, locuind într-un apartament cu 12 încăperi, cu servitor, bucătar, şofer şi maşină de lux. Dar investiţiile

sale financiare n-au fost alese foarte bine şi viaţa frumoasă a ajuns curând aproape de capăt. Se apropia falimentul, avea nevoie de cash. Nişte prieteni i-au vorbit atunci despre Ambaca, o companie feroviară angoleză aflată în dificultate. Nu că Alves ar fi avut neapărat chef să se implice, dar, când a observat că societatea avea probleme structurale dispunând totuşi pe termen scurt în trezorerie de 100 000 de dolari (1,5 milioane de dolari la cursul din zilele noastre), a fost foarte tentat să pună mâna pe ei. Profitând de termenele de încasare ale cecurilor de la banca americană City Bank, unde îşi deschisese un cont (în epocă se utiliza vaporul şi, din cauza unei mici erori voite, cecul trebuia să facă o dublă călătorie înainte de a fi încasat), a folosit câteva cecuri fără acoperire ca să pună mâna pe Ambaca şi pe resursele ei.

Dar membrii consiliului de administraţie au fost atenţi şi au dat pe faţă practicile financiare dubioase ale noului proprietar. Au urmat arestarea, procesul şi 54 de zile de închisoare. Zile liniştite, în care a putut să reflecteze şi să pună la cale o lovitură cu adevărat îndrăzneaţă. Nimic nu era imposibil pentru cine se avântase peste poduri care ar fi trebuit să se prăbuşească!

În trecere prin Olanda

Deoarece închisoarea nu-i rezolvase problemele financiare, Reis avea în continuare nevoie de cash. Atunci a început fabuloasa lui escrocherie cu două niveluri: să escrocheze banca centrală a Portugaliei, să facă astfel încât lovitura să fie pusă în practică de către alţii, iar el să ia banii.

Primul nivel: trebuia să găsească oamenii care aveau să fie în prima linie în timp ce el urma să rămână în umbră. A întâlnit la Lisabona un infractor mărunt, José Bandeira, care fusese închis pentru jaf, şterpelise din casa de bani a angajatorului său etc., instalat atunci la fratele lui,

diplomat în Olanda. Devenit intermediar în diferite afaceri, acesta l-a pus pe Alves în legătură cu un om de afaceri olandez, Karel Marang von Ysselveere, şi cu un german care lucra cu el, Adolf Gustav Hennies.

La început, timp de câteva săptămâni, Alves Reis i-a escrocat liniştit pe cei trei bărbaţi. Era neîndoielnic că, la un moment dat, aveau să înţeleagă că afacerea pe care le-o adusese Reis se baza pe o escrocherie. Dar afacerea era prea frumoasă şi prea profitabilă ca să renunţe. Au mers până la capăt.

Iată povestea pe care le-a servit-o Reis: ca să ajute Angola să se dezvolte, o parte dintre directorii Băncii Portugaliei, banca centrală a ţării, doreau să-i aducă un sprijin crescând cantitatea de bani disponibilă. În mod normal, Banco Nacional Ultramarino deţinea privilegiul emiterii de bancnote pentru Angola, dar de data asta nu exista un acord politic la vârf, ceea ce impunea adoptarea unei alte căi, mai discrete.

Reis le-a spus că directorul băncii centrale şi adjunctul lui erau de acord cu următoarea combinaţie: un grup de financiari privaţi aveau să acorde un împrumut Angolei şi să primească în schimb dreptul de a tipări bancnote pentru suma respectivă, încasând un comision frumos. Reis ştia toate astea de la oamenii lui de contact din Banca Portugaliei şi avea nevoie doar să corupă câteva persoane ca să fie sigur că obţinea tranzacţia. În sprijinul celor spuse, le-a prezentat câteva documente oficiale cu însemne guvernamentale şi multe semnături ale unor oficiali, primele lui falsuri din această poveste. Marang s-a lăsat dus de nas şi a furnizat primele sume ce ar fi trebuit să permită obţinerea tranzacţiei, dar care au folosit de fapt la achitarea datoriilor lui Reis. Deocamdată, acesta l-a escrocat pe Marang.

Afaceristul olandez a început să caute o companie olandeză care mai tipărise bani pentru bănci centrale. Şi a găsit una, dar i s-a răspuns că, în cazul Băncii Portugaliei, treaba o făcea un tipograf englez, Waterlow &

Sons, pentru care, om cumsecade, patronul tipografiei i-a scris o scrisoare de recomandare.

Ne-am putea mira că o bancă centrală nu-şi tipărea propriile bancnote. Totuşi, Portugalia era o ţară săracă. Înainte, bancnotele fuseseră tipărite de banca ei centrală. Dar maşinile erau uzate şi cu defecţiuni, iar înlocuirea lor ar fi costat mult – sistemul de numerotare a bancnotelor nu mai funcţiona şi maşinile erau sub brevetul unor firme private. Prea scump… Waterlow & Sons lucrase pentru serviciile secrete britanice în timpul Primului Război Mondial, tipărind bancnote germane false. Firma se impusese pe lângă autorităţile britanice, ceea ce îi permisese să câştige câteva contracte în străinătate, îndeosebi tipărirea de bancnote pentru banca centrală a Letoniei şi a bancnotei de 500 de escudos pentru Portugalia.

Pe 4 decembrie 1924, Karel Marang a ajuns la Londra şi s-a întâlnit cu sir William, patronul societăţii Waterlow & Sons, ca să-i propună un nou contract: tipărirea de bancnote de 500 de escudos. De fapt, atunci a început adevărata escrocherie.

Să te dai drept bancă centrală

Ghinion pentru Reis: a ataşat la dosarul de cerere de tipărire pregătit pentru tipograf prima bancnotă de 500 pe care o avea în portofel, numai că cele tipărite de Waterlow & Sons şi pentru care tipograful deţinea plăcile de imprimare erau cu efigia lui Vasco da Gama, marele navigator. Pagubă-n ciuperci! Reis a fabricat noi contracte false, care îi confereau întreaga autoritate reprezentantului său Karel Marang pentru a duce la bun sfârşit tipărirea bancnotelor cu Vasco da Gama. Tipograful a dat contractul spre expertizare avocatului său, care n-a găsit nimic de obiectat. Plastografia lui Alves era bunicică.

Sir William a dorit totuşi să-i scrie lui Senhor Camacho Rodrigues, guvernatorul Băncii Portugaliei, ca să obţină acordul lui personal. Bineînţeles, a răspuns Marang, dar, înţelegeţi, este o afacere strict secretă, pentru orice contact cu guvernatorul e mai bine să se treacă prin secretarul meu, José Bandeira. Aşadar, scrisoarea a trecut din mâinile lui Marang în cele ale lui Bandeira, care i-a dat-o lui Reis; acesta ar fi urmat s-o înmâneze guvernatorului, dar a păstrat-o şi s-a grăbit să facă alt fals, imitând cât putea de bine ceea ce credea a fi modelul corespondenţei personale a guvernatorului. Mai târziu, a ajuns să corespondeze cu el şi a observat că falsul lui semăna prea puţin cu originalul! Totuşi, cum sir William nu-şi petrecea timpul schimbând scrisorele cu guvernatorul, s-a lăsat păcălit. Cu această ocazie, Reis i-a zis lui Marang că fusese obligat să-l mituiască pe guvernator ca să obţină scrisoarea şi i-a mai luat ceva bani.

Totuşi, sir William a hotărât să-i scrie direct guvernatorului ca să-i mulţumească pentru încredere. Escrocheria avea să se ducă pe apa sâmbetei? Scrisoarea a fost scrisă, bătută la maşină, s-a găsit înregistrarea ei în teancul de corespondenţă, ieşirea pentru a fi dusă la poştă… dar n-a ajuns niciodată la Lisabona. După cum se spune, numai secăturile au noroc!

Ultima etapă: tipograful avea nevoie de numerele de serie ale bancnotelor. Examinându-le pe cele pe care le avea, Reis le-a inventat, fără să-şi dea seama că se înşela în folosirea literelor şi a cifrelor. Dar, în acel moment, nimeni n-a băgat de seamă – la urma urmelor, dacă Banca Portugaliei voia să-şi schimbe sistemul obişnuit, era alegerea ei.

Pe 10 februarie 1925, Marang şi Hennies s-au prezentat la Londra la Waterlow & Sons, echipaţi cu valize, şi au plecat cu primul lot de bancnote de 500 de escudos. Au urmat al doilea în august şi al treilea în septembrie. În total, mica bandă a primit 580 000 de bancnote de 500 de

escudos, cu o valoare totală în epocă de 3 milioane de lire sterline, adică 210 milioane de euro din zilele noastre!

Cum să schimbi bancnotele?

E bine să ai milioane. Totuşi, când le ai în bancnote, trebuie să găseşti modalitatea fizică de a le pune în circulaţie. Până în acel moment, Reis fusese cu siguranţă un falsificator inventiv şi cu un tupeu nemaipomenit. Dar, cu mult înainte de a primi bancnotele, avusese o idee aproape genială.

La început, Reis a schimbat bancnotele recurgând la două metode tradiţionale: a încredinţat pachete de bancnote unor intermediari care urmau să le schimbe pe piaţa neagră a devizelor, franci, lire, dolari, şi a deschis o duzină de conturi bancare în care a pus pachete mari de bancnote, apoi le-a retras după un timp, primind astfel bancnote adevărate. Ca toţi escrocii, şi cei din mica bandă au început să folosească banii ca să-şi asigure o viaţă frumoasă. Reis şi-a achiziţionat o casă cu patru etaje şi i-a cumpărat o mulţime de bijuterii soţiei, iar Bandeira a investit în imobiliare, într-o firmă de taxiuri, într-un fabricant de cămăşi, un salon de coafură etc.

Nu existau însă foarte multe locuri în care se puteau schimba devize şi deschide conturi. Aşa că a început să se răspândească zvonul că erau prea multe bancnote noi în circulaţie: mirosea a bani falşi. Au ajuns bancnote şi la Banca Portugaliei, care le-a dat spre examinare expertului său în falsuri. Dar degeaba le-a întors acesta pe toate părţile, totul era perfect – normal, fuseseră tipărite după plăcile băncii centrale!

Reis şi-a adunat atunci banda, la sfârşitul lui aprilie 1925, ca să anunţe urmarea programului. Ce ar putea justifica existenţa unor mari sume cash într-un loc şi, în plus, în bancnote noi? Dacă aşa ceva ar fi venit din partea

unei bănci, ar fi părut mai puţin suspect. Concluzia: trebuia creată o bancă! Ceea ce s-a şi făcut: pe 27 iunie, Reis a obţinut autorizaţia de a înfiinţa Banco Angola e Metrópole, destinată să finanţeze proiecte în Angola.

Totuşi, Reis nu s-a oprit aici. Care era singura instituţie ce ar fi putut să decidă anchetarea şi ar fi avut mijloacele să arate că bancnotele erau false? Banca centrală. Concluzia: n-avea decât să cumpere banca centrală! Banca Portugaliei fusese înfiinţată la mijlocul secolului al XIX-lea şi obţinuse monopolul emiterii de bancnote în mai multe etape, dar era pe atunci o bancă cu capital majoritar privat şi cotată la bursă – avea să fie naţionalizată abia în 1974. Ca să preia controlul băncii, ar fi fost de-ajuns aşadar să-i cumpere discret acţiunile. Reis n-a reuşit până la urmă să o facă. Erau multe acţiuni şi, chiar când ai bani, nu e uşor să aduni destule ca să-ţi asiguri o putere importantă în cadrul băncii. Dar ideea era genială!

Răsturnare de situaţie

Bucuria avea să ţină zece luni. Reis chiar voia să folosească noua lui bancă pentru a investi în Angola. Necazurile au început la sfârşitul lui noiembrie, când câţiva industriaşi, invidioşi pe importanţa pe care începea s-o capete în colonie, au finanţat o campanie de presă împotriva lui care punea întrebări jenante, îndeosebi cum de veneau atâţia bani de la o bancă abia înfiinţată.

La începutul lui decembrie, într-o zi de vineri, un angajat al unuia dintre schimbătorii de devize folosiţi de o sucursală locală a băncii lui Reis a fost convins că găsise răspunsul la întrebare: bancnotele erau false. Acesta s-a întâlnit cu un prieten de la sucursala locală a băncii centrale, care a transmis informaţia la Lisabona. Îndoiala a luat proporţii: multe bancnote ar fi fost false şi sursa ar fi fost mereu aceeaşi, Banco Angola e

Metrópole. Chiar a doua zi, sâmbătă, oficiali ai Băncii Portugaliei şi-au făcut apariţia cu poliţia, l-au arestat pe patronul sucursalei locale a băncii lui Reis şi au confiscat bancnotele. Dar s-au pomenit repede într-o situaţie foarte stânjenitoare: era imposibil să demonstreze că bancnotele erau false – calitatea lor era perfectă, şi ştim de ce. Oficialii se pregăteau să plece.

Dar, duminică dimineaţă, la ora 11:30, unul dintre ei a descoperit dovada care le lipsea: studiind cu atenţie bancnotele, a găsit două cu acelaşi număr. Ca să pară adevărate, Reis a dat numere de bancnote deja existente: când pui mâna pe una, adevărată sau falsă, o consideri adevărată; când pui mâna pe două bancnote care au exact acelaşi număr, e vorba cu siguranţă de fraudă. Să găseşti două identice în acea masă de bancnote era un mare noroc. Şi un mare ghinion pentru Reis.

La bordul navei care îl aducea la Lisabona, câţiva prieteni au reuşit să-l prevină că fuseseră găsite două bancnote false în banca lui. Dacă ar fi coborât pe uscat, ar fi fost arestat. Hennies se afla cu el: a cerut ajutor, a venit o mică ambarcaţiune, Hennies a vrut să-l ia cu el, dar Reis a refuzat. „Voi dovedi că n-am făcut nimic rău!" Vanitate deplasată şi într-un moment nepotrivit. Alves Reis a fost arestat la 6 decembrie 1925.

Totuşi, nu se doboară chiar atât de simplu un escroc de o asemenea anvergură. Procurorul a fost agresiv, iar Reis a scăpat de acesta cu ajutorul unui document care arăta că încasase bani de la el: un fals! L-a vrăjit complet pe judecătorul de instrucţie spunându-i povestea lui iniţială: nu era un falsificator, fusese folosit de guvernator şi de adjunctul lui într-o bătălie internă din sânul băncii centrale etc. Judecătorul i-a crezut în aşa măsură povestea încât a dispus arestarea celor doi oficiali! Au fost eliberaţi după câteva ore la ordinul guvernului, însă asta ne ajută să ne facem o idee despre puterea de convingere a lui Reis. Judecătorul i-a permis să-şi mobileze celula ca un prinţ, să primească multe vizite şi-l numea „Excelenţa Voastră"!

Între timp, banca centrală, considerând că toată comedia durase cam mult, a început să facă presiuni. Judecătorul a fost înlocuit de altul, mai puţin credul. Şi, în mai 1926, un scriitor a publicat o carte despre caz care îl prezenta pe Reis ca pe un binefăcător public, un bancher ce cheltuia bani şi acorda credite fără număr, pe scurt, un binefăcător al economiei şi al omenirii.

Dar nu era de-ajuns. Lunile de detenţie treceau una după alta în aşteptarea procesului. La 31 mai 1928, în urma unei crize de depresie, Reis a încercat să-şi pună capăt zilelor, lăsând o mărturisire în sertarul din celulă. Dar medicii l-au salvat. Şi, fiindcă nimeni n-a căutat în biroul lui, a distrus documentul. Între timp, i-a murit avocatul!

În decembrie 1929, Reis a fost abordat de un deţinut tânăr care îi cunoştea reputaţia. Acesta i-a arătat că imita la perfecţie semnăturile mai multor directori de la Banca Portugaliei. Şi Reis s-a simţit tentat s-o ia de la capăt: avea o nouă idee genială de escrocherie! Doar că tânărul cu pricina fusese trimis de procuror şi de un ziar… care a publicat povestea pe prima pagină. De data asta, lui Reis i se înfundase. Mă rog, nu chiar de tot. Pe 11 mai 1930, a luat cuvântul la proces într-o pledoarie de cinci ore, recunoscută de toţi ca o intervenţie remarcabilă, în cursul căreia i-a dezvinovăţit pe toţi cei care contribuiseră la întreaga poveste, prezentându-se ca organizatorul şi singurul responsabil al escrocheriei. Pe 19 iunie, după o deliberare de şase ore, juraţii l-au condamnat la 8 ani de închisoare şi 12 ani de exil în colonii, Angola ori Mozambic, sau la 25 de ani de exil. A ales închisoarea. Acesta chiar a fost sfârşitul lui Alves Reis.

A făcut până la urmă 20 de ani de închisoare şi a fost eliberat în mai 1945. Avea doar 47 de ani. Cei trei fii ai săi l-au primit în mica lor companie de import-export, care la sfârşitul anului 1947 a dat faliment. Reis era bolnav şi o ultimă criză cardiacă l-a doborât la 8 iulie 1955. Săptămânalul britanic *The Economist* a conchis că mica bandă de escroci făcuse bine economiei portugheze, „în acord cu cele mai bune principii

keynesiene”! În 2004, cercetătorul Henry Wigan de la celebra London School of Economics a propus o estimare a punerii în circulaţie a bancnotelor false: după părerea lui, Reis crescuse masa monetară a Portugaliei cu 5,9%, adică o relansare a economiei echivalentă cu 0,9% din produsul intern brut al ţării, ceea ce este departe de a fi insignifiant.

Sir William ar fi fost într-adevăr victima lui Reis. După această poveste, a pierdut controlul societăţii Waterlow & Sons. Procesul intentat de Banca Portugaliei s-a terminat în beneficiul ei, tipograful fiind obligat să-i verse o sumă enormă ca despăgubire. Într-o analiză juridică aprofundată a deciziei publicată încă din 1932, sir Cecil Kisch a subliniat multiplele greşeli ale lui sir William: cum ar fi putut Banca Portugaliei să-i încredinţeze un contract pentru tipărirea de bancnote cu destinaţia Angola fără ca Banco Nacional Ultramarino, care deţinea privilegiul emiterii de bancnote în acea ţară, să aibă un cuvânt de zis? Cum a putut să uite că fiecare comandă de bancnote era semnată întotdeauna de doi directori ai băncii centrale şi niciodată de guvernatorul ei? Cum a putut să accepte nişte contracte redactate în engleză, când banca centrală îi scria întotdeauna în portugheză? Lista prostiilor comise de tipograf şi care au înlesnit planul lui Alves Reis este lungă. Sir William n-a apucat să citească această analiză, deoarece s-a stins din viaţă la 6 iulie 1931.

Şi restul bandei? José Bandeira a ieşit din închisoare aproape în acelaşi timp cu Reis, dar la vârsta de 64 de ani. A condus apoi un fel de local de noapte plin de prostituate şi a murit la 29 martie 1960. S-a descoperit mai târziu că Adolf Hennies se numea în realitate Johann Döring, un negustor care îşi schimbase numele după ce-şi părăsise familia în Germania ca să se stabilească în Brazilia. În momentul arestării lui Reis, s-a dat la fund, apoi s-a ocupat cu traficul de arme şi a fost în cele din urmă arestat pentru tentativă de şantaj. A stat doar un an în închisoare, fiind eliberat de cunoştinţele pe care le avea în partidul nazist. A murit

brusc la 25 august 1936 într-un spital. Cele două fiice ale sale au fost convinse că fusese otrăvit de cineva pe care îl escrocase.

Mai rămâne, în sfârşit, Karel Marang, cel care făcuse toate deplasările la Londra, negociase cu Waterlow & Sons şi adusese bancnotele. Arestat în Olanda, a făcut 11 luni de închisoare înainte ca justiţia să-l condamne la… 11 luni de închisoare, în noiembrie 1926. Banca Portugaliei a făcut recurs şi Marang a primit o pedeapsă de doi ani în 1927. Dar plecase între timp să se stabilească la Bruxelles, în Belgia, o ţară cu care Olanda nu încheiase acord de extrădare… În 1928, s-a mutat la Paris împreună cu familia, pe bulevardul Richard Lenoir, nr. 96. El a profitat cel mai mult de escrocherie, deoarece în acel moment era deţinătorul unei mici averi. Hennies a încercat să-l asocieze la traficul lui de arme, dar Marang n-a colaborat mult timp, fiindcă afacerea nu mergea. A devenit şef de companie, s-a naturalizat francez în 1946 şi a cumpărat firma de calorifere Chaufelec, împreună cu uzina ei de la Château-Thierry, din Aisne, şi şi-a sfârşit liniştit viaţa între apartamentele sale de la Paris şi Cannes, unde a murit pe 13 februarie 1960, la 76 de ani. Chaufelec există şi astăzi.

Escrocheria lui Rais s-a pierdut în adâncurile istoriei şi n-a interesat prea multă lume de atunci încoace. Dar n-a fost complet uitată. În 2016 – ceea ce l-ar fi amuzat cu siguranţă pe Alves –, la o licitaţie, una dintre bancnotele lui false s-a vândut cu peste 7 500 de dolari!

Cea mai mare escrocherie a lui Victor Lustig

Chas Groman, Albert Grauman, Helmut Strode şi Charles Gruber, Georges, sau Pierre, sau Robert Duval, sau André Dupré, sau Robert Lamar, Albert Philipps, C.H. Baxter, Frank Gardner, Robert Miller şi,

bineînţeles, Victor Lustig, pardon, contele Victor Lustig: iată câteva dintre foarte numeroasele identităţi sub care a fost cunoscut unul dintre cei mai fabuloşi escroci din anii 1920. Se spune că învăţase arta machiajului cu marele actor american John Barrymore şi călătorea întotdeauna cu o valiză plină de deghizări. Se putea da drept aristocrat european, chelner de cafenea, hamal, *groom* de hotel şi chiar preot sau rabin. Se mai spune şi că, asemenea tuturor celor care au simţul imitaţiei, vorbea cinci limbi. Dar se spun multe despre Victor Lustig…

Dacă daţi o căutare pe internet, veţi vedea că isprava pentru care a rămas în istorie este aceea de a fi reuşit să vândă Turnul Eiffel. Nu e nevoie să verificaţi pe mai multe site-uri, fiindcă toate se copiază unele pe altele şi spun acelaşi lucru. În realitate, 98% dintre cei care s-au ocupat de această escrocherie fabuloasă nu fac decât să repete ceea ce agentul serviciilor secrete americane James Johnson, membru al echipei formate pentru arestarea lui Lustig, a descris în biografia escrocului, apărută în 1963 graţie condeiului lui Floyd Miller, jurnalist la *Reader's Digest*, la care a venit să-i spună povestea. Dar relatarea lui Johnson provenea în mare parte din ceea ce-i dezvăluise chiar Lustig… Putem oare să credem un specialist al blufului când îşi istoriseşte viaţa de blufeur? Trebuie să cântărim totul în mod riguros.

Foarte puţine surse au observat că în 2011 a fost publicată postum o carte a fiicei sale Betty Jean, care spune o poveste ce se deosebeşte în mai multe privinţe de cea a lui Johnson. Şi doar o infimă minoritate are cunoştinţă de frumoasa anchetă publicată în 2016 de jurnalistul american Jeff Maysh, care a cercetat arhivele, mai ales pe cele din ţara lui, şi a recuperat îndeosebi 1 300 de pagini de documente găsite în ultima închisoare în care a stat, ce i-au permis să descrie un Lustig debarasat pe cât posibil de miturile lui. Cu momente uimitoare. Pe care e timpul să le înfăţişăm.

Cum a devenit „Crestatul” conte

Victor Lustig s-a născut pe 4 ianuarie 1890 în oraşul Hostinné, situat astăzi în Republica Cehă. Tatăl său, un bogat negustor de tutun şi primar al localităţii, avea ambiţii mari pentru primul lui născut. „Vei fi muzician, fiule.” Şi, la vârsta de 12 ani, i-a oferit o vioară superbă şi l-a anunţat că va pleca la Viena să înveţe cu cei mai mari maeştri. Atunci a avut loc prima fugă a lui Victor, care s-a dus la Paris. După două luni, a fost găsit de poliţie şi adus înapoi la tatăl lui, care, după cum istoriseşte Betty Jean, a spart vioara dându-i cu ea în cap.

Tânărul Victor a fost trimis atunci la un pension privat din Dresda, Germania, unde pare să fi fost un elev strălucit. Acolo a învăţat îndeosebi să vorbească perfect germana şi franceza. Dar nu prea era pasionat de studii – în orice caz, nu de cele din programa şcolară clasică. La 19 ani, a lăsat totul baltă şi s-a întors la Paris să-şi desăvârşească instruirea. Era dornic să înveţe şi a făcut paşi buni pe calea pe care şi-o alesese: mici furtişaguri, apoi hoţ de buzunare, spărgător, apoi jucător de biliard şi mai ales de pocher şi bridge. Spunea că, în mâna lui, un pachet de cărţi de joc putea „să facă orice, mai puţin să vorbească”! A călătorit mult: între 1908 şi 1912, îi găsim urma la Praga, Zürich, Viena (a ajuns în fine şi acolo!)… graţie registrelor de închisoare, care arată că tehnicile lui încă nu erau complet puse la punct. La Paris, s-a apropiat prea mult de iubita unui marinar francez, care i-a aplicat o lovitură cu pumnalul la faţă, lăsându-i o cicatrice de la ochi până la ureche. În SUA, i s-a zis „Brăzdatul”, iar când presa franceză a vorbit de el mai târziu, ziarele l-au botezat „Crestatul”! Totuşi, cu o înălţime de 1,70 m şi o greutate de 70 kg, Victor era arătos, şi acesta a fost un avantaj de care a ştiut să se folosească.

Mulţumită susţinerii din partea tatălui său, a obţinut un paşaport şi ceva bani: voia să-şi încerce norocul în SUA. De fapt, nu a mers mai departe decât pacheboturile de lux care traversau Atlanticul. La bordul lor

a jucat sau mai curând a trişat la cărţi şi a adunat banii prostănacilor. În cursul unei călătorii, şi-a dat seama că nu era singurul profesionist aflat la bord: Nicky Arnstein, care şi-a lăsat numele în istoria lumii interlope americane, „lucra" şi el acolo şi, măiculiţă, ce bun era! Nicky l-a luat pe Victor sub aripa lui şi i-a desăvârşit pregătirea de trişor – e important să ai norocul să înveţi de la maeştri. Dar Primul Război Mondial şi submarinele germane care scufundau navele au pus capăt acestei cariere. Trebuia să găsească altceva. Victor şi-a început atunci cariera de escroc în SUA, şi ce carieră! Să trecem în revistă momentele de glorie ale contelui Victor Lustig.

Cacealmaua: ca în film!

La sfârşitul războiului, Victor a devenit contele Lustig, un aristocrat european. Mulţumită reţelei lui Arnstein, şi-a început treptat ucenicia în lumea interlopă. În 1919, se afla în Kansas, unde şi-a întâlnit iubirea vieţii, Roberta Noret, o frumoasă roşcată cu pielea albă. S-au căsătorit în ziua de 3 noiembrie 1919. Pe 13 februarie 1922, li s-a născut o fiică, Betty Jean. Nici poliţia, nici serviciile secrete nu au ştiut nimic despre toate astea până în ultimii ani ai vieţii lui Lustig, care şi-a protejat întotdeauna familia, ascunzându-i existenţa.

Ca să trăieşti ai nevoie de bani. Prohibiţia i-a permis lui Victor să trăiască din traficul cu alcool, îndeosebi prin confecţionarea de etichete false. Apoi a plecat la Montréal să contacteze oameni pentru formarea unei reţele de trafic de droguri. Acolo, după spusele lui Johnson, a reuşit să dea lovitura descrisă magnific în filmul din 1973 al lui George Roy Hill, *Cacealmaua*, cu Paul Newman şi Robert Redford, în detrimentul unui mic bancher american care îşi făcea de cap cu amanta în acelaşi hotel.

Principiul, foarte bine ilustrat în film, cerea totuşi o organizare amplă şi consta în a face un fraier să creadă că putea să parieze la cursele de cai… cunoscând dinainte rezultatul! Metoda? Un aşa-zis văr care lucra la poştă avea sarcina să transmită rezultatul curselor la bookmakeri: în schimbul unei sume de bani, acesta propunea să dezvăluie numele câştigătorilor înainte de transmiterea lor oficială, ceea ce lăsa timpul necesar pentru a paria repede şi sigur. Trebuia găsit un loc şi amenajat ca să arate exact ca un birou de pariuri. Figuranţi, recrutaţi de Lustig din lumea interlopă a Montréalului, jucau rolul pariorilor şi al încasatorilor de pariuri. Totul era fals şi totul trebuia să pară adevărat: era deci nevoie de complici care să joace bine teatru.

Bineînţeles, fraierul a început prin a paria sume mici, ca să vadă dacă mergea combinaţia. Ceea ce s-a şi întâmplat: „vărul" i-a furnizat numele câştigătorului prin telefon (în realitate, cursa se terminase de foarte puţin timp şi învingătorul era cunoscut), individul a pariat, a urmărit cursa, calul lui a câştigat şi el a băgat câştigul în buzunar. Momit, a revenit pentru a paria o sumă mare ca să câştige mult.

De data asta însă, lucrurile s-au petrecut altfel. Şi Johnson a povestit că, la telefon, vărul i-a zis bancherului: „Plasat, Hilda's Way în cursa a şasea". Suma era mare şi a trebuit aşteptată cursa a şasea. Tensiunea a crescut. În fine, a început cursa. Lupta era crâncenă între Hilda's Way şi My Man… care a câştigat pe linia de sosire! Consternare. Vărul a sosit la puţin timp după aceea ca să-şi ia partea şi a rămas cu gura căscată: „Păi, dobitocule, am spus «plasat», nu «câştigat». Ştii ce înseamnă «plasat»?". Şi fraierul a rămas nu numai fără o bună parte din economii, ci şi cu convingerea că fusese vina lui!

Lustig avea valizele deja făcute şi, când să părăsească hotelul, s-a intersectat cu amanta bancherului. I-a făcut un mic semn: „Felicitări, eşti bogată!". Căci, înainte de pariu, îl pusese pe pariorul infidel să promită, în faţa ei, că îi va da jumătate din câştig. Când fraieritul a declarat că

pierduse tot, ea nu l-a crezut. S-a ţinut după el în SUA şi l-a ameninţat că avea să-i spună totul soţiei sale. Deoarece pierduse mult, el nu i-a dat niciun ban şi soţia a aflat astfel despre infidelitatea lui. Femeia l-a părăsit, dar, a încheiat Johnson, a murit două zile mai târziu din cauza unei boli de inimă!

Turnul şi cutia

Întors de la Montréal, Lustig „a lucrat" puţin la New York, dar îi era dor de Europa. Şi a plecat la Paris la începutul anului 1925, împreună cu complicele său Robert Arthur Tourbillon, zis Dapper Dan Collins, un american a cărui mamă era franţuzoaică şi care stăpânea la perfecţie limba lui Molière. Acesta avea să fie dl Dante, secretarul contelui Lustig, care s-a cazat împreună cu el într-un apartament de la hotelul Crillon – escrocheria aduce întotdeauna bani buni.

Lustig căuta o idee şi aceasta i-a fost inspirată de un articol dintr-un ziar: Primăria Parisului era sătulă de Turnul Eiffel care ruginea şi impunea cheltuieli mari. Evrica! Avea să facă să se creadă că turnul era de vânzare! Înarmat cu documente false, a luat legătura cu cinci negustori de fier vechi, toţi interesaţi de cele 7 300 de tone de şarpantă metalică de recuperat.

Cu documente false ale Primăriei Parisului pe masă, Victor i-a primit pe cei cinci fraieri în apartamentul de la Crillon şi şi-a ales ţinta: André Poisson, cel care avea bani, dar nu reuşise la fel de bine precum concurenţii lui şi, fiind ambiţios, avea să-şi dorească tranzacţia mai mult decât ceilalţi. Alegerea a fost foarte bună. Ultimă şiretenie: celui care s-a mirat că era primit într-un hotel de lux, Lustig i-a dat de înţeles că era nevoie de discreţie şi că, vezi bine… când un funcţionar are de rezolvat acest gen de vânzare importantă… se obişnuieşte să… Poisson l-a oprit,

înţelesese şi, în afară de plata celor 100 000 de franci – în jur de 97 000 de euro – pentru cumpărarea fierului vechi, i-a dat şi o şpagă lui Lustig! Versiunile poveştii diferă apoi: după ce a fugit la Viena, fie a rămas acolo, fie, înţelegând că Poisson nu spusese nimic ca să nu fie considerat un idiot, contele şi complicele său au revenit în Franţa ca să mai dea o dată lovitura.

Altă escrocherie a lui Lustig a fost şmecheria cu cutia românească. Contele punea o bancnotă de 20, 50 sau 100 de dolari într-o cutie frumoasă, apoi introducea şi o hârtie albă cu aceeaşi textură ca bancnotele. După aceea, explica Lustig, cele două aveau să fie presate una de alta şi, graţie unui ingredient cu o compoziţie chimică secretă, bancnota avea să se imprime pe bucata de hârtie albă. Dar totul dura şase ore, trei pentru fiecare faţă a bancnotei. După şase ore, din cutie ieşea o bancnotă splendidă, pe care fraierul se ducea s-o schimbe la bancă, iar aceasta, după verificare, o accepta fără probleme: normal, deoarece, în realitate, în interiorul cutiei fusese plasată o bancnotă adevărată! Se ştie, prin intermediul plângerilor, că Lustig a vândut de mai multe ori cutia românească pe sume cuprinse între 10 000 şi 100 000 de dolari! Ba chiar a reuşit s-o vândă şi unui şerif care îl arestase… Acesta l-a urmărit, a pus mâna pe el şi contele i-a dat bani ca să-l despăgubească: bancnote false, pentru care şeriful a ajuns la închisoare.

Navigând apoi prin lumea interlopă, Lustig a reuşit să-l facă pe celebrul Al Capone să creadă că avea o combinaţie care putea să-i aducă mulţi bani. Gangsterul i-a dat 50 000 de dolari. Până la urmă, Victor a considerat jocul prea riscant şi i-a înapoiat banii lui Capone care, crezându-l lefter, i-a oferit 5 000 de dolari… lăsându-se astfel escrocat!

Bani falşi

Putem să prezentăm multe anecdote despre escrocheriile contelui, sursele disponibile oferă destule. Criza din anii 1930 avea să le pună însă capăt. După anii 1920, caracterizaţi de speculaţii financiare, când dominase spiritul de îmbogăţire rapidă propice escrocilor, deceniul următor s-a tradus printr-o scădere importantă a averilor. Bogaţii au încercat să-şi salveze avutul şi naivii s-au împuţinat.

Atunci, Lustig s-a asociat cu William Watts, unul dintre cei mai buni falsificatori din acea perioadă. Watts era un gravor de înaltă clasă şi Lustig şi-a asumat sarcina de a pune în circulaţie banii: frumoasă alianţă! Dar, chiar dacă micile escrocherii ale contelui atrăgeau deseori plângeri şi câteodată arestări, el nu se ducea la tribunal sau plătea o cauţiune şi fugea ori îşi mituia gardienii (ascunsese 15 000 de dolari cosându-i prin haine, pentru orice eventualitate…). De cele mai multe ori, trecea neobservat schimbându-şi în mod regulat numele. Căci a fabrica bani falşi este un atac la adresa integrităţii contractului social: dacă nu mai putem avea încredere în banii pe care îi primim de teamă să nu fim înşelaţi, relaţiile între oameni devin mai dificile. Din acest motiv, serviciile secrete americane au înfiinţat o brigadă specială pentru urmărirea falsificatorilor. În plus, după cum subliniază Maysh, anul 1934 a fost cel al vestiţilor gangsteri Bonnie şi Clyde, John Dillinger, respectiv „Baby Face” Nelson, patru inamici publici împuşcaţi de poliţie. Cu bandiţii nu se mai glumea.

În ciuda mijloacelor de care dispuneau, agenţii secreţi n-au reuşit la început să-i identifice pe falsificatori. Fabricanţii de hârtie, de cerneală etc., totul a fost cercetat, dar nimic n-a dus la infractori. Până în ziua în care s-a constatat că o bancnotă falsă semăna întru totul cu alta pusă deoparte de poliţie cu şapte ani în urmă. Gravorul dispăruse în toţi acei ani; în mod vădit, acum revenise. Dar trebuia şi găsit. O anchetă aprofundată a scos la iveală un nume: Lustig. După ce s-au cules

informaţii cam peste tot în SUA, s-a reuşit localizarea lui la Pittsburgh. Trebuie spus că amicul Lustig avea ca amantă o patroană de bordel de nivel înalt. Cu câţiva ani în urmă, îi făcuse figura cu cutia românească; ea îl urmărise, îl prinsese, el îi dăduse banii înapoi şi se îndrăgostiseră unul de celălalt. O ascultare telefonică a convorbirilor lui Billie Mae Scheible (aşa se numea amanta) a permis localizarea lui Lustig, care a fost arestat.

Victor a mărturisit în cele din urmă că îl cunoştea pe Watts, dar că n-avea habar unde se afla. Da, flecărise cu el, dar nu ştia decât că vedea fluviul Hudson de la fereastra sa şi că avea soare dimineaţa. Cam puţin! Serviciile secrete au încercat atunci un *deal*: „Tu ne dai informaţii bune şi noi îţi uităm escrocheriile, pleci şi te dai la fund". Victor a acceptat şi a cerut să-l vadă pe complicele lui, Dan Collins. În urma întrevederii, Lustig a adus o cheie de la o cutie de bagaje din staţia de metrou Times Square, unde se găseau planşele de gravură ale bancnotelor. Şi, într-adevăr, un poliţist trimis acolo s-a întors cu plăcile. Lustig era pe punctul de a pleca, dar serviciile secrete au reacţionat rapid: nu erau plăcile bune! Victor a încercat să-i păcălească pe agenţi, dar, din cauza plăcilor, a fost inculpat ca falsificator şi i s-a stabilit o cauţiune mare ca să nu poată să iasă. După arestare, valul de bancnote false s-a oprit: era dovada că Lustig se ocupa de punerea lor în circulaţie.

Serviciile secrete au pornit în urmărirea lui Watts. În acest timp, Lustig a evadat folosind figura clasică cu cearşafurile înnodate şi lăsate să atârne pe fereastră! În urma multor verificări, agenţii au reuşit să-l repereze pe William Watts şi l-au arestat la 18 septembrie 1935. Fuga lui Lustig n-a durat mai mult de o lună. După spusele fiicei lui, ar fi fost denunţat de noul soţ al mamei sale, gelos din cauza contactelor regulate ale soţiei sale cu Lustig. A fost găsit pe 28 septembrie 1935 în Pittsburgh, unde locuia fiica lui.

Ultimii ani

În ziua de 4 decembrie 1935, la ora 10, a început procesul lui Robert Miller, numele sub care fusese arestat Lustig. Procurorul a afirmat că el şi Watts puseseră în circulaţie 1,3 milioane de dolari falşi de foarte bună calitate. După mărturia acestuia din urmă, care a recunoscut totul, Lustig s-a ridicat şi a strigat: „Vinovat!”. Câteva zile mai târziu, Watts a fost condamnat la 15 ani de închisoare, iar Lustig, la 15 ani pentru fabricare de bani falşi plus cinci ani pentru evadare. La 27 aprilie 1936, a ajuns în închisoarea unde urma să-şi ispăşească pedeapsa, celebra Alcatraz.

În închisoare, Lustig a citit mult, s-a ocupat de bibliotecă şi de grădinărit, ceea ce i-a permis să vadă cerul. A confecţionat două albume de texte şi de colaje, unul despre istoria lumii, altul despre familia lui. Şi-a oferit serviciile guvernului pentru fabricarea unei cerneli, dar a primit un refuz amabil. Când a izbucnit războiul, s-a oferit să plece în misiune pentru guvern în Europa, deoarece cunoştea ţările şi vorbea câteva limbi. A fost din nou refuzat. Atunci a trimis texte care sugerau planuri pentru aducerea păcii. Nimeni nu l-a luat în serios.

Fiind deseori bolnav, Lustig s-a văzut cu medicii de incredibil de multe ori. Gardienii credeau că era un şiretlic ca să fie transferat într-o închisoare medicală de unde să poată evada mai uşor. Eliberarea sa condiţionată pentru bună purtare a fost în cele din urmă prevăzută pentru 30 august 1948. Dar, în decembrie 1946, sănătatea i s-a deteriorat considerabil. De data asta, a fost trimis la închisoarea medicală din Springfield. Când fiica lui a fost informată şi l-a vizitat în martie anul următor, Lustig era paralizat şi nu mai putea să vorbească. Or, când era mică, el o învăţase alfabetul Morse, o modalitate pentru ei de a schimba informaţii fără ca persoanele prezente să înţeleagă ce se petrecea. Mici schimburi de mesaje personale între un tată şi fiica sa. În ziua de 11 martie 1947, la ora 20:30, Robert Miller, alias Victor Lustig, a murit în

închisoare. Nimeni nu ştia atunci că Miller şi Lustig erau una şi aceeaşi persoană. Fratele lui, Emil, care i se alăturase cu mulţi ani înainte în SUA în escrocheriile sale şi fusese şi el arestat pentru falsificare de bani, a dezvăluit acest lucru într-o conversaţie cu un judecător în decembrie 1949. Din acest motiv ziarele au scris despre el abia atunci. Şi totuşi, avea să se mai vorbească despre escrocheriile lui Lustig…

Escrocheria lui cea mai frumoasă?

Tomaš Anděl este un istoric ceh care conduce în Boemia muzeul local al oraşului în care s-a născut Lustig. Pe când pregătea o expoziţie despre personajele celebre ale oraşului, a efectuat câteva cercetări ca să afle mai multe despre familia escrocului internaţional. A examinat deci registrele municipale, declaraţiile de naştere, listele electorale, listele cu copiii înscrişi la şcoală etc., tot ce-a putut găsi. Nici urmă de vreun Victor Lustig.

Când am luat legătura cu el, Tomaš Anděl mi-a precizat că a căutat doar în registrele parohiale ale majorităţii catolice din oraş. Ceea ce îl făcea să creadă că Lustig aparţinuse minorităţii evreieşti locale. La Hostinné nu mai există sinagogă căci, din păcate, a fost incendiată de nazişti în Noaptea de Cristal, în 9 şi 10 noiembrie 1938, şi niciun document nu mai e disponibil. Totuşi, este sigur că niciun Ludwig Lustig (numele tatălui lui Victor) n-a fost primar al oraşului: fusese o invenţie a escrocului. Anděl a dat de urma cuiva care ar putea să fie acel tată – nu un ţăran sărac, cum scrie Jeff Maysh, ci mai degrabă un mic negustor, profesiune îmbrăţişată atunci mai ales de evrei, ceea ce ar putea să confirme prima intuiţie. „Au fost înregistrate mai multe mutări şi reinstalări familiale ale afacerii tatălui”, mi-a confirmat istoricul ceh, căci la vremea aceea trebuia să ceri să fii înscris sau şters din registrele

autorităţilor locale la fiecare mutare. Anděl a găsit cel puţin două locuri în sudul oraşului Praga unde este semnalată prezenţa familiei Lustig. Aşadar, natura muncii sale l-ar fi obligat pe tată să se mute de mai multe ori, ceea ce explică de ce nu se găseşte urma lui Victor în şcolile din Hostinné. Mai rămâne atunci de văzut unde a putut acesta să meargă la şcoală şi poate chiar de verificat dacă se numea într-adevăr Victor, fiindcă de-a lungul carierei sale s-a jucat foarte adesea cu identitatea lui.

Dacă cercetăm cu atenţie, vedem că o parte din restul aventurilor sale este la fel de tulbure. În ceea ce priveşte şmecheria cu cutia românească există dovezi. După cum am amintit, au fost făcute plângeri de către o serie de persoane împotriva cuiva care corespundea cu acel Robert Miller închis la Alcatraz. Povestea şerifului, de exemplu, este dovedită, deoarece acesta a venit să depună mărturie la proces. Lustig n-a fost totuşi inventatorul cutiei, contrar spuselor fiicei sale, căci cercetările lui Jeff Maysh arată că ea exista cu mult înainte. Trebuie să ne amintim, şi Maysh subliniază asta explicit, că Betty Jean minte deseori sau repetă ce i-a spus tatăl ei.

Chiar a reuşit escrocheria cu pariurile la cursele de cai? În cartea sa despre escrocheriile din anii 1920-1930 pe care i le-au povestit profesioniştii blufurilor, lingvistul David Maurer o descrie în detaliu. Asta dovedeşte că şmecheria, inventată cu puţin înainte de 1900, era în vogă în acea perioadă. Era atunci o escrocherie bine cunoscută gangsterilor, de care cel ce-şi zicea Lustig auzise probabil, căci frecventa lumea interlopă americană. Nimic nu dovedeşte că el ar fi fost inventatorul ei. Cartea lui Maurer se bazează pe sute de discuţii cu răufăcătorii din epocă. Niciunul nu pomeneşte de Lustig sau de vreunul dintre numele lui de împrumut cunoscute. În plus, oare acea poveste cu amanta, cu femeia care îşi părăseşte soţul şi moare după două zile nu pare totuşi un pic prea rocambolescă? Trebuie să spunem că avem îndoieli că agentul Johnson, după cum a pretins, chiar a „făcut o anchetă străbătând lumea ca să

reconstituie cariera escrocului”. În orice caz, nu a verificat locul naşterii lui Lustig… Johnson, fascinat de elocinţa vorbitorului din faţa sa, a ascultat cu siguranţă poveştile fabuloase care i-au fost spuse, dar nici pe departe n-a verificat totul. De aceea, nu este o sursă 100% credibilă.

El ne prezintă un escroc sclipitor care a fost totuşi arestat de mai bine de 40 de ori – ceea ce nu e prea grozav pentru un expert. Şi la câteva cutii româneşti, o mulţime de mici escrocherii clasice… După spusele lui Johnson, unul dintre fraieriţi l-a urmărit mult timp pe Lustig ca să se răzbune, după ce fusese prins într-o escrocherie fantastică cu producţie falsă de spectacole, cu pretinse starlete. Pentru Maysh, un astfel de personaj chiar a existat, dar fusese vorba de furtul unei sume de 16 000 de dolari dintr-un birou. Mai puţin *glamour*. Încă o poveste în care versiunea lui Lustig îi acordă un rol frumos.

Atunci, desigur, rămâne vânzarea Turnului Eiffel. Scriitorul Jean-François Miniac este pasionat de acest gen de personaje. Aşa cum scrie pe blogul lui, a încercat să obţină mai multe detalii despre această poveste şi să găsească urma faimosului André Poisson, negustorul de fier vechi înşelat. Nimic. Dar asta nu e o dovadă. Agentul secret Johnson spune într-una dintre relatările lui că a schimbat numele personajelor încă în viaţă, căci nu dorea să le pună într-o situaţie stânjenitoare. Sunt convins, la fel ca Jeff Maysh, că a făcut la fel în multe alte cazuri. Astfel, există puţine şanse ca André Poisson să fi existat cu adevărat.

De altfel, când a descris vânzarea Turnului Eiffel de către tatăl ei, Betty Jean a spus o poveste un pic diferită. Întâi, ea o prezintă ca şi cum ar fi fost martoră directă la pregătirea sa. Tatăl ei era atunci divorţat de mama ei şi profitase de dreptul de vizită ca să-şi ducă fiica la Paris, la hotelul Crillon. Doar că ea se născuse în februarie 1922 şi povestea se consideră că a avut loc în martie 1925 – ea a spus aprilie –, când Betty Jean abia avea trei ani. Ni-l şi imaginăm pe Lustig plecând în Europa să pună la cale o escrocherie cu fiica lui de trei ani în bagaje…

Betty Jean afirmă apoi că patru inşi ar fi organizat escrocheria: Victor Lustig, Dapper Dan Collins, Emil, fratele lui Lustig, şi un francez pe nume Maurice Rosseau, care avea să moară de cancer anul următor. Nu este pentru prima dată când în poveştile lui Lustig cineva moare de boală la puţină vreme după ce a fost implicat într-una dintre aventurile lui. Tot potrivit fiicei sale, nu erau cinci fraieri, ci patru: Armand Pétain, André Maritan, Jacques Reynaud şi Pierre Mayaud. Banda a hotărât să-l aleagă pe Jacques Reynaud. Urmarea poveştii e cea pe care o cunoaştem. Păcălitul a plătit, apoi Lustig a fugit la Viena. Nu este specificată nicio sumă, dar jumătate din ea i-ar fi fost trimisă fostei sale soţii, iar cealaltă, împărţită cu complicii.

În *Anuarul comerţului Didot-Bottin* se găsesc mulţi Reynaud în 1925: un tâmplar de artă, vânzători de piese de schimb pentru automobile, un specialist în cherestea şi altul în furnituri pentru coafor etc., dar niciun negustor de fier vechi. Nici în *Anuarul industrial. Registrul general al producţiei franceze* şi nici în *Arhivele comerciale ale Franţei*. Nici urmă de un Jacques Reynaud negustor de fier vechi. Şi dacă presa franceză a scris despre Turnul Eiffel la începutul anului 1925, a făcut-o doar ca să enumere titlurile conferinţelor radiofonice transmise graţie tehnologiei care se găsea acolo şi ca să evoce primele încercări de transmitere de imagini. În iulie, au fost discuţii privind oportunitatea de a-l autoriza pe André Citroën să lumineze turnul pentru prima dată cu reflectoare ce proiectau numele mărcii sale. Nimic nu arată nici că primăria Parisului s-ar fi plâns de un cost exorbitant al întreţinerii şi că s-ar fi gândit vreodată la o vânzare ca soluţie. Pe scurt, există serioase îndoieli referitoare la isprava care i-a adus notorietate istorică lui Victor Lustig, adăugând încă un semn de întrebare la toate cele precedente în privinţa unei părţi mari din realitatea aventurilor contelui.

Şi ne-am putea spune că acest minunat născocitor a reuşit în această privinţă cea mai frumoasă escrocherie din viaţa lui: să facă lumea să

creadă că a realizat escrocherii de geniu despre care să se vorbească încă la un secol după el! Evident, cel care întreprinde cercetări preliminare în vederea scrierii unei cărţi despre marii escroci îl întâlneşte neapărat pe Lustig, clasat în categoria celor de neocolit. Cum să rezişti tentaţiei de a povesti viaţa celui care a vândut Turnul Eiffel? Se aude atunci din adâncul mormântului său hohotul de râs enorm al lui Victor Lustig – sau care i-o fi fost numele –, constatând că a reuşit să ne înşele pe noi, autorii, şi pe voi, cititorii, de atâta amar de vreme. Şi, dacă lovitura asta chiar i-a izbutit, atunci îşi merită pe deplin locul în panteonul celor mai mari şarlatani din istorie!

Capitolul 7

Michele Sindona: bancherul lui Dumnezeu, bancherul diavolului

În care apar un sicilian, mari mafioţi, câţiva papi, bănci centrale, servicii secrete, francmasoni, Mussolini, paradisuri fiscale şi Unchiul Picsou

Sindona, om apărut de nicăieri, proiectat brusc în vârful lumii financiare internaţionale.

Salvatore Lupo

Acesta este financiarul italian cel mai prosper şi cel mai temut.

Business Week, 29 aprilie 1972

Un vrăjitor financiar.

The Economist, 16 iunie 1973

Sindona este un estet autentic al simulării.

Gianni Simoni şi Giuliano Turone

La sfârşitul anilor 1930, la Universitatea din Messina (Sicilia), studenţilor le plăcea să se destindă jucând pocher. Michele se număra printre ei. Abia împlinise 20 de ani, însă toţi ştiau la facultate că cine juca cu el trebuia să aibă nervii tari: era regele cacealmalei. Dar lui Mario Barone nu-i era teamă. În seara aceea, împreună cu alţi doi studenţi, voia să arate că era în stare să câştige. După câteva partide, a venit momentul-cheie al nopţii, cel al marii lovituri.

Unul dintre studenţi a pus un teanc de bani pe masă. Mario l-a imitat. Michele a ezitat ceva timp, apoi a triplat miza. Ultimul jucător a renunţat, aşa că au rămas doar trei. Mario a cerut trei cărţi, la fel şi celălalt jucător. Michele a cerut doar una. S-a uitat ce i-a intrat, a ezitat, apoi a pus o miză enormă. Cel de-al treilea jucător a renunţat; au rămas doi. Mario a dat cu sec. Avea ful (un brelan şi o pereche), una dintre combinaţiile cele mai puternice la jocul de pocher. Faţa lui Michele a încremenit, pe când cei trei parteneri începeau să zâmbească. În timp ce Mario dădea să strângă banii, Michele a început să vorbească, aliniindu-şi cărţile una câte una: „As de inimă, rege de inimă, damă de inimă, valet de inimă, 10 de inimă”. O chintă royală de culoare, cea mai bună combinaţie dintre toate la pocher. Să fii regele cacealmalei înseamnă să te foloseşti de reputaţia ta şi să ştii să recunoşti momentul când nu trebuie să blufezi.

Un episod care le trezeşte câteva amintiri fanilor lui James Bond: în filmul *Casino Royale*, realizat în 2006 de Martin Campbell (şi unde apare pentru prima dată Daniel Craig), Bond şi Le Chiffre, omul rău din poveste, se înşală între ei într-o fabuloasă partidă de pocher cu cacealma şi

contracacealma, iar James câştigă în final bătând… fulul lui Le Chiffre cu o chintă de culoare!

Scena i-ar fi plăcut cu siguranţă lui Michele Sindona, care mai târziu avea să investească puţin în industria filmului şi mult în starlete. Cacealmaua a rămas întotdeauna unul dintre atuurile lui. A folosit-o într-un moment esenţial din cariera sa ca să-şi deschidă accesul la pieţele financiare internaţionale. Fără să ştie că îşi marca astfel începutul decăderii, care a explicat în parte debutul reglementării bancare mondiale, un episod pe care economiştii nu-l povestesc niciodată.

Michele Sindona era un escroc de un tip aparte. Nu avea sclipirea celorlalte personaje din această carte şi n-a inventat o lume imaginară unde să-şi atragă în capcană victimele. Se mulţumea cu lumea aşa cum era, dar îi încălca legile ca să escrocheze oamenii. Este modelul tipic de escroc mafiot, cel care organizează cu banii altora speculaţii câştigătoare pentru el de fiecare dată. Vom întâlni şi alţi reprezentanţi ai categoriei, dar Sindona apare ca fiind campionul acesteia, cu o capacitate destul de specială de a se plasa în centrul unor numeroase reţele de circulaţie a banului: cele ale CIA, ale lojilor masonice, ale vieţii politice italiene şi, mai ales, ale mafiei… şi ale Vaticanului. Bancher al diavolului şi totodată al lui Dumnezeu, acesta a fost destinul fabulos al lui Michele Sindona.

Moşteniri de familie

Primul Michele Sindona a fost bunicul escrocului nostru. Instalat la Patti, în nord-estul Siciliei, avea simţul afacerilor şi a reuşit să strângă o mică avere. Dar singurul lui fiu, Antonio, a preferat să joace cărţi şi, deoarece pierdea deseori, a tocat mica avere a familiei. Afacerea lui de florar care

confecţiona coroane mortuare nu-i aducea destui bani ca să-i acopere pierderile la cărţi. Mama lui avea însă simţ practic: venise momentul să-l însoare. Şi l-a căpătuit cu o fată considerată una dintre cele mai frumoase din Patti, dar tot necăsătorită la 30 de ani din cauza timidităţii ei şi a crizelor de epilepsie. Antonio s-a însurat deci cu acea tânără mai mare cu opt ani decât el, al cărei tată a înţeles bine că ea stârnise interesul familiei Sindona pentru banii pe care avea să-i aducă. Aşa că a blocat capitalul dotei – mirii puteau să beneficieze doar de veniturile plasamentului, nu şi de capitalul propriu-zis. N-a contat, micile sume s-au dus tot la partidele de cărţi.

Michele Eugenio Sindona s-a născut din această căsătorie pe 8 mai 1920, la Patti. A moştenit de la tatăl lui pasiunea pentru jocul de cărţi şi sărăcia. Adevărata sărăcie. Mama sa avea doar două rochii, una pentru vară şi alta pentru iarnă, şi se ştia când erau spălate, fiindcă nu ieşea din casă până nu se uscau. Michele avea pentru şcoală doar o pereche de pantaloni, pe care mama o curăţa seara şi băiatul o îmbrăca deseori umedă dimineaţa. Lui Luigi DiFonzo, cel mai bun biograf al lui, ale cărui anecdote au alimentat acest capitol, Sindona i-a mărturisit că era foarte deprimat din cauza acelei vieţi grele. La vârsta de 10 ani, se gândise deja să se sinucidă. Tânărul sicilian a fost stăpânit întotdeauna de o dorinţă de revanşă socială.

Altă moştenire din acea perioadă: catolicismul. Michele a fost crescut îndeosebi de bunica lui, o femeie credincioasă. Dar ea nu participa la slujba de duminică, bună pentru ipocriţii care voiau să se afişeze. Mergea la catedrală ca să se roage şi să petreacă întotdeauna o oră în discuţii cu episcopul. Apropierea de Biserică şi contactele cu ierarhia ecleziastică au fost elemente importante ale formării lui Sindona.

Elev silitor, Michele a luat bacalaureatul fără probleme, ceea ce i-a permis să primească o bursă la Universitatea din Messina, unde a început studii de drept. A muncit de la vârsta de 14 ani ca să-şi ajute cu bani

familia şi şi-a continuat studiile la Messina, lucrând doi ani pentru biroul local al fiscului – s-a potrivit la fix, deoarece s-a specializat în drept fiscal. Şi nu se mulţumea să joace pocher: rezultatele lui au fost excelente. A obţinut nota maximă din sistemul universitar italian, 110/110, micşorată până la urmă la 105 drept pedeapsă pentru că refuzase să poarte uniforma militară fascistă. A urmat al Doilea Război Mondial, ultima etapă a uceniciei sale.

Primul contact cu mafia

Serviciile secrete americane au recurs oare la mafia newyorkeză în timpul conflictului mondial, în special pentru pregătirea operaţiei „Husky", importanta debarcare a Aliaţilor în Sicilia din 1943? Mai multe mărturii ale mafioţilor susţin această ipoteză. Dar, chiar şi astăzi, lucrări scrise de specialişti recunoscuţi în domeniul mafiei o contestă. Subiectul a stârnit discuţii în SUA de multă vreme, ducând la formarea unei comisii de anchetă încredinţate judecătorului William Herlands. Raportul investigaţiei sale, datat 17 septembrie 1954, este citat parţial sau constituie obiect de studiu adeseori. Rezultatul integral al anchetei judecătorului şi numeroasele mărturii pe care le-a cules acesta, făcute publice prima dată în 1977, sunt acum disponibile pe internet. Şi concluzia este clară: nu numai că mafia a ajutat serviciile secrete ale marinei militare americane să pregătească debarcarea, dar ajutorul ei a fost chiar decisiv. Decisiv la scara istoriei, dar şi pentru traseul lui Michele Sindona, a cărui istorie personală se întâlneşte astfel cu marea istorie.

Mafia i-a susţinut pe americani

Totul a început în 1935, când Compania Generală Transatlantică a lansat la apă bijuteria ei cea mai de preţ, *Normandie*. Un vas luxos şi rapid care a ajuns în SUA în patru zile, trei ore şi două minute, obţinând faimoasa panglică albastră a celei mai rapide traversări. Dar, în cursul călătoriei spre New York, în 1939, pachebotul a fost ajuns din urmă de geopolitică. A izbucnit războiul şi întoarcerea lui în Europa a devenit imposibilă: riscul era prea mare din cauza ameninţării submarinelor germane.

Bombardamentul de la Pearl Harbor din decembrie 1941 a marcat intrarea în război a SUA şi preşedintele Roosevelt a hotărât să transforme *Normandie* în navă de transportat trupe. În ziua de 9 februarie 1942, pachebotul a luat însă foc şi s-a scufundat în portul New York. Din moment ce multe vase erau sabotate sau scufundate lângă coastele americane, autorităţilor le era acum clar că germanii beneficiau de informaţii provenind de pe uscat şi că erau prezenţi fie ca să efectueze operaţii de sabotaj, ca în cazul vasului *Normandie*, fie ca să aprovizioneze submarinele care atacau navele. O anchetă a arătat mulţi ani mai târziu că la originea focului s-a aflat un incident legat de lucrările de transformare a pachebotului, dar la momentul respectiv evenimentul a declanşat reacţia marinei americane. Biroul B3 al serviciilor secrete ale SUA a vrut să folosească toate mijloacele pentru contracararea spionilor germani. În particular, recurgerea la mafia americană. Povestea pe care o prezintă raportul Herlands este de-a dreptul fabuloasă.

Oamenii din contraspionaj au observat că mulţi foşti puşcăriaşi munceau pe cheiuri. În martie 1943, au decis să se apropie de mafie. Comandantul Charles Radcliffe Haffenden a preluat curând conducerea „Biroului F” şi a construit o reţea destul de neobişnuită, bazată pe personajele-cheie din lumea interlopă italo-americană.

Primul său contact a fost Joe „Socks” Lanza. Aflat în fruntea sindicatului negustorilor de peşte, acesta era şi gangster-şef pe cheiuri: trebuia să plăteşti dacă voiai să nu-ţi putrezească peştele pe loc. Lanza era util, dar câmpul lui de informaţii rămânea limitat. După părerea lui, doar sprijinul celebrului „Lucky” Luciano, închis pentru proxenetism din 1936, dar rămas influent şi respectat, ar fi putut să permită mobilizarea mai multor persoane şi culegerea unui număr mai mare de informaţii.

Haffenden a încercat să apeleze la avocatul lui Luciano, dar acesta l-a sfătuit să i se adreseze mai degrabă lui Meyer Lansky, primul mare financiar al mafiei, cel care construise circuitele de spălat bani prin paradisurile fiscale, imortalizat în 1974 sub numele ficţional Hyman Roth de actorul Lee Strasberg, în cea de-a doua parte a filmului *Naşul*. Încă din aprilie 1942 – contraspionajul se mişcă repede –, Lansky l-a întâlnit pe prietenul său Luciano, adus din închisoarea de stat din Clinton, pe drumul de la frontiera canadiană, la cea din Great Meadow, în apropiere de New York. Luciano a acceptat imediat să colaboreze, dar cu condiţia ca secretul să fie total. Condamnat la 35 de ani de închisoare, el vedea în această colaborare o şansă de reducere a pedepsei. Ştia că avea să fie atunci extrădat, era o practică curentă a justiţiei americane din epocă, şi nu voia să se afle de colaborarea lui cu autorităţile americane.

Prin închisoarea în care se afla Luciano au început atunci să se perinde oameni influenţi din clanul lui, de genul lui Joe „Adonis”, Frank Costello şi alte figuri marcante, care ar fi meritat cu toţii să fie încarceraţi alături de el! Numai că ei plecau de acolo cu misiunea să transmită dispoziţiile şefului: mafia trebuia să lucreze pentru victoria Aliaţilor. Influenţa ei s-a dovedit determinantă. Porturile au fost supravegheate din acel moment în mod eficient de oamenii din lumea interlopă şi de agenţii lui Haffenden, pe care mafioţii îi plasau în camioane, pe cheiuri, în restaurante sau hoteluri.

Guvernul american nu avea să se oprească aici. După debarcarea reuşită în Africa de Nord, Aliaţii au vrut să creeze un al doilea front în Europa, în Sicilia. Şi cine ar fi putut să obţină cel mai bine informaţii dacă nu mafia italo-americană, ale cărei familii erau în mare parte originare din acel ţinut? Raportul Herlands relatează că şefii mafioţi au apelat la toţi sicilienii pe care îi cunoşteau, fiecare venind cu amintirile, scrisorile, fotografiile şi bătrânii lui, ca să faciliteze cunoaşterea locurilor şi debarcarea. Informaţii preţioase, de care oamenii generalului Patton şi ai lui Montgomery, care au condus invazia, au ştiut să profite. După debarcare, numele lui Luciano a făcut minuni pentru obţinerea de sprijin şi de informaţii esenţiale, mai ales în rândul foştilor condamnaţi în SUA întorşi în Sicilia, care vorbeau engleza şi dialectul local. Locotenentul Paul Alfieri, care a debarcat pe insulă în iulie 1943, a confirmat, alături de alţii, importanţa informaţiilor şi contactelor obţinute mulţumită ajutorului mafiei în Sicilia şi chiar mai târziu, în campania din Italia.

Totuşi, după cum spun economiştii, nu există masă gratuită. Dacă mafia te ajută, trebuie să ajuţi şi tu mafia. În SUA, avocatul lui „Lucky" Luciano n-a aşteptat mult timp ca să se manifeste: încă din februarie 1943, a cerut o măsură de clemenţă pentru clientul lui. Cererea a fost refuzată, dar judecătorul a dat de înţeles în mod clar că, dacă Luciano ajuta în continuare şi se purta aşa cum se cuvenea, putea spera să obţină ceva mai târziu. Avocatul a revenit pe 8 mai 1945, data victoriei Aliaţilor. „Dar în ce calitate?", au întrebat atunci autorităţile americane. Nu voiau deloc să se ştie că dăduseră mâna cu mafia şi au transmis mesajul conform căruia zvonurile de colaborare erau doar un mit. Raportul lui William Herlands arată cu claritate la sfârşitul introducerii că marina a refuzat divulgarea informaţiilor care ar fi permis să fie evidenţiat rolul jucat de Luciano, interzicându-i lui Haffenden să vorbească. Nu mai avea nevoie de Luciano, să stea la închisoare!

Meyer Lansky a răscolit cerul şi pământul ca să fie recunoscută contribuţia prietenului său. Şi, în 1945, fostul procuror special al statului New York, Thomas Dewey, ale cărui anchete l-au băgat pe Luciano la închisoare în 1936, devenit între timp guvernator, a recunoscut public în cele din urmă ajutorul dat de şeful mafiei. La 4 ianuarie 1946, deţinutul cu matricula 15684 a fost transferat la închisoarea Sing Sing, în statul New York. La 9 februarie, Luciano s-a îmbarcat pe vasul *SS Laura Keene* cu destinaţia Sicilia, unde a stat doar cât să organizeze puţin piaţa neagră, înainte de a se duce la Napoli, Roma, apoi în Cuba, unde l-a reîntâlnit pe Meyer Lansky, regele jocurilor de noroc în timpul dictaturii lui Batista, până când acesta a fost alungat de la putere de Revoluţia Cubaneză condusă de Fidel Castro şi Che Ghevara. Dar asta e o altă poveste.

Americanii au susţinut mafia

După ce au debarcat în Sicilia, americanii i-au permis mafiei să-şi reia locul pe care îl ocupa pe insulă înainte de venirea la putere a fascismului. Deşi este adevărat că a încercat să se debaraseze de această putere concurentă, Mussolini n-a mers până la capăt cu politica lui în această privinţă şi chiar a avut relaţii cu câţiva lideri mafioţi.

În 1925, l-a numit pe insulă pe Cesare Mori, „prefectul de fier”, cu misiunea de a lichida mafia. Eseistul Jacques de Saint Victor aminteşte că, deşi Mori i-a luat ca ţintă pe micii răufăcători şi pe intermediarii mafioţi, el n-a înţeles că o parte dintre membrii elitei urbane şi dintre marii proprietari de terenuri formau soclul adevăratei mafii. Ei au reuşit în cele din urmă demiterea lui… aderând în acelaşi timp la Partidul Naţional Fascist ca să-şi consolideze puterea. Desigur, mafia a fost afectată de Duce, dar n-a sucombat. Când au sosit pe insulă, americanii i-au lăsat pe

mafioţi să fie aleşi în primării şi să-şi recâştige puterea politică. Şi, pe acel teritoriu lovit de război şi de penurii, au permis proliferarea pieţei negre.

În acest context istoric a reuşit Michele Sindona să-şi adune prima avere, situându-se la intersecţia reţelelor care legau AMGOT – Allied Military Government of Occupied Territories, guvernul militar aliat – de mafie. El şi-a procurat un camion american şi a organizat un comerţ clandestin: a umplut camionul cu faimoasele lămâi care cresc pe coastă pentru a le vinde în centrul insulei cu un mare profit, apoi a cumpărat grâu pe care l-a vândut în estul insulei cu alt mare profit. Ca să-şi pună în practică micul comerţ, Sindona a fost nevoit, bineînţeles, să obţină aprobarea mafiei. El a fost confirmat de Don Vito Genovese, un personaj complicat, mulţumită Bisericii locale, care avea o legătură istorică cu mafia din ţinut.

Genovese era unul dintre locotenenţii lui Luciano, dar, refugiat la Napoli din 1937 ca să nu fie arestat pentru asasinat în SUA, în timp ce şeful lui îşi mobiliza reţelele pentru a lupta împotriva fascismului, l-a finanţat pe Mussolini şi i-a pus la dispoziţie informatori. După debarcarea aliată, a schimbat tabără: s-a dus în Sicilia şi a devenit interpretul unui înalt responsabil american. Între 1943 şi 1945, s-a îmbogăţit aici folosindu-se de piaţa neagră. Arestat în cele din urmă şi trimis în SUA, a obţinut achitarea în urma procesului – martorul principal al acuzării decedând la momentul oportun, otrăvit –, pentru ca apoi să administreze traficul de droguri organizat de Cosa Nostra. Îl vom reîntâlni pe acest personaj puţin mai târziu, într-un alt moment esenţial al carierei lui Sindona. Dar deja el a fost cel care, direct sau prin intermediul lui Calogero Vizzini, alias Don Calò (şef mafiot local prezent în toate poveştile cu mafia), i-a deschis calea tânărului obţinându-i autorizaţia oficială de a circula şi acordându-i autorizaţia neoficială de a se ocupa de traficul lui.

Dar asta nu e tot. Michele n-a profitat de război doar vânzând lămâi. La vremea aceea, mafia se apropia de mediile separatiste siciliene care voiau să scoată insula de sub jugul italian şi să facă din ea… un stat american! Traficul de arme funcţiona din plin şi, conform mai multor surse, Sindona şi-a adus şi el contribuţia, ceea ce i-a sporit micul început de avuţie.

În centrul tuturor acestor activităţi se găseau serviciile secrete – americanii de la Office of Strategic Services (OSS), precursorul CIA, autorizau piaţa neagră ca să primească în schimb informaţii despre activităţile comuniste de pe insulă. Sindona avea şi va avea toată viaţa anticomunismul în sânge şi a lucrat în mod sigur pentru OSS. Relaţiile i-au folosit după război. Totuşi, serviciile secrete britanice din Special Operations Executive erau şi ele prezente, şi se ştie că Sindona era în legătură cu John McCaffery, care juca un rol strategic din Elveţia. Îl vom regăsi şi pe el mai târziu, căci Sindona a avut multă vreme relaţii cu reţelele serviciilor secrete.

În fine, potrivit informaţiilor strânse de Jacques de Saint Victor, Sindona şi-ar fi făcut ucenicia în materie de reţele financiare oculte la sfârşitul războiului. Încă din 1944, Martin Bormann, un înalt demnitar nazist foarte apropiat de Hitler, credea că bătălia era pierdută şi începuse să organizeze transferuri de bani spre America Latină, îndeosebi prin intermediul lui Hermann Josef Abs de la Deustche Bank. Sindona se pare că ar fi fost în contact cu grupul de financiari condus de Abs via serviciile secrete aliate. Deoarece acesta din urmă a făcut mai multe deplasări în Elveţia, e posibil ca legătura să se fi făcut prin intermediul lui McCaffery.

Oricum, la sfârşitul războiului, puştiul sărac din Patti nu mai era chiar atât de sărac. Avea de-acum mijloacele necesare ca să pornească în viaţă: în 1944, şi-a deschis primul cabinet de consilier fiscal şi s-a căsătorit. Trăia la Messina şi lucra mult, făcându-se cunoscut prin scrierile sale care criticau impozitele, apărute în *Bollettino economico della Sicilia*,

publicaţia Camerei de Comerţ locale. E posibil ca încă din acea perioadă să fi administrat câteva fluxuri fiscale opace pentru Don Calò. Dar tânărul avea ambiţie şi situaţia de consilier fiscal de provincie nu i-a convenit prea mult timp. În 1946, a făcut marele salt: a plecat la Milano.

Un om de afaceri care se îmbogăţeşte repede

Sindona şi-a deschis biroul de avocat specialist în probleme de fiscalitate pe străduţa San Barnaba. Ca şi la Messina, apartamentul îi servea ca loc de muncă. Şi-a adus curând soţia şi fiica, părinţii şi bunica, iar câteva luni mai târziu i s-a născut un prim fiu. Întreaga familie s-a instalat treptat pe cheltuiala lui Michele, ale cărui activităţi se dezvoltau cu repeziciune.

Stabilirea unui sicilian la Milano nu era deloc uşoară. Italienii din nord au tendinţa de a considera că la sud de Roma trăiesc doar păduchioşi care abia dacă stăpânesc „adevărata" italiană, iar sicilienii, cu dialectul lor oribil… Michele se bucura din acest punct de vedere de două avantaje: avea tenul destul de deschis şi vorbea fără accentul provinciei de origine. Utilizând aceeaşi tehnică la care apelase în Sicilia, s-a făcut repede remarcat scriind articole ce criticau impozitele pentru *Il commercio lombardo*, publicaţia Uniunii Comerciale din provincia Milano.

Reputaţia lui a crescut: nu exista un impozit de care o firmă sau un individ avut să nu poată scăpa graţie sfaturilor acordate de *avvocato* Sindona. Ca să folosim vocabularul din zilele noastre, el practica optimizarea fiscală agresivă, o activitate foarte bine remunerată.

Cufundat în documentele contabile ale societăţilor, Michele nu s-a mulţumit să traseze rutele opace ce permiteau ocolirea impozitelor, ci a profitat ca să găsească firme subvalorizate a căror achiziţionare s-ar fi

putut dovedi o afacere bună. De altfel, accepta fără probleme să fie plătit de clienţi în acţiuni ale companiei lor.

Pe lângă că era consilier fiscal, Sindona a devenit aşadar repede investitor. A cumpărat prima firmă, FarmEuropa, încă din 1949 şi a devenit şi patron al casei de producţie San Giorgio Film. A dobândit cu repeziciune o importantă avere imobiliară cumpărând terenuri lângă Ferrara, nu departe de coasta adriatică: împreună cu alt om de afaceri, şi-a procurat terenuri cu 100 de lire metrul pătrat, pe care au investit 200 de lire pe metrul pătrat, ca apoi să le vândă unor promotori cu 1 000 de lire metrul pătrat! În 1950, la vârsta de 30 de ani, Michele Sindona a început să adune o mică avere. Şi tot în 1950 a cumpărat societatea Fasco AG, o cochilie goală care avea avantajul de a se afla în micul stat Liechtenstein, unde legile fiscale erau foarte îngăduitoare.

Sindona ar fi putut să-şi umple viaţa cu activităţile sale de consilier fiscal investitor, îmbogăţindu-se treptat prin afaceri bănoase şi fraudând impozitele mulţumită paradisurilor fiscale. Apropiat de Democraţia Creştină, ar fi putut să-şi exercite mica influenţă politică la nivel local. Apropiat de Biserică, l-ar fi frecventat pe episcop. Fălindu-se cu priceperea sa în analiza economică, fan al economistului liberal american Milton Friedman, a cărui lucrare *Essays in Positive Economics*, apărută în 1953, a citit-o şi a apreciat-o, ar fi ţinut câteva conferinţe despre binefacerile liberalismului economic. Dar pe Michele Sindona îl aştepta un alt destin.

Bancherul diavolului

În plin Război Rece, omul de afaceri italian care devenise Sindona a fost considerat de serviciile secrete americane o resursă. În 1952, acestea au organizat pentru el o vizită în SUA, ţară care îl fascina în calitate de centru al lumii libere anticomuniste. I s-a înlesnit întâlnirea cu oameni de afaceri şi unii dintre ei i-au devenit susţinători. Dar şi cu membri ai Partidului Republican, printre care şi un tânăr senator încrâncenat împotriva comunismului, care avea să devină peste câteva luni vicepreşedintele ţării, un anume Richard Nixon.

Sindona a profitat de călătorie ca să-şi creeze relaţii şi cu lumea interlopă italo-americană – priceperea lui în materie de circuite de opacitate financiară era utilă. În urma traficului din timpul războiului, el era apropiat de clanul Genovese. Relaţiile au devenit curând mai personale când Joe „Adonis" (poreclă primită datorită fizicului său atrăgător), un membru al clanului Luciano, a fost extrădat în Italia şi s-a stabilit la Milano. Sindona a devenit consilierul lui.

Răsturnarea a avut loc în octombrie 1957, la o reuniune mitică în istoria mafiei. Ştim din diverse surse ce s-a petrecut cu adevărat atunci la hotelul Las Palmas din Palermo şi în restaurantele din jur. Judecătorul italian antimafia Ferdinando Imposimato a furnizat în cele din urmă raportul cel mai detaliat asupra evenimentului, bazat pe dosarul judecătorului de instrucţie din Palermo, Aldo Vigneri, al cărui conţinut l-a prezentat pe scurt în *Memoriile* sale, publicate în 2000.

Este vorba despre episodul întâlnirii la vârf dintre mafia americană şi cea siciliană. Pe ordinea de zi s-au aflat mai multe subiecte care aveau să-i influenţeze viitorul lui Sindona.

Primul se referea la şeful organizaţiei Cosa Nostra, Albert Anastasia. Considerat despotic şi sângeros, acesta a fost condamnat la moarte. Zece zile mai târziu, într-o scenă demnă de filmele cu mafioţi, a fost asasinat de

zbiri în timp ce stătea cu faţa acoperită de un prosop cald pe scaunul bărbierului său. Don Vito Genovese i-a luat locul ca şef al mafiei italo-americane – un lucru bun pentru Sindona, care era apropiat de el.

Al doilea subiect a fost „guvernanţa" mafiei, cum s-ar zice astăzi. „Lucky" Luciano se afla la originea organizării precise în familii care îşi împărţeau afacerea, coordonată de „comisii", aflate la rândul lor sub egida „Cupolei", condusă de *capo dei capi*, „şeful şefilor".

În fine, reuniunea a vizat organizarea lanţului de valoare adăugată la nivel mondial, cum ar zice economiştii, care să permită organizarea producţiei, transportului şi distribuţiei traficului de heroină, a cărei cerere era în plină expansiune, şi mai ales împărţirea beneficiilor între sicilieni şi americani. Toată lumea s-a întors atunci spre unul dintre participanţii la reuniune, un tânăr avocat specialist în probleme de fiscalitate de 37 de ani, un sicilian, căruia i s-a încredinţat acea sarcină. Michele Sindona a fost uns bancher al mafiei.

Vaticanul în căutare de bancheri

Tot în anii 1950, sicilianul s-a apropiat de înaltele sfere financiare legate de Vatican. Ba chiar a devenit unul dintre personajele esenţiale ale acestora. Ca să înţelegem în ce condiţii, trebuie să facem o mică întoarcere în timp şi să vorbim despre originea averii fabuloase administrate atunci de Biserica Catolică.

Puţină istorie

Cea mai bună analiză a fost făcută de ziaristul de investigaţii american Gerald Posner într-o carte pe cât de groasă, pe atât de captivantă. Să prezentăm în linii mari câteva etape fundamentale prin care au trecut finanţele Vaticanului. În anii 1830, starea financiară lamentabilă a conturilor Bisericii Catolice l-a obligat pe papa Grigore al XVI-lea să ia împrumuturi de la cei mai mari bancheri din epocă, cei din familia Rothschild. Experţii lor au fost surprinşi de dezorganizarea unei contabilităţi aproape inexistente şi de opacitatea sumelor repertoriate, care deschideau poarta tuturor abuzurilor. Reintroducerea „dinarului Sfântului Petru" în 1860, o contribuţie cerută catolicilor pentru susţinerea papalităţii, a cărei primă formă existase cu câteva secole în urmă, a permis intrarea de bani în conturi. Dar Italia era în plin Risorgimento, mişcarea pentru unitate naţională condusă de Garibaldi şi trupele lui, care au obţinut în cele din urmă victoria şi au intrat în Roma în 1870. Papa, apărat până atunci de armata franceză, a rămas singur după înfrângerea Franţei în 1870 şi capturarea lui Napoleon al III-lea. Refugiat la Vatican, el a fost susţinut de „nobilimea neagră", aristocraţii italieni ce i-au rămas fideli după cucerirea Romei (devenită capitala Regatului Italiei), în urma căreia a fost suprimată puterea papei asupra oraşului; această situaţie a dus la o bătălie politică de mai bine de jumătate de secol, a cărei miză era legitimitatea celor două puteri.

La începutul anilor 1880, papa a cerut nobilimii negre să investească banii din contribuţia anuală pentru Sfântul Scaun în imobiliare, participând la explozia preţurilor din acei ani, iar aristocraţii au profitat ca să-şi plaseze propriii bani şi să facă averi frumoase. O parte dintre ei au decis să înfiinţeze o bancă catolică, Banca di Roma, şi l-au îndemnat pe papă să investească în ea. Prăbuşirea bulei imobiliare în 1887 a afectat conturile băncii şi pe cele ale Vaticanului, care a pierdut o treime din

capital. Primul Război Mondial a redus contribuţiile pentru Sfântul Scaun şi randamentul investiţiilor. În anii 1920, Biserica Catolică era pur şi simplu la un pas de ruină.

Mussolini şi Hitler au umplut casa de bani

Venirea la putere a lui Mussolini în 1922 nu a fost deloc liniştitoare pentru catolici. Ateu declarat care ceruse plecarea papei din Roma şi sugerase confiscarea proprietăţilor Bisericii, noul prim-ministru nu era aprioric cel mai bun aliat. Dar Banca di Roma se afla în dificultate şi nu exista altă soluţie decât aceea de a cere ajutorul statului. Mussolini a acceptat să o salveze. În schimb, a obţinut numirea unor fascişti în consiliul de administraţie şi suspendarea creditelor acordate Partidului Popular Italian şi Confederaţiei Generale Italiene a Muncii, ambele puternice şi catolice.

Până la urmă, negocierile au decurs bine. De ce nu s-ar fi mers mai departe? Au urmat doi ani de tratative, care au dus, pe 11 februarie 1929, la faimoasele Acorduri Laterane. Într-o carte a profesorului de filosofie american Paul Williams despre dosarele negre ale Vaticanului găsim o traducere şi o prezentare a textului acordurilor, cuprinzând trei părţi. Concordatul făcea din catolicism religia oficială a Italiei. Tratatul de la Lateran atribuia 400 000 m² cetăţii Vaticanului, asupra căreia papa îşi exercita suveranitatea, rezolvând astfel opoziţia politică iscată la cucerirea Romei în 1870. În fine, *la conciliazione* regla problemele financiare: Mussolini alimenta casa de bani a Vaticanului vărsând echivalentul a 1,4 miliarde de dolari la cursul din zilele noastre – 40% cash şi restul în bonuri italiene de tezaur cu dobândă de 5%. „Italia a revenit la Dumnezeu”, a declarat papa Pius al XI-lea, şi banii au revenit la papă, care, începând de la acea dată, a oferit puterii fasciste tot sprijinul Bisericii Catolice.

Era nevoie de cineva care să gestioneze toţi acei bani: acest cineva a fost Bernardino Nogara, bancher devenit personaj de legendă al finanţelor Vaticanului, al căror şef a fost din 1929 până pe la mijlocul anilor 1950. Pius al XI-lea l-a numit în fruntea unei noi administraţii pontificale, Administraţia Specială a Sfântului Scaun, pentru care Nogara a angajat alţi bancheri, elveţieni. Se înţelege imediat că unul dintre primele obiective ale acestuia din urmă a fost să asigure din start cea mai mare opacitate în privinţa plasamentelor Vaticanului. De fapt, a început prin a scoate o parte a banilor din Italia, punând îndeosebi ceva fonduri în bănci elveţiene şi franceze.

Trebuie spus că a plouat cu bani: în 1933, Eugenio Pacelli, nunţiu, apoi cardinal şi chiar papă în 1939 sub numele de Pius al XII-lea, tocmai a negociat un acord cu guvernul naţional-socialist german, un *Reichskonkordat*. Această înţelegere le garanta catolicilor dreptul de a-şi practica religia şi, mai ales, aducea la ordinea zilei aşa-numita *Kirchensteuer*, taxă pe care trebuia s-o plătească benevol Bisericii Catolice orice bun practicant. Dar, deoarece credincioşii se făceau că n-auzeau, guvernul a hotărât s-o ia direct din salariile catolicilor – ceea ce arată că reţinerea la sursă are partea ei bună – şi astfel, între 8 şi 10% din remuneraţiile lor intrau în casa de bani a Bisericii. În schimb, autorităţile ecleziastice depuneau un jurământ de loialitate faţă de cel de-al Treilea Reich şi îl sprijineau politic pe Hitler.

Odată cu criza bancară şi financiară din anii 1930, valoarea activelor a început să scadă mult – chiar şi cele ale frumoasei companii Kreuger & Toll, în care Bernardino investise, s-au dovedit o enormă escrocherie… Bancherul a reacţionat repede: a transformat o parte dintre plasamentele financiare în aur, iar alta în imobiliare în Franţa, Anglia şi Elveţia şi s-a lansat în acţiuni speculative ca să se refacă; totul s-a făcut printr-un ansamblu de companii-paravan în fruntea cărora se găsea, ne explică Gerald Posner, Grolux, Grupul Financiar Luxemburghez, înregistrat, cum

arată şi numele său, în Luxemburg, într-un paradis fiscal – ceea ce este normal pentru Vatican, chiar dacă e doar fiscal! Nogara a profitat de căderea bursei ca să intre în capitalul multor firme italiene, specializate, precizează Paul Williams, în oţel, textile, agricultură, lemn, căi ferate, telefonie, tăiţei şi chiar contraceptive, fără a uita bombele şi tancurile – un plasament bun, deoarece al Doilea Război Mondial tocmai începuse.

Banca Vaticanului

Totuşi, perioadele de conflict nu sunt în general foarte bune pentru financiari. Nogara se temea de invadarea Luxemburgului de către Germania – în mod just, fiindcă aşa avea să se şi întâmple – şi de restricţiile internaţionale în ceea ce priveşte mişcările capitalurilor. Aşa că a luat decizia să-şi mute holdingul de plasamente în Elveţia, să-şi trimită aurul în SUA şi, ca să scape de orice reglementare, să-şi înfiinţeze propria bancă. Astfel a apărut, la 27 iunie 1942, Institutul pentru Opere Religioase, IOR, Banca Vaticanului. Situată pe teren pontifical, cu un singur acţionar, papa, aceasta nu trebuia să dea socoteală, în toate sensurile cuvântului, nimănui.

La sfârşitul războiului, secretarul ei administrativ, omul cel mai puternic după Nogara, era Massimo Spada. Fost financiar, el făcea parte din nobilimea neagră a Vaticanului şi ducea pentru IOR o vastă politică de achiziţionare de acţiuni la mari companii italiene şi în sectorul financiar. În 1950, IOR era prezent în capitalul a 79 de bănci. În 1956, Nogara s-a retras în sfârşit din activitate, la 86 de ani, după ce transformase Vaticanul şi finanţele lui în una dintre cele mai mari bănci de afaceri mondiale.

Bancherul lui Dumnezeu

Michele Sindona a fost crescut în religia catolică. O reţea în plus pentru omul de afaceri care a devenit. Prin familie, a intrat în contact cu episcopul de Palermo, care l-a trimis la Amleto Tondini, ce făcea parte din Curia romană, administraţia papei. Tânărul lui frate se căsătorise cu o verişoară a lui Michele: lumea e mică. Tondini l-a pus în legătură la IOR cu Massimo Spada, care l-a ajutat să se întâlnească cu Giovanni Battista Montini, însărcinat cu programul de asistenţă pentru refugiaţi al Bisericii Catolice, un personaj important despre care se vorbea ca de un posibil viitor papă.

O apropiere treptată

Michele n-a parcurs tot acest traseu relaţional ca să-şi găsească un duhovnic, ci ca să facă afaceri. Montini a înţeles bine acest lucru şi i-a cerut lui Spada să-l pună pe Sindona pe lista consilierilor IOR. Asta se întâmpla în 1950: a fost începutul relaţiilor sale de afaceri cu Biserica Catolică.

Montini avea nevoie de bani ca să-şi finanţeze programul de ajutor pentru refugiaţi şi a considerat că IOR ar putea să-l sprijine puţin. Nogara era un bancher de afaceri care avea alte idei în cap – banii Bisericii erau făcuţi să fie plasaţi şi să aducă profit, nu să servească la finanţarea operelor de caritate! Montini s-a plâns şi a comis greşeala să-l înfrunte direct pe Nogara. Papa Pius al XI-lea a tranşat repede: în 1953, a numit 21 de noi cardinali şi a surprins pe toată lumea când nu l-a pus pe listă şi pe Montini. I-a rezervat însă acel gen de promovare oferit celor de care vrei să scapi: Montini a fost numit arhiepiscop de Milano, cea mai mare

arhidioceză din Italia. Dar, nefiind cardinal, calea spre Vatican îi era închisă.

Cu toate că fusese îndepărtat, Montini ţinea să-şi facă bine treaba. Fusese trimis la Milano pentru o misiune deosebită, aceea de a-i readuce în rândul catolicilor pe muncitorii care aveau tendinţa să voteze cu comuniştii. În 1954, el a apelat la Sindona: specialistul în probleme de fiscalitate îi avea clienţi pe principalii patroni ai uzinelor locale şi răspundea întotdeauna prezent când era vorba să se opună spectrului sovietic. Mulţumită reţelei sale, cei doi au făcut împreună turul uzinelor ca să se opună comuniştilor – asta apropia oamenii. Rezultat: numărul de misiuni încredinţate de IOR lui Sindona a crescut.

Şi, brusc, totul avea să se accelereze. Pius al XI-lea a murit în 1958. I-a succedat Ioan al XXIII-lea, care l-a numit pe Montini cardinal: acesta intrase din nou în cursă. Sindona s-a întâlnit cu Nogara, care i-a confirmat poziţia cu puţin timp înainte să moară. Massimo Spada făcea parte din grupul celor trei care au devenit stăpâni ai IOR. În fine, la începutul anului 1959, Montini a apelat din nou la Sindona: avea nevoie de echivalentul a 2 milioane de dolari ca să construiască un cămin pentru persoanele în vârstă. Legenda spune că Sindona a reuşit să mobilizeze banii într-o singură zi. Mafia? Informaţiile disponibile înclină mai degrabă spre CIA, care era dispusă întotdeauna să-şi finanţeze aliaţii anticomunişti. Concluzia e clară: Michele era o persoană pe care se putea conta. Era timpul să înceapă afacerile serioase.

Sindona devine bancher

În 1960, Michele Sindona a publicat o carte despre aspectele fiscale ale Pieţii Comune care demarase cu trei ani în urmă – clienţii lui lucrau în Europa şi el le arăta că era în pas cu timpul. Mai presus de toate, în acest

an activităţile sale şi-au schimbat proporţiile. Mulţumită Vaticanului, avea să devină bancher – când eşti financiarul mafiei, asta poate fi ceva util.

Sindona lucra pentru un om de afaceri italian pe care îl ajutase să-şi vândă una dintre companii şi care dorea atunci să scape de mica bancă milaneză înfiinţată exact după Primul Război Mondial, Banca Privata Finanziaria. În acelaşi moment, Spada i-a cerut lui Sindona să-i găsească o bancă la Milano ca să gestioneze afacerile Vaticanului pe plan local – nici că se putea mai bine! S-a căzut de acord ca IOR să ia 60% din capital, ascuns în spatele unei companii-paravan, iar Sindona restul de 40%. Dar Spada a fost prins în confruntări interne cu Sfântul Scaun în jurul acestei participaţii şi i-a cerut lui Sindona să-l scoată din necaz. Michele a reacţionat imediat: a obţinut banii necesari pentru a răscumpăra partea deţinută de IOR şi a devenit, prin intermediul holdingului său din Liechtenstein, proprietarul băncii. În 1961, a achiziţionat la Geneva şi Banca de Finanţare (Finabank), cu o participaţie minoritară a Vaticanului.

Pentru completarea tabloului, au fost cumpărate şi alte bănci. În 1964, Sindona a înfiinţat o nouă companie, Moneyrex, care a jucat rolul de broker internaţional, un intermediar financiar ce organiza tranzacţii între investitori şi lucra cu comision. Una dintre specialităţile sale consta în transferul de devize. Ca să dezvolte această afacere, Sindona l-a recrutat pe Carlo Bordoni, un broker care fusese dat afară prima dată de la banca italiană Monte dei Paschi di Siena, fiindcă îşi ascunsese speculaţiile, şi a doua oară de la sucursala milaneză a gigantului american City Bank, fiindcă depăşise limitele autorizate pentru plasamente. Demararea companiei Moneyrex a fost lentă, dar ea s-a impus în câţiva ani ca un actor mondial recunoscut, în legătură cu mai bine de 1 000 de bănci din întreaga lume, gestionând câteva zeci de miliarde de dolari, o sumă impresionantă pentru acea vreme.

Puţin mai târziu, Sindona a găsit doi parteneri ca să suporte povara tuturor acestor cheltuieli: banca londoneză Hambros – al cărei

reprezentant în Italia nu era altul decât fostul responsabil al serviciilor secrete britanice stabilit în Elveţia la debarcarea Aliaţilor în Sicilia, John McCaffery – şi banca Continental Illinois, situată la Chicago. Acest *deal* a fost făcut cu David Kennedy, viitor ministru al lui Nixon – se ştie că Sindona se întâlnise cu conservatorii în cursul călătoriei sale în SUA cu zece ani în urmă, iar el nu se întâlnea cu oamenii degeaba. Revânzând în total 49% din părţile sale, Michele a realizat o plusvaloare rapidă, păstrând totodată controlul asupra băncii. Iată o meserie care aducea repede bani!

O ultimă precizare: anticomunismul lui Sindona nu-i scăpase neobservat lui Licio Gelli, un fost SS-ist devenit consilier al lui Juan Perón, preşedintele Argentinei, şi şef al unei loji masonice puternice din Italia, Propaganda Due, mai cunoscută sub numele de loja P2, al cărei obiectiv era subminarea democraţiei parlamentare… Apropiat atât de mafie, cât şi de Sfântul Scaun şi de francmasonerie, Michele era, hotărât lucru, o persoană foarte deschisă! Nick Tosches, unul dintre biografii lui Sindona, a subliniat pe bună dreptate că sicilianul s-a alăturat lojii P2 pe la mijlocul anilor 1960 din acelaşi motiv care l-a împins să ocupe un loc în diferitele reţele la care participa: profitul. Bănci italiene, bănci elveţiene şi Liechtenstein, bani ai mafiei şi ai Vaticanului, ai serviciilor secrete şi ai acelei părţi a francmasoneriei în care se infiltraseră reţelele de extremă dreaptă… Michele Sindona se afla de acum în fruntea unui imperiu industrial şi financiar şi mai ales a propriului circuit de opacitate fiscală şi financiară internaţională. Perioada era propice: la moartea lui Ioan al XXIII-lea, un nou papă a fost ales în 1963, Paul al VI-lea, care nu era altul decât prietenul său Giovanni Montini. Acesta a avut curând nevoie de talentele financiarului pentru o afacere de cea mai mare importanţă.

Fastuoşii ani 1960

Apogeul imperiului lui Sindona s-a situat în anii 1960. Michele deţinea acţiuni la cele mai mari firme italiene, cumpăra companii în SUA, controla câteva bănci. Era preşedintele a nu mai puţin de şapte societăţi şi membru al consiliului de administraţie în alte douăsprezece. A fost momentul în care presa mediilor de afaceri, de la *Business Week* la *Fortune*, trecând prin *The Economist*, l-a celebrat pe marele om de afaceri apărător al ideilor liberale care devenise. Temperamentul său agresiv în afaceri i-a adus o poreclă care, în lipsa imaginaţiei, vădeşte felul în care era perceput: „The Shark" (Rechinul).

Este greu de deosebit în toate astea ce provenea din propriii bani, din profiturile societăţilor sale, de la banca Vaticanului şi din banii mafiei. Sindona nu era un escroc cu o imaginaţie fecundă, ci un om de afaceri care ştiuse să se plaseze în centrul câtorva reţele puternice de circulaţie a banilor, legale sau ilegale, care se aflau împletite la cheremul lui. Nimeni nu ştia exact cum anume cumpăra o companie sau alta. Unii dintre clienţii băncilor lui aveau din când în când neplăcuta surpriză să descopere că în conturi le apărea o sumă mai mică decât credeau: Sindona le folosea depozitele ca să-şi desfăşoare afacerea şi să facă speculaţii pe pieţele de schimb – când câştiga, totul intra la profituri, când pierdea, plăteau clienţii. Celor care se lamentau li se răspundea să se mute la altă bancă. Când cineva făcea plângere, reţelele francmasonice din poliţia sau din justiţia italiană îngropau cazul… Sindona avea un singur scop: randamentul financiar – pentru el, pentru Vatican, pentru mafie. Metoda n-avea importanţă. De altfel, curând avea să încerce cea mai mare lovitură. O afacere de dimensiuni istorice, ale cărei consecinţe se pot vedea şi astăzi în economia mondială a secolului XXI. În prealabil, un ultim episod l-a dus pe culmea gloriei sale la Vatican.

Bancherul papei

În 1967, papa Paul al VI-lea a publicat enciclica *Popularum progressio*, care făcea parte din lunga listă de luări de poziţie papale ce denunţă ravagiile unui capitalism nestăvilit. Nici cele dinainte, nici cele care aveau să urmeze nu i-au împiedicat vreodată pe diferiţii papi, dacă nu să-şi dea binecuvântarea, cel puţin să închidă ochii la activităţile speculative ale IOR. În momentul în care apărea această enciclică a lui Paul al VI-lea, Sfântul Scaun deţinea acţiuni la o mulţime de companii din Italia şi SUA, precum şi părţi în mari multinaţionale precum IBM, General Motors, General Electric, Shell, Procter & Gamble şi multe altele, dar şi proprietăţi imobiliare, îndeosebi hoteluri de lux sau marele complex hotelier american Watergate, despre care avea să se vorbească curând.

Plasamentele aduceau deci maximum de bani Vaticanului, îndeosebi dividende, de ordinul a ceva mai mult de 5 miliarde de dolari la cursul din zilele noastre. Or, membrii socialişti din diferitele guverne italiene şi-au zis că era poate timpul să fie pusă în discuţie suveranitatea fiscală acordată de Mussolini Sfântului Scaun. Primele dezbateri pe acest subiect au început prin 1963 şi au dus, în 1967, la o nouă taxă pe dividende pe care Vaticanul urma s-o achite ca toată lumea.

Dacă papa Paul al VI-lea îndemna în enciclica sa la mai multă justiţie socială, angajamentul lui nu mergea totuşi până acolo încât să-l facă să plătească impozitele datorate pentru mulţimea de plasamente ale Sfântului Scaun. Când a apărut noua taxă, şi-a chemat în ajutor optimizatorul fiscal agresiv numărul unu, Michele Sindona. Acesta a organizat atunci o dublă strategie.

În primul rând, a regrupat gestionarea parcului imobiliar al Bisericii într-o nouă Administraţie a Patrimoniului Scaunului Apostolic, care gestiona şi bugetul Curiei romane. A fost creată şi o nouă Prefectură pentru Afacerile Economice însărcinată cu finanţele Vaticanului… dar

fără dreptul de a controla IOR. Pe scurt, un talmeş-balmeş administrativ în care nimeni – şi mai ales un agent al fiscului – să nu se poată descurca.

În al doilea rând, Sindona a recomandat descotorosirea de tot ce făcuse Bernardino Nogara – selectarea şi achiziţionarea de acţiuni la cele mai dinamice şi rentabile companii italiene. Cei de la IOR au ezitat. Sindona a avut câştig de cauză la începutul anului 1968, când presa italiană a dezvăluit că printre plasamentele profitabile ale Vaticanului se aflau o firmă care vindea pilule contraceptive şi un fabricant de arme, alţi jurnalişti sugerând că Sfântul Scaun ar fi putut să deţină şi acţiuni la un cazinou din Monte Carlo, precum şi părţi dintr-o editură care scotea reviste pornografice.

Gerald Posner, care a prezentat pe larg tot acest episod în cartea lui, a încheiat cu întâlnirea finală dintre papă, Sindona şi câţiva clerici din primăvara anului 1968. O reuniune care nu a fost trecută pe agenda oficială a suveranului pontif, dar care a marcat o ruptură în politica financiară a Bisericii Catolice, deoarece l-a autorizat pe bancherul sicilian să-şi pună în practică strategia.

În propria relatare a acestei afaceri, Paul Williams a descris modul cum Sindona a pus mâna atunci pe câteva bijuterii, printre care Società Generale Immobiliare, cea mai mare companie de construcţii italiană deţinută de Vatican, pe care a plătit-o dublu faţă de preţul pieţei, folosindu-se de bani din conturile deponenţilor la diferitele sale bănci. Totul s-a realizat în cel mai mare secret. La cumpărarea acestei societăţi a participat îndeosebi filiala luxemburgheză a băncii franceze Paribas. Sindona a vândut acţiunile Vaticanului la societăţile italiene şi şi-a folosit reţelele financiare opace ca să scoată banii din Italia, să-i transforme în dolari şi să cumpere acţiuni pe piaţa americană. Drept recompensă pentru serviciile sale loiale şi eficiente, Michele a primit de la Paul al VI-lea titlul de *mercator senesis romanam curiam sequens*, bancher principal al Curiei romane, adică, mai pe scurt, bancherul papei.

Ce film!

Înainte de a aborda ultima fază a apogeului carierei lui Sindona, trebuie să istorisim un episod legat de plasamentele financiare ale sicilianului care îi va încânta pe fanii marelui ecran. În 1966, antreprenorul Charles Bluhdorn a cumpărat studiourile Paramount. Mereu în căutare de afaceri, el l-a întâlnit pe Sindona în 1968, în momentul în care financiarul italian reorienta plasamentele Vaticanului. Între cei doi s-a semnat repede un *deal*: Sindona îi dădea lui Bluhdorn o parte dintre acţiunile de la Società Generale Immobiliare şi devenea în schimb patron al Marathon Pictures, al cărui activ era garantat de deţinerea a jumătate din studiourile Paramount.

S-au intersectat atunci două scenarii de film. Pe de o parte, Paramount a început în 1971 turnarea filmului *Naşul* de Francis Ford Coppola; pe de alta, Sindona era apropiat de producătorul Dino De Laurentiis, care finanţa aproape în acelaşi timp *The Valachi Papers* de Terence Young, cu Lino Ventura şi Charles Bronson, bazat pe dezvăluirile lui Joe Valachi, un mafiot pocăit care a explicat justiţiei cum funcţiona mafia italo-americană. Sindona chiar i-a împrumutat un milion de dolari lui De Laurentiis ca să faciliteze instalarea lui la New York.

Iată-l aşadar pe financiar în centrul a două producţii cinematografice despre mafioţi! De Laurentiis avea să spună după aceea că filmul lui prezenta mafia prin fapte, iar *Naşul*, prin mit. Un mit care, potrivit lui Nick Tosches, nu-l bucura pe Sindona. Michele s-ar fi plâns, la o cină în compania lui De Laurentiis şi Bluhdorn, de succesul filmului *Naşul*: „Orice italian trimis la închisoare în această ţară va primi cinci ani în plus din cauza acestui basm!”. O reflecţie cu accente de premoniţie…

Apogeul lui Sindona: bancher în America

Arthur Roth era un tânăr american în vârstă de vreo 30 de ani când a intrat la Franklin Square National Bank. Angajat casier-şef în 1934, a ajuns repede adevăratul şef al acelei mici bănci de familie, înainte de a-i fi efectiv preşedinte 10 ani mai târziu, în 1946. Banca a dus o existenţă modestă până când Roth a avut visul să facă din ea o instituţie mai importantă.

În a doua jumătate a anilor 1960, SUA au cunoscut un mic boom bancar şi Roth a vrut să profite de ocazie. În 1964, el a înfiinţat trei sucursale în centrul New Yorkului, dintre care una destinată servirii clienţilor bogaţi. În privinţa finanţărilor, banca a recurs din ce în ce mai mult la împrumuturi pe termen scurt, resurse mai volatile. În privinţa activităţilor, şi-a dublat eforturile şi a crescut distribuirea de credite, devenind mai puţin vigilentă la calitatea împrumuturilor. Pe scurt, situaţia a început să se degradeze.

Visul de la Londra

Roth a decis atunci să încerce să joace alături de jucătorii importanţi. A văzut că se dezvolta o nouă piaţă internaţională, numită piaţa „eurodolarilor”. Nicio legătură cu viitoarea monedă europeană. Era piaţa internaţională a dolarilor depuşi şi împrumutaţi în afara SUA. Piaţa a fost iniţiată în 1958 sub egida alianţei dintre bancherii privaţi din City-ul londonez şi Banca Angliei. Toată acea lume bună de financiari înţelesese foarte bine că lira sterlină îşi pierduse din semeţie şi n-avea să mai fie moneda dominantă pe plan mondial, coroană pe care a dobândit-o dolarul

american. De ce să nu redea strălucire pieţei financiare londoneze făcând din ea piaţa dolarilor care circulau în afara SUA?

Succesul operaţiunii a depăşit speranţele bancherilor, făcând iarăşi din City unul dintre primele centre financiare mondiale în deceniile care au urmat. În particular pentru că acea piaţă nu era controlată de nimeni! Banca Angliei zicea în esenţă: „Regret, nu pot să fac nimic, nu e moneda mea!”, iar banca centrală a SUA replica: „Mi-ar plăcea, dar regret, nu pot, nu e pe teritoriul meu”. Piaţa eurodolarilor s-a dezvoltat îndeosebi fiindcă era vorba de o piaţă în cadrul căreia tranzacţiile erau anonime şi nereglementate. Ea a fost în centrul avântului pe care aveau să-l ia paradisurile fiscale. E lesne de înţeles de ce îl interesa atât de mult pe Michele Sindona.

Era o piaţă unde profiturile erau mici pentru cei mai mici actori, dar unde volumul putea să fie important şi se puteau face speculaţii – două motive pentru a fi pe placul bancherilor din lumea întreagă. Lui Arthur Roth i-ar fi plăcut mult să se instaleze acolo. El a făcut o cerere pe lângă autorităţile din Marea Britanie ca să-şi implanteze o filială, dar costa scump. Atunci, asemenea multor bănci americane mici, şi-a deschis filiala în Bahamas. Centrul financiar era mai mic, mai abordabil; activităţile erau acolo puţin reglementate şi puţin taxate, fiind totodată direct legate de marea piaţă de la Londra. Roth s-a adresat autorităţilor bancare americane pretextând necesitatea de a-şi asista clienţii străini, deşi n-avea niciun client străin de asistat, ci mai degrabă o dorinţă puternică de a face speculaţii. Şi a obţinut autorizaţia.

Nassau era în regulă, dar nu era totuşi Londra. La sfârşitul anilor 1960, Roth a cerut reglementatorului său american să se poată instala la Londra. A fost refuzat: banca acordase multe credite dubioase şi recupera banii cu greu. Roth a trecut atunci printr-o întâmplare neplăcută. Aproape de pensionare, a făcut prostia să-i spună numărului doi care aştepta să ia locul numărului unu, Harold Gleason, că putea să aştepte mult şi bine,

fiindcă n-avea statura necesară… Gleason i-a arătat însă că avea influenţă, deoarece, la următoarea şedinţă a consiliului de administraţie, a reuşit să determine concedierea lui Roth şi i-a luat locul! Pe aceeaşi linie ca fostul lui şef, care rămăsese acţionar al băncii, el a făcut o recapitalizare (i-a pus să plătească pe acţionari ca să aibă mai mulţi bani). Or, reglementatorii se arătau mulţumiţi întotdeauna când o bancă îşi mărea capitalul – erau bani care serveau la acoperirea pierderilor în caz de probleme. De data asta, ei i-au permis băncii să se instaleze la Londra.

Marea cacealma

Dar Banca Angliei era destul de reticentă la ideea de a lăsa acea mică bancă americană cu conturi fragile să facă afaceri pe teritoriul britanic. În fine, dacă americanii ziseseră că era OK… În iunie 1972, ea şi-a dat acordul: banca avea să-şi poată începe activitatea trei luni mai târziu. Între timp, pe 20 iulie, s-a aflat că primul acţionar al băncii, care deţinea 21,6% din părţi, tocmai îşi vânduse acţiunile la un preţ bun, cu 8 dolari peste preţul pieţei, pentru un total de 40 de milioane de dolari, unui financiar italian, un anume Sindona. Banca Angliei a ciulit urechile. Reputaţia lui Michele ajunsese până la ea: se răspândiseră zvonurile că lucra cu banii mafiei şi banca centrală britanică a retras în cele din urmă autorizaţia de deschidere.

Sindona voia să pună mâna pe o bancă americană. Înclinaţia lui proamericană era veche. Avea reţelele lui în SUA şi, mai ales, punea mâna pe o bancă prezentă pe faimoasa piaţă a eurodolarilor, anonimă şi fără reglementare publică, o adevărată pleaşcă pentru cel care trebuia să facă să circule banii proveniţi din traficul de heroină, banii papei, cei ai francmasonilor etc.

Michele dorea să se instaleze în centrul acelei pieţe, la Londra. A încercat întâi să facă presiune asupra băncii centrale britanice prin conexiunile lui politice americane – îl cunoştea pe preşedintele Nixon – şi prin Fed, banca centrală a SUA, dar James Keogh, şeful Băncii Angliei, a rămas inflexibil.

Luigi DiFonzo a povestit atunci în amănunt cacealmaua pe care a încercat-o Michele. La mijlocul lui noiembrie 1972, l-a invitat pe Keogh la o cină la hotelul Claridge din Londra, împreună cu directorul de la Franklin National Bank şi alţi doi financiari. Personajele secundare erau prezente ca să laude calităţile lui Sindona ca om de afaceri. Masa a durat două ore şi jumătate, într-o ambianţă relaxată, şi cineva a încercat să evoce chestiunea prezenţei băncii Franklin la Londra, dar Keogh s-a prefăcut că n-a auzit nimic… Or, Michele era pasionat de origami şi în unele fotografii se vede că îşi îngrămădea pe birou preferatele: tiare papale! Pe când cina se apropia de sfârşit, Michele s-a ridicat, a aşezat o tiară papală în faţa lui şi s-a uitat îndelung în ochii lui Keogh fără să zică nimic; conversaţia s-a oprit. Şi a început atunci să murmure: „Domnule Keogh, presupun că vreţi să ştiţi cine sunt”. Pauză. „Sunt şeful mafiei.” Pauză. Şi a izbucnit apoi într-un hohot de râs zgomotos. Au râs cu toţii, inclusiv Keogh. Nu folosea la nimic să nege. Era mai bine să încerce să intre în jocul celuilalt. Şi a mers: o săptămână mai târziu, Franklin a primit autorizaţia de a opera pe piaţa bancară din Londra!

Apogeul

Achiziţionarea băncii Franklin şi accesul pe piaţa eurodolarilor au reprezentat apogeul carierei financiare a lui Michele Sindona. El a cheltuit echivalentul a 240 de milioane de dolari la cursul din zilele noastre ca să cumpere banca. Cu ce bani? Luigi DiFonzo a încercat si reconstituie

traseul acestora pe şase pagini din cartea sa… fără să reuşească. Înţelegem până la urmă că Sindona a procedat ca de obicei: s-a folosit îndeosebi de bani din conturile clienţilor băncilor sale europene. De asemenea, şi-a vândut câteva dintre companii unui alt bancher milanez catolic, întâlnit în loja P2, cu care lucra de câţiva ani (îndeosebi pentru a face să circule banii Vaticanului), Roberto Calvi, care deţinea o funcţie înaltă de conducere la Banco Ambrosiano. Cât despre papa Paul al VI-lea, el s-a bazat din ce în ce mai mult pe un american, pe care l-a promovat până la funcţia de director al IOR, Paul Marcinkus.

La începutul anilor 1970, trioul format din Sindona, Calvi şi Marcinkus se afla în centrul finanţelor mondiale. Traseul afacerilor acestor bancheri trecea prin Italia, Elveţia, Luxemburg, Bahamas, Panama etc., înmulţind societăţile-paravan, participaţiile încrucişate şi circulaţia anonimă de mari fluxuri de capitaluri profitabile. Marcinkus şi-a luat partea devenind îndeosebi director al Cisalpine Overseas Bank, filiala din Bahamas a deja pomenitei Banco Ambrosiano. Toate treburile astea nu erau foarte catolice, dar, cum zicea Marcinkus, „Biserica nu se gestionează cu *Ave Maria*”!

Accesul pe piaţa eurodolarilor a crescut prestigiul operaţiilor financiare ale lui Sindona. În 1944, SUA şi Regatul Unit negociaseră regulile jocului unor finanţe mondiale încadrate şi controlate la Conferinţa de la Bretton Woods. Reluate de multe alte ţări, acordurile încheiate atunci stipulau că toate monedele erau convertibile în dolari, cu rate de schimb ce puteau să fluctueze cu plus sau minus 1% în jurul unei rate- pivot, şi că dolarul era convertibil în aur. Dar, după cum am văzut, din 1958, banii circulau în mod opac şi speculanţii au testat de mai multe ori această marjă de 1%. Când preşedintele Nixon a anunţat în august 1971 că dolarul nu mai era convertibil în aur, speculaţiile au crescut până la a face imposibilă (fiind prea costisitoare pentru băncile centrale) susţinerea ratelor de schimb în raport cu dolarul şi sistemul a explodat în cele din

urmă în 1973. Iată-ne în perioada în care ratele de schimb fluctuau liber unele în raport cu altele: specularea pe devize nu mai avea nicio frână!

Sindona a numit oameni de-ai lui în fruntea departamentului internaţional al băncii Franklin, care a devenit un stat în stat. Nimeni din acea bancă nu ştia cu adevărat ce se petrecea acolo, în afară de oamenii de încredere ai lui Sindona, care s-au lansat în speculaţii frenetice pe piaţa de schimb. La venirea sicilianului, banca realiza tranzacţii pentru o sumă totală de aproximativ 20 de milioane de dolari. În mai 1974, când necazurile au început în mod serios, suma aceasta ajunsese la 3,3 miliarde!

În câteva luni, pierderile s-au acumulat, în timp ce acţionarii, managementul şi autorităţile publice primeau rapoarte false despre activităţi, care justificau pariuri câştigătoare. Carlo Bordoni, ajuns unul dintre brokerii-şefi ai lui Sindona, a împins banca să mizeze pe creşterea dolarului, în timp ce el miza personal pe scădere şi băga în buzunar câştigurile. Acelaşi Bordoni, a cărui soţie se pare că ar fi fost curtată insistent de Sindona (care ar fi încercat chiar s-o violeze), a început să fure în mod regulat sume mari de bani de la patronul lui, transferând totul în conturile sale de la banca elveţiană UBS.

La începutul anilor 1970, Michele Sindona era considerat un mare industriaş şi un mare financiar. Ajuns în culmea notorietăţii şi a puterii, era unul dintre oamenii cei mai bogaţi din lume şi locuia oficial la Geneva, ca să evite orice neplăcere cu poliţia italiană. În 1972, a ţinut conferinţe pe teme economice la universităţile Harvard, Carnegie Mellon şi din Chicago, unde l-a întâlnit pe idolul său, Milton Friedman. Sindona nu ştia încă, dar începuse să coboare primele trepte care aveau să-l ducă la prăbuşire.

Căderea imperiului

Imperiul financiar pe care Michele Sindona îl construise de-a lungul deceniilor s-a prăbuşit în mai puţin de un an. Au fost întâi câteva mici semnale negative: eşecul suferit în încercarea de a pune mâna în Italia pe Bastogi, un holding financiar; venirea unor noi patroni la banca Hambros, care s-au arătat suspicioşi faţă de acel tip ciudat, înainte de a se retrage.

Banca Franklin a făcut speculaţii pe o piaţă de schimb foarte instabilă şi a înregistrat pierderi la sfârşitul anului 1973. Ca toţi pariorii, brokerii ei au încercat să se refacă crescând miza… şi au pierdut şi mai mult. Rezultatele pe primul trimestru din 1974 au fost dezastruoase. Sindona a ascuns pierderile organizând tranzacţii fictive – câştigătoare – cu băncile sale din Europa. Dar n-a fost de-ajuns. Banca Franklin era slabă: plasamentele ei nu aduceau prea mult, o bună parte dintre credite fuseseră acordate unor împrumutători fragili şi ea însăşi depindea mult de împrumuturi pe termen scurt pentru a se finanţa, ceea ce impunea păstrarea încrederii băncilor care îi acordau acele împrumuturi. Dar, la începutul anului 1974, sectorul bancar nu se prezenta prea bine, speculaţiile internaţionale fragilizau conturile multor companii şi primul şoc petrolier a avut loc atunci când creşterea ţărilor dezvoltate începea deja să dea semne de încetinire. Pe scurt, mediul economic şi financiar nu era foarte favorabil.

Ziarele italiene au scris despre dificultăţile pe care le-ar fi putut întâmpina băncile lui Sindona, ceea ce a provocat un început de *bank run*, de fugă a clienţilor instituţiilor bancare şi ai băncii Franklin. La 1 mai, reglementatorii financiari americani nu i-au permis lui Sindona să preia controlul asupra Talcott National, un intermediar financiar din Chicago. După câteva zile, brokerii de la Londra au mărturisit firmei-mamă că pierduseră mult speculând pe lira sterlină şi pe francul francez şi că îşi

ascunseseră pierderile. După cum s-a aflat mai târziu, Carlo Bordoni şterpelea în acelaşi moment 25 de milioane de dolari de la patronul lui…

Banca Franklin a fost atunci victima unui *bank run* total: nu fugeau de ea doar clienţii, ci şi celelalte bănci, care nu mai voiau să-i împrumute bani. Banca Fed a reacţionat. I-a acordat un împrumut băncii Franklin ca să-i acopere nevoile de la o zi la alta şi a sugerat ca aceasta să fie cumpărată de altă bancă, Manufacturer Hanover. Sindona n-a fost de acord să vină cineva să-şi bage nasul în afacerile lui şi a propus o recapitalizare: avea să emită acţiuni în valoare de 50 de milioane de dolari garantate de grupul lui, Fasco. Americanii au acceptat propunerea.

În luna iunie, totul s-a accelerat. Presa italiană a dezvăluit necazurile băncilor grupului. Într-adevăr, chiar dacă erau în parte mascate, pierderile de schimb se vedeau în contabilitatea anunţată în acea lună. În ziua de 26, banca germană Bankhaus I.D. Herstatt a dat faliment, sporind panica bancară mondială. Au început atunci să circule zvonuri despre faptul că SEC, controlorul bursier american, şi FBI investigau practicile dubioase ale lui Sindona.

Sicilianul a apelat la toate mijloacele. Şi-a vândut o parte dintre active ca să adune cash. I-a cerut ajutor lui Roberto Calvi, care i-a răspuns că nu putea să-i aducă fonduri. Sindona încă nu înţelesese la momentul respectiv că acesta nu se gândea decât cum să-i accelereze căderea, ca să-i ia locul ca bancher al lui Dumnezeu. Atunci, a cerut un împrumut de la Banca di Roma, fiind obligat să-şi lase multe dintre active drept garanţie, îndeosebi o parte a celor de la Società Generale Immobiliare, şi să accepte ca echipele băncii să le înlocuiască pe ale lui, ceea ce însemna că aveau să-şi bage nasul în conturi. Dar n-a fost de-ajuns: a trebuit să ceară ajutor şi de la Banca Italiei şi să solicite un nou împrumut de la Banca di Roma. Autorităţile italiene i-au cerut unui specialist în finanţe, Giorgio Ambrosoli, să examineze cu atenţie conturile.

În octombrie a venit sfârşitul, numit de presa italiană *Il crack Sindona*. În ziua de 8, banca centrală a Statelor Unite a pus capăt activităţilor desfăşurate de Franklin National Bank, ceea ce a însemnat cel mai mare faliment bancar din istoria ţării la acel moment. Exact înainte de închiderea băncii sale, Sindona a reuşit să subtilizeze 45 de milioane de dolari. Autorităţile au închis apoi băncile italiene ale grupului său. Mai rău, lui Ambrosoli nu i-a trebuit mult timp ca să descopere tranzacţii dubioase şi împotriva sicilianului a fost emis un mandat de arestare. La începutul lui noiembrie, ministrul de Finanţe italian a transmis public că autorităţile constataseră manevre frauduloase în băncile lui Sindona.

Patronul de la Banca di Roma, care nu şi-a ascuns bucuria, le-a declarat jurnaliştilor: „Când te joci cu banii altora, trebuie să fii conştient de ceea ce faci”. Acesta era Mario Barone, care îşi amintea că pierduse mult la pocher în faţa lui Sindona când erau amândoi studenţi …

Un sfârşit complet rocambolesc

Niciun romancier nu şi-ar fi putut imagina cum a continuat existenţa lui Michele Sindona, care a trecut prin peripeţii incredibile.

Fuga

Întâi a fost curentul de panică. Când autorităţile bancare şi judiciare au început să ia la puricat conturile băncilor sale, Sindona ştia foarte bine ce aveau să găsească: o masă incredibilă de operaţiuni opace, de fraude. În octombrie 1974, graţie reţelei lojii P2, Licio Gelli a aflat că justiţia

italiană avea să emită două mandate de arestare pe numele lui Sindona. „Pleacă până nu anunţă Interpolul”, l-a sfătuit el. Michele, care se afla atunci în Elveţia, a decis să fugă în Jamaica împreună cu amanta. În timp ce aceasta i-a încredinţat documente compromiţătoare lui Gelli în Argentina, Michele a plecat la Hong Kong, care nu avea tratat de extrădare cu Italia. Dar nu luase în calcul o escală la Bangkok, de unde avionul n-a putut să decoleze din cauza unui taifun. Or, Thailanda semnase un tratat de extrădare cu Italia! Sindona s-a ascuns într-un hotel trei zile, de teamă să nu fie recunoscut. A reuşit să plece spre Taiwan, care i-a oferit azil politic graţie reţelelor sale americane. În cele din urmă, a hotărât să se întoarcă în SUA şi să înfrunte justiţia. Asta se întâmpla în decembrie 1974.

Justiţia se apropie

1975. La sfatul unui specialist în comunicare, Sindona se lansează într-o serie de conferinţe pe teme economice ţinute la câteva universităţi americane. Vrea să arate că e un simplu financiar, a cărui bancă trece prin câteva dificultăţi ca şi celelalte. Şi iată-l pe Michele denunţând marile bănci internaţionale precum Chase Manhattan sau UBS, care au avut îndrăzneala să-şi măsluiască evidenţele contabile! Afirmă că se opune ca băncile aflate în faliment să fie salvate de stat, tocmai el, care a beneficiat de asta – idealul său economic liberal se opreşte la uşa propriilor interese. Dar unul dintre salariaţii de la Franklin National Bank începe să dezvăluie mişcările de capitaluri suspecte ale instituţiei. În Italia, Giorgio Ambrosoli pune mâna pe documente compromiţătoare provenind de la holdingul Fasco. Şi începe să lucreze în înţelegere cu justiţia americană. Laţul se strânge.

1976. Sindona încearcă să determine intervenţia lui Giulio Andreotti, ministru şi lider al Democraţiei Creştine, partid pe care îl finanţează de multă vreme. Dar, în SUA, un raport dezvăluie lucrăturile financiare ale lui Carlo Bordoni, care a fugit cu soţia şi cu milioanele lui în Venezuela. Bordoni este arestat şi începe să vorbească.

1977. Sindona a pierdut mulţi bani şi se străduieşte să recupereze din ei. Apelează la Roberto Calvi. E refuzat. Calvi îl înlocuise pe Sindona ca bancher-cheie pentru loja P2, Vatican şi mafie. El îi alesese pe cei din noua generaţie de mafioţi sicilieni, Luciano Liggio, Toto Riina, Bernardo Provenzano, care vor lua curând puterea în detrimentul vechii mafii provenite din Palermo, de care era apropiat Sindona. Michele pune atunci să se lipească pe străzile din Milano afişe care îl acuză pe Calvi de fraudă şi cer arestarea lui, totul însoţit de patru numere de conturi ale lui Calvi la Crédit Suisse.

1978. Moare papa Paul al VI-lea. Sindona a mai pierdut un susţinător. Traseul sicilianului a făcut din el un personaj atât de celebru, încât îl găsim deghizat în Miguel Simbidonas, alături de Unchiul Picsou, în *Topolino*, versiunea italiană a revistei de benzi desenate *Le Journal de Mickey*.

1979. Totul se accelerează. Bordoni este extrădat în SUA şi are multe de povestit. Giorgio Ambrosoli furnizează un raport de 2 000 de pagini în care sunt înfăţişate în detaliu escrocheriile financiare ale lui Sindona. Justiţia americană îl acuză de 99 de încălcări ale legii! Michele rămâne în libertate după ce a achitat o cauţiune de 3 milioane de dolari (echivalentul a peste 10 milioane de dolari din zilele noastre). La Milano, este acuzat de bancrută frauduloasă, în timp ce la Palermo un judecător tânăr se interesează îndeaproape de reţelele lui de spălare a banilor mafiei: un anume Giovanni Falcone. Michele trebuie să reacţioneze. Prima etapă: încetinirea anchetelor. Pe 11 iulie, Giorgio Ambrosoli este asasinat; câteva zile mai târziu, Antonio Varisco, care ancheta finanţele lojii P2, este

împuşcat, iar luna iulie se termină cu asasinarea lui Boris Giuliano, poliţistul care se ocupa de ancheta asupra reţelelor financiare italo-americane. Pentru justiţia italiană, sfârşitul lui Ambrosoli a fost pus la cale de Sindona.

În august, lovitură de teatru: Sindona e răpit de un grup revoluţionar care cere o răscumpărare pentru eliberarea lui. Sosesc scrisori, expediate prin poştă din împrejurimile oraşului New York, în care sicilianul declară că încearcă să le reziste răpitorilor, dar că aceştia îi cer „lista cu cele mai importante 500 de personalităţi din lumea finanţelor şi a politicii ale căror capitaluri le-a exportat ilegal”. În realitate, graţie prietenilor săi mafioţi, Sindona a părăsit SUA folosind o identitate falsă, s-a ascuns la Palermo şi, cu aceste scrisori, încearcă să-şi şantajeze foştii clienţi: „Plăteşti sau îţi dau numele!”. Dar, pentru că aceste ameninţări eşuează, se întoarce în SUA să-şi povestească „răpirea”. Ca să fie mai credibil, pune chiar să i se tragă un glonţ în coapsă… Justiţia americană îl interoghează cu privire la această poveste rocambolescă. Judecătorul italian Ferdinando Imposimato, care anchetează în privinţa banilor mafiei, obţine posibilitatea de a-l întâlni în decembrie. El descrie un om epuizat, sfârşit.

1980. Justiţia americană îl declară pe Sindona vinovat de 70 dintre delictele inventariate. Este condamnat la 25 de ani de închisoare. Încearcă să se sinucidă. E întemniţat.

1981. Apelul îi este respins şi Curtea Supremă îi menţine condamnarea. Anchetele îndreaptă justiţia spre Roberto Calvi. Acesta fuge în cele din urmă. În 1982, secretara lui „cade” de la etajul clădirii în care se aflau birourile sale; Calvi e găsit la Londra, spânzurat sub podul Blackfriars. După părerea lui Paul Williams, locul nu este anodin. *Black friars*, „fraţi negri”, aşa îşi zic între ei francmasonii în Italia. Jurământul masonic spune că trădătorii vor fi atârnaţi în ştreang în apropierea apei, iar în buzunarele costumului lui Calvi s-au găsit cărămizi… Nu se ştie cine l-a omorât, dar asasinul avea simţul punerii în scenă.

1984. Sindona este nevoit să-şi părăsească postul de la biblioteca închisorii şi să renunţe la cursurile de business şi de italiană pe care le ţinea pentru ceilalţi deţinuţi. Este extrădat în Italia.

1985. Sindona este condamnat la 12 ani de închisoare pentru activităţile lui frauduloase. Începe procesul său pentru asasinarea lui Giorgio Ambrosoli.

1986. Pe 18 martie, este condamnat la închisoare pe viaţă pentru asasinat.

Il caffè di Sindona

Un personaj ca Michele Sindona nu putea să moară în pace în patul lui din închisoare. Sfârşitul lui îi va încânta pe amatorii de poveşti cu morţi imposibile în încăperi închise.

Sindona a fost închis în penitenciarul din Voghera, nu departe de Pavia, între Milano şi Genova. Fiind un deţinut aparte, supravegherea lui era cu totul deosebită: zece camere îl filmau în permanenţă şi trei gardieni făceau cu schimbul pentru a menţine un contact vizual direct cu el. Nu se întâlnea cu ceilalţi deţinuţi. Tot ce intra în celula lui era verificat de câteva ori. În dimineaţa zilei de 20 martie 1986, când Sindona a primit micul dejun, şi-a turnat o cafea într-un pahar de plastic şi s-a dus la toaletă, singura încăpere fără cameră de luat vederi. După câteva clipe, a ieşit strigând *Mi hanno avvelenato!* („M-au otrăvit!”) şi s-a prăbuşit. O ambulanţă l-a dus imediat la spitalul din Voghera, unde medicii au declarat că se afla într-o comă ireversibilă. Pe 22 martie, la ora 14:12, Michele Sindona încetează din viaţă.

Ce se întâmplase pe 20 martie? Este sigur că fostul bancher al Vaticanului şi al mafiei, al lojii P2 şi al vieţii politice italiene era împovărat de o mulţime de secrete. Lista celor care l-ar fi preferat mai

degrabă mort decât viu e lungă. Dar cum s-a reuşit otrăvirea lui în condiţii de supraveghere atât de stricte? În biografia pe care i-au consacrat-o lui Sindona, foştii magistraţi Gianni Simoni şi Giuliano Turone dedică vreo 40 de pagini încercării de a elucida cazul. Ancheta lor e fascinantă.

Întâi, reconstituirea faptelor. Potrivit mărturiilor gardienilor, în fiecare dimineaţă, Sindona avea obiceiul să-şi înceapă micul dejun cu un ceai cu lapte, pentru ca apoi să mănânce şi să termine cu o cafea. Or, pe 20 martie, şi-a turnat direct o cafea şi a plecat la toaletă. A stat acolo cel puţin 20 de secunde înainte de a ieşi strigând. Paharul de plastic a fost găsit pe marginea chiuvetei şi analiza lui a dezvăluit că în cafea exista o doză enormă de cianură. Sindona murise otrăvit, nu încăpea nicio îndoială. Rămâneau trei întrebări: Cum ajunsese acolo cianura? Cine o pusese în cafea? Şi de ce?

În dimineaţa zilei de 20 martie, totul fusese bine controlat; otrava nu putuse să intre în acea zi în închisoare. Era acolo dinainte. După toate probabilităţile, era disimulată sub forma unui plic de zahăr. Cine îl introdusese? Autorii sunt convinşi că însuşi Sindona. Se sinucisese. Cianura amestecată cu cafea degajă un miros foarte neplăcut. Chiar înainte de prima înghiţitură, sicilianul ar fi trebuit să-şi seama că ceva nu era normal. Anchetatorii le-au demonstrat asta judecătorilor oferindu-i unui jandarm o cafea cu o mică doză de cianură: nici n-a ridicat bine ceaşca şi s-a şi scuzat că nu putea s-o bea, mirosul fiind prea puternic. În plus, Sindona ar fi simţit imediat arsura în gât din cauza otrăvii şi n-ar mai fi băut. Având în vedere că în termos era cafea fierbinte, ar fi trebuit să ia mai multe înghiţituri ca să-şi golească paharul cu cafea. Pe scurt, Sindona nu putuse să fie luat prin surprindere şi să bea cafeaua fără să bage de seamă.

Cum s-ar explica această sinucidere? Se pot invoca, desigur, condamnarea pe viaţă pronunţată cu două zile înainte, caracterul lui depresiv, tentativa sa de sinucidere din SUA. Fără a uita înclinaţia lui

către bluf şi teatru: ce frumos sfârşit acel „M-au otrăvit!” – în orice caz, mai frumos decât o viaţă supravegheată în permanenţă de vreo zece camere de luat vederi. De ce această înscenare? Simoni şi Turone afirmă că asigurarea de viaţă lăsată fiicei sale nu era valabilă în caz de sinucidere.

Michele Sindona a murit aşadar la începutul anului 1986. Dar a lăsat două moşteniri importante ale căror urme le găsim încă, şi nu sunt neînsemnate, în primele decenii ale secolului XXI.

Cele două moşteniri lăsate de Sindona

În ultimii 10 ani de viaţă, Sindona cunoscuse declinul. Falsa lui răpire şi moartea lui premeditată au stârnit din nou interesul mass-mediei pentru o fostă glorie a finanţelor mondiale, dar numai un timp. Hotărâri ale justiţiei legate de moartea lui Roberto Calvi şi de loja P2 au ajuns în mod regulat pe prima pagină în Italia până în 2010, dar Sindona a dispărut de pe radarele istoriei.

La originea reglementării bancare mondiale

Cine citeşte astăzi povestea încercărilor prin care au trecut Franklin National Bank şi Bankhaus I.D. Herstatt în 1974 are o impresie de déjà-vu dacă a cunoscut criza creditelor ipotecare subprime din 2007-2008. Falimentul a două bănci medii a contribuit la crearea unui început de panică în sistemul bancar mondial din cauza legăturilor lor internaţionale cu celelalte instituţii bancare. Reglementatorii au observat că trecuseră pe lângă un focar de riscuri importante legat de începuturile mondializării

financiare, despre care dispuneau de puţine informaţii. Asta a îndemnat băncile centrale să se preocupe mai serios de subiect.

Despre toată această perioadă dispunem de un document de *insider*, mărturia lui Andrew Brimmer, pe atunci la banca Fed. Relatarea lui despre crizele din 1974 şi consecinţele lor este citată de foarte multe lucrări ce se ocupă de această perioadă, dar, din păcate, nu poate fi găsită nici pe internet, nici în marile biblioteci universitare. Am reuşit în cele din urmă să pun mâna pe text: la biblioteca Consiliului Guvernatorilor băncii centrale a SUA se găseşte o copie, după care Rezerva Federală din Cleveland (mulţumiri din suflet!) a făcut o versiune electronică.

La începutul crizei băncii Franklin, Fed a făcut aşa cum fac de obicei toate băncile centrale când o bancă oarecum importantă are probleme mari: a încercat să găsească alta care s-o preia. Când a văzut că soluţia n-a funcţionat, a decis să aducă o susţinere financiară, iar cea oferită în cazul în speţă a fost, pentru acea perioadă, fără precedent ca volum şi durată. Când a dat faliment banca Franklin, aproape jumătate din resursele ei proveneau din susţinerea acordată de banca centrală! Brimmer afirmă că Fed ştia că ţinea de responsabilitatea ei internaţională să intervină ca să oprească extinderea crizei la celelalte instituţii bancare.

Băncile centrale europene au început atunci să înţeleagă că mondializarea activităţii băncilor le impunea să se coordoneze mai bine. Şi au fost sigure de asta după falimentul băncii Herstatt din 26 iunie 1974. Banca centrală germană, Buba, le-a făcut o figură urâtă. Avertizată despre dificultăţile băncii Herstatt pe pieţele de schimb, a văzut că aceasta vindea dolari ca să cumpere mărci germane de la vreo 12 mari bănci internaţionale. După primirea mărcilor, pieţele de schimb au închis la ora 16 şi Buba a declarat imediat falimentul băncii Herstatt… înainte să dea dolarii în schimbul mărcilor! Piaţa americană, în schimb, nu era închisă şi s-a răspândit panica atunci când băncile şi-au dat seama că puteau să-şi ia adio de la dolarii pe care îi aşteptau. Multe luni mai târziu, procedura de

intrare în faliment concret a băncii le-a permis să recupereze o mare parte dintre devize, dar, pe moment, chiar s-a stârnit panică.

Băncile centrale aveau nevoie urgentă de o mai bună coordonare. O primă reuniune a avut loc la începutul lui iulie 1974, la care 11 dintre principalele bănci centrale s-au angajat să-şi ajute băncile naţionale aflate în dificultate dacă acestea riscau să provoace o criză internaţională. Angajamentul a rămas destul de vag. Banca Angliei a încercat atunci prin toate mijloacele să determine progrese în această privinţă. Ea autorizase încă din 1958 dezvoltarea pieţei eurodolarilor, iar acum, când aceasta se afla în criză şi multe bănci mari în dificultate erau instalate pe teritoriul britanic, voia să evite ca povara să apese doar pe umerii ei: deschiderea unei pieţe nereglementate pentru acumularea comisioanelor, da; achitarea notei de plată pentru speculaţiile pe aceste pieţe prost controlate, nu!

O etapă nouă a început în septembrie. Băncile centrale au promis să supravegheze acea piaţă de schimb instabilă, să se asigure că băncile au destule resurse ca să compenseze pierderile în caz de nevoie şi să fie mai atente la modul în care încearcă să-şi controleze riscurile. Ele s-au arătat preocupate şi de faptul că poziţiile speculative se acumulau în teritorii unde domnea opacitatea financiară: Herstatt îşi pusese în circulaţie plasamentele speculative prin intermediul Luxemburgului. La fel ca în 2007-2008, paradisurile fiscale n-au fost cauza crizei, dar au contribuit la ea. Astfel a apărut în decembrie 1974 ceea ce se numeşte astăzi Comitetul de la Basel pentru controlul bancar. Deşi s-a reunit prima dată în februarie 1975, abia în 1988 a început să pună în practică un început de reglementare bancară mondială, numită „Basel I”, înainte de a continua efortul în anii 1990, cu „Basel II”, şi de a face un adevărat salt calitativ începând de la finele lui 2008, stabilind regulile cuprinse în „Basel III” într-un context post-subprime.

Nu este aici locul să evaluăm calitatea acestor noi reguli, ci doar să subliniem că acest Comitet de la Basel a apărut în urma falimentului a

două bănci cu activităţi dubioase. Ştim cum stăteau lucrurile cu banca Franklin şi cu practicile financiare ale lui Michele Sindona. Desigur, Herstatt nu era implicată în circuitele banilor proveniţi de la mafie sau de la Vatican; totuşi, câţiva ani de procese au arătat că banca recursese la o contabilitate frauduloasă sub conducerea principalului ei broker, Dany Dattel. După ce visase să se facă actor, acesta intrase la Herstatt încă din 1958 şi urcase treptat în ierarhia ei. La începutul lui 1973, reuşise o frumoasă lovitură speculativă asupra dolarului şi ajunsese vedeta necontestată a băncii. La sfârşitul aceluiaşi an, a vrut să repete figura, dar a făcut o alegere proastă: şi-a ascuns pierderile şi a încercat să se refacă la începutul anului 1974, reuşind doar să-şi agraveze cazul. Când reglementatorii bancari germani, alertaţi totuşi de mult timp în privinţa slăbiciunilor băncii Herstatt, au examinat-o mai îndeaproape în martie, au descoperit pariuri ascunse pe sume de patru ori mai mari decât capitalul băncii – mult peste ce a făcut Jérôme Kerviel[10]! În 1979, s-a deschis o anchetă penală şi mai mulţi brokeri ai băncii au fost condamnaţi în 1983 la pedepse cu închisoare între 2 şi 7 ani pentru tranzacţii frauduloase, ca şi David Herstatt, patronul băncii, în 1984, îndeosebi pentru că deturnase bani spre conturile fiicei sale şi ale câtorva prieteni. În mod ironic, numai Dany Dattel n-a fost judecat. După această poveste şi începutul problemelor sale judiciare, a dat semne de tulburări mentale, pe care avocatul lui le-a atribuit sindromului KZ, sau sindromul supravieţuitorului, căci tânărul Dattel petrecuse câteva luni împreună cu mama lui la Auschwitz, pe când avea 4 ani. Judecătorul a hotărât să nu-i deschidă proces.

Astfel, aceste două falimente colosale, cu rădăcinile înfipte în fraude şi în mafie, se află la originea organizării Comitetului de la Basel, prima instituţie de reglementare bancară mondială actuală! Nu veţi găsi în istoria instituţiei această informaţie, care de altfel nici nu este furnizată de specialiştii în acest subiect. Andrew Brimmer se referă la Sindona ca la

„un acţionar indirect” reprezentând „un subiect de preocupare majoră”, fără să precizeze de ce – dar, cum şi-a scris mărturia în 1976, Sindona trăia încă. Joan Edelman Spero, care a consacrat o carte întreagă falimentului băncii Franklin, aminteşte doar în treacăt „influenţa lui Sindona, gradul de fraudă” – asta se întâmpla în 1999, sicilianul fusese condamnat pentru asasinat şi murise de mai bine de zece ani, dar chestiunea nu a îndemnat-o la aprofundare pe autoarea în cauză. Chiar şi Hyman Minsky, mare economist nonconformist, specialist în dinamicile crizelor financiare, a consacrat câteva pagini falimentului băncii Franklin într-o carte apărută în 1986, dar l-a prezentat pe Sindona doar ca pe un „bancher italian”.

Aceasta este moştenirea „civilă” a lui Sindona. Dar italianul a lăsat urme şi în viaţa religioasă, la Vatican.

O spargere ciudată

Jurnalistul italian Gianluigi Nuzzi este specialist în scandalurile legate de Vatican. Expert recunoscut în acest subiect, el este şi un investigator tenace. Capacitatea sa de a recupera documente confidenţiale despre zona de umbră din jurul papilor este impresionantă. Într-o carte apărută în 2015, el prezintă o poveste ciudată. Cu un an înainte, duminică, 30 martie 2014, câţiva indivizi au intrat în birourile a ceea ce se numeşte încă Prefectura pentru Afacerile Economice ale Sfântului Scaun – papa Francisc a integrat-o curând într-un Secretariat pentru Economie. Indivizii au trecut prin mai multe încăperi dedicate unor diferite congregaţii, au deschis seifurile şi au scos cele câteva sute de euro aflate acolo – o nimica toată! Ajunşi în birourile Prefecturii, „au dat buzna într-o sală mobilată cu câteva dulapuri blindate, au căutat unul anume şi l-au spart. Chiar dacă aspectul exterior al acestor dulapuri era identic, răufăcătorii au ştiut foarte

exact ce aveau de făcut: cunoşteau în mod evident unde se afla ceea ce căutau”, relatează Gianluigi Nuzzi. Ce-au furat? O parte din arhiva financiară secretă a Vaticanului.

După nici două săptămâni, pe 10 aprilie, Prefectura pentru Afaceri Economice a primit un plic anonim care conţinea, surpriză, o parte din arhiva furată. Care anume? Scrisori între Vatican, Umberto Ortolani, mâna dreaptă a patronului lojii masonice P2, şi… Michele Sindona. Ele arătau că cei doi bărbaţi erau familiari ai papei, unele scrisori fiind chiar adresate lui „Michele Sindona, în atenţia papei Paul al VI-lea, Vatican, Roma, Italia”! Pentru Nuzzi, mesajul este foarte clar: ajuns la putere cu un an înainte, papa Francisc promisese să facă ordine în finanţele Vaticanului. Răspunsul la promisiune: Dacă chiar vreţi să faceţi ordine, o să scoateţi la lumină lucruri nu foarte curate – sunteţi sigur că doriţi ca toate astea să devină publice?

La o jumătate de secol de când Sindona amestecase banii papei, ai mafiei, ai lojii P2 şi ai vieţii politice italiene şi la 30 de ani după moartea lui, cineva făcea presiuni asupra papei Francisc pentru a-l determina să-şi schimbe intenţia de a cerceta nişte reţele financiare din umbră, vechi, dar vădit active încă.

Cartea lui Gianluigi Nuzzi dovedeşte capitol după capitol că opacitatea capitalurilor care trec prin banca Vaticanului n-a scăzut din vremea lui Sindona şi până acum nici în privinţa intrărilor, nici în cea a plasamentelor. Doar un mic exemplu: jurnalistul dă numerele de cont ale clientului Giovanni Battista Montini, deci Paul al VI-lea, care, mort de mai bine de 40 de ani, dispune încă de un cont cu 125 310 euro şi de altul cu 296 151 de dolari! Conturile sunt active? Nu se ştie.

În altă carte, publicată în 2017, Nuzzi face noi dezvăluiri. Este vorba despre documente care scot în evidenţă legăturile dintre Paul al VI-lea, Paul Marcinkus şi Banco Ambrosiano. Altele arată că Sindona a folosit bani din conturile Vaticanului ca să facă speculaţii financiare. Jurnalistul

relatează luptele duse pentru a împiedica să intre în vigoare o serie de reguli împotriva spălării banilor. Organizaţia de Cooperare şi Dezvoltare Economică spune pe ocolite că, de la introducerea progresivă în 2017 şi 2018 a schimbului automat de informaţii fiscale – îndată ce un străin ajunge într-o ţară ca să efectueze o operaţie financiară, fiscul din ţara sa de origine este informat în mod automat –, banca Vaticanului nu se numără printre cele mai cooperante…

Trebuie să recunoaştem evidenţa: firele tenebroase ale pânzei de păianjen ţesute în anii 1950-1960, care lega banii mafiei cu cei ai Bisericii Catolice, nu par să se fi rupt definitiv. Actori din acea perioadă şi moştenitorii lor direcţi sunt prezenţi încă şi ţin ca unele informaţii să rămână secrete. Va fi nevoie să mai treacă câteva decenii pentru ca tot adevărul să iasă la lumină. Vom mai auzi vorbindu-se de Michele Sindona.

11. Broker francez care a provocat pierderi de 4,9 miliarde de euro băncii Société Générale (n.tr.).

Capitolul 8

Bernard Madoff sau cum să furi de la bogaţi ca să dai la bogaţi

În care apar un sociopat, o familie, oameni bogaţi, o bandă de răufăcători, un lansator de alertă, Elie Wiesel, alţi oameni bogaţi, o amantă, J.P. Morgan, Robert De Niro şi Michelle Pfeiffer

> În mediul reglementat actual este practic imposibil să încalci regulile, […] este imposibil ca o infracţiune să treacă neobservată, în orice caz, o perioadă lungă de timp.
>
> Bernard Madoff

> Era o fraudă pe termen lung, calculată şi bine orchestrată, efectuată lună după lună, an după an, deceniu după deceniu.
>
> Procuroarea Lisa Baroni

— N-aş putea să zic că sunt surprins. Dar tu?

— Nu.

Doi funcţionari ai băncii J.P. Morgan Chase, în ziua arestării lui Madoff

Industria ştia, nu încape nicio îndoială în această privinţă.

Harry Markopolos

La sfârşitul anului 2008, psihologul american Stephen Greenspan lucra de zor. Nu se afla nici în faţa studenţilor, nici a unui pacient, ci recitea corectura viitoarei sale cărţi, al cărei titlu ar putea fi tradus prin *Analele naivităţii. De ce ne lăsăm înşelaţi şi cum să evităm asta*, care urma să apară curând. O carte ambiţioasă în care propunea o teorie generală a naivităţii, ce punea în evidenţă condiţiile care fac din noi fiinţe gata să credem în orice teorie falsă şi în orice escroc. La sfaturile apropiaţilor săi, autorul a adăugat un ultim capitol, „Cum să devenim mai puţin naivi", care urmărea să ajute cititorul să-şi reducă nivelul de credulitate ca să fie mai capabil să evite unele capcane.

În dimineaţa zilei de 11 decembrie 2008, arestarea lui Bernard Lawrence Madoff i-a adus momentul său de glorie mediatică. Prestigiosul cotidian de afaceri *Wall Street Journal* i-a solicitat un articol, iar restul presei americane a scris despre lucrarea lui. De fapt, nu, a scris mai degrabă despre el: campionul demontării resorturilor credulităţii îşi investise o bună parte din economii la Madoff şi se număra printre numeroasele victime ale escrocului! Fără să se lase deloc tulburat, el a declarat că acel cadru intelectual pe care îl construise permitea perfect explicarea propriei naivităţi. Vom reveni în „Concluzie" la lucrarea lui, care cuprinde câteva intuiţii interesante, dar rămâne prea vagă ca să servească drept referinţă şi se termină cu nişte sfaturi cam prea… naive.

Profesorul Greenspan – fără nicio legătură cu fostul preşedinte al băncii centrale a SUA Alan Greenspan, repetă el agasat „pentru a zecea milioana oară" în cartea lui – nu spune câţi bani a încredinţat fondului de investiţii care i-a plasat economiile la Madoff. Dar, deşi au avut acces la el

şi câteva bugete modeste, cele mai multe victime ale escrocului american au fost persoane cu venituri mari, foarte mari şi foarte-foarte mari.

Bernard Madoff este bineînţeles reflectarea goanei după câştiguri uşoare din perioada de euforie financiară care s-a terminat în zidul crizei creditelor subprime. Totuşi, în mult mai mare măsură, el este reprezentantul tipic al dinamicii finanţelor americane şi internaţionale din ultima jumătate de secol, al ponderii crescânde a pieţelor financiare, al globalizării lor şi, mai ales, al speculării şi fraudei care s-au dezvoltat acolo.

La mai bine de 10 ani de la arestarea lui, încă nu se ştie când şi-a început cu adevărat Madoff escrocheria. El a vorbit despre începutul anilor 1990, dar mai multe informaţii ne permit să presupunem că a putut demara totul cu mult înainte. Oricum, un lucru e sigur: această escrocherie a durat foarte mult. Metoda nu avea nimic original, de vreme ce era aceea a unei „piramide Ponzi", de la numele lui Carlo Ponzi, de care ne-am ocupat în capitolul 6: atrag depunători şi le plătesc celor care doresc asta cu banii noilor depunători. Suma totală este impresionantă – vom vedea că este mai degrabă de ordinul a 20 de miliarde de dolari, şi nu de 50 de miliarde, cum a pretins Madoff la arestarea sa –, dar e proporţională cu durata.

Întrebarea esenţială este cum a reuşit Bernard Madoff să escrocheze atât de mult timp nişte oameni care dispuneau, în marea lor majoritate, de averi importante şi erau destul de avizaţi în chestiunile legate de bani. Putem vedea în răspunsul celui în cauză – „Am făcut totul singur" – o voinţă de a-şi proteja soţia şi mai ales pe cei doi fii, care lucrau în societatea lui în momentul dezvăluirii scandalului. Dar celui care într-o depoziţie din 2012 avea să se eticheteze drept un *genious boy* al finanţelor nu-i displăcea să apară ca un escroc de mare anvergură! Ca pentru toţi escrocii din această carte, dimensiunea personală este evident esenţială. Ea e însă foarte departe de a fi suficientă pentru a explica succesul lui

Madoff, fiind necesar apelul la multe alte explicaţii. Sau cum să-i escrochezi pe cei bogaţi în 10 lecţii.

Cum să-ţi construieşti personajul

Să începem cu ce este mai evident şi să-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului: Madoff şi-a construit un rol pe măsură ca să atragă investitorii. L-a jucat fără greşeală decenii la rând. Dacă aţi fost martori la arestarea lui din 2008, probabil aveţi încă în minte principalele trăsături de caracter ale personajului ce ne-a fost prezentat atunci: un domn bătrân şi calm, un financiar recunoscut, un investitor care nu căuta randamente exorbitante, ci moderate şi regulate. „Adevăratul" Madoff, atât cât putem să-l cunoaştem, este foarte diferit de această imagine pioasă.

Cei din familia Munster erau evrei austrieci emigraţi în SUA, unde aveau o baie turcească. Fiica lor, Sylvia, s-a căsătorit cu Ralf Madoff, el însuşi fiu de imigranţi europeni, care lucra în domeniul bijuteriilor. Ei au avut trei copii: Sondra, Bernard şi Peter. Bernard Madoff s-a născut pe 29 aprilie 1938. S-a căsătorit de tânăr, la 21 de ani, cu Ruth Alpern, care avea 18 ani.

Studiile de ştiinţe politice de la universitate nu l-au pasionat şi, încă din 1960, s-a lansat într-o lume nouă, cea a finanţelor, cu cei 5 000 de dolari pe care i-a economisit lucrând ca profesor de înot şi instalator de echipamente de stropit. Aşa spune legenda. Cu cât îl studiezi mai mult pe Madoff, cu atât înveţi să priveşti cu circumspecţie informaţiile despre el, căci personajul a avut mare grijă să-şi scrie întotdeauna povestea în felul lui.

În realitate, tatăl lui înregistrase un prim faliment când Bernard avea 13 ani, apoi al doilea înainte de a încerca să se relanseze ca intermediar pentru companiile în dificultate care căutau investitori. Compania lui, Gibraltar Securities, era înscrisă pe numele soţiei, cu siguranţă ca să nu fie asociată cu cineva care suferise eşecuri, dacă nu cumva cu scopul ca fiscul să-i piardă urma – părerile diferă. La începutul anilor 1960, SEC, reglementatorul bursier american, a luat la bani mărunţi acele mici afaceri financiare care operau în zona marginală a finanţelor şi societatea a fost închisă în 1964. Aşadar, Bernard Madoff a cunoscut din tinereţe zonele cenuşii ale finanţelor. În plus, n-a pornit în afaceri char cu cei 5 000 de dolari economisiţi din ce câştigase cu sudoarea frunţii, ci cu un împrumut de 50 000 de dolari acordat de socrul lui, Saul Alpern. Şi astfel, pe 19 ianuarie 1960, a fost înfiinţată Bernard L. Madoff Investment Securities (BLMIS).

Această companie avea să joace un rol esenţial în finanţele americane, atât prin activităţile ei legale, de netăgăduit, cât şi prin faptul că s-a aflat în centrul celei mai mari fraude financiare din istorie. Ea i-a adus o avere uriaşă fondatorului său şi o viaţă somptuoasă familiei acestuia: case în locuri privilegiate din SUA, iaht, vilă la Cannes, haine şi bijuterii nepreţuite etc.

Înainte de a intra în lumea finanţelor, să mai zăbovim puţin asupra omului. Citind mărturiile apropiaţilor săi, îndeosebi ale celor doi fii şi ale familiilor lor, care au făcut mărturisiri jurnalistei Laurie Sandell – după ce acesta publicase o primă carte despre povestea propriului tată, un impostor! –, descoperim un autocrat, zeificat de soţie, considerat un geniu de familie, cu nişte copii care erau disperaţi să reuşească să-i placă. Punctul lui de vedere nu admitea niciun dezacord: el spunea *adevărul*. Madoff era protectorul clanului familial, angajându-şi la societatea lui soţia, fiii, fratele, fiica fratelui şi pe alţi câţiva. Dar i-a manipulat pe toţi,

folosindu-i ca să-şi întărească credibilitatea: nimeni n-ar fi îndrăznit să-şi imagineze că un escroc i-ar fi pus astfel în pericol pe toţi apropiaţii lui.

Imaginea unui cuplu mitic, de soţi îndrăgostiţi de foarte mult timp, a primit şi ea o lovitură după anchetele jurnalistului Brian Ross de la ABC News şi cartea-mărturie a lui Sheryl Weinstein, amanta lui Bernard Madoff. Găsim acolo *escort-girls* şi maseuze cu *happy endings*, dar şi mărturisirea că nu era prima dată când Madoff îşi înşelase soţia şi că trebuia să fie atent deoarece ea îl supraveghea îndeaproape.

Multe mărturii oferă efectiv informaţii care ar fi mană cerească pentru psihologi. Pe de o parte, un ansamblu de obsesii compulsive: birouri doar în gri şi negru – baia lui semăna, după spusele lui Sheryl Weinstein, cu „grota lui Batman”! Toţi angajaţii erau obligaţi să scrie cu cerneală neagră. Storurile era musai să fie aliniate la aceeaşi înălţime, la fel şi monitoarele calculatoarelor. Şi nicio hârtie nu trebuia să rămână pe birouri seara la plecare.

Pe de altă parte, găsim la Madoff absenţa totală a emoţiei, îndeosebi faţă de victimele lui, deja constatată la Thérèse Humbert şi la Ivar Kreuger. În ziua arestării sale, în ziua în care martorii ruinaţi s-au perindat la bară, în ziua când i s-a adus la cunoştinţă sinuciderea unuia dintre clienţii săi, în ziua în care a fost condamnat la 150 de ani de închisoare etc., nimic n-a părut să-i provoace vreo emoţie lui Madoff. Jurnaliştii Romain Gubert şi Emmanuel Saint-Martin au stat de vorbă cu Kenneth Mueller, psihiatru american. Potrivit acestui specialist, Madoff avea toate caracteristicile unui pervers narcisist: „iluzia de putere absolută şi de succes nelimitat, la care se adaugă talentul de manipulator şi incapacitatea de a-şi recunoaşte eşecurile”. Să-ţi ruinezi apropiaţii şi prietenii? „Fiindcă totul e centrat pe propria dorinţă, pe propria persoană, [perverşii narcisişti] sunt incapabili să-şi facă vreo grijă pentru ceilalţi.” La un interogatoriu realizat în închisoare în 2012, Madoff a confirmat pe ocolite acest diagnostic. Psihologii, a zis dânsul, i-au explicat că el

„compartimentaliza” pentru a suporta punerea în pericol a celor care îi erau apropiaţi. A recunoscut că frauda ţinea în parte de egoul său şi în parte de faptul că se credea, ca mulţi alţii din domeniul finanţelor, mai presus de legi. Amanta lui a afirmat că înţelesese repede că Madoff era în primul rând îndrăgostit de el însuşi şi că subiectul lui de conversaţie preferat era propria-i persoană!

La sfârşitul filmului *The Wizard of Lies*, care înfăţişează viaţa escrocului pe baza splendidei cărţi a jurnalistei Diana Henriques de la *New York Times* (aceasta îşi joacă în film propriul rol), un Madoff aflat în închisoare, jucat de Robert De Niro (Michelle Pfeiffer interpretează rolul soţiei sale), a întrebat-o pe cea care îl intervieva: „Pot să-ţi pun o întrebare? Crezi că sunt un sociopat?”. Filmul produs de HBO sugerează că răspunsul e da…

Timp de aproape 50 de ani, nimic din toate astea nu s-a întrezărit. Bernard Madoff era imaginea însăşi a omului liniştit, a tehnicianului finanţelor, a intuitivului care ştia să investească la momentul potrivit, fiind în acelaşi timp capul unei familii sudate şi oneste. Un frumos rol de compoziţie.

Să fii în pas cu timpul

Madoff este un copil al finanţelor americane şi mondiale, cărora le-a însoţit dezvoltarea din anii 1960 până în anii 2000. Până când această lume s-a răzbunat, făcându-l să se ducă la fund.

Bernard Madoff s-a înscris la început în zona marginală a finanţelor americane. Multe mici societăţi familiale în căutare de capitaluri emiteau acţiuni numite prin „acord direct”, adică necotate pe piaţa financiară.

Volumele erau mici şi fluctuaţiile importante, astfel încât se obţineau câştiguri substanţiale dacă se miza bine. Chiar şi după arestarea sa, Madoff s-a plâns că nu era recunoscut ca un investitor de geniu. Or, parcursul lui demonstrează contrariul: încă din 1962, a făcut pariuri proaste şi povestea lui s-ar fi putut opri aici.

Căci, deşi era înregistrat doar ca intermediar care deţinea, cumpăra şi vindea titluri financiare, el exercita deja din umbră meseria de consilier în investiţii. Gestiona economiile a vreo 20 de persoane şi le plasa banii în mici societăţi foarte riscante. Legea interzicea totuşi ca aceste plasamente periculoase să le fie propuse unor particulari. Madoff ştia lucrul ăsta, dar n-a ţinut cont. După cum relatează Diana Henriques, piaţa acestor mici acţiuni s-a prăbuşit pe 21 mai 1962, iar o săptămână mai târziu a avut loc o a doua scădere, care l-a dus pe Madoff pe roşu. A pierdut banii celor care aveau încredere în el şi, la doi ani după ce făcuse primii paşi, ar fi trebuit să dispară din domeniul finanţelor. Dar el era de altă părere şi a decis să ascundă pierderile de clienţi, oferindu-le să-şi răscumpere acţiunile la preţurile la care le achiziţionaseră. Şi-a tocat capitalul ca să suporte pierderile şi a supravieţuit doar graţie tatălui soţiei sale, care i-a împrumutat obligaţiuni emise de municipalităţi, titluri care i-au servit drept garanţie ca să obţină un împrumut bancar. Astfel s-a născut prima legendă, cea a tânărului financiar care, chiar şi în cazul prăbuşirii cursurilor, reuşea să-şi facă clienţii să câştige bani.

A doua legendă este cea a unui Madoff folosind tehnologia de vârf. Descrierea transformărilor în care avea să se înscrie Madoff necesită prezentarea câtorva meserii din domeniul finanţelor şi îmbogăţirea vocabularului englez! La începutul anilor 1970, tranzacţiile financiare se făceau prin telefon şi erau înregistrate manual. Preţurile acţiunilor erau imprimate zilnic pe foi de culoare roz distribuite *brokerilor*, intermediari gata să ia comenzile clienţilor. După efectuarea unei comenzi, brokerul suna un *dealer* ca să ştie la ce preţ cumpăra sau vindea acesta un anumit

număr de acţiuni IBM sau General Electric. Cei care erau gata să cumpere şi să vândă în permanenţă aproape toate acţiunile se numeau *marketmakers* – ei permiteau pur şi simplu pieţei să existe. Promiţând să cumpere sau să vândă rapid, îşi asumau riscul de a deţine acţiuni şi de a suporta repercusiunile variaţiilor bursei. Trebuind să dispună de aceste titluri doar ca să răspundă la ceea ce anticipau că ar fi oferta şi cererea clienţilor, ei făceau în realitate puţin mai mult, deţinând un stoc de titluri superior celui necesar ca să-şi joace rolul, pariind pentru ei înşişi pe evoluţia cursurilor acţiunilor – activitate numită *prop trading* (*proprietary trading*) sau *trading* pentru contul propriu. În partea sa legală, BLMIS a exercitat toate aceste activităţi: era un *broker-dealer* important, precum şi un *marketmaker* care lucra pentru clienţi, dar şi pentru sine.

La începutul anilor 1970 nu era uşor să fii rapid când jucai la bursă. De fiecare dată când avea loc o tranzacţie, brokerii erau nevoiţi să-şi trimită titlurile de deţinere sub formă de hârtie. Când volumul tranzacţiilor începea să crească repede, trebuiau gestionate o mulţime de hârtii. Şi dacă poşta intra în grevă, era o adevărată catastrofă! În plus, dincolo de aceste aspecte materiale, cum nu era o singură piaţă centralizată unde toată lumea să spună la ce preţ era gata să vândă sau să cumpere, puteau să existe diferenţe mari între preţurile de vânzare şi cele de cumpărare – *spreads*, cum zic financiarii. Fără să mai spunem că un dealer putea să fixeze un preţ pentru un client şi altul, diferit, pentru alt client la aceeaşi acţiune, dacă voia să-l avantajeze pe unul şi să facă profit pe spinarea celuilalt!

Financiarii şi-au dat atunci seama că acest sistem arhaic trebuia schimbat. Informatica şi-a făcut apariţia în anii 1960 şi asociaţia profesională a intermediarilor financiari, National Association of Securities Dealers (NASD), a îndemnat la informatizarea tranzacţiilor: urma să se facă schimb de informaţii prin computer pe o piaţă centralizată şi era de-ajuns să fii conectat. Se termina cu hârtiile, cu preţurile ciudate,

creştea transparenţa. NASD a comandat aşadar un sistem electronic de tranzacţionare la societatea de servicii informatice Bunker Ramo, care şi-a livrat produsul în februarie 1971, relatează Diana Henriques. Aşa a apărut National Association of Securities Dealers Automated Quotations, sau Nasdaq, o piaţă electronică alături de Bursa de pe Wall Street.

Ca şi alţi actori, BLMIS a susţinut imediat această evoluţie. Pentru micii intermediari ca Madoff era ocazia să propună preţuri bune, mai mici decât cele ale marilor actori, ca să atragă clienţii. Dar pasionatul de tehnologie era Peter, fratele cel mic al lui Bernard, şi informatizarea firmei a cunoscut o cotitură odată cu venirea lui în sânul acesteia. El a împins BLMIS să investească în noile tehnologii. Şi nu s-a mulţumit să informatizeze tranzacţiile pentru a le reduce costul, ci a dezvoltat şi programe ce le permiteau brokerilor să-şi definească strategiile de acoperire a riscurilor sau preţul unei lipse de acoperire, subliniază jurnalista Erin Arvedlund.

Aşadar, nu Madoff a inventat Nasdaq, aşa cum s-a putut afirma. Dar el a adoptat repede schimbarea tehnologică şi societatea lui a fost deseori în avans în dezvoltarea automatizării tranzacţiilor. Cei doi fraţi au jucat un rol important în această evoluţie, Bernard fiind preşedintele Nasdaq între 1990 şi 1993, iar Peter fiind activ în cadrul ei, ceea ce a contribuit la întărirea credibilităţii societăţii BLMIS. Firma a devenit un actor important al finanţelor americane prin care aveau să treacă până la aproximativ 10% din tranzacţiile bursiere ale ţării – o activitate de altfel cât se poate de legitimă. La sfârşitul anilor 1990, tatăl şi-a lăsat cei doi fii să gestioneze afacerea în viaţa de zi cu zi, Mark, cel mare, la *marketmaking* şi Andrew la *prop trading*. La începutul anilor 2000, când afacerea a devenit mai puţin rentabilă, o serie de actori au dispărut. În 2002, Madoff a primit propuneri de cumpărare a societăţii pentru o sumă de peste 2 miliarde de dolari. Fiii săi l-au îndemnat să vândă, dar el le-a explicat că refuza să renunţe la societatea vieţii sale. În realitate, ştia

foarte bine că altfel ar fi trebuit să-şi deschidă conturile, ceea ce nu dorea în ruptul capului!

Căci, în paralel cu această activitate legală, el dezvoltase de la bun început, aşa cum am văzut, o activitate neînregistrată oficial de consiliere în investiţii. Practicată întâi doar în SUA, aceasta a profitat de o altă evoluţie importantă: liberalizarea internaţională a mişcărilor de capital.

Madoff şi cele şapte familii ale sale de recrutori de clienţi

În universul finanţelor, planeta Madoff a exercitat o atractivitate foarte mare. Reţelele sale de atragere de bani pot fi împărţite în şapte mari familii diversificate, cărora financiarul a ştiut să le capteze în mod durabil bogăţiile. Urmează o scurtă trecere în revistă.

Rudele apropiate

Madoff a început modest. Ca să-şi demareze activitatea, s-a sprijinit întâi pe reţeaua familială. Socrul nu numai că i-a împrumutat suma necesară ca să-şi lanseze afacerea de intermediar în zonele marginale ale finanţelor, ci a fost şi primul care i-a adus depunători în căutare de plasamente bune. Saul Alpern a început cu cei trei fraţi ai lui şi copiii lor. De meserie contabil, şi-a adus apoi clienţii, într-o perioadă (anii 1960) în care contabilii se apropiau din ce în ce mai mult de ceea ce sunt consilierii financiari. La aceştia a adăugat turiştii pe care-i întâlnea la Catskills, un

loc de vilegiatură în munţi, situat la trei ore de mers cu maşina de New York. În total, poate între 70 şi 100 de persoane.

Printre cei recrutaţi de Alpern s-au aflat mai ales doi contabili tineri, Frank Avellino şi Michael Bienes, care aveau să preia compania în 1974, când fondatorul s-a retras. Deşi se presupunea că exercitau profesia de contabili, ei s-au îmbogăţit devenind intermediari pentru Madoff. Contrar imaginii unui Bernie îndatoritor care prefera să favorizeze randamentele regulate în locul celor ridicate, el le-a oferit lui Avellino şi Bienes o remuneraţie de 20% din toate fondurile pe care i le-ar fi putut aduce, iar ei le promiteau clienţilor un randament cuprins între 13,5 şi 20% şi băgau în buzunar diferenţa.

Avellino şi Bienes ştiau foarte bine că această activitate nedeclarată în domeniul fondurilor de investiţie îi situa în afara legii, dar au camuflat-o pretextând că primeau împrumuturi de la clienţi pentru care le dădeau dobândă. Un argument care n-a convins SEC în 1992, când aceasta le-a anchetat în cele din urmă afacerea. Crezând că aveau de-a face cu o fraudă, reglementatorii americani s-au simţit uşuraţi când au aflat că banii plasaţi de ce doi parteneri se aflau de fapt la Madoff! Mai ales când, la interogatoriu, acesta a declarat că era de acord să înapoieze imediat cele 400 de milioane de dolari celor 3 200 de clienţi în cauză, care nu ştiau că toţi banii erau plasaţi la el. După ce au închis firma şi au plătit o amendă de 350 000 de dolari, cei doi contabili şi-au păstrat totuşi un cont la Madoff.

Cei patru evrei bogaţi

Este adevărat că Bernard Madoff şi-a folosit familia de-a lungul întregii sale vieţi, dar a profitat şi de legăturile din comunitatea evreiască pentru a-şi escroca fără scrupule cei mai bogaţi cunoscuţi. O bună parte din

succesul lui s-a datorat capacităţii sale de a capta atenţia şi banii unor oameni de afaceri importanţi, îndeosebi a patru dintre ei. Erau antreprenori cu experienţă, dar, aşa cum sugerează jurnalista Diana Henriques de la *New York Times*, care aveau o prea „mare încredere în bunul reglaj al detectorului lor de tâmpenii”! Asta dacă nu cumva o parte dintre ei hotărâseră pur şi simplu să închidă ochii pe măsură ce le creştea avuţia.

În fruntea acestor antreprenori se afla Carl Shapiro, născut în 1913. Fratele unui coleg de şcoală al lui Madoff lucra pentru un broker, care lucra la rândul lui pentru Shapiro. Omul de afaceri făcuse avere în domeniul confecţiilor de damă. La începutul anilor 1960, pe când era încă un tânăr financiar, Madoff a încercat să atragă clienţi avuţi ca să-şi asigure notorietatea. Foarte bogatul Shapiro ar fi fost deci o captură de toată frumuseţea. În timp ce brokerii lui îi cereau în general trei săptămâni ca să realizeze operaţiuni importante, Madoff i-a promis că putea să reuşească în trei zile. Shapiro a fost amuzat de această înfumurare, dar i-a încredinţat bani şi Madoff a reuşit! Câştigase primul client important. Shapiro a trebuit să ajungă la 95 de ani ca să afle că omul în care avusese deplină încredere îl escroca de o veşnicie.

Al doilea mare financiar evreu care a căzut în plasa lui Madoff a fost Stanley Chais (1926-2010). La sfârşitul anilor 1960, el se retrăsese din afacerile din domeniul textilelor. Unul dintre prietenii lui brokeri împărţise biroul cu Madoff. Devenit investitor, Chais a creat succesiv, în 1970, 1973 şi 1975, trei *feeder funds*, „fonduri de alimentare”, adică fonduri propuse unor depunători, dar care nu plasau banii primiţi. Acestea îi încredinţau unui alt investitor, pentru un comision de 25%. Investitorul era, bineînţeles, Bernie. Aproximativ 460 de persoane au avut încredere în Chais şi i-au adus peste 900 de milioane de dolari, în schimbul promisiunii că aveau să primească un randament de ordinul a 20-25%. Depunerile lui Chais şi ale familiei sale afişau uneori randamente de 50%,

ba chiar de 100%! Ancheta justiţiei americane a arătat şi că aceste conturi puteau să prezinte în mod oportun pierderi ca să se evite plata impozitelor.

Al treilea personaj, promotorul imobiliar Norman Levy (1912-2005), spunea despre Madoff: „E fiul meu”. S-au întâlnit prin intermediul reţelei de clientelă a lui Saul Alpern. Bernie s-a folosit de banii părintelui său spiritual, dar a şi contribuit în mare măsură la averea lui: în 2001, activele false ale lui Levy la Madoff atingeau suma extraordinară de 35 de miliarde de dolari! Se ştie că cei doi au petrecut mult timp transferând sume fabuloase în conturile lor bancare ca să speculeze decalajul dintre datele de cerere de transferuri şi momentul efectiv în care acestea erau realizate.

Ultimul stâlp al cvartetului a fost Jeffry Picower (1942-2009). Avocat specializat în probleme de fiscalitate, a intrat şi el în contact cu Madoff prin intermediul socrului – sora sa era căsătorită cu Michael Bienes, un contabil care lucra atunci pentru Saul Alpern. După ce vânduse produse de „optimizare fiscală”, a făcut avere în afaceri cu fuziuni şi achiziţii de societăţi. Averea lui a prosperat la Madoff, afişând în unii ani randamente de 100%, de 500%, chiar şi de 950%! Justiţia americană a dovedit chiar că Picower avusese norocul să câştige bani prin intermediul unor capitaluri plasate într-un cont înainte de a fi avut timp să-l deschidă! Şi să nu uităm pierderile înregistrate în mod oportun în momentul declarării activităţilor sale la fisc. Avea să fie găsit mort în propria piscină, victimă a unei crize cardiace, la mai puţin de un an după izbucnirea scandalului.

Madoff a intrat astfel în reţelele a ceea ce criminologii numesc „fraudă prin afinitate”: financiari evrei bogaţi care îi ofereau, în afară de banii lor, o bază stabilă în comunitatea evreiască, pentru care încrederea în el însemna realizarea unui plasament câştigător şi fără riscuri, numit *the Jewish T-Bill*, „bonul de tezaur evreiesc”!

Importanţa zborurilor cu avionul

Deja foarte în largul lui din punct de vedere financiar în anii 1970, Madoff nu se ducea la lucru cu trenul, ci cu avionul. În fiecare dimineaţă, urca la bordul unui mic aparat Cessna, împreună cu alţi cunoscuţi bogaţi care locuiau la marginea suburbiilor newyorkeze. Acolo l-a întâlnit pe financiarul Maurice Cohn, cu care a înfiinţat în 1985 Cohmad (de la Cohn şi Madoff), după ce primul şi-a vândut societatea. Cohmad avea ca principală activitate să-i aducă fonduri lui Madoff, şi treaba a mers: între 1985 şi 2008, în jur de 800 de clienţi i-au adus puţin peste 1 miliard de dolari.

Robert Jaffe era vicepreşedintele Cohmad, din care deţinea 1%. Pe de altă parte, era soţul lui Ellen Shapiro, fiica marelui industriaş care avusese încredere în Madoff – ce mică e lumea! Jucător de golf, el avea să aducă bani îndeosebi de la o bună parte din elita faimosului şi selectului Palm Beach Country Club din Florida. Cele circa 160 de conturi pe care le-a deschis astfel au reprezentat alt miliard ajuns la Madoff în perioada 1989-2008.

Prima reţea franceză

Reţeaua internaţională a celor care se ocupau cu recrutarea de clienţi pentru Madoff a fost întâi franceză. Încă din 1978, un personaj ciudat a intrat în relaţii cu financiarul american. Haïm David Jaller s-a născut în România în 1915, a ajuns în Franţa în 1933 şi a luptat pentru ea în al Doilea Război Mondial, la sfârşitul căruia şi-a schimbat numele, devenind Albert Igoin. Membru în cabinetul ministrului comunist al Aerului Charles Tillon, a condus apoi o companie de navigaţie, ca după aceea să ajungă omul din umbră al finanţelor franceze şi să se îmbogăţească. Igoin

pare să fi fost apropiat de Moscova şi unul dintre financiarii Partidului Comunist Francez, dar a fost şi un susţinător fervent al viitorului magnat al presei de dreapta Robert Hersant.

Deşi Bernard Madoff şi Albert Igoin se cunoşteau din anii 1970, abia în iulie 1983 acesta din urmă a deschis un cont la BLMIS, prin intermediul unei societăţi panameze numite Magnify, deschisă pentru el de un avocat elveţian, care l-a alimentat cu peste trei milioane de dolari. Potrivit unui interogatoriu al lui Madoff din 2012, reţeaua lui franceză dorea să-şi scoată banii din ţară după venirea stângii la putere în 1981. El a fost aşadar intermediarul unor francezi bogaţi care doreau să-şi transforme o parte din avere în dolari, punându-se totodată la adăpost de fisc. Madoff avea în mod clar talentul de a adera la reţelele oculte ale finanţelor.

A doua reţea franceză

Albert Igoin lucra în bună înţelegere cu Jean-Michel Cédile, unul dintre patronii Băncii Private de Gestionare Financiară, care avea să devină un canal de transmitere spre Madoff. Această bancă l-a folosit atunci pe Patrick Littaye. Împreună cu René-Thierry Magon de La Villehuchet, el a creat în cursul anilor 1990 fondul de investiţii Access International Advisors, în care cei ce-şi aduceau economiile făceau parte din aristocraţia socială şi financiară europeană. Romain Gubert şi Emmanuel Saint-Martin au reconstituit parcursul lui La Villehuchet. Bancher la Paribas, cu prima ocazie a părăsit Franţa după ce la putere a ajuns stânga, pe care o detesta. A plecat în SUA pentru Crédit Lyonnais. Şi a devenit acolo o adevărată vedetă sub preşedinţia lui Jean-Yves Haberer; dar, când Jean Peyrelevade a fost chemat, la sfârşitul anului 1993, să redreseze sucursala adusă de predecesorul său pe marginea prăpastiei, a fost nevoit

să plece. Şi în anul următor a creat un fond de investiţii împreună cu Patrick Littaye.

Produsul lor cel mai reprezentativ a fost Sicav Luxalpha, vândut îndeosebi de UBS: au atras-o şi pe Liliane Bettencourt, ca şi pe prinţul Mihailo al Iugoslaviei şi pe Philippe Junot, fostul soţ al lui Caroline de Monaco – acesta era genul de personaje cărora li se adresau cei doi. La Villehuchet era moştenitorul unei mari familii. Locuia într-un castel, se deplasa cu un Rolls, făcea parte din Jockey Club. Era cavaler al Ordinului de Malta şi era un familiar al Vaticanului, fără să se ştie dacă chestiunile financiare se amestecau cu cele personale. În biroul lui trona o reproducere mărită a fotografiei făcute cu ocazia întâlnirii sale cu generalul Pinochet. Pe scurt, un personaj ciudat.

Harry Markopolos, un lansator de alertă cu care ne vom mai întâlni, a lucrat pentru La Villehuchet. Într-o zi, pe când se aflau într-un turneu în Europa ca să atragă investitori, francezul s-a oprit în faţa Arcului de Triumf şi i-a cerut să privească numele care figurau sub cel al lui Napoleon: Markopolos a recunoscut acolo câteva patronime – se întâlnise cu descendenţi ai acelor familii în cursul turneului…

De la începutul anilor 2000, lansatorul de alertă i-a prevenit pe cei care conduceau Access că nu era posibil ca Madoff să aibă randamente atât de bune o perioadă atât de lungă. Dar nu l-a ascultat nimeni. Pe 23 decembrie 2008, la vreo zece zile după arestarea escrocului, La Villehuchet s-a sinucis în biroul lui din Manhattan tăindu-şi venele. Toată averea i se evaporase, ca şi cea a clienţilor lui: 98% din activele Access erau plasate atunci la Madoff. Potrivit lui Brian Ross, Madoff se afla în arest la domiciliu în apartamentul lui luxos când a aflat de moartea francezului. Reacţie: „Băiatul ăsta n-ar fi fost capabil să aleagă un titlu bun de cumpărat nici dacă de asta i-ar fi depins viaţa”. Niciun regret, nicio remuşcare.

Internaţionalizarea continuă

Franţa apare ca o sursă precoce şi durabilă de fonduri extraamericane, însă n-a fost nici pe departe singura. În 1983, bancherul Walter Noël, specializat în gestionarea averilor, a înfiinţat fondul speculativ Fairfield Greenwich Group, înregistrat la New York şi în Bahamas. Apoi a cutreierat Europa, America Latină şi Africa şi, de-a lungul anilor, ginerii săi i-au servit ca intermediari pe continentul european, în Orientul Mijlociu, în Asia şi în America de Sud. În 1989 i s-a alăturat un alt fost bancher, Jeffrey Tucker, care i-a lărgit şi mai mult paleta de investitori.

Cui să-i fie încredinţaţi banii adunaţi de Noël şi Tucker? În acel moment, valoarea lui Madoff era consacrată şi cei doi au înfiinţat câteva fonduri (îndeosebi Fairfield Sentry), încredinţându-i administrarea lor. În total, cei doi aveau să pună peste 6 miliarde de dolari în punga escrocului, percepând în treacăt 1% cheltuieli de administrare şi 20% din câştiguri. Când justiţia i-a întrebat pe proprietarii fondului Fairfield Greenwich Group ce măsuri de control erau utilizate pentru a se asigura că Madoff plasa efectiv banii aduşi de ei şi că randamentele anunţate erau reale, răspunsul a fost foarte simplu: „Niciuna”. Câteva persoane au încercat să-i arate lui Walter Noël că de fapt conturile lui Bernard Madoff erau departe de a fi transparente. Nu le-a ascultat.

Europa a fost aşadar unul dintre principalele canale de alimentare pentru Madoff, cu o particularitate considerabilă: recurgerea la paradisurile fiscale. Fonduri olandeze utilizau insulele Cayman, Elveţia, Luxemburgul şi Austria ca puncte de trecere importante. Austria dispunea de un secret bancar şi mai puternic decât cel existent în Elveţia. Femeia de afaceri Sonja Kohn şi-a stabilit acolo Bank Medici, intermediar pentru averile multor clienţi din Europa de Est şi ale unor oligarhi, ba chiar şi ale unor mafioţi ruşi. Ea i-a adus treptat lui Madoff între 2,5 şi 3 miliarde de dolari. Italia, prin reţelele elitei bogate, Spania, prin banca Santander etc.:

toate reţelele de bogăţie europene au fost victimele atracţiei exercitate de BLMIS.

Reţelele filantropice

În fine, ca să spunem totul, nu trebuie uitat că Madoff n-a avut niciun scrupul să folosească banii instituţiilor filantropice care încercau să-şi fructifice capitalul ca să-şi poată dezvolta activităţile.

În jur de 150 de fundaţii, îndeosebi legate de comunitatea evreiască, au plasat bani la Madoff şi i-au pierdut, printre care şi aceea a scriitorului supravieţuitor al lagărelor de concentrare Elie Wiesel. Unul dintre intermediari a fost Jacob Ezra Merkin, un financiar bine înşurubat în aceste reţele care nu căutau să obţină un profit speculativ şi aveau tendinţa să-şi lase banii acolo unde se aflau, ca să nu fie nevoite să alerge apoi după noi oportunităţi de plasare. O adevărată fericire pentru un escroc de tip Ponzi!

Capacitatea de a se plasa în centrul unei reţele globalizate de circulaţie a banilor celor mai bogaţi oameni a fost în mod evident unul dintre secretele longevităţii escrocheriei puse la cale de Bernard Madoff. Pornind de la o bază familială pe care s-a străduit să o dezvolte, el a ştiut să-şi extindă dominaţia geografică în SUA, Europa şi, treptat, în restul lumii. Mulţi au fost investitorii care, trecând prin diferite fonduri, nu ştiau că banii le erau de fapt plasaţi la Madoff. Multe au fost şi fondurile care credeau că americanul, care repeta peste tot că nu mai accepta clienţi noi, le acorda o favoare permiţându-le… să-l lase să le fure banii! Mimetismul celor mai bogaţi, care îşi plasau banii acolo unde se găseau cei ai reţelei lor de prieteni bogaţi, a făcut restul.

Înmulţirea acestor filiere de aprovizionare avea avantajul că alimenta frauda, dar şi inconvenientul că o complica. Cum să gestionezi toate acele

relaţii cu clienţi particulari, fonduri americane şi străine etc.? Madoff s-a organizat în consecinţă. Deşi în momentul arestării sale a declarat că acţionase singur, în realitate se înconjurase de o echipă performantă care să-l ajute să gestioneze afacerea.

Un *back office* numeros

Graţie avantajului pe care îl dă trecerea anilor şi bazându-ne pe diferitele urmăriri judiciare şi pe procesele intentate, constatarea este clară: banda lui Madoff era formată din 15 persoane, mai mult sau mai puţin implicate şi mai mult sau mai puţin la curent cu frauda şi cu amploarea ei. Lionel Lewis, profesor de sociologie la Universitatea de Stat din New York, a scris două cărţi despre Madoff. Prima, în 2012, despre victimele escrocului (vom reveni). A doua, în 2016, despre complicii fraudei: el menţionează un *back office* numeros şi costisitor, care s-a dovedit a fi esenţial pentru ca escrocheria să dureze.

Personajul-cheie aici a fost Frank DiPascali. Acesta a venit la BLMIS în 1975, de îndată ce absolvise liceul, recrutat de Annette Bongiorno, pe atunci asistenta personală a lui Madoff. A fost omul care s-a ocupat de treburile grele ale patronului, pe care l-a considerat repede mentorul lui. Frank şi-a obţinut licenţa profesională de broker în 1986 şi, în anul următor, a organizat mutarea societăţii în faimoasa Lipstick Building, care avea să fie în prim-planul ştirilor în 2008.

DiPascali a fost fraudatorul-şef al lui Madoff. Cu atitudinea lui zeflemitoare şi lanţurile lui de aur, a fost considerat de unii martori o caricatură ieşită direct din filmul *Băieţi buni* al lui Martin Scorsese. Când SEC a anchetat activităţile desfăşurate de Avellino şi Bienes în 1992, cine

produsese falsurile care atestau tranzacţii ce ar fi fost efectuate de BLMIS pentru clienţii celor doi contabili? DiPascali. De altfel, a fost şi ocazia de a informatiza o procedură înregistrată până atunci în mare măsură prin scriere de mână, care consta în a urmări cursurile de la bursă şi a consemna tranzacţiile ulterior, odată ce cursurile erau cunoscute, cumpărând în mod miraculos întotdeauna la preţul cel mai mic pentru a vinde la preţul cel mai mare – justificându-se astfel randamentele afişate. Frank DiPascali a angajat în acest scop doi programatori, care aveau să fie condamnaţi mai târziu la 30 de luni de închisoare. Tot el a organizat şi transferurile la filiala deschisă de Madoff la Londra pentru a face să se creadă că acolo se derulau o bună parte din tranzacţii. La începutul anilor 2000, când în presa financiară specializată au apărut câteva articole care puneau la îndoială investiţiile lui Madoff, un investitor a venit să-i mărturisească lui Madoff îngrijorările lui. DiPascali i-a pus atunci sub ochi situaţia tranzacţiilor sale, cerându-i să aleagă la întâmplare două tipuri de titluri despre care se considera că erau prezente în contul lui. După alegerea titlurilor, a deschis accesul societăţii BLMIS la registrul central oficial care lista deţinerile de acţiuni ale fiecărui investitor şi a arătat că Madoff deţinea exact numărul de acţiuni indicat în cont. La fel ca Thérèse Humbert, care le arăta câtorva privilegiaţi greu de convins presupusul conţinut al seifului ei – câteva titluri adevărate deasupra unor teancuri de hârtie albă –, Madoff şi complicele lui elaboraseră integral un registru oficial fals!

În timp ce activităţile legale se derulau în birourile BLMIS de la etajele al optsprezecelea şi al nouăsprezecelea, întreaga producţie de falsuri era cantonată la etajul al şaptesprezecelea, cu computere vechi. În ziua arestării lui Madoff, anchetatorii de la FBI au descoperit existenţa acestuia şi l-au arestat pe DiPascali, care tocmai ştergea datele. Credincios patronului său, de la care primea între 2 şi 3 milioane de dolari pe an, Frank a încercat atunci să spună cât mai puţin posibil, după care a

mărturisit totul în august 2009. Rezultatul procesului său avea să fie cunoscut în septembrie 2015, dar omul murise de cancer pulmonar cu câteva luni înainte. Frank DiPascali nu lucra însă singur. Sub el şi deasupra lui lucrau JoAnn „Jodi" Crupi şi Annette Bongiorno (şi ea angajată la Madoff la terminarea liceului, încă din anii 1960), care au fost condamnate în 2014 la şase ani de închisoare.

O altă „echipă", formată din Dan Bonventre şi Enrica Cotellessa-Pitz, avea sarcina să înlesnească circulaţia banilor între partea legitimă şi partea frauduloasă a activităţilor BLMIS. Primul a fost condamnat la 10 ani de închisoare în 2015, iar a doua, la doi ani de libertate supravegheată în 2011. Când pariurile brokerilor se dovedeau pierzătoare, fonduri legate de escrocherie treceau în partea bună pentru a ascunde pierderile. Când prea mulţi investitori solicitau să retragă bani proveniţi din pariuri frauduloase, activitatea legitimă alimenta un timp casa de bani. Pe lista activităţilor găsim şi un număr important de declaraţii false care camuflau frauda fiscală. Iar când Cotellessa-Pitz a dorit la un moment dat să-şi retragă banii, i s-a dat de înţeles, prin presiuni, că era mai bine să-i lase la Madoff.

Alt personaj interesant din această poveste este David Kugel. Implicat în elaborarea falselor reconstituiri istorice ale tranzacţiilor, mărturia lui era importantă, căci era singurul care declarase de mai multe ori că participase la activităţi suspecte la Madoff încă din anii 1970, ceea ce dovedea vechimea fraudei. Kugel a fost condamnat în 2015 la o pedeapsă de 10 luni de detenţie la domiciliu şi de libertate supravegheată.

În total, în afară de Bernard Madoff, alte 14 persoane, care au pledat sau nu vinovate, au fost condamnate în acest caz, inclusiv fratele lui, Peter, care a primit în 2012 o pedeapsă de 10 ani de închisoare. Indiferent de nivelul lor (conştient sau nu) de participare la escrocherie, aceasta n-a fost posibilă decât graţie unei organizări metodice care se baza pe un serviciu de administraţie important. Acest gen de fraudă nu se realizează niciodată de unul singur.

J.P. Morgan, o bancă cu ochii închişi

Ca orice intermediar financiar, compania lui Bernard Madoff dispunea de un cont în bancă. De pe la mijlocul anilor 1980, BLMIS îşi avea contul la Chemical Bank. Aceasta din urmă a cumpărat Chase Manhattan în 1996 şi totul a fost achiziţionat de J.P. Morgan în 2000 pentru a deveni J.P. Morgan Chase, cea mai mare bancă din SUA.

În toată această perioadă, prin faimosul „cont 703" al lui Madoff au trecut în jur de 150 de miliarde de dolari. Bani care i-au bucurat pe bancheri şi care au permis băncii J.P. Morgan Chase să câştige în total cam o jumătate de miliard de dolari din comisioane. În plus, în urma cererii unora dintre clienţi, banca a conceput nişte plasamente legate de performanţele lui Madoff. În 2007, financiarii de la J.P. Morgan Chase au cerut să poată urca mai sus, obţinând autorizaţia de a plasa 1 miliard de dolari. Şeful serviciului de control al riscurilor activităţii din cadrul băncii a făcut o anchetă. Rezultatul a fost clar: Madoff era prea suspect pentru ca el să autorizeze o asemenea sumă pentru plasament. Documentul arăta că „principalul risc este cel al unei fraude sistemice la BLMIS"…

În realitate, mulţi angajaţi ai băncii aveau îndoieli, şi încă de mult, fiindcă primele semne de îngrijorare făcute publice datau din anii 1990! Astfel, un raport intern vorbea deja de nişte randamente care „par prea frumoase ca să fie adevărate". Specialiştii în bănci private din instituţie, cei care gestionau banii celor mai bogaţi clienţi, refuzau pur şi simplu să plaseze bani la Madoff – prea multe „steguleţe roşii", cum zic americanii, adică prea multe indicii suspecte.

Şi asta nu e totul. Din cele 150 de miliarde de dolari ce au trecut prin contul companiei BLMIS, două treimi proveneau din tranzacţii realizate cu unul dintre cei patru financiari bogaţi care au contribuit la notorietatea lui Madoff, şi anume Norman Levy. Între 1992 şi 2002, Madoff a virat în realitate bani într-un cont de la altă bancă, cont din care îi făcea un cec lui

Levy, iar acesta îi făcea imediat şi el un cec lui Madoff, care îl depunea în contul lui de la J.P. Morgan Chase. Deoarece cecurile erau creditate mai repede decât erau debitate şi contul de la BLMIS era finanţat, Madoff se folosea de acest decalaj ca să umfle veniturile pe care le obţinea din dobânzi. La un cost „scandalos", scria unul dintre angajaţi încă din 1994, fără ca banca să facă totuşi nimic. Doi ani mai târziu, Deutsche Bank, una dintre instituţiile financiare folosite de Madoff pentru micul lui joc, a decis să nu mai continue să facă pe intermediara.

Se mai poate adăuga că BLMIS trebuia să trimită trimestrial documente la SEC, cu o copie la bancă, iar aceasta n-a găsit niciodată nimic de obiectat la declaraţiile către reglementatorul bursier, deşi acolo erau descrise operaţiuni despre care ştia că nu erau adevărate.

Filiala londoneză a BLMIS a raportat în cele din urmă bănuielile sale reglementatorilor britanici, după ce, în 2008, unul dintre intermediarii ei elveţieni a primit un telefon de la un interlocutor care a afirmat că „unele interese columbiene" ar fi deranjate dacă anumite plasamente la Madoff, efectuate prin banca sa, ar fi avut o evoluţie proastă şi a sugerat că ar şti să găsească personalul implicat: „Ştim unde lucraţi şi unde locuiţi!". Pe scurt, se pare că Madoff a spălat prin intermediul băncii sale o parte din banii cartelurilor columbiene. Informaţia a trecut Atlanticul, dar sediul n-a trimis reglementatorilor americani nicio declaraţie referitoare la suspiciuni.

Mai multe beculeţe de alarmă s-au aprins astfel de-a lungul anilor la principalul bancher al lui Bernard Madoff, dar nu s-a făcut nimic pentru oprirea acestuia. Banca a fost urmărită în justiţie după arestarea lui Madoff. Ea a semnat o înţelegere cu justiţia americană, pentru a face să i se uite lipsa de control, şi a trebuit să plătească în total ceva mai mult de 3 miliarde de dolari ca să scape de proces. Niciunul dintre conducătorii ei importanţi n-a fost sancţionat.

Un control al conturilor inexistent

Lăsând deoparte banca, expertiza contabilă ar fi trebuit să scoată la lumină lucruri ciudate în activitatea companiei BLMIS. Dar Madoff şi-a luat măsuri de siguranţă ca să nu fie deranjat din această parte.

David Friehling era de la începutul anilor 1990 auditorul conturilor părţii legale a companiei BLMIS, cea legată de activităţile de intermediar financiar. Un contabil „independent" ai cărui bani, ca şi cei ai familiei sale, erau plasaţi la Madoff…

După ce a pledat nevinovat, Friehling a ales în noiembrie 2009 să declare că făcuse o greşeală certificând nişte conturi fără să le examineze şi pregătind declaraţii fiscale false, totul pentru aproape 15 000 de dolari pe lună. Dar fără să ştie că Madoff frauda investitorii. Deşi contabilul retrăsese în jur de 5 milioane de dolari din conturile BLMIS între 2000 şi 2008, acolo mai erau 14 milioane în momentul arestării sale.

O reglementare deficientă

În 1999, directorii unui fond de investiţii concurent cu Madoff, Rampart, nu înţelegeau de ce, aplicând aceeaşi strategie despre care se presupunea că era utilizată de Bernie, obţineau rezultate mai proaste şi îşi vedeau o parte din clienţii care le încredinţaseră economiile plecând la BLMIS. I-au cerut aşadar să facă investigaţii unuia dintre specialiştii lor în analiză cantitativă, oameni pasionaţi de matematică şi de statistici complexe care îşi câştigau existenţa în domeniul finanţelor.

Harry Markopolos, căci aşa se numeşte analistul, avea o foarte bună părere despre sine. Aşa cum arată acest personaj, pe care l-am evocat deja,

în cartea-mărturie pe care a scris-o despre afacerea Madoff, el „vorbeşte limbajul cifrelor” şi sugerează că e atât de tare, încât în efectuarea anumitor calcule se dovedeşte mai rapid decât computerul… Trebuia să semnalăm această trăsătură de caracter, deoarece vom vedea că a avut importanţa ei. Markopolos a început prin a căuta informaţii despre strategia şi rezultatele lui Madoff. Acesta din urmă a explicat că-şi realiza tranzacţiile recurgând la o metodă bazată pe tehnici de acoperire a riscurilor; graţie flerului său, alegea apoi plasamentele bune, dar costul protecţiei îi reducea rentabilitatea. De aici imaginea pe care şi-o făcuse, de investitor abil, dar nu foarte lacom. Un om domol.

Markopolos a făcut şi a refăcut calculele, dar n-a izbutit să înţeleagă cum reuşea Madoff, dacă spunea adevărul, să obţină rezultate atât de regulate. După ce a cules informaţii de la alţi financiari, a înţeles că o parte dintre ei îl bănuiau pe Madoff de nereguli. Ei bănuiau îndeosebi că desfăşura o strategie de *front running*: prin activitatea sa legală, Madoff ajunsese să controleze circa 10% din tranzacţiile cu acţiunile americane, ceea ce însemna că, în ziua în care ar fi dat un ordin important în privinţa vreunei acţiuni, ştia că ar fi împins preţul în sus – aşadar, ar fi fost momentul să parieze pe o creştere a preţului… Era o practică interzisă, dar care ar fi putut să explice în parte faptul că reuşea deseori să parieze la momentul potrivit. La sfârşitul anului 1999, Markopolos a hotărât prima dată să-i scrie reprezentantului local al SEC la Boston ca să-şi exprime bănuielile. A fost primit în cursul anului 2000 şi a constatat rapid că persoana din faţa lui nu se ridica la nivelul cerinţelor: „Mi-am dat seama repede că nu înţelesese niciun cuvânt din tot ce spusesem după «Bună ziua»!”.

Markopolos n-a investigat de unul singur. Doi financiari l-au ajutat să strângă informaţii despre Madoff an după an. Apoi li s-a adăugat un jurnalist, Michael Ocrant, care a putut astfel să publice în mai 2001, în *MARHedge*, o revistă de specialitate citită de financiari, un prim articol

care lua la verificat serios practicile lui Bernie. Ca un bun jurnalist, el l-a sunat pe Madoff înainte de a publica rezultatele anchetei, inspirată în bună parte din munca lui Markopolos. Bernie nu numai că l-a primit imediat, vrând parcă să arate că nu avea nimic de ascuns, dar a şi afişat un calm olimpian în faţa întrebărilor şi chiar a dat răspunsuri cuprinzând întotdeauna o parte suficientă de credibilitate ca să se arate destul de convingător.

După acest episod, în 2002, Markopolos l-a însoţit pe René-Thierry Magon de La Villehuchet într-un turneu european. Ei au încercat atunci să-i convingă pe investitori să-şi plaseze o parte din bani într-un nou produs financiar inventat de Markopolos şi prezentat de patronul fondului Access ca având un randament la fel de bun ca şi cele ale lui Madoff, dar fiind puţin mai riscant. Markopolos a fost pur şi simplu uluit: în cele circa 20 de întâlniri la care a participat, 14 persoane i-au spus că Madoff refuza de mult orice nou investitor, dar că avuseseră norocul să fie acceptate în mod excepţional! În plus, a descoperit că o bună parte dintre acele fonduri europene treceau prin paradisuri fiscale. De fapt, odată descoperită escrocheria, urmăririle judiciare americane au vizat insulele Bahamas, Bermude, Cayman, Gibraltar, Insulele Virgine Britanice, Irlanda, Luxemburgul şi Elveţia!

La vremea aceea, încă nu se înţelesese că paradisurile fiscale deveniseră infrastructuri esenţiale ale finanţelor internaţionale. Markopolos le considera seiful interlopilor şi mafioţilor. Atacându-l pe Madoff, era sigur că viaţa îi era în pericol şi a dezvoltat o paranoia enormă, pe care a descris-o pe larg în cartea sa: dormea cu un pistol încărcat sub pernă şi îl purta la el în timpul zilei; nu se mai urca în maşină fără să se uite dacă nu cumva se afla sub ea o bombă; îşi întărise securitatea casei; schimbase traseul pe care mergea la birou. Convins că s-ar fi putut confrunta în orice moment cu ucigaşi trimişi de Madoff, spunea că luase o hotărâre: dacă Madoff l-ar fi sunat ca să-l ameninţe, s-ar fi dus

să-l omoare! Egoul lui supradezvoltat, caracterul obsesional şi paranoia lui au împiedicat mult timp SEC să-l ia în serios.

Până în ziua când, în 2005, a remis un raport în care adunase nu mai puţin de 28 de motive pentru care, după părerea lui, Madoff conducea de mult timp un sistem Ponzi. Dintre ele, unul singur ar fi trebuit să fie de ajuns ca să-l înfunde pe escroc: Markopolos n-a putut găsi niciun financiar care să vândă produsele de acoperire a riscurilor pe care Madoff zicea că le cumpăra în permanenţă în număr mare. Pe de altă parte, nu era posibil ca acesta din urmă să fi făcut tranzacţii discrete, prin acord direct, cu actori financiari, deoarece preţurile ar fi fost atât de mari, încât activitatea lui n-ar fi putut să fie rentabilă.

Cei de la SEC au început totuşi să-şi pună întrebări, mai ales că Markopolos nu era singurul care credea că Madoff era cu siguranţă un fraudator. Reglementatorul bursier a deschis în cele din urmă o anchetă şi s-a dus la BLMIS în 2005. Au urmat doi ani în care cei de la SEC au obţinut un anumit număr de informaţii ce arătau că Madoff îi minţea des şi scoteau în evidenţă faptul că activităţile lui prezentau elemente ciudate. SEC n-a făcut nimic cu aceste informaţii. Frank DiPascali a produs toate falsurile necesare pentru a alunga îndoielile.

În februarie 2006, Madoff a crezut că îi sunase ceasul. După multe verificări, inspectorii de la SEC i-au cerut lista băncilor europene cu care spunea că realiza partea cea mai mare a tranzacţiilor, precum şi codul de acces al companiei sale la registrul central american de tranzacţii. Or, ar fi fost de ajuns o singură privire aruncată pe acel registru pentru a descoperi că Madoff nu realiza niciuna dintre tranzacţiile pe care le declara. Bernie ştia asta şi credea că era ultimul weekend pe care îl petrecea în libertate. Dar nimeni n-a făcut această verificare simplă. Ancheta s-a oprit în noiembrie 2007 şi raportul oficial din ianuarie 2008 a arătat că investigatorii „n-au găsit nicio dovadă de fraudă”!

Cum a putut el să treacă printr-o anchetă care a durat doi ani? A minţit, a produs falsuri, a blufat. Dar, mai presus de toate, nimeni de la SEC n-a îndrăznit să creadă că acel financiar reputat, foarte bogat şi pe care îl consultau din când în când cu privire la evoluţiile pieţelor putea să fie doar un pungaş care nu realiza absolut nicio tranzacţie. Reglementatorii americani căutau în realitate să descopere o strategie de *front running* la care nu ducea, de fapt, nimic. Lucrurile stăteau mult mai rău! Însă SEC nu dispunea de competenţele tehnice necesare pentru a urmări acel gen de fraudă. Personalul său era format în principal din jurişti fără experienţă în privinţa băncilor şi a pieţelor, a căror ambiţie era să plece repede în mediul privat ca să se îmbogăţească – secretara lui Madoff a povestit că primise multe CV-uri de angajaţi de la SEC care voiau să lucreze la BLMIS! La toate astea trebuie adăugată hâra dintre birourile SEC din Boston, unde se stabilise Markopolos, şi din New York, de care depindea Madoff. Şi să nu uităm caracterul lui Markopolos, primul care a înţeles escrocheria, dar care, într-o discuţie telefonică cu şefa SEC de la New York, a început prin a-i spune că ea nu înţelegea nimic din finanţe şi că nu era la nivelul cerinţelor! Bernie a avut norocul să dea peste un adversar care se discredita singur în ochii reglementatorilor. Anii 2000 au fost şi cei în care s-a crezut că, cu cât autorităţile publice reglementează mai puţin finanţele, cu atât acestora le mergea mai bine.

În fine, nu trebuia contat pe financiari să-şi reglementeze singuri activitatea. Când trecem în revistă dosarul lui Madoff, observăm în mod regulat că mulţi dintre ei aveau bănuieli. Multe fonduri de investiţii s-au arătat interesate de rezultatele obţinute, dar până la urmă au decis să renunţe în faţa opacităţii strategiei puse în practică. Dacă ne uităm cu atenţie, vedem că mulţi dintre marii actori ai finanţelor au hotărât să-i întoarcă spatele lui Madoff: Goldman Sachs, Citigroup, Morgan Stanley, Merrill Lynch şi alţii n-au dorit să investească în banca lui. Paribas i-a refuzat un împrumut. Markopolos avea să spună mai târziu că, în turneul

lui european, doar Société Générale a pus întrebările corecte. Şi, într-adevăr, ea n-a căzut în capcana întinsă de Madoff. Pe culoarele băncilor franceze, unii ziceau că asta se explica atât prin studiile intense în materie de riscuri care fuseseră făcute, cât şi prin faptul că soţia lui Jean-Pierre Mustier, pe atunci directorul activităţilor de piaţă, dorise să plaseze bani la BLMIS înainte să-şi dea seama că Madoff nu era foarte *clean*…

Autoreglementarea nu funcţionează fiindcă cei care văd păstrează tăcerea. După criza creditelor subprime s-a văzut că finanţele internaţionale erau puternic implicate într-un număr considerabil de activităţi frauduloase, ceea ce a dus la amenzi de câteva sute de miliarde de dolari aplicate aproape peste tot în lume. Nu putem decât să fim de acord cu Markopolos când afirmă că finanţele de piaţă tolerează un anumit nivel de necinste, care îi face pe actorii lor să nu denunţe pe nimeni – toată lumea poate să se teamă ca nu cumva să se întoarcă roata… Un comportament care i-a fost de folos lui Madoff.

Lupte între bogaţi

Toate bulele financiare explodează şi toate piramidele Ponzi se prăbuşesc până la urmă. În acel moment nu se ştia încă, dar în vara anului 2007 s-a declanşat o criză financiară istorică, ce a dus sistemul bancar mondial la un pas de dezintegrare în septembrie-octombrie 2008, după falimentul băncii Lehman Brothers. Încă de la sfârşitul anului 2007, investitorii se temeau de o prăbuşire a pieţelor financiare şi începuseră să-şi retragă banii, vânzându-şi activele şi întreţinând scăderea cursurilor bursiere. Madoff n-a fost nici el cruţat. Fondurile au retras de la banca lui în jur de

13 miliarde de dolari, dintre care 6 miliarde între căderea băncii Lehman şi arestarea lui, în luna decembrie.

Or, un fenomen de retrageri masive este lucrul cel mai rău care i se poate întâmpla unei escrocherii de tip Ponzi: când îi face pe investitori să creadă că deţin o avere, aceştia cer fără ezitare să li se dea posibilitatea de a scotoci în ea. Madoff lupta aşadar pe toate fronturile ca să descurajeze retragerile şi să găsească bani pentru rambursări – astfel, i-a cerut unuia dintre cei mai vechi susţinători ai săi, Carl Shapiro, să-i împrumute 250 de milioane de dolari, pe care i-a şi obţinut, deşi ştia foarte bine că erau slabe şanse să-i poată înapoia. Urmarea e cunoscută. În momentul arestării sale, Madoff a declarat că pusese la cale o fraudă de 50 de miliarde de dolari. Averea fictivă acumulată din cele 4 800 de conturi deschise se ridica în realitate la 64,8 miliarde de dolari.

Madoff şi-a recrutat victimele de pe întreaga planetă şi câţiva mici depunători, despre care nu se ştie cum au ajuns la el, au pierdut câteva mii de dolari, bani economisiţi într-o viaţă. Dar cei mai mulţi au plasat milioane, zeci şi chiar sute de milioane. Ei ocupau partea de sus şi de foarte sus a piramidei sociale, a investi la Madoff reprezentând atunci chiar un semn de distincţie.

Lionel Lewis a putut să stea de vorbă cu o parte dintre ei, din păcate un număr limitat, ceva mai puţin de 170 de victime, care au oferit câteva informaţii interesante. Peste 80% dispuneau de un cont la Madoff de mai bine de 10 ani. Vârsta medie era de 66 de ani şi 20% pierduseră banii câtorva generaţii din familia lor – erau plasaţi banii bunicilor pentru nepoţi. Un sfert dintre victime îşi pierduseră casa, dar numai 10% au fost nevoiţi să-şi declare falimentul individual. La câţiva ani de la izbucnirea scandalului, cei mai mulţi reuşiseră să-şi revină.

În SUA, când un broker nu poate înapoia banii clienţilor, Securities Investor Protection Corporartion intervine, încercând să recupereze cât mai mulţi bani, ca să-i plătească. Acesta este rolul care i-a revenit

avocatului Irving Picard, ajutat de David Sheehan, în fruntea unei armate internaţionale de peste 200 de avocaţi ce avea sarcina de a descurca iţele escrocheriei. Picard dispunea de doi ani, până în 2010, ca să înceapă urmăririle în justiţie necesare. Îşi fixase doctrina: cei care recuperaseră mai mulţi bani decât dăduseră trebuiau să-i dea înapoi pentru ca aceia care depuseseră mai mulţi decât retrăseseră, pierzătorii, să-şi poată cere drepturile. Se estimează că aceştia din urmă au pierdut în total 19 miliarde de dolari: aceasta este adevărata pierdere legată de escrocheria bunului Bernie – un record istoric. Picard şi Sheehan şi-au lansat procedurile contra micilor câştigători (în general, indivizi apropiaţi de familia Madoff), contra celor de talie medie (fondurile de alimentare şi complicii) şi a celor mari (băncile mari).

Două scoateri la licitaţie a bijuteriilor de lux, a lucrurilor personale, a caselor şi a apartamentelor lui Bernard Madoff şi Ruth Madoff au adus puţin sub 30 de milioane de dolari. Departe de cât se furase! Totul se baza deci pe capacitatea lui Picard şi a oamenilor săi de a urmări şi a pune la plată investitorii bogaţi care beneficiaseră de câştiguri fictive, pentru a le înapoia banii investitorilor bogaţi care nu beneficiaseră de ele!

Dar primii n-au vrut să accepte: chiar dacă banii dobândiţi aveau la bază o escrocherie legată de plasamente imaginare, doreau să-i păstreze! Şi să le fie de bine celorlalţi! Site-uri internet, scrisori către ziare, presiuni asupra parlamentarilor, atacuri în justiţie… Au folosit toate mijloacele ca să-şi păstreze avutul. La toate acestea s-a adăugat un conflict între Securities Investor Protection Corporation şi Ministerul Justiţiei, care ar fi dorit ca rambursările să se facă prin el – comisioanele care s-ar fi perceput ar fi fost bune pentru buget! Astfel, perdanţii aveau posibilitatea să primească ceva ori prin Madoff Recovery Initiative, de care se ocupa Picard, ori prin Madoff Victim Fund, de care se ocupa Ministerul Justiţiei, prima fiind de departe actorul cel mai important.

După mai bine de 10 ani, lupta continuă între bogaţi pentru a se decide cine cât poate să recupereze. Câştigătorii au obţinut două victorii importante pe plan judiciar, validate apoi de Curtea Supremă a Statelor Unite. Judecătorul federal Jed Rakoff a decis că Securities Investor Protection Corporation n-ar putea să revendice bani retraşi cu mai mult de doi ani înainte de arestarea lui Madoff, adică înainte de decembrie 2006 – o pierdere de peste 4 miliarde de dolari, după estimarea lui Picard. Şi a mai stabilit că legea americană nu permitea urmărirea în justiţie a băncilor străine, împiedicând o parte din posibilele urmăriri judiciare internaţionale.

Aceste decizii ale judecătorului Rakoff, favorabile celor mai bogaţi care beneficiaseră de un surplus de avere pe baza unei escrocherii, sunt cu atât mai surprinzătoare cu cât, de la criza creditelor subprime, personajul s-a remarcat ca unul dintre susţinătorii îndârjiţi ai unei pedepsiri consecvente a instituţiilor financiare şi a conducătorilor lor ale căror practici dubioase au fost dovedite.

În decembrie 2018, cea de-a zecea aniversare a arestării lui Madoff n-a fost sărbătorită. Presa americană s-a ţinut departe de subiect. Fără interviuri-bilanţ, fără publicarea de fotografii ale escrocului: justiţia a avut probabil grijă ca personajul să nu fie celebrat. Ultima imagine disponibilă astăzi datează din primăvara lui 2017. Madoff apare în poză buhăit la faţă din cauza regimului alimentar din închisoare sau a medicamentelor. În vara anului 2019 s-a aflat că escrocul îşi zisese, ne întrebăm de ce, că ar avea o şansă să fie auzit de Donlad Trump: i-a scris preşedintelui ca să obţină o reducere sau o modificare a pedepsei astfel încât să poată ieşi din închisoare. Încă aşteaptă răspunsul.

Avem mai multe informaţii despre aspectele financiare. La sfârşitul verii anului 2019, Ministerul Justiţiei a rambursat victimelor sume în valoare de 3,5 miliarde de dolari. Picard şi echipa lui au recuperat 13,4 miliarde de dolari, dintre care 11,8 miliarde au fost deblocate, distribuirea

restului depinzând de procese aflate încă în desfăşurare. Picard a adoptat principiul conform căruia „micile” victime – ale căror pierderi ajung până la 1,38 milioane de dolari – sunt primele care trebuie să primească bani.

Aşadar, în total, aproape 90% din sumele pierdute au fost recuperate, ceea ce înseamnă un nivel excepţional. În general, în acest gen de escrocherie, fraieriţii recuperează în cel mai bun caz 30% din banii pierduţi, iar în cel mai rău caz, nimic. Şi Picard aşteaptă hotărâri ale justiţiei care i-ar putea permite să recupereze 4 miliarde de dolari în plus pentru victime. Trebuie totuşi să precizăm că, pentru ancheta judiciară mondializată pe care o desfăşoară de 10 ani, Picard şi oamenii lui au primit comisioane de 1,67 miliarde de dolari, ceea ce face cu siguranţă din ei primii beneficiari ai afacerii Madoff!

Concluzie

Jefuitorii de creiere

În care apar Pinocchio, Herman Melville, Honoré de Balzac, Daniel Kahneman, psihologi, Mediapart, Wall Street Journal *şi Jennifer Lawrence*

Aparenţele sunt una, faptele, alta.

Herman Melville, *The Confidence-Man*

Să nu te încrezi, băiete, în cei ce făgăduiesc că te vor îmbogăţi într-o zi. În general, ăştia sunt nebuni sau pungaşi!

Carlo Collodi, *Aventurile lui Pinocchio*

La Florenţa, capitala Toscanei, după ce treceţi Ponte Vecchio, vechiul pod luminat către sfârşitul zilei de zecile de giuvaergerii de care e înţesat, mergeţi de-a lungul fluviului Arno, care traversează oraşul. Veţi putea ajunge repede la o stradă lungă şi îngustă în stil medieval. Ea vă va duce la o scară impozantă cu trepte late şi abrupte pe care va trebui să le urcaţi. Ajunşi în capătul de sus, treceţi de esplanada Michelangelo, îndrăgită de turişti pentru că de acolo pot admira panorama oraşului, şi urcaţi mai departe ca să descoperiţi în sfârşit splendida bazilică San Miniato al Monte, îmbrăcată toată în marmură albă şi verde.

Edificiul prezintă un interior foarte aparte, dar pe noi ne interesează exteriorul. Găsim acolo un spaţiu enorm cu locuri de îngropăciune, frumos denumit „cimitirul Porţilor Sfinte”. Acolo, căutând bine, veţi reuşi să descoperiţi *cappella* Lorenzini. În spatele a două uşi de fier şi al unei perdele se găseşte mormântul lui Carlo Lorenzini (1826-1890), un florentin mai cunoscut sub numele său de scriitor, Carlo Collodi. Dacă autorul nu vă spune nimic, nu se poate să nu cunoaşteţi personajul creat de el: Pinocchio.

În realitate, s-ar putea foarte bine să nu cunoaşteţi decât versiunea propusă de Walt Disney în desenul său animat din 1940: cea a unei marionete de lemn aflate sub influenţa conştiinţei sale bune şi a celei rele, care trebuie să aleagă între a-i da ascultare tatălui său când îi spune să meargă la şcoală ca să devină un băieţel bun şi a face prostii până la a se transforma în măgar. Deşi această dimensiune nu lipseşte din aventurile lui Pinocchio aşa cum le-a publicat Collodi în anii 1880, ea este departe de a fi singura sau măcar principala. Stephen Greenspan, psihologul

american întâlnit în capitolul anterior – cel care a scris o lucrare ca să explice cum să evităm să ne lăsăm înşelaţi, dar care şi-a încredinţat totuşi economiile lui Madoff –, subliniază pe bună dreptate că tema principală a cărţii lui Collodi se referă la capacitatea noastră de a discerne realitatea dincolo de aparenţele înşelătoare, o calitate utilă pentru cei care vor să nu cadă în capcana escrocilor.

Când recitim *Aventurile lui Pinocchio* din acest unghi, asta sare în ochi. Cartea începe în atelierul de tâmplar al jupânului Cireaşă, care se numea de fapt Antonio – să nu vă încredeţi în nume. El voia să prelucreze un butuc care, de fapt, nu era butuc, fiindcă vorbea. Când vine la el prietenul său Geppetto, cei doi se încaieră, pentru că acesta din urmă e convins că Cireaşă l-a insultat, ceea ce făcuse de fapt butucul. De altfel, bătându-se, cei doi îşi pierd perucile – aparenţe false. Apoi Geppetto pleacă luând cu el bucata de lemn şi, când ajunge acasă, descoperim acolo o frumuseţe de foc în vatră, deasupra căruia este aşezată o oală aburindă – în realitate, doar o imagine pictată. Pinocchio face prostii, dar Geppetto este arestat; marioneta vrea să mănânce un ou, dar acesta e deja un puişor; vulpoiul şchiop nu e beteag; cotoiul orb vede; fetiţa este în realitate zână; băutura cu miros oribil şi gust îngrozitor este cel mai bun medicament din lume; platoul cu mâncăruri delicioase are pe el doar o pâine din ipsos, un pui de carton şi caise de piatră. Cât priveşte fabuloasa ţară a jucăriilor, unde îţi poţi petrece tot timpul distrându-te, aceasta este escrocheria supremă, fiindcă te transformă în măgar. Mesajul central al lui Collodi către cititori e clar: nu vă încredeţi în aparenţe!

Literatura e în frunte

Greenspan observă că literatura s-a preocupat de chestiunea escrocheriei şi a credulităţii mult mai mult decât ştiinţele umane. O mare parte dintre personajele din această carte au inspirat romane, piese de teatru sau filme. Fiecare poate să caute în biblioteca sa, printre DVD-urile sale sau pe platforma de Web preferată pentru a găsi aceste poveşti despre manipularea minţilor, despre „jaful creierelor", ca să reluăm frumoasa expresie a lui Christophe Rocancourt, escrocul nostru naţional. Cititorii mai în vârstă îşi vor aminti că, înainte de a fi o franciză dezvoltată de actorul american Tom Cruise, *Misiune imposibilă* a fost un serial de televiziune bazat în întregime pe principiul: deformarea completă a realităţii, reconstruită pentru a forţa personajul negativ să se dea de gol.

De ce le plac escrocheriile romancierilor, dramaturgilor şi regizorilor? Soluţia ne-o oferă sintagma din engleză *confidence game*, „joc de încredere". Ambele cuvinte sunt importante.

Escrocheria este un joc. Ea are întotdeauna o dimensiune ludică fiindcă, în contrast cu ceea ce se petrece în celelalte acte de banditism, banii nu sunt furaţi, ci sunt daţi de victimă cu zâmbetul pe buze! Ingeniozitatea şi tupeul escrocilor ne înşală şi ne amuză pentru că aceştia fac din victimele lor complicii propriei escrocări. Pentru David Maurer, lingvistul care a ascultat mărturisirile unui mare număr de escroci în anii 1920, „escrocii reprezintă elita răufăcătorilor"; ei sunt „aristocraţii" acestora. În cartea sa *Code des gens honn*êtes*, ou l'Art de ne pas être dupe des fripons* (*Codul oamenilor cinstiţi sau Arta de a nu te lăsa păcălit de pungaşi*), publicată în 1825, Honoré de Balzac ni-i descrie ca pe nişte fiinţe de excepţie – au multă stăpânire de sine, sunt îndrăzneţi, reacţionează spontan, cunosc psihologia omului, sunt vicleni etc.: „Escrocheria implică ideea unei anumite fineţi, a unei minţi subtile, a unui caracter abil". Concluzie: „Oamenii de litere le datorează mult",

recunoaşte autorul *Comediei umane*. Cât priveşte micul text pe care l-a consacrat acestora Edgar Poe, titlul îi rezumă esenţa: *Diddling Considered as One of the Exact Sciences* (*Despre şparleală ca ştiinţă exactă*)!

Escrocheria este aşadar un joc subtil şi hazliu, dar şi unul bazat pe încredere. Nimeni nu a ilustrat mai bine acest lucru decât romancierul american Herman Melville în ultima lui carte, foarte puţin cunoscută, *The Confidence-Man: His Masquerade*, publicată în 1857. Economiştii au reflectat mult asupra încrederii, asupra modului de a o măsura – tot ce nu este cuantificat nu există în economie – şi de a o dezvolta, fiindcă ea este împodobită cu toate virtuţile economice şi politice[1].

Melville demonstrează că încrederea este şi baza oricărei escrocherii. Romanul ne înfăţişează un personaj care îşi va schimba de multe ori identitatea, înfăţişarea, discursul, dar care urmăreşte mereu acelaşi obiectiv: să găsească o ţintă, oricare, şi să reuşească să stabilească cu ea o relaţie de încredere. De fiecare dată, personajul are grijă să facă victima să recunoască legătura de încredere statornicită între ei. Motivaţia lui principală nu este banul şi nu există averi de furat, deoarece povestea are loc la bordul unui vas frecventat de clasa de mijloc şi de clasele populare: „Sunteţi nişte nătărăi! Credeţi că banul este singurul motiv al suferinţelor şi riscurilor, al înşelătoriilor şi al răutăţilor din lumea asta. Cât a câştigat diavolul păcălind-o pe Eva?”. Escrocii adevăraţi, cei din cartea pe care o aveţi în mână, sunt cu toţii motivaţi de bani, dar Melville ţine să sublinieze că banii sunt departe de a fi singura miză. Nu există „încredere pe jumătate”, zice înfierbântându-se personajul lui: „Încrederea este baza indispensabilă a oricărui fel de tranzacţii” şi face parte din liantul societăţilor omeneşti.

Încrederea este luată în serios de religii. Biologul şi filosoful Henri Atlan subliniază că mai multe tratate despre Talmud propun analize ale termenului *onaa*, care denumeşte în ebraică „totalitatea pagubelor rezultate în urma unei fraude sau a unei înşelătorii”. El descrie „vorbele

de viclenie”, „fraudarea prin cuvinte” cu efecte devastatoare asupra victimei, fiindcă „totul se petrece ca şi cum ea ar fi anulată ca persoană, transformată în obiect de manipulare, indiferent dacă aceasta îi ţinteşte bunurile sau imaginea”.

Rezumând, escrocheria este un fapt social care trece dincolo de interacţiunea individuală dintre un fraier şi cel care îl escrochează.

Ştiinţele sociale în pană

Economiştii sunt foarte departe de a se interesa de acest subiect. Nu pentru că ar fi uitat să se preocupe de el, ci fiindcă au îndepărtat tema prin construcţie. Şi asta vine de departe. În 1840, Jean-Baptiste Say a spus foarte limpede: „Într-un câştig fraudulos, [economistul] va vedea o deplasare de bogăţie, în timp ce moralistul va condamna aici o nedreptate”. Să amintim şi celebra reflecţie a altui economist francez, Léon Walras, unul dintre stâlpii istorici ai abordării economice dominante actuale, care arăta în 1874: „faptul că o substanţă este căutată de un medic ca să vindece un bolnav sau de un asasin ca să-şi otrăvească familia este o chestiune foarte importantă pentru alte puncte de vedere, dar cu totul indiferentă pentru al nostru!”.

Din secolul al XIX-lea până în zilele noastre, economiştii au rămas complet indiferenţi faţă de escrocherie. După falimentul companiei Enron, comportamentele ilicite ale băncilor, trucajele companiei Volkswagen şi ale altor constructori de automobile etc., au apărut mai multe lucrări despre aceste fraude de companie care analizează felul cum denaturează ele funcţionarea economiei de piaţă. De asemenea, americanii George Akerlof şi Robert Shiller au publicat în 2015 *Phishing for Phools: The*

Economics of Manipulation and Deception (*La pescuit de fraieri. Economia minciunii şi a manipulării*). Cartea vrea să arate că în economia de piaţă există ceea ce autorii au numit „un echilibru de ademenire”: preţurile nu reflectă pur şi simplu întâlnirea dintre o ofertă şi o cerere, ci dintre o ofertă şi o cerere manipulate prin toate tehnicile posibile, de la marketingul agresiv la fraudă, care sunt destinate să ne facă să cumpărăm tot şi orice.

La urma urmei, englezul John Stuart Mill semnalase deja la sfârşitul secolului al XIX-lea, în lucrarea *Socialism*, că de fapt concurenţa împinge la scăderea calităţii bunurilor, la speculă şi la comportamente necinstite. Cei mai mulţi dintre economişti nu se interesează de funcţionarea concretă a economiilor; ei încearcă să măsoare abaterea de la un model idealizat de economie de piaţă. Dacă unii se ocupă, marginal, de fraude, o fac doar ca să înţeleagă prin ce şi până unde ele pun sub semnul întrebării funcţionarea pieţei. O abordare îngustă. Cartea noastră a arătat că escrocheriile se derulează în toate regimurile economice, indiferent că este vorba sau nu de economie de piaţă: Franţa lui Ludovic al XVI-lea şi cea a marchizului de Rays, a escroacei Thérèse Humbert sau a lui Henri Lemoine nu erau chiar modele de piaţă!

Din acest punct de vedere, de data aceasta, sociologii şi economiştii pot fi puşi în aceeaşi oală. Într-adevăr, în lucrarea lor remarcabilă de sinteză privind literatura despre elitele delincvente, Carla Nagels şi Pierre Lascoumes prezintă un embrion de corpus sociologic despre elitele cu guler alb în general, fără să elaboreze însă nicio reflecţie deosebită asupra escrocilor. Găsim multe referinţe la lucrările de sociologie criminală publicate în 1901 de Rodolphe Laschi, dar culegem doar puţine elemente de analiză: escrocii se învârtesc în jurul lumii banilor şi escrocheria subtilă ar fi versiunea rafinată, civilizată, a violenţei. De asemenea, Nagels şi Lascoumes fac trimitere la cartea destul de neobişnuită a sociologului Willem Bonger despre comportamentele criminale, un tom

de peste 700 de pagini care oferă o sinteză a tot ce s-a scris despre subiect în mai multe limbi, un tur de orizont teoretic despre cauzele comportamentelor frauduloase. Mesajul general: condiţiile economice şi sociale ale capitalismului, precum şi egoismul liberalismului împing la minciună şi la fraudă în general. Să o mai spunem o dată, numeroasele cazuri din lucrarea noastră demonstrează că, îndeosebi în versiunea sa liberală, capitalismul nu deţine monopolul escrocheriei. Bonger nu se referă la marea escrocherie – escrocii sunt doar puţin abordaţi pentru a spune că formează „o unitate socială" împreună cu fraierii lor. Când l-am contactat, Pierre Lascoumes mi-a confirmat că până şi sociologia care se referă la comportamentele frauduloase, de la cea mai veche la cea mai recentă, se ocupă puţin sau chiar deloc de analiza socială a escrocilor. Ce rol sociologic joacă escrocheriile? Cum ne ajută ele să înţelegem societăţile în care se produc? E un teren încă nedefrişat.

Mai rămâne atunci psihologia. Aici îi găsim trataţi ceva mai explicit, deşi tot marginal, pe marii escroci. Fără să aspire nici pe departe la exhaustivitate, lucrările psihologilor ne vor ajuta să înţelegem comportamentul victimelor şi totodată pe cel al escrocilor. Escrocheriile există fiindcă există oameni creduli şi lacomi sau pentru că există hoţi vicleni? Cititorul îi va ierta unui autor format în domeniul economiei că rezumă chestiunea în felul următor: la urma urmelor, escrocheria este o piaţă dominată de ofertă sau de cerere?

O piaţă de cerere: greşeala victimelor

Escrocheria ar fi mai întâi rezultatul capacităţii noastre infinite de a fi creduli. Cei care s-au chinuit în anii de colegiu cu faimoasa „relaţie a lui

Chasles” (vă scutesc de reamintirea vectorilor!) vor descoperi poate zâmbind cum s-a lăsat escrocat acest matematician francez din secolul al XIX-lea care i-a dat numele său şi care nu era nici pe departe un idiot.

Michel Chasles era pasionat de cărţi vechi şi manuscrise de tot felul şi, mai ales, de autografe originale, colecţia lui numărând peste 27 000. În 1867, a ajuns în atenţia publicului nu datorită unei noi reuşite în domeniul matematicii şi al geometriei, materiile sale de predilecţie, ci fiindcă a justificat în faţa colegilor săi de la Academia de Ştiinţe ceea ce susţinea de la o vreme: englezul Isaac Newton nu era inventatorul teoriei gravitaţiei universale, deoarece ideea o avusese primul francezul Blaise Pascal. Şi Chasles a arătat diferite scrisori, printre care şi o corespondenţă directă între Pascal şi Newton care dovedea acest lucru. Faptul că la data scrisorii acesta din urmă avea doar 11 ani n-a părut să-l tulbure pe matematician. Faptul că scrisul lui Pascal nu se potrivea deloc cu cel păstrat în arhive, nici atât. Văzând că toţi colegii lui se îndoiau de autenticitatea acelor scrisori, Chasles a adus o nouă dovadă: o scrisoare a lui Galilei care confirma acest lucru. O epistolă în franceză, bineînţeles, limbă pe care italianul n-o vorbea, şi scrisă atunci când savantul orbise!

Toate acestea miroseau rău de tot a escrocherie, dar Chasles o ţinea una şi bună. Şi a scos la iveală şi scrisori autografe ale lui Rabelais, ale lui Shakespeare, precum şi nici mai mult, nici mai puţin decât un manuscris original al lui Molière. Fără a uita piesele cele mai de preţ din colecţia lui: minunate scrisori semnate de Arhimede, Alexandru cel Mare, Cleopatra şi chiar o scrisoare a Mariei Magdalena către Lazăr! Chasles a acceptat în cele din urmă să-şi încredinţeze documentele unor experţi, care au constatat autenticitatea a vreo sută din cele 27 000. De unde proveneau falsurile? De la Denis Vrain-Lucas, un falsificator pasionat de cărţi, care îi vânduse lui Chasles timp de opt ani scrisori făcute de mâna lui, extorcându-i 140 000 de franci, o adevărată avere la vremea aceea.

Ne plac poveştile

Chasles se lăsase oare escrocat fiindcă era un idiot desăvârşit? Lucrurile sunt mai complicate. Într-o carte pasionantă, jurnalista, eseista şi jucătoarea internaţională de pocher de nivel înalt Maria Konnikova constată că nu prostia ne alimentează înclinaţia de a ne lăsa înşelaţi, ci faptul că ne place la nebunie să credem în poveşti. Vrain-Lucas l-a convins pe Chasles de autenticitatea documentelor pe care i le vindea, explicând în ce mod obţinuse colecţia contelui Boisjourdain, un nobil care fugise din Franţa în SUA la Revoluţie şi al cărui vas se scufundase. Mare om de ştiinţă sau nu, ca tuturor oamenilor, lui Chasles îi plăcea la nebunie să i se spună poveşti.

Discuţi argumentele, dar nu o poveste, explică Maria Konnikova. Biblia e plină de poveşti şi parabole, nu de raţionamente filosofice… Autoarea aminteşte apoi anecdota cu Jacques Prévert şi orbul, relatată de scriitorul francez Matthieu Galey în *Jurnalul* său la data de 22 octombrie 1953. Prévert trece prin faţa unui orb care cerşea pe stradă cu o pancartă pe care scria „Orb fără pensie” şi îl întreabă: „Merge treaba?”. Orbul îi răspunde: „O, nu! Ticăloşii ăştia trec, dar pălăria mea rămâne goală”. Scriitorul ia atunci pancarta, o întoarce, scrie ceva şi pleacă. După câteva zile, trece iar şi întreabă ce mai e nou. „Formidabil, fac trei pălării pe zi!”, răspunde orbul. Prévert scrisese pe pancartă: „O să vină primăvara, dar eu n-o voi vedea”…

Maria Konnikova insistă şi asupra plăcerii noastre de a ne lăsa păcăliţi – de exemplu, atunci când asistăm la un spectacol de magie. Magicienii şi escrocii folosesc acelaşi artificiu: tehnici diverse de manipulare a credinţelor noastre. Primii sunt şi ei jefuitori de creiere, singura diferenţă fiind că în cazul lor consimţim pe deplin.

Adorăm poveştile şi toţi cei care vor să ne tragă pe sfoară ştiu să le istorisească pe cele pe care dorim să le auzim. Jeanne de La Motte a

construit un adevărat roman pentru Rohan; escrocii cu colonizarea au inventat pur şi simplu lumi noi; Thérèse Humbert şi banda ei au ţinut activă timp de 20 de ani o falsă bătălie juridică. Putem astfel să-i trecem în revistă pe toţi escrocii noştri: victimele au fost înşelate cu poveşti construite ca să dureze mai mult decât un serial de televiziune!

Multiplele noastre iluzii

Toată lumea cunoaşte iluziile optice. Psihologul american Daniel Kahneman afirmă că suntem şi victimele unor iluzii cognitive deoarece creierul nostru ascultă de două moduri de raţionament pe care el le-a numit sistemul 1 şi sistemul 2. Primul se bazează pe experienţa noastră de viaţă şi acţionează în mod rapid şi automat; al doilea reflectează şi raţionează, având nevoie deci de mai mult timp. Erorile noastre de raţionament ţin de faptul că sistemul 1 este disponibil întotdeauna, în vreme ce sistemul 2 este destul de leneş.

Kahneman prezintă detaliat într-o carte groasă toate iluziile, toate influenţele inconştiente cărora le cădem victime când luăm decizii. Un exemplu: li se dau unor studenţi liste cu cinci cuvinte şi li se cere să lege patru dintre ele astfel încât să aibă sens. Apoi sunt trimişi în altă sală ca să facă alt test. În realitate, fără să fi fost folosit vreodată cuvântul „bătrân”, listele înmânate unora dintre participanţi sunt centrate pe tema bătrâneţii. De fapt, testul psihologic constă în măsurarea timpului în care ajung studenţii de la o sală la alta. Toţi cei care fuseseră expuşi la cuvinte care aveau legătură cu bătrâneţea au mers mai lent! Dureros pentru liberul nostru arbitru…

Escrocii profită din plin de slăbiciunile noastre cognitive. Astfel, când ne aflăm într-o situaţie care ne forţează să dezvoltăm un raţionament complicat, avem tendinţa să fim prost dispuşi şi circumspecţi. Totuşi, când

raţionamentul ni se pare simplu şi rezolvăm cu uşurinţă problemele întâmpinate, asta ne binedispune, ne face încrezători şi, afirmă Kahneman, chiar creduli. Escrocii nu vin niciodată să ne calce pe nervi, ci să ne rezolve problemele şi să ne bucure promiţându-ne tot ce visăm.

La fel, memoria noastră asociativă selectează ceea ce ştim deja şi tinde să întărească tot ce ne confirmă alegerile precedente, un mijloc de confirmare care în acest caz ne îndeamnă să fim mai puţin precauţi faţă de ce ni se spune. Odată ce escrocul a pus mâna pe noi, informaţiile care ar trebui să ne îndemne să dăm înapoi sunt lăsate deoparte. Escrocii ne sunt apropiaţi şi se întâlnesc deseori cu noi, fiindcă repetarea conferă o formă de familiaritate, şi apoi ne este greu să deosebim familiaritatea de adevăr.

O morală flexibilă

Escrocii invocă de obicei argumentul: nu e escrocat un om cinstit! Vorba asta reiese din numeroasele discuţii ale lui David Maurer cu toţi „specialiştii" pe care i-a întâlnit – o regăsim rostită de Christophe Rocancourt, escroc cu multe poveşti, poreclit „escrocul vedetelor", după ce fusese deseori văzut în compania unor vedete de la Hollywood (a afirmat că s-a folosit de ele ca să-şi facă o imagine şi ca să escrocheze alte persoane). Pentru ei, fraierul îşi doreşte cu siguranţă să câştige ceva mai rapid decât prin metode cinstite.

Pornind de la lucrările sociologului american Edwin Schur, putem formula o idee interesantă ca să explicăm acest comportament: relaţia de escrocherie se bazează de fapt pe o triadă. Escrocul este cu atât mai convingător pentru victimă cu cât aceasta doreşte să arate restului lumii rezultatul a ceea ce crede că este o scurtătură spre avere sau glorie. Escrocul ştie asta şi, ca să-şi atingă scopul, îşi convinge victima că împreună vor câştiga în detrimentul celorlalţi. Cel care crede în astfel de

scorneli îşi doreşte în taină să găsească modalitatea de a arăta că este mai şmecher decât toţi ceilalţi. Motiv pentru care, după descoperirea escrocheriei, victimele în general nu prea vor să facă plângere: ar însemna să le dezvăluie celorlalţi dorinţa lacomă de bani şi de glorie.

Marii escroci îi vizează rareori pe cei mai săraci. După cum scria Rodolphe Laschi încă de la începutul secolului XX, ei se învârtesc în jurul „clasei cu bani". Or, acesta este „un mediu în care morala e foarte flexibilă…", precizează sociologul. Ideea nu e nouă: mai lesne este să treacă cămila prin urechile acului decât să intre un bogat în împărăţia lui Dumnezeu, explica Isus, dacă este să dăm crezare Evangheliei după Matei. Mai aproape de zilele noastre, în 2019, 50 de persoane din înalta societate americană – actriţe, vedete TV, oameni de afaceri – au fost prinse cu mâţa-n sac după ce plătiseră între 50 000 şi 1,2 milioane de dolari ca să le asigure copiilor lor un loc în cele mai prestigioase universităţi şi scriseseră false declaraţii privind originea lor etnică, pentru a beneficia de politicile de discriminare pozitivă, menţionaseră false performanţe sportive, ca să se creadă că tânărul candidat era un atlet de înalt nivel etc. Instigatorul fraudei, care a acţionat între 2011 şi 2019, a câştigat 25 de milioane de dolari.

Morala flexibilă a celor mai avuţi stârneşte din ce în ce mai mult interesul cercetătorilor din domeniul psihologiei. Mai cu seamă după realizarea a cinci psihologi, coordonaţi de Paul Piff, care au elaborat o serie de teste originale în încercarea de a o scoate în evidenţă. Studiul lor, publicat în 2012, a făcut mare vâlvă şi continuă să fie unul de referinţă.

Primele teste: psihologii s-au aşezat într-o intersecţie ca să determine ce tip de maşină le taie mai sistematic calea celorlalte şi lângă o trecere de pietoni ca să vadă care trece chiar şi atunci când un pieton a pornit să traverseze. În ambele cazuri, cu cât maşina e mai scumpă, cu atât mai mult se impune în detrimentul celorlalte.

Dar, veţi spune, este posibil să nu faci parte dintr-o clasă foarte avută şi să vrei să conduci o maşină de lux. Să trecem deci la testul următor. Mai multe persoane au fost adunate într-o sală în care psihologii au lăsat un borcan plin cu bomboane precizând că erau pentru câţiva copii ce tocmai urmau să termine o experienţă în altă sală, dar din care indivizii prezenţi puteau să se servească dacă voiau. Rezultatul: cei mai bogaţi au luat în mod sistematic mai multe bomboane decât ceilalţi – să le fie de bine copiilor!

Un ultim exemplu din setul de şapte experienţe imaginate de cercetători. Nişte persoane sunt plasate în faţa unui calculator cu un program de aruncare aleatorie a zarurilor. Trebuiau să-l acţioneze de cinci ori şi, cu cât suma punctelor obţinute era mai mare, cu atât mai mult le creştea şansa de a câştiga bani. Fiecare a aruncat zarurile în colţul lui şi a raportat totalul, fără să ştie că acel program era conceput în aşa fel încât cele cinci aruncări să nu poată da mai mult de 12 puncte. Cine a venit cu scoruri mai mari de 12 puncte? Oamenii cei mai avuţi.

S-ar putea menţiona şi strategiile sofisticate de evitare a plăţii impozitelor la care au recurs cei mai bogaţi sau alte studii ce arată că sunt mai puţin fideli în relaţia de cuplu şi că au mai mult tendinţa să fure din magazine! Pe scurt, în virtutea atitudinii lor relaxate faţă de moralitate, cei mai bogaţi reprezintă prăzi uşoare pentru escroci, care le promit scurtături ca să se îmbogăţească şi mai mult.

Din cauza iluziilor noastre cognitive şi a faptului că iubim poveştile, am fi intrinsec creduli şi vulnerabili la jafurile creierelor puse la cale de escroci, şi asta cu atât mai mult cu cât nivelul nostru de bogăţie este mai ridicat. Aşadar, prin psihologia sa, fiinţa omenească este un mediu fertil pentru toate escrocheriile.

Totuşi, dacă e corect, acest argument e insuficient. Căci escrocheriile nu se întâlnesc doar la oameni. Se pricep şi animalele la aşa cava. Femela cucului îşi depune oul în cuibul altor păsări. Dar psihiatrul şi psihanalistul

Paul-Claude Racamier consideră că îi subestimăm strategia remarcabilă, care trece dincolo de simpla înşelătorie. Ascunsă în frunziş, ea aşteaptă momentul precis când o pasăre părăseşte cuibul în care tocmai a depus ouă, vine apoi să-şi lasă oul care va fi de culoarea şi aproape de mărimea celor deja existente. Ca să rămână acelaşi număr de ouă în cuib, ia unul pe care îl va mânca în altă parte. După ce iese din ou, puiul de cuc creşte mai repede decât ceilalţi puişori, pe care îi aruncă din cuib şi acaparează toată mâncarea adusă de biata mamă, depăşită de această odraslă enormă! Şi ce să mai zicem de omida care seamănă cu o larvă de furnică roşie şi emană acelaşi miros? Ea se lasă transportată în furnicar, unde e hrănită prima şi din abundenţă chiar când hrana e puţină. Explicaţia? Emite acelaşi sunet ca micile regine! A şti să sustragi resurse de la ceilalţi, fără măcar să fie nevoie să le furi fiindcă ţi se aduc pe tavă creând o lume imaginară, nu este o aptitudine legată doar de psihologia omului.

Într-o investigaţie efectuată de Insee intitulată „Cadru de viaţă şi securitate”, în 2018 a fost introdusă pentru prima dată o întrebare despre escrocherii: doar 3,3% dintre francezi au declarat că au fost victime în acel an. Cele mai obişnuite nu seamănă cu marile escrocherii descrise în această carte. Mai banale, ele constau în a nu furniza produsele sau serviciile pentru care s-a plătit, în oferirea unei cantităţi mai mici de produse sau de o calitate mai scăzută decât s-a promis, în facturarea unor cheltuieli suplimentare.

Avem cu toţii aceleaşi caracteristici psihologice care ne fac susceptibili să ne lăsăm escrocaţi şi totuşi numărul persoanelor afectate într-un an este deosebit de mic. Concluzia: ca să înţelegem piaţa escrocheriei, examinarea cererii nu este de-ajuns. Este timpul să ne ocupăm de psihologia ofertanţilor.

O piaţă a ofertei: caracteristici ale escrocului

În lucrarea sa de sociologie criminală inspirată de fizionomie – ideea că se poate citi pe chip caracterul omului –, foarte la modă la începutul secolului XX, Rodolphe Laschi a zugrăvit portretul escrocului tipic. Găsim „la mulţi dintre ei o alterare a circulaţiei caracterizată prin paloarea feţei, maxilare voluminoase, pomeţi proeminenţi", fără a uita că „mulţi dintre ei sunt stângaci" – trebuie aşadar să ne ferim întotdeauna de stângacii cu pomeţi proeminenţi!

De atunci, studiul escrocilor a făcut, din fericire, oarecari progrese! Paul-Claude Racamier a identificat un profil de devianţă care, dacă îi comparăm caracteristicile cu ceea ce ştim despre marii escroci studiaţi în această carte, pare să ofere o descriere pertinentă. Termenul este cunoscut, nu şi ceea ce înseamnă: perversul narcisist.

O precizare înainte de a merge mai departe. Narcisismul nu este în sine o boală. Psihiatra Marie-France Hirigoyen consideră chiar că el joacă un rol esenţial în viaţa noastră de adult: „El ne permite să dezvoltăm o stimă de sine îndeajuns de bună ca să credem în talentele noastre, să îndrăznim să mergem înainte şi să acţionăm fără să depindem doar de privirea celorlalţi. Înseamnă să avem suficientă conştiinţă a valorii noastre ca să ne menţinem stima de sine în faţa criticii şi a eşecurilor şi să ne evaluăm în mod pozitiv recunoscându-ne în acelaşi timp lipsurile". Psihanalistul Jean-Charles Bouchoux precizează că „suntem cu toţii cuprinşi de slăbiciuni de narcisist", în momente când simţim o nevoie puternică de recunoaştere. Fiecare dintre noi a întâlnit oameni care ies în faţă, monopolizează discuţia la o serată, citează numele – sau, şi mai şi, prenumele! – unor persoane cunoscute pe care le-au întâlnit, laudă inteligenţa propriilor copii şi numele şcolilor prestigioase la care învaţă etc. Ceea ce poate să-i facă, de altfel, dacă nu să mintă, cel puţin să ajusteze adevărul ca să se pună în valoare. Dar asta rămâne de domeniul

comportamentului relativ normal. Cu perverşii narcisişti ajungem dincolo de graniţa patologiei.

„Într-o primă abordare, perversiunea narcisistă se caracterizează, în cazul unui individ, prin nevoia şi plăcerea prevalente de a se pune în valoare pe sine în detrimentul celorlalţi", explică Jean-Paul Racamier. Şi specialistul precizează: „Cei care figurează în prima linie a perverşilor narcisişti sunt impostorii, escrocii şi mistificatorii". Ne aflăm pe drumul cel bun.

Escrocii prezentaţi în această carte arată că patologia e prezentă în toate epocile şi în toate societăţile, liberale sau nu, vechi sau moderne. De fapt, ea adoptă caracteristicile economice şi sociale cele mai diverse, indiferent care ar fi ele. Astfel, există într-adevăr o dimensiune socială şi economică în forma pe care o ia perversiunea narcisistă în funcţie de perioadă. Dar trebuie să ne oprim la cauzele individuale ca să înţelegem ce anume îl determină pe un individ să devină escroc.

Combinând munca mai multor experţi în domeniu, reuşim să reconstituim un fel de traseu tipic al perversului narcisist, care corespunde destul de izbitor cu ceea ce ştim despre marii escroci întâlniţi aici, din copilăria lor până când sunt prinşi şi puşi în faţa faptului împlinit. Şi asta ne va permite să călătorim puţin prin mintea lor vicleană.

O hibă în copilărie

Aşa cum afirmă deseori psihanaliştii, totul îşi are originea în copilărie, acolo încep tulburările. Marie-Fance Hirigoyen a explicat că, „pentru a-şi construi stima de sine, un bebeluş are nevoie la început să fie şi să se simtă stăpânul lumii – «Maiestatea Sa bebeluşul», zicea Freud". În acea perioadă, „părinţii îi anticipează nevoile şi se adaptează la ele. Tulburările narcisiste de la vârsta adultă ar proveni din nesatisfacerea nevoilor

narcisiste ale copilului”. Întâlnim aceeaşi constatare şi la Jean-Charles Bouchoux, potrivit căruia perversul narcisist este un individ care „n-a putut să găsească o reprezentare suficient de bună în copilărie ca să se simtă în siguranţă şi să se construiască”. Din pricina neglijenţei părinţilor sau, mai rău, a umilinţei la care l-au supus, copilul dezvoltă un sentiment de inferioritate, o lipsă de stimă de sine, de încredere în el şi în imaginea lui, un sentiment de ruşine că nu este la înălţimea eului său ideal, o teamă permanentă că îşi va pierde prestigiul.

De fiecare dată când au fost disponibile informaţii, am arătat că escrocii noştri au avut parte de acest neajuns iniţial. El este evident în cazul lui Jeanne de La Motte, abandonată de mamă şi cu un tată beţiv. Marchizul de Rays a fost fiul unui nobil decăzut şi ruinat. Thérèse Humbert a avut un tată cam deranjat la minte, iar mama ei a murit prematur. Tatăl lui Sindona a pierdut banii familiei la cărţi, iar Michele a fost crescut de bunică, ce a ţinut locul unei mame timide şi epileptice. Tatăl lui Madoff a dus-o din faliment în faliment. În documentarul remarcabil al regizorului Olivier Megaton despre Christophe Rocancourt, tatăl alcoolic şi mama seducătoare ce îl abandonase, plecând să trăiască cu alt bărbat, revin în mod regulat ca un element fondator al psihologiei escrocului francez.

Perversul narcisist nu poate nici să elimine această durere originară insuportabilă, nici s-o gestioneze. Trebuie să compenseze printr-o imagine de sine exagerată, pe care simte nevoia s-o menţină cu orice preţ – recitind din această perspectivă capitolele cărţii noastre, acest adevăr transpare de fiecare dată. Iar pe ceilalţi trebuie să-i coboare, să-i domine. Cel ce refuză să-i recunoască valoarea devine un duşman de moarte, fiindcă durerea provocată de nerecunoaştere este prea puternică. Perversul narcisist depinde de victimele lui ca să existe, să trăiască, explică psihiatrul şi psihologul Alberto Eiguer. El dezvoltă un instinct de prădător: îşi ia singur tot ce nu i s-a dat. Dar nu poate să recunoască că acţionează astfel şi să se

simtă aşadar vinovat pentru comportamentul lui; transferă în acest fel asupra celorlalţi responsabilitatea propriilor acte, îndeosebi când sunt delicte. Pentru toţi escrocii, de vină sunt doar victimele, nu e vina lor dacă oamenii sunt proşti etc.

Scriind diferitele capitole ale acestei cărţi, un element sărea în ochi: marile pungăşii nu se fac niciodată de unul singur. Toţi escrocii se bazează pe o mică bandă, un grup mic de fideli. Ştiind aceasta, am putea spune imediat, de exemplu, că Madoff a minţit atunci când, prins cu mâţa-n sac, a declarat pe loc că acţionase singur. Anchetele au arătat că fuseseră implicate vreo 15 persoane. Am crezut până acum că totul se explica prin faptul că o escrocherie sofisticată avea nevoie de complici. Psihologii ne spun totuşi că un pervers narcisist nu poate să trăiască singur, că are nevoie de adepţi care să-i asigure doza de dominare şi de oglinjoare care să-i arate importanţa. În acelaşi timp, este convins că nu datorează nimănui nimic. El trăieşte în iluzia autosuficienţei.

Cele cinci tehnici ale şmecheriei

Principiul de acţiune al escrocului este întotdeauna acelaşi: trebuie să reuşească să discrediteze inteligenţa celuilalt, să-i anihileze capacitatea de a da dovadă de clarviziune. Expresia „jaf al creierelor” este potrivită. Acesta este şi motivul pentru care psihologii sunt de acord să-i considere pe escroci nişte confraţi excelenţi: sunt fini psihologi! Astfel, aceşti specialişti îi descriu pe perverşii narcisişti drept oameni care acţionează din calcul, care recurg la şmecherie, înzestraţi cu mult tupeu şi cu o forţă de convingere specifică personalităţii lor, ceea ce ei numesc „seducţie narcisistă”. Toate aceste caracteristici sunt valabile şi pentru escrocii noştri.

Dar totul rămâne foarte general. N-am putea încerca să vedem mai îndeaproape pe cei căi trec aceste calcule şi şmecherii? În acest scop, trebuie să abordăm lucrări de psihologie socială, iar cercetătorul care a examinat cel mai mult mintea escrocilor şi a manipulatorilor de tot felul este americanul Robert Cialdini. Acest profesor de la Universitatea din Arizona vrea „să înţeleagă şi să stăpânească mecanismele de persuasiune”, pe care le rezumă în cinci mari tehnici. Fiecare escroc utilizează unele dintre ele, dar este fascinant de remarcat, recitind cartea noastră din această perspectivă, că personajele au recurs la una sau la alta şi chiar la mai multe simultan.

Generarea simpatiei prin ademenire, împărtăşirea punctelor comune, măgulirea etc. constituie şiretlicul cel mai evident. Cu excepţia lui Alves Reis, care nu şi-a întâlnit niciodată victimele britanice, sau a lui Sindona, care nu avea această predispoziţie, toate celelalte personaje ale noastre au ştiut să se folosească de această coardă sensibilă. Ea este baza oricărei abordări: înfăţişarea fizică, titlurile false etc. – se mobilizează tot ce provoacă empatie. Mărturiile victimelor lui Christophe Rocancourt sunt impresionante în această privinţă, deoarece personajul era deosebit de înzestrat pentru asta. Victor Lustig pare să fi ştiut şi el să folosească din plin acelaşi registru. Dar nu este de-ajuns.

Există şi reciprocitatea: sentimentul că trebuie să plăteşti pentru avantajele primite de la celălalt. Ea a stat la baza manipulării cardinalului de Rohan de către Jeanne de La Motte: el a cumpărat colierul fiindcă era convins că îi datora ceva reginei graţie lui Jeanne. Rocancourt oferea cadouri şi mese, făcea invitaţii la hoteluri de mare lux, promitea să producă filme etc. şi i se răspundea pe măsură. Thérèse Humbert avea bunătatea de a le oferi finanţatorilor ei ocazia de a-i împrumuta bani, iluzionându-i că aveau să primească spre administrare o mare avere. Ivar Kreuger le permitea oamenilor să câştige bani dacă îi încredinţau

economiile, crescându-i-le astfel pe ale lui. Escrocii ştiu că trebuie să dea ca să ia.

Stabilitatea este dorinţa noastră obsesivă de a fi coerenţi, de a ne justifica întotdeauna deciziile anterioare, şi asta îi face pe escroci să găsească o primă modalitate de a ne angaja. Va fi apoi greu să mai dăm înapoi. Astfel, Jeanne îl momeşte şi pe urmă îl trage pe sfoară pe cardinal cu scrisorile false ale Mariei Antoaneta, întâlnirea nocturnă din grădină etc. După ce şi-au investit o parte din economii, viitorii colonişti n-au mai putut să dea înapoi, creditorii lui Thérèse erau nevoiţi să-i acorde în continuare împrumuturi, iar cei ce plasau bani la Ponzi sau la Madoff îşi reinvesteau dobânda pe care credeau că au câştigat-o. După ce onorezi o primă comandă de a tipări bancnote portugheze, cum s-o refuzi pe a doua? Sindona recupera din ce în ce mai multe plasamente ale papei… Este vorba de un resort puternic şi utilizat pe scară largă.

O altă stratagemă, imitaţia: dacă o fac ceilalţi, fac şi eu. Găsirea primelor victime şi anunţarea acestui lucru a constituit un element important în cazul escrocheriilor cu colonizarea, dar şi în cazul lui Thérèse, Ponzi şi Madoff. Autoritatea şi consideraţia faţă de autoritate s-au adăugat ansamblului. „Marchizul” de Rays era nobil, Lemoine a lucrat cu cei mai mari chimişti, Alves Reis avea acces liber la înalţi responsabili ai băncii centrale a Portugaliei, Kreuger era prieten, pe de o parte, cu cei mai mari şefi mafioţi şi, pe de alta, cu papa, Madoff se prezenta drept geniul finanţelor care ştie să obţină bani chiar şi atunci când valoarea acţiunilor scade la bursă.

Ultima şmecherie: raritatea, ideea că ni se prezintă o ocazie excepţională ce nu trebuie ratată, principiul constând în a sugera o potenţială pierdere, posibilitatea de a trece pe lângă ceva. Dacă Rohan cumpără colierul, are asigurat postul de prim-ministru. Dacă achiziţionezi titlurile de proprietate din colonii, o să te îmbogăţeşti. Dacă îi împrumuţi bani lui Thérèse, care acceptă dobânzi mari, sau lui Kreuger, businessman

de de anvergură, înseamnă bani câştigaţi uşor. Lemoine trebuie ajutat, altfel vor fabrica alţii diamante sintetice. Şi Madoff nu mai primeşte clienţi noi, dar va face o excepţie pentru tine…

Escrocii nu deţin monopolul asupra resorturilor psihologice utilizate în jocurile de influenţă şi de manipulare. Robert Cialdini dă multe exemple de tehnici de marketing care se bazează pe ele. Folosite în escrocherii, aceste tehnici se dovedesc a fi deosebit de redutabile.

Ruptura

Perversiunea narcisistă a escrocului se întâlneşte nu numai în copilăria lui şi la vârsta adultă, ci şi atunci când ajunge să fie pus în faţa faptului împlinit, adică e prins cu mâţa-n sac.

Prima reacţie: nu e în stare să se scuze. Logic, întrucât ceilalţi sunt de vină, idioţii ăia lacomi. El nu are nici cel mai vag sentiment de vinovăţie. Aceasta este latura lui psihopată: escrocul n-are nici remuşcări, nici empatie pentru victime. Marchizul de Rays a trimis oameni pe corăbii, deşi ştia că totul mergea prost în colonii; Thérèse Humbert avea „un carnet cu sinucigaşi”.

Am povestit despre lipsa totală de empatie faţă de victime la Bernard Madoff, comportament prezent de-a lungul întregii sale vieţii. Chiar şi în momentele cele mai dramatice. În 2010, Mark, fiul cel mare al lui Madoff, s-a spânzurat. Fostul financiar, aflat în închisoare, a vorbit despre asta cu Eugene Soltes, un profesor de contabilitate care pregătea o carte, şi i-a spus: „Adevărul e că fiul meu n-a ştiut niciodată să facă faţă presiunii, aşa că s-a sinucis”. Faptul că această „presiune” era provocată de deceniile de escrocherii pe care le organizase el nici măcar nu-i trecuse prin minte. În 2014, al doilea fiul al lui Madoff, care supravieţuise unui cancer, a făcut o recidivă şi a murit şi el. Profesorul a vrut să ştie cum se simte. Răspunsul:

„Bine, bine”. Scurtă pauză. Apoi, Madoff a vorbit din nou ca să ceară permisiunea să pună o întrebare. Bineînţeles. „Apropo, aţi putut vedea ce s-a zis ultima dată despre ratele dobânzilor?”

Şi totuşi, faptul că sunt prinşi are consecinţe pentru escrocii noştri. Psihologii susţin că, în faţa evidenţei, chiar dacă neagă, chiar dacă nu simte nimic pentru ceilalţi, perversul narcisist trebuie să facă faţă unei rupturi a invulnerabilităţii. El, care are nevoie să-şi protejeze imaginea de fiinţă superioară, vede realitatea impunându-i-se cu brutalitate: este doar un escroc cu nişte şiretlicuri răsuflate. Şocul e puternic. Poate să ducă la sinucidere: Kreuger şi Sindona au făcut acest gest. Toate celelalte personaje din această carte au sfârşit în închisoare. Cu excepţia lui Lustig şi Sindona, care au şi murit în închisoare, precum şi a lui Madoff, care nu va mai ieşi de după gratii niciodată, ceilalţi au avut ocazia să-şi recapete libertatea. Dar, pentru toţi, firul s-a rupt. Mici combinaţii sordide în cazul unora (Jeanne, Rays, MacGregor, Ponzi) şi o viaţă insignifiantă în cazul celorlalţi, dar toţi au sfârşit în sărăcie. Nu există renaştere din propria cenuşă pentru escroci – ei se mistuie şi dispar.

Ca să răspundem la întrebarea iniţială, din această trecere în revistă a lucrărilor psihologilor reiese mai degrabă ideea că escrocheria este o piaţă dominată de ofertă. Toţi dispunem de caracteristici psihologice care ne fac vulnerabili la tehnicile escrocheriei: gustul pentru poveşti, iluzii cognitive şi, în cazul celor bogaţi, care sunt primele victime, o morală flexibilă. Totuşi, nu toată lumea se lasă escrocată şi nu toţi bogaţii se lasă jumuliţi. Trebuie să ai ghinionul să întâlneşti nişte perverşi narcisişti a căror patologie se exprimă prin fraudă.

Această plimbare prin meandrele creierului nostru pentru a înţelege cum pot să fie jefuite este departe de a epuiza subiectul. Munca de reflecţie trebuie să fie continuată de specialişti, care sperăm că se vor strădui mai mult decât până acum să-i decripteze cu precizie pe escroci.

Deoarece trebuie să ştim că nu orice Narcis patologic va deveni escroc, chiar dacă prezintă aceleaşi caracteristici.

Astfel, un alt psiholog american, Michael Maccoby, arată că perverşii narcisişti pot să devină patroni de mari companii! Interesat de psihologia acestor lideri, el a inventat categoria „narcisişti productivi". Chiar dacă Maccoby nu numeşte narcisismul lor „pervers", comportamentele lor sunt extraordinar de similare cu cele întâlnite de noi. Aceşti mari directori nu vor să fie iubiţi, ci admiraţi, simt nevoia să fie înconjuraţi de colaboratori care să-i venereze, se cred invincibili, manifestă o lipsă totală de empatie faţă de specia umană şi nu-i mustră conştiinţa. Psihologul descrie cazul unuia dintre aceşti oameni de afaceri, al cărui narcisism provine din incapacitatea de a se pune în valoare în faţa unui tată rece – este prezentă hiba din copilărie. Răspunzând întrebărilor jurnalistului Benoît Berthelot despre Jeff Bezos, directorul companiei Amazon, Maccoby a decriptat astfel personalitatea acestor mari prădători: „Le lipseşte figura paternă cu care să se identifice şi asta îi împinge să-şi creeze un supraeu şi să-şi definească sensul existenţei. Au puţine limite, în afara ruşinii, care ar fi eşecul viziunii, ambiţiei lor". Asemănarea cu psihologia escrocilor este frapantă.

Indiferent dacă au devenit escroci sau directori de companii, la perverşii narcisişti se produce la un moment dat o anumită bifurcaţie. Şi acest fenomen rămâne de explicat, dacă vrem să înţelegem de ce unii sfârşesc de partea greşită a barierei. Psihologii mai au de muncă!

Care vor fi escrocheriile în secolul XXI?

Sunt foarte tentat să închei această carte despre cele mai faimoase escrocherii referindu-mă la epoca noastră. Dacă escrocii, după cum s-a demonstrat, oglindesc structurile economice ale momentului, cine sunt escrocii de astăzi? Accesând *Big Data* în privinţa escrocheriilor, am primit deja trei răspunsuri. Primul deceniu al secolului nostru a fost cel al speculaţiei financiare ce a dus la criza de pe piaţa de subprime şi ne-a dat un Bernard Madoff. O economie dominată de finanţe le oferă escrocilor o bază solidă.

Lumea noastră este cea a luptei împotriva încălzirii globale. Tranziţia ecologică este un element esenţial al dezbaterii politice şi al transformării necesare modelului nostru de producţie. Escrocii mafioţi, de felul lui Sindona, au înţeles asta şi au transformat-o în terenul lor de activitate. Cazul este povestit în detaliu de Fabrice Arfi, şeful serviciului de investigaţii al site-ului de ştiri Mediapart. La sfârşitul anului 1997, marile ţări ale lumii au ratificat Protocolul de la Kyoto, care a creat o piaţă a cotelor de emisie – întreprinderile cele mai poluante puteau să cumpere drepturi de poluare de la cele mai puţin poluante. O mică bandă avea să profite de această ocazie. El, fiul unui director general adjunct al companiei VINCI, o loază, un amator de pocher, jucător pe mize mari, condamnat pentru fraudă fiscală, a înfiinţat o societate bursieră care spăla bani murdari. Ei, nişte puştani din Belleville deloc interesaţi de şcoală, dintre care unul, de 20 de ani, avea deja la activ şase afaceri de escrocherie! La Paris, guvernul voia ca Franţa să devină lider în comercializarea certificatelor de emisii pentru Europa. Bursa certificatelor de dioxid de carbon Powernext a fost înfiinţată în 2005 şi a devenit BlueNext în 2007. Belleville şi arondismentul al XVI-lea s-au unit atunci ca să organizeze o fraudă pe piaţa certificatelor europene, care consta în a deduce dintr-o TVA datorată o TVA deja plătită (fictivă) sau a primi înapoi

o TVA (fictivă) datorată de fiscurile din diferite ţări europene. Alte grupuri li se vor alătura mai târziu.

Încă din 2004, un criminolog a avertizat că se pregăteşte ceva pe piaţa certificatelor de emisii. Dar cei de la Ministerul de Finanţe doreau ca Franţa să-şi menţină poziţia faţă de concurenţa internaţională: piaţa trebuia dezvoltată neapărat. Escrocheria a funcţionat prin intermediul unor companii fictive, computere şi paradisuri fiscale care au recuperat banii. „E de ajuns să stai în faţa calculatorului şi să priveşti cum vin banii", a comentat Fabrice Arfi. Trăiască tehnologia!

În 2008, mai multe surse au indicat foarte clar că pe piaţă se petrec lucruri ciudate. Direcţia Naţională de Investigaţii Fiscale s-a mobilizat la Bercy, dar n-a putut să avanseze: ierarhia şi cei de la Élysée blocau totul. În ianuarie 2009, Casa de depuneri şi consemnaţiuni, acţionară la BlueNext, a căpătat convingerea că era în derulare o escrocherie la scară mare. Casa i-a descris mecanismele precise ministrului de Finanţe, Christine Lagarde. Totuşi, abia în luna iunie comercializarea certificatelor de emisii a fost în sfârşit scutită de TVA: piaţa, complet infectată, s-a prăbuşit atunci cu peste 80%! Semn că tranzacţiile erau aproape în totalitate fictive şi capturate de escroci. Bilanţul stabilit de Curtea de Conturi: 1,6 miliarde de euro evaporaţi, cel mai mare furt din istoria Franţei! Escrocii n-au profitat de bani. Au urmat o reglare de conturi între bandiţi, furturi, asasinate, răpiri etc. Dar escrocheria ecologică şi-a făcut intrarea în istorie. Putem pune prinsoare că vor urma şi altele!

A treia reflexie a economiei noastre pe care ne-o prezintă escrocii: fascinaţia pentru start-up. Visul tehnologic este o invenţie genială, extraordinară, pe care să o descoperi de foarte tânăr, dacă se poate, şi să o vinzi ca să-ţi asiguri averea. Preşedintele republicii vrea chiar să facă din Franţa o *start-up nation*. Atenţie la miraj!

Elizabeth Anne Holmes era o tânără studentă la Inginerie Chimică la Universitatea Stanford din SUA. Dar dorea să-şi înfiinţeze propria

companie, şi ea s-a numit Theranos. Lui Elizabeth îi era groază de ace, aşa că, pentru recoltarea de sânge, a inventat un mic aparat care îţi permitea să-ţi înţepi degetul, să culegi informaţii, să realizezi zeci de teste şi să obţii rezultatele într-o oră. Miniaturizarea, cantitatea mică de sânge utilizată, calitatea analizelor, totul era revoluţionar. Şi-au manifestat interesul mari laboratoare farmaceutice precum Novartis şi Pfizer, Mexicul şi chiar şi armata americană, iar unul dintre cele mai mari lanţuri de farmacii americane a deschis spaţii care prezentau aparatele companiei Theranos. Personalităţi de prim rang, ca Henry Kissinger şi George Shultz, au intrat în consiliul de administraţie al companiei. Totul era minunat, dar şi fals: o escrocherie splendidă cu start-up!

Jurnalistul John Carreyrou de la *The Wall Street Journal* a descris remarcabil această poveste fabuloasă. Elizabeth Holmes seducea prin charismă, entuziasm şi ciudata voce de bariton (pe care poate o falsifica). Îl copia pe Steve Jobs, cofondatorul Apple: look, ticuri, metode. Unii dintre angajaţii săi, care citeau în acelaşi timp cu ea biografia lui Jobs apărută la câteva zile după moartea lui, ştiau unde ajunsese ea cu lectura fiindcă reproducea tot ce afla despre el pe măsură ce citea!

Elizabeth Holmes le cerea echipelor ei să păstreze un secret absolut în privinţa invenţiei sale, ca şi cum ar fi trebuit să fie protejate secrete industriale enorme, şi folosea în această privinţă serviciile unui avocat fără pereche. Dar mulţi angajaţi au observat că minte în privinţa performanţelor pe care ar fi fost în stare să le realizeze invenţiile ei. Îndată ce vreunul îşi manifesta îndoiala, era concediat! Iar dacă anumite persoane din exterior, dintre potenţialii clienţi, nu agreau produsul, reuşea să le îndepărteze.

Elizabeth a trucat rezultatele trimise la laboratoare, a exagerat uşurinţa în utilizare, calitatea tehnologiei, numărul de analize posibile. A şters datele incomode, i-a minţit chiar şi pe reglementatori, şi a mers până acolo încât a construit un laborator fals unde l-a dus în vizită chiar pe

vicepreşedintele Joe Biden! După o perioadă de discreţie, s-a avântat într-o frenezie mediatică de mare amploare. A adunat în total un miliard de dolari, mai ales de la reţele financiare apropiate Partidului Republican, fără să uite totuşi să se afişeze cu Hillary Clinton.

Această fanfaronadă mediatică a atras în cele din urmă atenţia unui specialist în analizele de sânge, care a observat că nu există prea multe dovezi ştiinţifice în ceea ce pretinde. Şi John Carreyrou, investigator tenace, a intrat pe fir. A căutat şi a găsit martori şi dovezi. I-a cerut o întâlnire lui Elizabeth Holmes. Informată de investigaţia ce trebuia să apară, ea a lansat un contraatac juridic violent, a încercat să identifice sursele, a pus pe cineva să-l urmărească pe jurnalist, a făcut presiuni asupra lui Rupert Murdoch, proprietarul cotidianului, ca să blocheze publicarea articolului. Murdoch a refuzat şi articolul a apărut, pe prima pagină, pe 15 septembrie 2015. Au urmat un raport devastator al unui reglementator şi atacuri juridice împotriva lui Elizabeth Holmes. Pe 14 iunie 2018, a fost inculpată împreună cu partenerul ei din acel moment pentru 11 cazuri de fraudă. Trei luni mai târziu, Theranos a fost dizolvată.

După ce a plătit o cauţiune de 500 000 de dolari, domnişoara Holmes a continuat să se bucure de *dolce vita* într-un apartament de lux, cu proaspătul său logodnic din 2019, moştenitorul unei familii bogate de proprietari de hoteluri, în aşteptarea procesului, fixat în august 2020, şi să vadă cum vedeta americană Jennifer Lawrence va juca rolul ei într-un film programat în acelaşi an!

Sociologia escrocului: un element subversiv

Am subliniat deja asemănarea dintre magicieni şi escroci. Când primii îşi desfăşoară sub ochii noştri ceea ce numesc „rutina” lor, poveste care include scamatoria şi înlănţuirea de tehnici ce o însoţesc, ca şi escrocul, ne transformă experienţa realităţii, a ceea ce este sau nu posibil. Un exemplu impresionant este scamatoria cu „cartea de joc fantomă”. Un spectator alege o carte, magicianul amestecă pachetul de cărţi şi păstrează în final doar patru cărţi în mână. Le trece prin faţa noastră şi întreabă, fără s-o numească, dacă cea aleasă de noi se află printre ele. Bineînţeles. Şi atunci, magicianul zice că o trage afară, pe nevăzute, din pachet şi o pune „în aer”. În mâinile lui, după ce aţi văzut patru cărţi, n-au mai rămas decât trei! Evident, este materialmente imposibil, dar simţurile ne înşală. Apoteoza e atinsă atunci când magicianul apucă din nou cartea presupusă a se afla în aer şi o „aruncă” între cărţile de care s-a îndepărtat un moment. Când ia cărţile, în mijloc, o singură carte e întoarsă, cea pe care aţi ales-o, bineînţeles. Această scamatorie, ca multe altele, sfidează raţionalul creând o versiune alternativă a realităţii. E o punere sub semnul întrebării a lumii aşa cum este ea.

Escrocul procedează exact la fel. După cum a arătat Alberto Eiguer, nu are respect pentru instituţii, pe care le ridiculizează. Jaful său vizează îndeosebi „clasa cu bani” şi are loc, cu rare excepţii, în detrimentul unor oameni puternici din grupul social. Jeanne a prins în plasă puterea Bisericii Catolice, Thérèse Humbert – puterea socială a marilor deţinători de economii, Lemoine – puterea economică, Reis pe cea a băncii centrale, Sindona a evoluat între puterea mafiotă şi puterea papei, Madoff i-a furat pe industriaşii şi financiarii cei mai bogaţi.

Tot ceea ce reprezintă putere devine ţinta escrocilor. Această contestare a ordinii sociale este situată istoric, am arătat-o. Dar există o constantă: în fiecare epocă, escrocul joacă un rol eminamente subversiv

faţă de autorităţile dominante, faţă de toţi cei care sunt destul de puternici ca să scrie regulile jocului în care ceilalţi trebuie să se înscrie. Îi ia în colimator, îi jumuleşte de bani, îi ridiculizează. Dincolo de aspectul ludic al escrocheriilor, această dimensiune revoluţionară a escrocilor contribuie cu siguranţă, în mod inconştient, la transformarea lor în personaje care ne fascinează şi ne vor fascina încă mult timp.

1. Cititorii interesaţi pot să consulte excelenta sinteză a lui Éloi Laurent despre acest subiect.

Mulţumiri

Îi mulţumesc Béei pentru recitire, lui Louise pentru italiană şi lui Thomas pentru numerele lui de magie întotdeauna impresionante! Şi îi mulţumesc lui Séverine Nikel pentru minunata sa redactare.

Bandă sonoră: această carte a fost scrisă cu audiţia în buclă a câtorva albume ale lui Monty Alexander (*Montreux Alexander Live!*, *Straight Ahead*, *Triple Scoop*, *In Tokyo*) şi a albumului lui André Previn *4 to Go!*

Bibliografie

Boucheron, Patrick; Hartog, François, *L'Histoire à venir*, Toulouse, Anacharsis, 2018.

Pareto, Vilfredo, *Traité de sociologie générale*, vol. 2, Paris, Payot, 1917.

Rocancourt, Christophe, *L'Escroquerie. Le 8e art*, Paris, L'Archipel, 2016.

Introducere

Bernardakis, A.-N., „Les banques dans l'Antiquité", *Journal des économistes*, vol. 15, 1881, pp. 181-217.

Braudel, Fernand; Labrousse, Ernest (eds.), *Histoire économique et sociale de la France*, Paris, PUF, 1970.

Cohen, Edward E., *Athenian Economy and Society: A Banking Perspective*, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 1992.

Dareste, Rodolphe, *Du prêt à la grosse chez les Athéniens*, Paris, Auguste Durand et Pedone-Lauriel Librairies, 1867.

Dareste, Rodolphe, „Démon contre Zénothémis", în Rodolphe Dareste, *Les Plaidoyers civils de Démosthène*, Paris, Plon, 1875, pp. 275-290.

Pébarthe, Christophe, „Commerce et commerçants à Athènes à l'époque de Démosthène", *Pallas. Revue d'études antiques*, nr. 74, 2007, pp. 161-178.

Samet, Catherine, *Naissance de l'escroquerie moderne du XVIIIe au début du XIXe siècle*, Paris, L'Harmattan, 2005.

Capitolul 1

Barberi, Giovanni, *Vie de Joseph Balsamo, connu sous le nom de comte Cagliostro: extraite de la procédure instruite contre lui à Rome, en 1790*, Paris, Onfroy, 1791.

Baudard de Fontaine, Philippe şi Nicole, *Ces messieurs Baudard de Sainte-James, trésoriers de la marine*, Versailles, Mémoires & Documents, 2007.

Beckman, Jonathan, *How to Ruin a Queen: Marie-Antoinette, the Stolen Diamonds and the Scandal that Shook the French Throne*, Londra, John Murray, 2014.

Beugnot, Albert, *Mémoires du comte Beugnot, ancien ministre*, vol. 1, Paris, Dentu, 1866.

Boistel, Jacques de, *Un faux mystère. L'affaire du collier*, Paris, Le Trident, 1986.

Bouvier, Jean; Germain-Martin, Henri, *Finances et financiers de l'Ancien Régime*, Paris, PUF, 1964.

Braudel, Fernand; Labrousse, Ernest, *Histoire économique et sociale de la France*, vol. 2, Paris, PUF, 1970.

Browne, Rory, „The Diamond Necklace Affair Revisited: The Rohan Family and Court Politics", *Renaissance and Modern Studies*, vol. 33,

nr. 1, 1989, pp. 21-39.
Brunet, Philippe, *Cagliostro*, Paris, François Bourin, 1992.
Campardon, Émile, *Marie-Antoinette et le procès du collier*, Paris, Henri Plon, 1863.
Campan, Jeanne Louise Henriette, *Mémoires sur la vie privée de Marie-Antoinette, reine de France et de Navarre*, Paris, Baudoin Frères, 1823.
Carlyle, Thomas, *Le Collier de la reine*, Toulouse, Ombres, 1998.
Castelot, André, *Marie-Antoinette*, Paris, Perrin, 1962.
Chaussinand-Nogaret, Guy, *Gens de finance au XVIIIe siècle*, Paris, Bordas, 1972.
Combes, Louis, *Marie-Antoinette et l'intrigue du collier*, Paris, Georges Decaux, 1876.
Dumas, Alexandre, *Le Collier de la reine* (1850), Lausanne, Rencontre, 1967.
Elias, Norbert, *La Société de cour* (1969), Paris, Flammarion, 2008.
Farr, Evelyn, *Marie-Antoinette et le comte de Fersen. La correspondance secrète*, Paris, L'Archipel, 2016.
Fauveau, Jean-Claude, *Le Prince Louis, cardinal de Rohan-Guéméné, ou les Diamants du roi*, Paris, L'Harmattan, 2006.
Fraser, Antonia, *Marie-Antoinette*, Paris, Flammarion, 2006.
Funck-Brentano, Frantz, *La Mort de la reine*, Paris, Librairie Hachette, 1904.
Funck-Brentano, Frantz, *Le Collier de la reine*, Paris, Fayard, 1935.
Georgel, Jean-François, *Recueil de pièces authentiques et intéressantes pour servir d'éclaircissement à l'affaire concernant le cardinal, prince de Rohan*, Strasbourg, f.e., 1786.
Georgel, Jean-François, *Mémoires pour servir à l'histoire des événements de la fin du dix-huitième siècle, depuis 1760 jusqu'en 1806-1810*, vol. 2, Paris, Alexis Eymery, 1820.

Goethe, Johann Wolfgang von, *Le Grand Cophte* (1782), Paris, Librairie Hachette, 1860.

Hamon, Maurice, *Madame Geoffrin. Femme d'influence, femme d'affaires au temps des Lumières*, Paris, Fayard, 2010.

Hastier, Louis, *La Vérité sur l'affaire du collier*, Paris, Fayard, 1955.

Haynin, Éric de, *Louis de Rohan, le cardinal „collier"*, Paris, Perrin, 1997.

La Motte-Valois, Jeanne de, *Mémoires justificatifs de la comtesse de Valois de La Motte écrits par elle-même*, Londra, f.e., 1789.

Le Floch, Nicolas, *L'Honneur de Sartine*, Paris, J.-C. Lattès, 2010.

Lernet-Holenia, Alexander, *La Comtesse de La Motte et l'affaire du collier de la reine*, Paris-Bruxelles, Elsevier-Séquoia, 1974.

Lever, Évelyne, *L'Affaire du collier*, Paris, Fayard, 2013.

Luchet, Jean-Pierre-Louis de, *Mémoires authentiques pour servir à l'histoire du comte de Cagliostro*, Paris, f.e., 1785.

Luchet, Jean-Pierre-Louis de, *Mémoires pour Louis-René-Édouard de Rohan*, Paris, f.e., 1785.

Maza, Sarah, *Private Lives and Public Affairs: The Causes Célèbres of Prerevolutionary France*, Berkeley (Calif.), University of California Press, 1993.

Mossiker, Frances, *Le Collier de la reine*, Paris, Julliard, 1963.

Ozanam, Denise, *Claude Baudard de Sainte-James, trésorier général de la marine et brasseur d'affaires (1738-1787)*, Genève-Paris, Droz, 1969.

Petitfils, Jean-Christian, *Louis XVI*, Paris, Perrin, 2005.

Piketty, Thomas, *Capital et idéologie*, Paris, Seuil, 2019.

Ramperberg, René-Marie, *Le Ministre de la Maison du roi (1783-1788), baron de Breteuil*, Paris, Economica, 1975.

Saint-Priest, François-Emmanuel Guignard, conte de, *Mémoires. La Révolution et l'émigration*, vol. 1, Paris, Calmann-Lévy, 1929.

Valicourt, Emmanuel de, *Les Favoris de la reine*, Paris, Tallandier, 2019.
Vèze, Raoul, *Mémoires de la comtesse de La Motte-Valois*, Paris, Bibliothèque des curieux, 1911.
Wagener, Françoise, *L'Énigme Fersen*, Paris, Albin Michel, 2016.
Weber, Max, *Économie et société* (1921), Paris, Plon, 1995.
Zweig, Stefan, *Marie-Antoinette*, Paris, Grasset, 1933.

Filmografie

Lessertisseur, Guy, *La caméra explore le temps: l'affaire du collier de la reine*, INA, 2003.
L'Herbier, Marcel, *L'Affaire du collier de la reine*, Île-de-France Films, 1946.
Shyer, Charles, *The Affair of the Necklace*, Warner Bros, 2001.

Capitolul 2

Barrault, Jean-Michel, *Port-Éden*, Paris, Arthaud, 2013.
Beaudoin, A., *L'Aventure de Port-Breton, et la colonie libre dite Nouvelle-France. Souvenirs personnels et documents*, Paris, Maurice Dreyfous, 1883.
Brown, Matthew, „Inca, Sailor, Soldier, King: Gregor MacGregor and the Early Nineteenth-Century Caribbean", *Bulletin of Latin American Research*, vol. 24, nr. 1, 2005, pp. 44-70.
Clavel, Damian, „When Financial Repression Leads to (Unsuccessful) Financial Innovation: Poyais and Commercial Concurrence within the

Central American British Informal Empire, 1820-1824", intervenţie la London School of Economics, 24 februarie 2016.
Daudet, Alphonse, *Port-Tarascon* (1860), Paris, Petite bibliothèque Payot, 2007.
Dumas, Alexandre, *Le Capitaine Pamphile* (1839), Paris, Gallimard, 2003.
Lucas-Dubreton, Jean, *L'Éden du Pacifique*, Paris, Gallimard, 1929.
Raphalen, Daniel, *L'Odyssée de Port-Breton, ou le Rêve océanien du marquis de Rays, 1877-1882* (1986), Rennes, Les Portes du large, 2006.
Romains, Jules, *Donogoo*, Paris, Gallimard, 1950.
Sinclair, David, *Sir Gregor MacGregor and the Land That Never Was: The Extraordinary Story of the Most Audacious Fraud in History*, Londra, Review, 2003.
Thomson, Anne-Gabrielle, „Une escroquerie à la colonisation: l'entreprise du marquis de Rays à «Port-Breton»", *Revue française d'histoire d'outre-mer*, vol. 65, nr. 238, 1978, pp. 21-39.

Capitolul 3

„L'affaire Humbert", *Revue des grands procès contemporains*, vol. 22, 1904, pp. 69-296.
Beau de Loménie, Emmanuel, „L'affaire Humbert", *Miroir de l'histoire*, nr. 37, 1957, pp. 17-30.
Bontoux, Eugène, *L'Union générale*, Paris, Nouvelle Librairie parisienne, 1888.
Bouvier, Jean, *Le Krach de l'Union générale*, Paris, PUF, 1960.

Charle, Christophe, *Histoire sociale de la France au XIXe siècle*, Paris, Seuil, 1991.

Charle, Christophe, *Les Élites de la République*, Paris, Fayard, 2006.

D'Aurignac, Romain, *Trois ans chez les Argentins*, Paris, Plon, 1890.

Daumard, Adeline (eds.), *Les Fortunes françaises au XIXe siècle*, Paris – Haga, Mouton, 1973.

France, J., „Vingt ans d'illusionnisme avec Thérèse Humbert", *Détective*, 1 mai 1930.

Géraud-Bastet, *Thérèse Humbert intime (souvenirs de Mme X)*, Paris, Kugelman, 1903.

Guimard, Paul, „L'héritière aux cent millions", în Gilbert Guilleminault (ed.), *Prélude à la Belle Époque*, Paris, Denoël, 1956, pp. 333-367.

Haussy, François (pseudonim al lui Frédéric Humbert), *Humbles mousses*, Paris, Léon Vanier, 1901.

Martin, Benjamin F., *The Hypocrisy of Justice in the Belle Époque*, Baton Rouge – Londra, Louisiana State University Press, 1984.

Michalet, Charles-Albert, *Les Placements des épargnants français, de 1815 à nos jours*, Paris, PUF, 1968.

Mouthon, François-Ignace, *Du bluff au chantage. Les grandes campagnes du „Matin"*, Paris, Pauwels, 1908.

O'Connor, Thomas Power, *The Phantom Millions: The Story of the Great French Fraud, Being Incidents in the Career of Madame Humbert and Others*, Bristol, Arrowsmith, 1902.

Oriol, Laurence, *Thérèse Humbert*, Paris, Albin Michel, 1983.

Piketty, Thomas, *Le Capital au XXIe siècle*, Paris, Seuil, 2013.

Piketty, Thomas, *Capital et idéologie*, Paris, Seuil, 2019.

Spurling, Hilary, *La Grande Thérèse, l'escroquerie du siècle*, Paris, Allia, 2003.

Vonoven, Henri, *La Belle Affaire*, Paris, Gallimard, 1925.

Waldeck-Rousseau, Pierre, *Plaidoyers*, Paris, Fasquelle, 1906.

Filmografie

Bluwal, Marcel, *Thérèse Humbert*, Antenne 2, 1983.

Capitolul 4

„L'affaire des diamants", *Revue des grands procès contemporains*, vol. 27-28 şi 32, 1909-1910 şi 1915, pp. 79-114, 650-716 şi 5-129.

Barrière, Michèle, *Meurtre au Ritz*, Paris, Librairie générale française, 2013.

Berthet, Élie, *Le Dernier Alchimiste*, Paris, Pilloy, f.a.

Caseneuve, Gilbert, „Vers la science du XXe siècle", în Henri Azeau (ed.), *Histoire vivante du XXe siècle*, vol. 2, Paris, Robert Laffont, 1966, pp. 137-195.

Chilvers, Hedley A., *The Story of De Beers*, Londra, Cassell, 1939.

Falize, Lucien, „Les bijoux de jadis et ceux d'aujourd'hui", conferinţă la Société d'encouragement pour l'industrie nationale, 26 martie 1897.

Jacque, Muryel, „De Beers s'invite sur le marché des diamants synthétiques", *Les Échos*, 7 iunie 2018.

Kanfer, Stefan, *The Last Empire: De Beers, Diamonds and the World*, New York (N.Y.), Farrar Straus Giroux, 1993.

Keynes, John Maynard, *Les Conséquences économiques de la paix* (1919), Paris, Gallimard, 2002.

Proust, Marcel, *L'Affaire Lemoine* (1919), Paris, Gallimard, 2006.

Roberts, Brian, *The Diamond Magnates*, Londra, Hamish Hamilton, 1972.

Roulet, Claude, *Ritz. Une histoire plus belle que la légende*, Paris, Quai Voltaire, 1998.

Roussou, Matei, „L'histoire d'Henri Lemoine, illusionniste du diamant", *Tout savoir*, nr. 70, 1959, pp. 94-99.

Trevelyan, Raleigh, *Grand Dukes and Diamonds: The Wernhers of Luton Hoo*, Londra, Faber & Faber, 2012.

Verne, Jules, *L'Étoile du Sud*, Paris, Hetzel, 1884. [ed.rom.: *Steaua Sudului. Ţara Diamantelor*, în româneşte de Ion Hobana, Bucureşti, Editura Ion Creangă, 1973 – n.tr.].

Wheatcroft, Geoffrey, *The Randlords: The Men Who Made South Africa*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1993.

Capitolul 5

Allen, Trevor, *Ivar Kreuger, Match King, Croesus and Crook*, Londra, John Long, 1932.

Blancheton, Bertrand, *Le Pape et l'Empereur. La Banque de France, la direction du Trésor et la politique monétaire de la France (1914-1928)*, Paris, Albin Michel, 2001.

Chavagneux, Christian, *Une brève histoire des crises financières. Des tulipes au subprimes*, ediţia a III-a, Paris, La Découverte, 2020.

Churchill, Allen, *The Incredible Ivar Kreuger*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1957.

Flesher, Dale L.; Flesher, Tonya K., „Ivar Kreuger's Contribution to US Financial Reporting", *The Accounting Review*, vol. 61, nr. 3, 1986, pp. 421-434.

Greene, Graham, *Les Naufragés* (1935), Paris, Le Livre de poche, 1996.

Huxley, Aldous, *Now More than Ever*, Austin (Tex.), University of Texas Press, 2000.

MacLeish, Archibald, „A 3-Part Series on the Life and Death of Ivar Kreuger", *Fortune*, 1 mai 1933.

Marcosson, Isaac F., *Turbulent Years*, New York (N.Y.), Dodd, Mead & Co, 1938.

Marcus, Alfred; Grassmann, Paul, *Kreuger & Toll*, Neuchâtel, La Baconnière, 1932.

Miquel, Pierre, *Poincaré*, Paris, Fayard, 1961.

Mennevée, Roger, *M. Ivar Kreuger. Le roi des allumettes*, Paris, Les Documents politiques, 1932.

Monnet, Jean, *Mémoires* (1976), Paris, Le Livre de poche, 2007.

Mouré, Kenneth, *La Politique du franc Poincaré*, Paris, Albin Michel, 1991.

Partnoy, Frank, *The Match King: Ivar Kreuger and the Financial Scandal of the Century*, Londra, Profile Book, 2009.

Rand, Ayn, *La Nuit du 16 janvier* (1933), Paris, Librairie théâtrale, 1946.

Seabrooke, Leonard; Wigan, Duncan, „The Governance of Global Wealth Chains", *Review of International Political Economy*, vol. 24, nr. 1, 2017, pp. 1-29.

Shaplen, Robert, *Kreuger: Genius and Swindler*, New York (N.Y.), Alfred A. Knopf, 1960.

Soloveytchik, George, *The Financier: The Life of Ivar Kreuger*, Londra, Peter Davies, 1933.

Sparling, Earl, *Kreuger's Billion Dollar Bubble*, New York (N.Y.), Greenberg, 1932.

Stoneman, William H., *The Life and Death of Ivar Kreuger*, Indianapolis (Ind.), The Bobbs-Merrill Company, 1932.

Thunholm, Lars-Erik, *Ivar Kreuger, the Match King*, Frankfurt, Fischer & Co, 1995.

United States Senate, *Stock Exchange Practices: Hearings before a Subcommittee of the Committee of Banking and Currency: S. Res. 84*

and S. Res. 239, Part 4 (Kreuger and Toll), 11-12 ianuarie 1933.
Wallerstedt, Eva, „Ivar Kreuger's Contribution to the Development of the Swedish Auditing Profession and to Financial Reporting in Sweden, 1932-1945", citeseerx.ist.psu.edu, 2001.

Filmografie

Bretherton, Howard; Keighley, William, *The Match King*, First National Pictures, 1932.

Capitolul 6

„Diese Frau betrog 30 000 Menschen", *Bild*, 19 noiembrie 2017.
Bloom, Murray Teigh, *The Man Who Stole Portugal*, New York (N.Y.), Carroll & Graf, 1953.
Dunn, Donald, *Ponzi: The Incredible True Story of the King of Financial Cons*, New York (N.Y.), Broadway Books, 1975.
House of Lords, *Waterlow & Sons Ltd v Banco de Portugal*, 28 aprilie 1932.
Kisch, Cecil H., *The Portuguese Bank Note Case: The Story and Solution of a Financial Perplexity*, Londra, Macmillan, 1932.
Lustig, Betty Jean; Garrett, Nanci, *From Paris to Alcatraz*, Bloomington (Ind.), Xlibrid, 2011.
Maurer, David W., *The Big Con: The Classic Story of the Confidence Man and the Confidence Trick*, Londra, Century, 1999.
Maysh, Jeff, *Handsome Devil* (ediţie electronică), Kindle, 2016.

Miller, Floyd; Johnson, James F., *L'Homme qui vendit la tour Eiffel*, Paris, Calmann-Lévy, 1963.
Ponzi, Charles, *The Rise of Mr. Ponzi*, Napoli (Fla.), Inkwell Publishers, 2001.
Wigan, Henry, „The Effects of the 1925 Portuguese Bank Note Crisis" (document de lucru), London School of Economics, 2004.
Zuckoff, Mitchell, *Ponzi Scheme: The True Story of a Financial Legend*, New York (N.Y.), Random House, 2015.

Capitolul 7

„Herlands Report", Lib.Rochester.edu, 17 septembrie 1954.
„Zio Paperone e la ricerca della felicita", *Topolino*, 5 februarie 1978.
Arlacchi, Pino, *Buscetta. La mafia par l'un des siens*, Paris, Le Félin, 1996.
Brimmer, Andrew F., „International Finance and the Management of Bank Failures: Herstatt vs. Franklin National", intervenţie în faţa American Economic Association şi a American Finance Association, 16 septembrie 1976.
DiFonzo, Luigi, *St. Peter's Banker: Michele Sindona*, New York (N.Y.), Franklin Watts, 1983.
Goodhart, Charles, *The Basel Committee on Banking Supervision: A History of the Early Years, 1974-1997*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
Imposimato, Ferdinando, *Un juge en Italie. Les dossiers noirs de la mafia*, Paris, Éditions de Fallois, 2000.

Lupo, Salvatore, *Histoire de la mafia, des origines à nos jours*, Paris, Flammarion, 2009.

Minsky, Hyman P., *Stabilizing an Unstable Economy*, New York (N.Y.), McGraw-Hill, 1986.

Nuzzi, Gianluigi, *Chemin de croix*, Paris, Flammarion, 2015.

Nuzzi, Gianluigi, *Péché originel*, Paris, Flammarion, 2017.

Posner, Gerald, *God's Bankers: A History of Money and Power at the Vatican*, New York (N.Y.), Simon & Schuster, 2015.

Saint Victor, Jacques de, *Un pouvoir invisible. Les mafias et la société démocratique, XIXe-XXIe siècle*, Paris, Gallimard, 2012.

Simoni, Gianni; Turone, Giuliano, *Il caffè di Sindona. Un finanziere d'avventura tra politica, Vaticano e mafia*, Milano, Garzani, 2009.

Spero, Joan Edelman, *The Failure of the Franklin National: Challenge to the International Banking System*, Washington (D.C.), Beard-Books, 1999.

Tosches, Nick, *Power on Earth: Michele Sindona's Explosive Story*, New York (N.Y.), Arbor House, 1986.

Williams, Paul, *Les Dossiers chauds du Vatican. L'argent, le crime et la mafia dans l'Église catholique,* Saint-Martin-de-Londres, H&O, 2010.

Capitolul 8

Arvedlund, Erin, *Madoff: The Man Who Stole $65 Billion*, Londra, Penguin Books, 2009.

Chaitman, Helen Davis; Gotthoffer, Lance, *J.P. Madoff. The Unholy Alliance between America's Biggest Bank and America's Biggest Crook* (publicată în regie proprie), 2015.

Greenspan, Stephen, *Annals of Gullibility: Why We Get Duped and How to Avoid It*, Westport (Conn.), Praeger, 2009.

Gubert, Romain; Saint-Martin, Emmanuel, „*Et surtout, n'en parlez à personne…*", Paris, Albin Michel, 2009.

Henriques, Diana, *The Wizard of Lies: Bernie Madoff and the Death of Trust*, New York (N.Y.), St. Martin's Griffin, 2011.

Lewis, Lionel S., *Con Game: Bernard Madoff and His Victims*, Londra, Transaction Publishers, 2012.

Lewis, Lionel S., *Bernard Madoff and His Accomplices: Anatomy of a Con*, Santa Barbara (Calif.), Praeger, 2016.

Markopolos, Harry, *No One Would Listen: A True Financial Thriller*, Hoboken (N.J.), John Wiley & Sons, 2010.

Ross, Brian, *The Madoff Chronicles: Inside the Secret World of Bernie and Ruth*, Los Angeles (Calif.), Kingswell, 2015.

Sandell, Laurie, *Truth and Consequences: Life Inside the Madoff Family*, New York (N.Y.), Little, Brown & Co, 2011.

Sander, Peter, *Bernard Madoff, l'escroc du siècle*, Marne-la-Vallée, Music & Entertainments Books, 2009.

United States Bankruptcy Court for the Southern District of New York, *Irving H. Picard v. Jeffry M. Picower*, 12 mai 2009.

United States Bankruptcy Court for the Southern District of New York, *Deposition of Bernard L. Madoff (taken by the plaintiffs), Butner, North Carolina*, 7 august 2012.

Weinstein, Sheryl, *Madoff's Other Secret: Love, Money, Bernie, and Me*, New York (N.Y.), St. Martin's Press, 2009.

Weitmann, Amir, *L'Affaire Madoff*, Paris, Plon, 2009.

Filmografie

Levinson, Barry, *The Wizard of Lies*, HBO Films, 2017.

Concluzie

Akerlof, George; Shiller, Robert, *Marchés de dupes. L'économie du mensonge et de la manipulation* (2015), Paris, Odile Jacob, 2016. [ed. rom.: *La pescuit de fraieri. Economia minciunii şi a manipulării*, traducere de Dan Crăciun, Bucureşti, Editura Publica, 2016 – n.tr.].

Arfi, Fabrice, *D'argent et de sang*, Paris, Seuil, 2018.

Atlan, Henri, *De la fraude. Le monde de l'onaa*, Paris, Seuil, 2010.

Balleisen, Edward J., *Fraud: An American History from Barnum to Madoff*, Princeton (N.J.), Princeton University Press, 2017.

Balzac, Honoré de, *Code des gens honnêtes, ou l'Art de ne pas être dupe des fripons*, Paris, Barba, 1825.

Berthelot, Benoît, *Le Monde selon Amazon*, Paris, Cherche Midi, 2019.

Bouchoux, Jean-Charles, *Les Pervers narcissiques. Qui sont-ils? Comment fonctionnent-ils? Comment leur échapper?*, Paris, Eyrolles, 2009.

Carreyrou, John, *Bad blood. Scandale Theranos, secrets et mensonges au cœur de la Silicon Valley*, Paris, Larousse, 2019.

Cialdini, Robert, *Influence et manipulation. Comprendre et maîtriser les mécanismes et les techniques de persuasion*, Paris, First, 2004.

Collodi, Carlo, *Les Aventures de Pinocchio* (1883), Paris, Gallimard, 2002.

Davies, Dan, *Lying for Money: How Legendary Frauds Reveal the Workings of our World*, Londra, Profile Books, 2018.

Dubec, Michel, *Les Maîtres trompeurs. Vrais et faux escrocs*, Paris, Seuil, 1996.

Eiguer, Alberto, *Les Pervers narcissiques*, Paris, PUF, 2017.

Greenspan, Stephen, *Annals of Gullibility: Why We Get Duped and How to Avoid It*, Westport (Conn.), Praeger, 2009.

Hirigoyen, Marie-France, *Les Narcisse*, Paris, La Découverte, 2019.

Kahneman, Daniel, *Thinking, Fast and Slow*, Londra, Penguin Books, 2011.

Konnikova, Maria, *The Confidence Game*, Londra, Canongate, 2016.

Lascoumes, Pierre; Nagels, Carla, *Sociologie des élites délinquantes*, ediţia a II-a, Paris, Armand Colin, 2018.

Laurent, Éloi, *L'Économie de la confiance*, ediţia a II-a, Paris, La Découverte, 2019.

Maccoby, Michael, „Narcissistic Leaders: The Incredible Pros, the Inevitable Cons", *Harvard Business Review*, 2000, vol. 78, nr. 1, pp. 69-77.

Maurer, David W., *The Big Con: The Classic Story of the Confidence Man and the Confidence Trick*, Londra, Century, 1999.

Melville, Herman, *Le Grand Escroc* (1857), Paris, Sillage, 2006.

Piff, Paul *et al.*, „Higher Social Class Predicts Increased Unethical Behavior", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, vol. 109, nr. 11, 2012, pp. 4086-4091.

Poe, Edgar Allan, *La Filouterie considérée comme une science exacte* (1843), în Edgar Allan Poe, *Derniers contes*, Paris, Albert Savine, 1887.

Racamier, Paul-Claude, *Les Perversions narcissiques*, Paris, Payot, 2012.

Rocancourt, Christophe, *L'Escroquerie. Le 8e art*, Paris, L'Archipel, 2016.

Sarna, David E.Y., *History of Greed*, Hoboken (N.J.), John Wiley & Sons, 2010.

Schur, Edwin M., „Sociological Analysis of Confidence Swindling", *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 48, nr. 3, 1957, pp. 296-304.

Soltes, Eugene, *Why They Do It: Inside the Mind of the White-Collar Criminal*, New York (N.Y.), PublicAffairs, 2016.

Filmografie

Megaton, Olivier, *Imposture(s): la genèse*, Canal Plus, 2018.

Megaton, Olivier, *Imposture(s): l'origine du mal*, Canal Plus, 2018.